

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Demográfia és Szociológia Doktori Iskola

„Elkezdted, majd nem tudod abbahagyni”

**A Baranya megyéből induló idősgondozók vándorlásának és
élettörténetének összefüggései**

Doktori értekezés

Témavezető:

Melegh Attila, PhD

Készítette:

Gábrriel Dóra

Pécs, 2020

TARTALOMJEGYZÉK

Köszönetnyilvánítás.....	5
1. Bevezetés.....	7
1.1. A kutatás célja	7
1.2. Definíciók.....	9
1.3. Kontextus és kutatási kérdések.....	10
1.4. A dolgozat felépítése	15
2. Elméleti áttekintés.....	17
2.1. Bevezetés a gondozói munka világába.....	17
2.1.1. <i>Alapvető problémák és fogalmak</i>	17
2.1.2. <i>Külföldi idősgondozás mint prekárius munka</i>	27
2.1.3. <i>Kutatási előzmények Magyarországon</i>	29
2.1.4. <i>A gondozás piacosodása</i>	33
2.2. Migráció, nemi szerepek és családi viszonyok összefüggéseinek áttekintése	36
2.2.1. <i>Nemi szerepfelfogás és női migráció</i>	36
2.2.2. <i>Otthoni gondozási kötelezettségek a távollét alatt</i>	41
2.3. Gondozói migráció a nemzetközi munkamigráció szakirodalmában	44
2.4. A tartós gondozás intézményrendszere Európában	49
2.4.1. <i>Az ausztriai gondozói rendszer sajátosságai</i>	51
3. Módszertan	54
3.1. A kiválasztott módszer indoklása	54
3.2. A módszer ismertetése.....	55
3.3. Idősgondozók felderítésének módszere	58
3.4. Módszertani problémák	61
4. A kutatási terepek ismertetése	62
4.1. A kibocsátó terep történeti, gazdasági és etnikai jellemzői.....	62
4.2. Ausztria mint 24 órás gondozókat befogadó terep.....	68
4.3. A terepmunka sajátosságai	71
5. A piacosodás intézményei a gondozói migrációban	74
5.1. Lokális közvetítők és a transznacionális hálózat szerepe	74
5.2. Helyi személyszállító cégek	77
5.3. Gondozók szelekciója az ügynökök és családok részéről	80
5.4. Ügynökségek a befogadó országban	85
6. Élettörténet és migráció összefüggései.....	86

6.1.	Élettörténeti tipológia	86
6.2.	A válaszadók demográfiai jellemzői	94
6.3.	Migrációs motivációk az élettörténet fényében	96
6.4.	A migráns gondozás gazdaságtana: költségek és hasznok.....	104
6.4.1.	<i>Bérekkel való elégedettség</i>	104
6.4.2.	<i>Hazautalások a gondozók körében</i>	108
6.5.	Migráció mint élettörténeti esemény	111
6.6.	Összefoglalás	119
7.	Nemi szerepfelfogások és élettörténet összefüggései.....	121
7.1.	Nemi szerepfelfogások típusai a válaszadók körében.....	121
7.2.	Nemi szerepek és élettörténet kapcsolata.....	124
8.	Élettörténet, migráció és nemi szerepfelfogások.....	131
8.1.	Nemi szerepfelfogások és migráció közötti összefüggések.....	131
8.1.1.	<i>Migráció hatása a nemi szerepfelfogásra élettörténeti keretben</i>	131
8.1.2.	<i>Az otthon maradt férfiak nemi szerepei</i>	148
8.1.3.	<i>Otthoni gondozási kötelezettségek</i>	152
8.2.	Összefoglalás	157
9.	Narratív önbemutatók és azok összefüggései az élettörténettel, nemi szerepekkel és migrációval	159
9.1.	Életút hatása a migráció értékelésére.....	160
9.2.	Narratívák és az identitás elemei	164
9.2.1.	<i>Az ellehetetlenülés narratívái</i>	165
9.2.2.	<i>Kaland-narratíva</i>	173
9.2.3.	<i>Úttörőség-narratíva</i>	175
9.2.4.	<i>Karrier és előrelépés narratívája</i>	176
9.2.5.	<i>Nők védelme narratíva</i>	177
9.2.6.	<i>Etnikai narratíva</i>	178
9.2.7.	<i>A szakápolók narratívái</i>	179
9.2.8.	<i>A menekülés motívuma</i>	180
9.3.	Narratív önbemutatók közötti összefüggések	181
9.4.	Migránsok, menekültek és vándormunkások: piaci verseny	183
9.5.	Élet a külföldi gondozói munka után.....	192
9.6.	Összefoglalás	195
10.	Összefoglalás és következtetések	197
10.1.	Lehetséges kutatási irányok	204
	Irodalomjegyzék	205

Mellékletek.....	226
Absztrakt.....	243
Abstract	244
Plágiumnyilatkozat	245

Köszönetnyilvánítás

Köszönet illeti mindazokat, akik szakmai és emberi támogatást nyújtottak számomra az idáig vezető úton. A legnagyobb köszönet és hála témavezetőmet, Melegh Attilát illeti. Az ő folyamatos ösztönzése és belém vetett hite nélkül nem született volna meg a dolgozat. Az intenzív közös munka számtalan dologra megtanított, többek között arra, hogy mindig messzebbre kell tekinteni annál, mint ahogy az elsőre magától értetődőnek tűnik.

Köszönettel tartozom Spéder Zsoltnak, a Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatójának, a Pécsi Tudományegyetem Demográfia és Szociológia Doktori Iskola vezetőjének, aki bizalmat szavazott nekem doktori tanulmányaim kezdetekor, az elmúlt években pedig biztosította a kutatáshoz szükséges feltételeket és a szakmai fejlődés lehetőségét.

A folyamatos szakmai támogatásért, az intézeti vitákon elhangzott értékes megjegyzéseikért köszönet illeti a Népeségtudományi Kutatóintézet munkatársait, külön kiemelve Gresits Gabriellát, Gödri Irént, Makay Zsuzsannát, Monostori Juditot, Németh Lászlót és Szabó Laurát. Kutatásom egyes szakaszai során többször konzultáltam Tóth Péter Pállal, akinek szintén köszönettel tartozom fontos meglátásaiért.

Köszönetemet fejezem ki a Pécsi Tudományegyetem Demográfia és Szociológia Doktori Iskola munkatársainak, különösen Füzér Katalinnak, aki a doktori tanulmányaim első felében követte figyelemmel munkámat, valamint áldozatos technikai és emberi támogatásáért Berger Viktornak, aki nélkül még mindig az adminisztráció útvesztőjében bolyonganék.

A dolgozat jelen formájában nem jöhetett volna létre egy támogató szakmai közösség munkája nélkül. A disszertációhoz fűzött kritikai megjegyzéseikért köszönetemet fejezem ki Polányi Károly Globális Társadalmi Tanulmányok Kutatóközpont közössége felé.

Doktori kutatásom során ismerkedtem meg a vizsgált téma szakértőivel. Eredményeik egyszerre támpontot adtak és lelkesítően hatottak munkámra. Állandó bátorításukért és értő megjegyzéseikért hálával tartozom Olena Fedyuknak, Németh Krisztinának, Turai Tündének és Váradi Monika Máriának.

A terepmunka lebonyolításában végzett elkötelezett segítségükért köszönet illeti Reisz Teréziát, Huszár Zoltánt és Huszárné Prikler Renátát, valamint mindenkori támogatásáért Huszár Kristófot. Köszönettel tartozom továbbá az egyetemi éveim kezdetétől fogva odaadóan segítő Tibori Timeának.

Szüntelen támogatásukért köszönetet mondok szüleimnek, Gáabrielné Pap Mártának és Gábrriel Péternek.

Végül hálámat fejezem ki mindazok felé, akik igent mondtak az interjúk felkérésre, vagy valamilyen más formában segítettek a kutatási folyamatot.

A disszertáció elkészültét az „EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú, „Tehetségből fiatal kutató. A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” megnevezésű projekt is támogatta, amely a Széchenyi 2020 program keretében, európai uniós (Európai Szociális Alap) társfinanszírozással valósult meg.

1. Bevezetés

1.1. A kutatás célja

Az értekezés egy jól körülhatárolható foglalkozási csoport, a Dél-Dunántúli térség néhány járásából induló, ingázó mozgást végző, azaz rendszeres időközönként hazajáró bentlakásos időgondozók külföldi munkavállalására, élettörténetére és a fizetett gondozás intézményrendszerére fókuszál. A foglalkozási csoport sajátossága, hogy tagjainak többsége nem diplomával rendelkező szakápoló, a külföldi munkát megelőzően nem tartoztak ehhez a szakmai körhöz, így szakismeretük és foglalkozási hátterük nagy diverzitást mutat. Kutatásom főszereplői egykori bolti eladók, mezőgazdasági üzemi dolgozók, varrónők, fodrászok és felszolgálók, akiknek közös vonása, hogy egy nap mind arra vállalkoztak, hogy otthonukat elhagyva gondozói munkát végezzenek külföldön.

A transznacionális gondozói migráció jelensége számos társadalmi vonatkozással bír, rámutatva a globális és lokális egyenlőtlenségekre, a határátlépésből fakadó munkaerőpiaci problémákra és nem utolsósorban a nemi egyenlőtlenségekből adódó akadályokra az adott migrációs térben. Napjainkra egy egész iparág épült ki a gondozói és háztartási munkát végzők utaztatására és foglalkoztatására szerte a világon, így a közép- és kelet-európai térségben is. A munkaerő-áramlásnak jelentős gazdasági implikációi is vannak, amelyek közül az egyik leginkább szembeűnő, hogy a származási országot elhagyó gondozók hiányoznak a helyi munkaerőpiacról, miközben hazautalásaikkal támogatják az otthon maradtakat, azaz hazai fogyasztásukat növelik. Ezzel párhuzamosan a határon túlról érkező olcsó munkaerő a befogadó ország gazdaságát és szociális ellátórendszerét könnyíti. A gondozói migrációt gyakran win-win helyzetként ábrázolják a jelenség fenntartásában érdekelt felek, ahol a munkát végző gondozók a kibocsátó országban elérhető bérnél jobban keresnek, míg a gondozást igénylők megszokott, otthoni közegükben maradhatnak, hogy megfizethető áron részesüljenek a szükséges figyelemben (Uhde and Ezzeddine, 2020). A külföldön gondozói munkára vállalkozók ugyanakkor hiányoznak otthonukból, jóllehet kelet-európai viszonylatban többnyire csak az idő egy részében.

A gondozók határokon átívelő mozgása nem választható el aktuális demográfiai kérdésektől és az ezekkel kapcsolatos szociálpolitikáktól sem. A jelenségben sokszor a befogadó ország ellátórendszerének hiányosságai tükröződnek. A demográfiai öregedés térnyerésével számos európai országban együtt jár a gondozás piacosodása (Farris and Marchetti, 2017), amely folyamat a gondozást igénylő személy hozzátartozói, többnyire női családtagok tehermentesítésére irányul. A kiszervezett gondozói munkát ugyanakkor továbbra is nők végzik, csupán a nem fizetett munka válik fizetetté, a magasabb státuszú nőt egy alacsonyabb státuszú munkavégző helyettesíti (Isaksen, 2010).

A gondozói migráció kutatásának több évtizedre visszatekintő gyakorlata van globálisan (Parreñas, 2001), a kérdéskörrel a jelen pillanatban is foglalkozó kutatóknak köszönhetően pedig széleskörű ismeretekkel rendelkezünk a térségünkben történő gondozói migráció

mintázatairól is. A kutatási előzményeknek és a gondozás új mintázatainak köszönhetően a kapcsolódó kutatási témák súlypontjai is állandóan változnak. Míg az előző két évtizedben a transznacionális gondozáson, a gondozók migrációján volt a hangsúly, a legfrissebb kutatások a társadalmak idősödése miatt a gondozási ellátórendszer jövőjére fókuszálnak. Többek közt olyan kérdésekre keresik a választ, hogy a lokális gondozás változó formái milyen kapcsolatban állnak a globális gondozással (Isaksen and Näre, 2019), vagy hogy milyen folyamatok vezetnek el a gondozás piacosodásához (Aulenbacher et al., 2020).

Szociológiai kutatásom újszerűsége egyrészt a vizsgálat módszertanában rejlik. Az alábbiakban a gondozói migráció különböző aspektusainak elemzésére vállalkozom, amelyet a narratív interjú biográfiai esetrekonstrukció módszerének segítségével valósítok meg. Az esetrekonstrukciók alapján kialakított típusok mentén a lehetséges együttjárásokat és összefüggéseket keresem a migráció, nemi szerepfelfogások és narratív identitások között. A módszer segítségével megmutatom, hogy ezek az együttjárások és kölcsönhatások hogyan értelmezhetők szociológiailag. A dolgozat újszerű megközelítése tehát a felvázolt szempontok (az élettörténet, migráció, nemi szerepfelfogások és narratív identitások) összefüggéseinek dinamikus elemzésében rejlik. A dolgozat fő célja, hogy bemutassa a külföldi munkavállalás élettörténetbe való komplex beágyazottságát, majd azt a mechanizmust demonstrálja, amelyben a nemi szerepfelfogásoknak hasonlóan dinamizáló hatása van az élettörténetre és a külföldi munkavállalásra. Mindezt egy élettörténeti tipológia segítségével valósítom meg, amely megismerést szolgáló eszköz szintén a dolgozat fontos hozzájárulásának tekinthető. A tipológia egy későbbiekben is alkalmazható segédeszköz lehet más empirikus vizsgálatok során. A dolgozat célkitűzése tehát, hogy a gondozói migráció jelenségének tanulmányozása által, ilyen módon járuljon hozzá a munkamigráció és a nemi szerepfelfogások összefüggéseit tárgyaló irodalmakhoz.

Turai Tünde, valamint Váradi Monika Mária és kutatócsoportja munkáit leszámítva hazai kutatások még kevésbé foglalkoztak a Magyarországról induló gondozói migráció jelenségével. A téma alulkutatottsága szintén hozzájárulhatott ahhoz, hogy a hazai társadalmi diskurzusban ez idáig alig jelent meg az otthon végzett, fizetett idősgondozás ügye. A dolgozat továbbá arra igyekszik felhívni a figyelmet, hogy egy összetett folyamat eredményeként Magyarországon is létezik, sőt, egyre nagyobb mértékben nyer teret a gondozói munkaköröket megcélzó vándorlás hazánktól nyugatabbra fekvő országok irányába, elsősorban Ausztria és Németország felé. A magyar 24 órás gondozók a bérelőnyöket szem előtt tartva inkább külföldön végzik gondozói tevékenységüket, miközben az öregedés növekvő üteme miatt Magyarországon is egyre nő irántuk a kereslet. A probléma kezeléséhez elengedhetetlen lenne a témáról szóló társadalmi diskurzus, valamint kutatók, szakértők, szervezetek és döntéshozók együttes gondolkodása a hazai gondozási hiány lehetséges megoldásairól.

1.2. Definíciók

A dolgozatban az alábbi fogalmakat a következőképp használom.

Migráns: A Nemzetközi Migrációs Szervezet (International Organization for Migration [IOM]) definíciója szerint a migráns egy olyan személy, aki a megszokott tartózkodási helyét valamilyen módon – tartósan vagy ideiglenesen – megváltoztatja. Ez a mozgás történhet országon belül vagy nemzetközi határokat átlépve, különböző okokból (IOM, 2019: 130). A fogalom egyrészt személyek jól definiált jogi kategóriáit foglalja magában (ilyen például a munkamigráns kategóriája), személyek jogilag meghatározott, bizonyos típusú mozgását öleli fel (mint például a csempészett migránsok), valamint a nemzetközi jog által kevésbé pontosan definiált státuszt vagy mozgást jelöli (mint a nemzetközi diákok). A migráns tartózkodhat rövid távon (három hónapnál tovább, de egy évnél rövidebb ideig) vagy hosszú távon (12 hónapnál tovább) a befogadó országban (United Nations [UN] Glossary). Az IOM felhívja a figyelmet arra, hogy a nemzetközi jog szerint nem létezik univerzális definíció a migráns fogalmára.

Munkamigráns, vándormunkás, vándor munkaerő: Olyan személy, aki honorált tevékenységet végez, végzett vagy fog végezni egy olyan országban, amelynek nem állampolgára (IOM, 2019: 134). Ezt a tevékenységet végezheti ingázva és nem ingázva.

Menekült: Az a személy, aki faji, vallási, nemzetiségi hovatartozása, egy meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása, vagy politikai meggyőződése miatt hazájában üldöztetést szenvedett el, vagy ilyen üldöztetéstől megalapozottan fél, nem az állampolgárságához tartozó országban tartózkodik vagy nincs állampolgársága, és félelemből nem képes vagy nem hajlandó visszatérni oda (IOM, 2019: 169).

Gondozás: A dolgozatban a gondozás mindazon tevékenységek együttesére vonatkozik, amely az arra rászorulóknak – jelen esetben elsősorban az idősek – fizikai, érzelmi és pszichológiai igényeinek kielégítésére irányul. A gondozás és idősgondozás tevékenység esetében különösen fontos szerepet kap a két fél közötti személyes, fizikai kapcsolat (England et al., 2002).

Migráns gondozó: A nemzetközi szakirodalom *migrant care worker*-nek (röviden mcw-nek) (például Lutz and Palenga-Möllnbeck, 2012; Bahna, 2014; Österle and Bauer, 2016), azaz migráns gondozónak nevezi azon személyeket, akik származási országukat elhagyva, egy idegen személy ellátásáról gondoskodnak, amely tevékenységért munkabért kapnak. A migráns gondozók tehát munkamigránsok. A *live-in care worker* kifejezés (lásd: Green and Ayalon, 2014; Bahna, 2015; Aulenbacher and Leiblfinger, 2019) pontosítja a gondozói munkavégzés helyszínét, hangsúlyozva, hogy a munkát végző személy a gondozott otthonában él. Ez magyarul a bentlakó, vagy házi gondozó fogalmának felel meg. Mivel a kutatásom látókörébe került gondozók általános munkaformája a bentlakásos gondozás, így elemzésemben is erre a munkaformára utalok, az esetleges kivételeket jelölöm. A migráns gondozók munkavégzésének időtartamáról nem található kritérium a vonatkozó tanulmányokban.

Háztartási alkalmazott: A szakirodalomban *domestic worker* (Anderson, 2000; Hondagneu-Sotelo, 2001; Lutz, 2011; Constable, 2018) gyűjtőnév alatt jelennek meg a háztartási alkalmazottak, amely fogalom sok esetben a gondozói munkakört is magában foglalja, így gyakran átfedés fedezhető fel a két csoport között. A jelen elemzésben rokon értelmű kifejezésként alkalmazom a *gondozó*, *idősgondozó*, *házi gondozó* fogalmakat, a *háztartási alkalmazott* kifejezés egyedül a szakirodalmi összefoglalóban jelenik meg a gondozó szinonimájaként.

Ápoló: A dolgozatban az ápoló és szakápoló kifejezések alatt a diplomával rendelkező ápolókat értem. Az *ápoló* és a *gondozó* fogalmak tehát minden esetben elkülönülnek egymástól.

1.3. Kontextus és kutatási kérdések

Európában és a világ számos országában jelentős mértékű a társadalmi öregedés, azaz az időskorúak népességen belüli arányának növekedése. Ez a demográfiai jelenség együtt jár a fiatalok arányának csökkenésével, amely során a társadalom egész korösszetétele átalakul (Hablicsek, 2000). A várható élettartam növekedése szintén fontos tényezője a demográfiai öregedés jelenségének, amely az igénybe vett időskori ellátás hosszának, a társadalmi intézmények fenntarthatósága szempontjából lényegi kérdés (Monostori, 2015). Az *időskori eltartottsági ráta*, azaz az aktív korú (15-64 év közötti) népességre jutó időskorúak (65 éves és idősebb) aránya 2017-ben 28% volt Magyarországon (Monostori és Gresits, 2018). Ez közel 8 százalékpontos emelkedést jelent az 1990-es adatokhoz képest. Az időskori ellátást övező vita egyik állítása szerint a várható élettartam növekedésével az időskori ellátás hossza szükségszerűen nő, más érvelés szerint az egészségben eltöltött évek számának növekedése miatt nem ró jelentős terhet az ellátórendszerre a növekvő élettartam. Az öregedés tehát elsősorban a termékenység csökkenésére, valamint a várható élettartam növekedésére vezethető vissza, ugyanakkor az egyes társadalmak korstruktúrájának alakulásában egyéb tényezők is szerepet játszanak. Ilyen például a nemzetközi migráció jelensége, amely során a többnyire munkaképes korú bevándorlók legalább átmenetileg fiatalítják a befogadó társadalmat (UN, 2017).

Európában és Észak-Amerikában 2017-ben megközelítőleg minden ötödik ember 60 éves, vagy afeletti volt. Ez az arány előreszámítások alapján 2050-re Európában 35%-ra, Észak-Amerikában pedig 28%-ra nő (UN, 2017). A társadalmi öregedés jelenlegi és várható növekedésének üteme új kihívásokat állít a társadalmak, valamint az egészségügyi és szociális ellátórendszerek elé. Az alacsony születésszám következtében egyre kevesebb a potenciális családon belüli gondozó a közvetlen hozzátartozók körében, így nagyobb valószínűséggel merül fel külső segítség bevonása. Emellett egyes országok intézményrendszere nem tudja minden esetben az idősök és rászorulóknak gondozását olyan formában biztosítani, amely mind az érintetteknek, mind a közvetlen hozzátartozóiknak kedvező lenne. További nehézséget jelent, hogy az egyes társadalmak helyi munkaereje nem szívesen vállalja el ezt a megterhelő, alacsony bérezéssel (England et al., 2002) járó gondozói munkát. A tartós gondozáshoz való

szüksös hozzáférés problémájára adott válasz gyakran a külföldről érkező gondozói munkaerő bevonása az ellátórendszerbe (Österle and Bauer, 2016).

A dolgozat fókuszja a magyar 24 órás gondozók munkavállalásának egyik fő célországára, Ausztriára esik. A munkaerő-migráció Ausztria és Magyarország között több évtizedes múltra tekint vissza, amely már a 2004-es Európai Unióhoz (EU) történő csatlakozást megelőzően is meghatározó volt. 2004 és 2013 között közel ötszörösére nőtt az Ausztriába bevándorló magyar állampolgárok száma (Gödri, 2015), ezt követően számuk stagnálást mutatott¹ (Gödri, 2018). A magyar munkaerő-felmérés (MEF) adatai szerint Ausztria (Németországgal együtt) a magyar munkaerő-migráció legfontosabb célországa (Hárs és Simon, 2015). Ausztria kiemelkedő helye a magyarországi vándorlási statisztikákban annak köszönhető, hogy a MEF adatai tartalmazzák a határmenti ingázást is. Így lehetséges az, hogy az adatok szerint a magyar vándor munkaerő 1999 és 2013 között töretlenül, legnagyobb számban Ausztriát célozta meg. Ausztriába és Németországba azonban csak a késleltetett, 2011-es munkaerőpiaci nyitást követően vett nagyobb lendületet az újonnan csatlakozott európai uniós tagállamok munkaerejének beáramlása, így a magyar munkavállalóké is. Hárs és Simon rávilágít arra, hogy 2011-et követően Ausztria irányába gyorsan növekedő Magyarországról induló munkamigráció volt jellemző.

A Magyarországról való munkaerő-elvándorlást férfitoronként jellemzi. A 18 éves és annál idősebb, de nem nyugdíjas külföldön dolgozó magyar állampolgárok nemi megoszlására 2006 és 2010, valamint 2011 és 2016 között is a férfi túlsúly volt jellemző (Hárs és Simon, 2017). A dolgozatban vizsgált jelenség, az idősgondozók külföldi munkavállalása több pontban is eltér a magyarországi munkaerő-kiáramlás fő jellemzőitől. Egyrészt, mivel művelői között elenyésző számban található férfi (Parreñas, 2001; Rostgaard et al., 2011; Bahna and Sekulová, 2019), másrészt, mivel szinte kizárólag ingázó, időről időre ismétlődő elmozdulást jelent. Ennek fényében a jelenséget érdemes az országos, ingázással kapcsolatos adatokkal összevetni.

A 2014-es munkaerő-felmérés adatai alapján a külföldi telephelyen dolgozó, de magyar háztartásokhoz tartozó személyek száma elérte a 100 ezer főt, amely érték 2017-ben is 100 ezer fő felett maradt (Gödri, 2018). Ez jelentős elmozdulás a Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozásának évében, azaz a 2004-ben mért adatokhoz képest, amikor ez az érték alig haladta meg a 20 ezer főt. Hasonlóan a Magyarországról induló munkamigrációhoz, az ingázással járó külföldi munkavállalás² is főként a férfiakra jellemző, ám ezzel egy időben a nők jelenléte is emelkedést mutat. Míg a 2001-es Népszámlálás szerint ez az arány 80% volt a férfiak javára, 2011-re 71%-ra csökkent, amely változás a nők körében közel nyolcszoros növekedést jelentett (Központi Statisztikai Hivatal [KSH], 2015). Magyarországról elsősorban

¹ A Magyarországról való kivándorlás üteme a 2000-es évek közepétől egészen 2014-ig határozott növekedést mutatott, majd egy rövid ideig tartó stagnálást követően enyhén csökkenni kezdett, azonban 2016-os mértéke így is többszöröse volt a 2004 és azt megelőző évek adatainak (Gödri, 2018).

² A 2011. évi népszámlálás adataiban a lakónépességben belül megkülönböztethető azon személyek csoportja, akik a népszámlálás időpontjában átmenetileg, egy évnél rövidebb ideig külföldön tartózkodtak (Népszámlálás 2011, KSH <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf>).

Ausztriába irányul az ingázó mozgás, 2011-ben a külföldre elmozduló ingázók 83%-a vette célba a határmenti országot (KSH, 2015). Az adatok alapján látható, hogy noha a gondozásban érintettek száma nem közelíti meg a vendéglátásban³ elhelyezkedők számát, mérvadó munkavállalási területnek számít az ingázók körében, amelynek szerepe az elmúlt években növekedő tendenciát mutat (Gábrriel, 2019a).

A gondozási szükségletek vizsgálata kapcsán figyelmet érdemel a befogadó és kibocsátó országok korstruktúrája és az idősek aránya. Ausztriában a születéskori várható élettartammal⁴ párhuzamosan az időskori várható élettartam is növekszik. Míg 2000-ben az Ausztriában élő 65 év feletti népesség várható élettartama 18,1 év, 2010-ben 19,8 év, 2018-ra vonatkozólag pedig már 20,1 év⁵ volt. Ezzel együtt az idősek aránya is növekvő tendenciát mutat az országban. Az Eurostat adatai alapján, míg 2009-ben az ausztriai népesség 17,4%-a volt 65 éves, vagy ennél idősebb korú, addig 2019-ben ez az arány 18,8%-ra nőtt. Összehasonlításképp Magyarországon a 65 évesek, vagy idősebbek aránya 2009-ben 16,4%, 2019-ben pedig 19,3% volt. Ausztria időskori függőségi rátája⁶ az Eurostat adatai szerint 2019-ben 28,2% volt, míg Magyarorszáké 29,3%, amely azt mutatja, hogy e két ország időskort érintő demográfiai vonásai nem térnek el jelentősen, azonban az utóbbi néhány évben az öregedés hazánk esetében nagyobb ütemben növekszik (1. táblázat). Ha az Európai Unió többi tagállamához viszonyítjuk Ausztria időskori függőségi rátáját, azt látjuk, hogy 2019-ben ez az EU28 országok átlaga alatt (1. táblázat), és az euró övezet átlaga (2019-ben 32,2%) alatt (Eurostat, 2020) található.

1. táblázat: Magyarország, Ausztria és az EU28 országok időskori függőségi rátája (%)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Magyarország	23,5	23,8	24,2	24,4	24,6	25,1	25,8	26,5	27,2	27,9	28,5	29,3
Ausztria	25,4	25,8	26,2	26,1	26,3	26,8	27,2	27,4	27,4	27,6	27,9	28,2
EU28 országok	25,5	25,8	26,1	26,4	26,9	27,5	28,2	28,8	29,3	29,9	30,5	31

Forrás: Eurostat, 2020 [TPS00198]

A fentiekben részletezett kontextus figyelembevételével elengedhetetlen a kutatási kérdések megfogalmazásához. Az elemzés négy kutatási kérdést fogalmaz meg, amelyek a következők.

³ A KSH adatai szerint az Ausztriába ingázó nők legnagyobb része a vendéglátásban helyezkedik el, ezt követik a közigazgatás, az oktatás, az egészségügyi szolgáltatások, valamint az egyéb szolgáltatási munkák, így a gondozás is (KSH, 2015).

⁴ Ausztriában 1990-re vonatkozóan 75,8 év volt a születéskor várható élettartam a teljes népességen belül, 2000-re 78,3 év, 2010-re 80,7 év, 2018-ra vonatkozóan pedig 81,8 év lett, amely 2018-ban a nők 84,1 és a férfiak 79,4 éves várható élettartama alapján adódik. Forrás: Eurostat:

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00205/default/table?lang=en> (Letöltve: 2020.05.05.)

⁵ <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00026/default/table?lang=en> (Letöltve: 2020.05.05.)

⁶ Az aktív korú (15–64 évesek) népességre jutó idősek (65 évesek és annál idősebbek) aránya. Forrás: Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00198/default/table?lang=en> (Letöltve: 2020.06.17.)

1) Milyen társadalmi háttérrel és motivációkkal rendelkeznek a gondozói migráció mellett döntő személyek?

A kutatás arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen lehetséges összefüggések találhatóak a külföldi 24 órás gondozói munkára vállalkozó személyek társadalmi-demográfiai jellegzetességei és munkaerőpiaci előzményeiben, ezen jellemzők milyen szerepet játszanak a külföldi munkavállalásról hozott döntésükben. A motivációk vizsgálata mikro szinten abból a szempontból is izgalmas kérdés, hogy az esetek túlnyomó részében a nő vállalkozik a külföldi munkára, miközben férje/élettársa otthon marad. A migrációt kiváltó okok mögött történeti-strukturális okok szintén meghúzódnak a vizsgált térségben, mint a munkaerőpiac drasztikus alakulása a piaci átmenet időszakát követően, vagy a transznacionális etnikai hálózatok jelenléte. Feltételezésem szerint a migrációs döntés megértéséhez nem elég a külföldre indulás fontolgatásának időszakától tanulmányozni az egyén életútját, mivel jóval korábban bekövetkezett események is magyarázhatják azt. A dolgozatban rávilágítok arra, hogy a társadalmi-gazdasági előzmények milyen módon vezetnek a gondozói munkavállalás döntéséhez.

2) Milyen társadalmi intézmények és mechanizmusok járulnak hozzá a gondozói iparág működéséhez a vizsgált migrációs terekben?

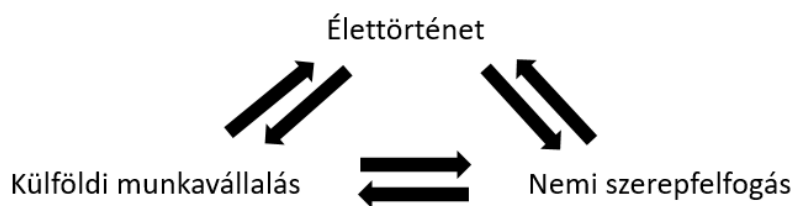
A globális gondozói migráció nem újkeletű jelenség, már az 1970-es években érkeztek fülöp-szigeteki nők Olaszországba (Parreñas, 2001), akik napjainkra számos európai országban megtalálhatók. A gondozói migráció Magyarországról induló résztvevői azonban csak az elmúlt néhány évtizedben csatlakoztak be a munkaerő-áramlás ezen formájába. Noha egyre láthatóbb méreteket ölt a jelenség, hazánkban ez idáig meglehetősen kevés kutatás foglalkozott a gondozói migráció kérdéskörével. Turai Tünde (2018) közel tíz évig tartó kutatása vizsgálatomtól többnyire eltérő terepeken és fókusszal folyt, Váradai Monika Mária és munkatársainak (2018a) vizsgálata néhány szempontból több teret enged az összehasonlításra. Ezen hazai kutatási előzményeket is szem előtt tartva tanulmányozom a gondozói migráció intézményrendszerének számos aktorát, mint a lokális közvetítőket, személyszállító cégeket, nemzetközi ügynökségeket, transznacionális hálózatokat, egyéb szereplőket, és azok működését. A dolgozatban elsősorban a munkavállalókkal való interakcióikon keresztül mutatom be szerepüket.

3) Milyen kapcsolat fedezhető fel a gondozói migrációban érintett személyek élettörténete, migrációja és nemi szerepfelfogása között?

Kutatásom egyik fő kérdése az élettörténet, migráció és nemi szerepfelfogások hármásának összefüggéseire irányul, amelyet a dolgozat dinamikus elemzéssel mutat be. Az élettörténet,

migráció és nemi szerepfelfogások közötti kapcsolat elemzése nem ismeretlen a hazai szakirodalomban, azok megtalálhatók Kovács Éva és Melegh Attila írásaiban (Kovács és Melegh, 2000, 2004, 2007; Kovács és Melegh, 2010). Ezen kutatási előzmények segítségével voltak mind az összefüggés-hipotézisek megfogalmazásánál, mind az elemzés során. Mindenekelőtt olyan élettörténet-típusok kialakítását tűztem ki célul, amelyek segítségül szolgáltak a másik két dimenzióval való viszony elemzésében. A dolgozat ezen kölcsönhatások mechanizmusainak elemzésére vállalkozik (1. ábra). Az élettörténet és külföldi munkavállalás összefüggései vonatkozásában arra vagyok kíváncsi, hogy az élettörténetnek milyen hatása van a migrációra, a migráció miként illeszkedik be az élettörténetbe, valamint hogy a migráció milyen következményekkel jár az élettörténet szempontjából. Az élettörténet és nemi szerepfelfogások tekintetében arra keresem a választ, hogy az élettörténet milyen hatást gyakorol a nemi szerepfelfogásra. A nemi szerepek és migráció összefüggései mentén azt feltételezem, hogy a külföldi munkavállalás hatással van a nemi szerepfelfogásra, éppúgy, ahogy a nemi szerepelvárások is befolyásolhatják a migrációt, egyben az élettörténetet, azaz a nemi szerepfelfogásnak dinamizáló hatása van.

1. ábra: *Élettörténet, külföldi munkavállalás és nemi szerepfelfogások közötti kölcsönhatások*

Forrás: a szerző saját szerkesztése

4) Milyen narratív identitásokkal rendelkeznek a megszólított gondozók, ezen narratív identitások milyen kapcsolatban állnak a különböző élettörténetekkel?

A módszertani előzményeket követve, és azokat megújítva, a negyedik kutatási kérdés az elbeszélők önbemutatóját tanulmányozza, arra keresve a választ, hogy milyen narratív identitásokat hoznak létre az elbeszélők saját migrációjuk vagy párjuk migrációja kapcsán. Az elemzésben szemügyre veszem a gondozók által létrehozott narratívák és a megtörtént életeseményeken nyugvó élettörténet-típusok összefüggéseit. Kérdéseim megválaszolásához elsősorban a narratív biográfiai elemzés és a hermeneutikai esetrekonstrukció eszköztárát hívom segítségül Rosenthal munkái (1993, 2018) nyomán.

1.4. A dolgozat felépítése

A dolgozat nyolc tematikus részt tartalmaz. A bevezető fejezet a kutatás célját, a kutatási kérdéseket, valamint a témához kapcsolódó néhány alapvető adatot részletezi, emellett a későbbiekben használt legfontosabb fogalmakat definiálja.

A második fejezet a gondozói migrációhoz kapcsolódó elméleti keret felvázolását tűzi ki célul. A fejezet négy tematikus egységből áll. Elsőként egy általános képet fest a gondozói munka világáról, részletesen kitérve a *globális gondozói lánc* fogalmára és annak kritikájára. Ezt követően a munkamigráció, nemi szerepek és családi viszonyok közötti összefüggéseket mutatom be a szakirodalom alapján, majd a legismertebb, a kutatás szempontjából lényegi migrációs elméleteken belül helyezem el a gondozói migráció jelenségét. A fejezetet a tartós gondozás intézményrendszerének leírása zárja, kitérve az ausztriai idősgondozás rendszerére.

A harmadik fejezetben a kutatás módszertanát részletezem. A kiválasztott módszer indoklását a módszer bemutatása követi, majd a válaszadók felderítésének módszerébe nyújtok betekintést. Végül röviden kitérek az interjúk alatt felmerült problémákra, módszertani kihívásokra.

Külön fejezet foglalkozik a vizsgált terek sajátosságaival. A negyedik fejezet a magyarországi terep gazdasági, etnikai és történeti hátterét részletesen ismerteti, valamint a befogadó terek közül Ausztriára, ezen belül az osztrák idősellátás intézményrendszerére fókuszál. Ezt követően mutatom be a terepmunka sajátosságait.

Az ötödik fejezettel veszi kezdetét az elemzés. A fejezet sorra veszi gondozói migráció intézményrendszerének szereplőit, azaz a lokális közvetítőket, helyi személyszállító cégeket és ügynökségeket, valamint azokat a mechanizmusokat ismerteti, amelyek fenntartják ezt a fajta migrációt.

A hatodik fejezetet a válaszadók élettörténete alapján létrehozott tipológia indítja, amely részletes ismertetést nyújt a kérdezettek foglalkoztatottsági előzményeiről és társadalmi helyzetéről. A tipológia alapján elemzem a különböző csoportok migrációs motivációit és a döntéshozatal körülményeit. A fejezet szisztematikusan tárgyalja továbbá a migrációval járó költségek és hasznok kérdéskörét, valamint kitér a bérekkel való elégedettségre és a hazautalásokra. Ezt követően bemutatom, hogy milyen együttjárások figyelhetők meg a tipológia egyes elemei és a migráció következményei között, ezeknek milyen szociológiai jelentősége lehet.

A hetedik fejezet szintén egy tipológiát kínál fel, amely a nemi szerepfelfogásokra vonatkozik. A továbbiakban a válaszadók nemi szerepeit az élettörténettel összekapcsolva magyarázza.

Az élettörténet, gondozói migráció és nemi szerepfelfogások hármásának összefüggéseit térképezi fel a nyolcadik fejezet. Elsőként a migráció és nemi szerepfelfogások közötti lehetséges kapcsolatokat vizsgálja, majd a férfiak nemi szerepeit, valamint az otthoni gondozási kötelezettségeket tanulmányozza.

Ezt követően kerül sor az elbeszélte migráció vizsgálatára, azaz migrációs narratívák, narratív önbemutatók és értékelő állítások elemzésére a kilencedik fejezetben. Azt vizsgálom, hogy az egyes elbeszélők miként viszonyulnak reflektívan saját élettörténetükhöz, nemi szerepeikhez és migrációjukhoz. A módszertani szempontból is újdonságot jelentő fejezetben ezt reflektív viszonyt elemzem. A fejezet rámutat arra, hogy az egyes narratívákban beszélő személyek miért az adott elbeszélések révén mutatják be önmagukat, mit mondanak erről az interjúk egészéből megismert élettörténetek. Az utolsó rész a magyar gondozók pozicionálását ismerteti az egyéb országból származó vándormunkásokkal és a menekültekkel szemben. A dolgozat az eredmények összegzésével, következtetésekkel és lehetséges kutatási irányokkal zárul.

2. Elméleti áttekintés

2.1. Bevezetés a gondozói munka világába

2.1.1. Alapvető problémák és fogalmak

A szakirodalom a gondozói munkát – legyen az idős- vagy gyermekgondozási munka – *társadalmi újratermelésnek* (social reproduction) említi. A fogalmat Glenn (1992) meghatározása óta használja széles körben a háztartási-gondozói munkamigrációval foglalkozó irodalom (Bakker, 2007; Haidinger, 2008; Lutz, 2008; Kilkey et al., 2013), noha korábban is olvasható volt feminista írásokban. Glenn szerint a társadalmi újratermelés „*egy sor tevékenység és kapcsolat, amely az emberek ellátását, támogatását szolgálja napi szinten, valamint generációk között*” (Glenn, 1992: 1). Az újratermelés munkája olyan tevékenységeket foglal magában, mint a háztartáshoz tartozó bevásárlás, ételek elkészítése és felszolgálása, ruhák mosása és javítása, gyermekek szocializációja, rászoruló felnőttek gondozása és érzelmi támogatása, vagy a rokon és társas kapcsolatok fenntartása. Elsősorban nők által végzett munkaként fogalmazódik meg a gondozás és házimunka az erre vonatkozó tanulmányokban, ahol a munka „nőies” vonásai és annak alacsony értéke szorosan összekapcsolódik (lásd például Parreñas, 2001; Lutz, 2008; Isaksen, 2010 tanulmányait). A feminista kritikai irányzat képviselői arra mutatnak rá, hogy alacsony értéke és a rossz munkakörülmények miatt az elnőiesedett munka nagyban hasonlít a prekariátus munkaviszonyaihoz (Gutiérrez-Rodríguez, 2014; Lutz, 2011).

Napjainkban számos országban élénk vita tárgyát képezi, hogy a nem fizetett gondozás és háztartási munka, beleszámítandó-e a bruttó hazai termékbe. A tevékenységet *munkának* nevezi az irodalom, mivel elméletileg munkabér ellenében egy harmadik fél is elvégezheti a feladatot. A láthatatlan transzferekről szóló kutatások alátámasztják, hogy a nem fizetett háztartási munka értéke, így az intergenerációs transzferek értéke is pontosan kiszámítható (lásd például: Gál et al., 2017). Ez idáig azonban nem volt példa a gyakorlatban arra, hogy a nem fizetett gondozói munka GDP-be számítása, azaz gazdasági tevékenységként való elismerése realizálódott volna. A kérdés egyik központi aspektusa a nemek közti egyenlőtlen munkamegosztás problémája. OECD adatok szerint a világon a nem fizetett gondozói munka háromnegyedét nők végzik, amely következményeként a nők kisebb mértékben vannak jelen a munkaerőpiacon. Ehhez hozzájárul a kedvezőbb feltételekkel járó munkákhoz való szűkösebb hozzáférés, az ezzel járó alacsonyabb nyugdíjazás, azaz mind fizetésben, mind juttatásokban jelentkező hátrányos helyzet (Razavi, 2016). Időmérleg-kutatások segítségével pontosan látható a különbség. 2014-es OECD adatok szerint a nem fizetett gondozási munka világszerte a nők körében napi 3 és 6 óra között mozog, míg ez a férfiak esetében fél-egy óra közötti időt jelent (Ferrant et al., 2014). A nemek közötti munkamegosztás az elérhető intézmények és infrastruktúra függvényében azonban jelentősen eltérhet az egyes társadalmakban. Gondolhatunk például azon szub-szaharai afrikai országokra, ahol a hiányos vízvezeték-hálózatnak köszönhetően a vízfordás mindennapos feladat, amely elsősorban a lányokat és nőket terheli, vagy vehetjük például a skandináv országokban elterjedt apáknak

járó szülési szabadságot, amely szociálpolitikai intézkedés közelíteni igyekszik a nemek közti feladatok elosztását.

A nemzetközi munkamigrációban érintett, egyre nagyobb számban megjelenő gondozói munkát végző nők jelenléte ihlette Hochschildot a *globális gondozói lánc* (*global care chain*) fogalmának megalkotására, amelyet a következőképp definiált: „*a fizetett és nem fizetett gondozói munkán alapuló, emberek közti személyes kötelek sorozata szerte a világon*” (Hochschild, 2000: 131). A szerző nem vitatja azt, hogy a gondozói lánc lehet lokális is, azaz nem kizárólag országhatárokat átlépő elmozdulásról van szó, a későbbiekben azonban a fogalom főként nemzetközi kontextusban vált ismertté. A globális gondozói lánc fogalmát Parreñas a Fülöp-szigetektől induló, Európát és az USA-t megcélzó háztartási alkalmazottak mozgásához köthető jelenség leírásához alkalmazta (Parreñas, 2001). Később számos kutató igyekezett kibővíteni, pontosítani a fogalmat (például Hondagneu-Sotelo, 2001; Yeates, 2004, 2005; Sassen, 2002; Kilkey, 2010 stb.). Yeates kritikájában megfogalmazza, hogy a globális gondozói lánc résztvevői nem tekinthetők egy homogén csoportnak, mivel alapvető társadalmi különbségek vannak köztük. A képzetlen munkaerő mellett a szakképzett is megjelenik, a gyermeküket hátrahagyó anyákon kívül egyedülálló nők is részt vesznek a gondozói munkamigrációban (Yeates, 2005). Yeates emellett azon a véleményen van, hogy érdemes az intézményi keretek között végzett gondozói munkát is beemlíteni az elemzésbe a jelenleg privát háztartásokra fókuszáló vizsgálatok mellé. Kilkey (2010) a nagy-britanniai munkaerő-felmérés adatai segítségével hívta fel a figyelmet arra, hogy külföldről érkező férfi háztartási alkalmazottak aránya már a '90-es években számottevő volt, amely a 2000-es években tovább nőtt. A szerző hiányosnak véli a megközelítést, amely a globális gondozói migráció résztvevőire kizárólag nőkként utal, mivel nagy számuk indokolja, hogy a férfiak is az elemzés részét képezzék. A globális gondozói lánc fogalmának széleskörű elméleti vitájához további részletekkel szolgál FitzGerald Murphy (2014).

A kérdéssel foglalkozó tanulmányok közös pontja, hogy a globális gondozói lánc szereplőit eltérő társadalmi háttérrel rendelkező nőkként mutatják be. Szereplői egyrészt többnyire nyugati országban élő és dolgozó, középosztályhoz tartozó nők, azaz a megbízók, másrészt a szerzők által Harmadik világbeli/periféria országaiból származó nőkként definiált, fizetett gondozási feladatokra alkalmazott asszonyok. A gondozói láncok közös jellemzője, hogy a benne részt vevő szereplők egymástól függenek, fenntartva ezzel a gondozás láthatatlan ökológiáját (Hochschild, 2000). Isaksen arra mutat rá, hogy a gondozói munkát végző migráns nők a befogadó társadalmak nőinek munka-család egyensúlyát tartják fenn, ezzel jelentős terhektől szabadítva meg a helyi nőket (Isaksen, 2010). Más szóval, a gondozás áruvá válásával ugyanazt a munkát különböző társadalmi státusú és etnikai háttérrel rendelkező nők végzik el (Lutz, 2008).

A globális gondozói lánc fogalmát kiegészítő *gondozás körforgásának* (*care circulation*) jelenségét Baldassar és Merla a gondozás kölcsönös, többirányú és aszimmetrikus cseréjeként írja le, amely az életút különböző szakaszaival változik (Baldassar and Merla, 2014). A szerzők arra világítanak rá, hogy egyazon személy lehet egyszerre gondozó és gondozott is, legyen akár

migráns munkavállaló, akár otthon maradt családtag. A gondozás körforgása, mint elméleti keret segít megérteni, hogy a család életében résztvevő szereplők milyen élethelyzetben és távolságban, mely gondozási tevékenységekben vesznek részt. Baldassar későbbi kutatásaiban kitér az információs és kommunikációs technológiák jelentőségére is, amelyekkel a családok rendszeresen élnek családtagjuk külföldi munkavállalása során (lásd például Baldassar, 2016; Wilding and Baldassar, 2018). A gondozás körforgásának értelmezési kerete az új média családtagokra gyakorolt hatását, a távolból való gondoskodás különböző formáit is vizsgálja. A gyermekek például nagy mértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy szüleik és nagyszüleik megtanulják alkalmazni ezen kommunikációs technológiákat.

A globális gondozói lánc fogalmával operáló kutatók szövegeiben a nemek közti egyenlőtlenség problematizálása mellett közös pontként jelenik meg a kapitalizmus kritikája. Ennek kiindulópontja, hogy az országok közötti munkaerő vándorlás nem egyének haszonmaximalizálás céljából hozott döntése, hanem strukturális kényszerítő elemek eredménye (Sassen-Koob, 1984; Parreñas, 2001; Kilkey et al., 2013; Constable, 2014; Fraser, 2016). Fraser a gondozói munka kommodifikálódását, azaz áruvá válásának jelenségét a globális kapitalizmus erősödéséhez köti (Fraser, 2016). A szerző az országok közti egyenlőtlen viszonyokat teszi felelőssé azért, hogy a nyugati társadalmakban élők arra a privilégiumra tehetnek szert, hogy alacsonyabb bérszínvonalú országok munkaerejét importálják otthonaikba. Ami tehát egy privát háztartásban történik, az a szélesebb társadalmi struktúrát is leírja, ugyanis – még ha intim kapcsolatokban is – leképezi a munka és piac, állam és egyén viszonyát (Gutiérrez-Rodríguez, 2014). Ezt az állítást erősíti meg Aulenbacher és munkatársainak (2020) empirikus kutatása, amely szerint az osztrák társadalomban a magasabb társadalmi státuszúak kiváltsága a gondozó alkalmazása, azaz a befogadó társadalom rétegzettsége is elemzési szempontként jelenik meg.

Tkach és Hrženjak (2016) szerint a *globális gondozói lánc* fogalma a Kelet-Európai térség poszt-szocialista országainak történeti háttere miatt kevésbé pontosan írja le a jelenséget, mivel ezekben az országokban a gondozás globális jellege nem érvényesül. Ehelyett a térségben körkörös és rövidtávú határokon átívelő gondozói mobilitás van jelen. Tkach és Hrženjak véleménye abból a szempontból vitatható, hogy jóllehet a kelet-európai térségből származó gondozók gyakran csak egy országhatárt lépnek át (mint például a cseh, szlovák és magyar gondozók ausztriai munkavégzésük esetében), a jelenség területi sajátosságai mellett jól illeszkedik a globális tendenciákba. A gondozói migráció vizsgálata során tehát fontos szem előtt tartani, hogy noha bizonyos térségek esetében az elmozdulás mértéke nem tűnik jelentősnek, azt indokolt globális kontextusban elhelyezni. Helma Lutz megjelenés előtti könyvében⁷ a *care curtain*, azaz *gondozási függöny* kifejezést használja, amely szerint egy láthatatlan válaszvonal választja el az egykori szocialista országokat Európa többi részétől, azaz a gondozást biztosító országokat az abban részesülőktől. Ezen elképzelés szintén alkalmas lehet szakmai viták indítására. Nem hagyható figyelmen kívül ugyanis, hogy a határokon átívelő gondozásban érintett, döntően kibocsátó országok is fogadnak gondozókat poszt-

⁷ <https://www.theglobalist.com/contributors/helma-lutz/> (Letöltve: 2020.05.26.)

szocialista országokból. A globális gondozói lánc mellett szintén gyakran használt értelmezési keret a *transznacionalizmus*, amely a közép- és kelet-európai gondozók esetében is alkalmazható.

A *transznacionalizmus* fogalmának elterjedése Glick Schiller és társai nevéhez köthető (Glick Schiller et al., 1992), amely fogalom létrejöttekor a migrációban részt vevő személyek családon belüli, társadalmi, gazdasági, szervezeti, és politikai viszonyainak pontosabb bemutatását célozta meg⁸. Definíciójuk szerint a transznacionalizmus egy olyan folyamat, amelyben a migráns személyek olyan földrajzi, kulturális, és politikai határokat átszelő társadalmi mezőt építenek ki, amely összekapcsolja a származási országukat és a letelepedési országot. *Transzmigránsok* azok a bevándorlók, akik ezen mezők kiépítéséért felelősek. Egyszerre kötődnek a kibocsátó és a befogadó társadalomhoz, határokon átívelő kapcsolatokat tartanak fenn számos területen (legyen szó gazdasági, vagy társadalmi kapcsolatokról), otthonuknak azonban a kibocsátó társadalmat tartják (Glick Schiller et al., 1992; Basch et al., 1994). A transznacionális migránsok napi tevékenysége és társas kapcsolataik képezik a transznacionális lét alapját, melyben különböző (nemzeti, etnikai) identitások konstrukcióit hozzák létre. A transznacionalizmus elméleti keretéhez szorosan hozzátartozik, hogy fogalmai a globális kapitalizmus állandóan változó körülményei mentén értelmezhetőek.

A későbbiekben többféle értelmezést nyert ez a definíció, amelynek következtében azt számos kritika és vita kísérte (lásd például: Al-Ali et al., 2001; Vertovec, 2001). Kutatásom kapcsán szintén felmerül a kérdés, hogy a transznacionalizmus fogalma miként alkalmazható az Ausztriában munkát vállaló magyar idősgondozók vonatkozásában. Nevezhetjük-e transznacionális térnek azt a közeget, amelyben a gondozók kétheti rendszerességgel hazautaznak, és olykor minimális interakciójuk van a befogadó társadalommal? Beszélhetünk-e transznacionális migráció szereplőiről abban az esetben, ha megváltozott otthoni kapcsolataikról számolnak be az idősgondozók, akik nem szakadtak el teljesen az otthoni közegetől? Hasonló kérdésekre magyarországi vizsgálatok is keresik a választ, amelyek úgy tartják, hogy a gondozói migráció kapcsán beszélhetünk transznacionális viszonyokról, a migrációs térben alakuló kapcsolatokról. Turai Tünde azt fogalmazza meg, hogy az időseket gondozó kelet-európai nők egy transznacionális társadalmi tér részesei, amely a kibocsátó és befogadó közösségekből épül fel (Turai, 2014). Elemzése ezen transznacionális terekben képződött diskurzusokon alapul. Németh Krisztina arra hívja fel a figyelmet, hogy jóllehet, az idősgondozó nők a transznacionális térbe kerülve kiágyazódnak lokalitásukból, helyi kapcsolataik a továbbiakban is kulcsfontosságúak lesznek (Németh, 2016). Váradai Monika Mária szintén használja a fogalmat, aki úgy véli, hogy a Magyarországról induló, körkörös migrációban érintett szereplők esetében nem egyértelmű, hogy létrejönnek-e a kibocsátó településeket vagy személyeket támogató transznacionális hálózatok (Váradai, 2018b). Véleményem szerint a gondozók migrációjának esetében jól alkalmazható a transznacionalitás koncepciója, mivel nem csupán két ország közötti gyakorlatok és kapcsolatok összessége

⁸ A transznacionalitás fogalmának magyarázatáról lásd bővebben: Váradai 2018b, 14–17.

fedezhető fel ebben a viszonyrendszerben, hanem jól körvonalazódik az államok közötti struktúrák és hálózatok együttes szerepe.

Glick Schiller és társainak elméleti cikkét követően számos kutatásban jelent meg a transznacionalizmus fogalma, immár családi viszonyokra vonatkoztatva. Parreñas (2001) értelmezésében a transznacionális háztartások olyan kötelékeket alakítanak ki, amelyek nem redukálódnak nemzetállami határok közé, különböző országokban élő tagjai egymásért felelősséget vállalnak. A család otthon maradt tagjai napi tevékenységeiket a kibocsátó országban végzik, a külföldön jövedelmet szerző hozzátartozóval ugyanakkor napjaink technológiáinak köszönhetően folyamatos kapcsolatban lehetnek. Emellett a kivándorló személy a kibocsátó közösség tagja marad, melynek tagjai egymás jólétéért felelősséget vállalnak (Parreñas, 2001). Haidinger elemzési egységként szintén a háztartást veszi alapul (Haidinger, 2008), aki a transznacionális háztartásokat egy összetartó rendszerként definiálja, amelyben a háztartás tagjai anyagi, érzelmi és társas kapcsolatokat tartanak fenn. Az Ausztriában dolgozó ukrán háztartási alkalmazottak vizsgálata során Haidinger a migrációról való döntést a háztartás fenntartásának stratégiájaként értelmezi, amely hozzájárul a háztartás gazdasági és társadalmi státusának emeléséhez, következménye pedig a háztartáson belül átalakuló munkamegosztás. Egy másik meghatározás szerint a transznacionális családi kapcsolatok országhatárokat átszelő gyakorlatok és identifikációk kölcsönhatása mentén értelmezendők, amelyek magukban foglalják egyrészt a transznacionális szülőség és gondozási kötelezettséget, másrészt a rendszeres kommunikációt és hazalátogatásokat, továbbá a családi dinamika változó viszonyait (Bell and Bivand Erdal, 2015).

A transznacionális gondozási kötelezettség elsősorban az idős szülők felé irányuló felelősséget, a határokon túlról nyújtott segítséget jelenti, amely a gyakorlatban függhet mind a kibocsátó, mind a befogadó ország ellátórendszerétől, éppúgy, mint a személyes élethelyzetektől. Van, aki a nyilvánvaló nehézségek ellenére is úgy látja, a legpraktikusabb döntés, ha idősödő szüleit is átköltözteti a célországba. Mások éppen akkor költöznek haza, amikor a szülők megbetegednek, még ha ezzel fel is kell adni a biztos külföldi munkával járó egzisztenciát (Bell and Bivand Erdal, 2015). A transznacionális gondozási kötelezettségek rávilágítanak arra a családon belüli komplex dinamikára is, amely a résztvevők nemi szerepéből fakad. A háztartás női tagjának munkamigrációja tehát a családon belüli szerepeket, nemi szerepfelfogást és identitásokat is alakítja.

A migráns háztartási munka egy *másfajta munkaerőpiac*, ami több szempontból különbözik a nemzetközi munkaerőpiac zömének gyakorlatától. Lutz megállapítása szerint az egyik fő különbség abban áll, hogy a munkavégzés helyszíne egyben személyes és intim tér is, amelynek következtében a munkaadó és munkavállaló között érzelmek, és egymástól való függőség alakulhat ki (Lutz, 2008). A szereplők közötti interakciónak köszönhetően teljesen más szabályokat diktál a gondozói munka belső logikája, mint egyéb bér munkák esetében. További jellemzője, hogy kiközvetítése nem lehetséges egy olyan országba, ahol olcsóbb a munkaerő, az mindenképp a megbízó országában kerül elvégzésre. Lutz a munkamigráció ezen

ágában érintett személyekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy tapasztaltnak és rugalmasnak kell lenniük, mivel egy idegen család életébe kell integrálódniuk, alkalmazkodva a család szokásaihoz. Mindemellett különösen fontos a háztartási munkát végző egyén személye, hiszen a gondozót alkalmazó fél elsősorban bizalmi alapon dönt arról, hogy kit kíván beengedni háztartásába.

Az Európán belüli migráns háztartási munka szakirodalma gyakran hivatkozik a Lutz által felvázolt három rezsimre, amelyek a *gender*, a *gondozási*, és a *migrációs* rezsim (Lutz, 2008). A szerző a *gender* rezsimet egyfajta hiánypótlásként fogalmazza meg, kitérve arra, hogy szociálpolitikai modelljei kapcsán Esping-Andersen munkáit (akitől a *rezsim* fogalmat kölcsönözte) épp a *gender*, mint elemzési szempont mellőzése miatt érte számos kritika. A *gondozási* rezsim az állam, a család és piac szerepét, felelősségét vizsgálja a gondozásban, a *migrációs* rezsim pedig az egyes országok bevándorláspolitikái mentén kerül elemzésre. A dolgozat a következőkben mindhárom szempontot tárgyalja. A *gender rezsim* fogalmát Lutznál jóval korábban alkalmazza Connell (Connell, 1987), aki úgy véli, hogy a nemi viszonyok mindennapi interakciók és gyakorlatok terméke, amelyek minden típusú intézményben megtalálhatók. A különféle intézményeket – legyen az egy iskola, a piac vagy akár az utca – mind jellemez egy sajátos *gender rezsim*. Connell után számos szerző hivatkozik a *gender rezsimre* mint társadalomszervezési módra, különös hangsúlyt fektetve az állam szerepére (például: Haywood and Mac an Ghail, 2003; Walby, 2004). A hazai társadalomkutatókat szintén foglalkoztatja a kérdés, akik történeti, politikai és gazdasági vonatkozásban tárgyalják a neoliberális⁹ *gender rezsim* kérdéskörét (Gregor, 2018; Gregor and Kováts, 2019; Csányi, 2019). Fontos továbbá kitérni Hadas munkásságára, aki elemzéseiben Connell maszkulinitás-értelmezését alkalmazza (például Hadas, 2011).

A gondozói munkával kapcsolatban gyakran merül fel a kérdés, hogy a tevékenység szakmainak nevezhető-e (Karner, 1998; Anderson, 2000; Lutz, 2008). A gondozói munka magában foglalja a takarítást is, ami ugyan abban az esetben professzionális munkának nevezhető, amennyiben irodák, vagy épületek takarítását jelenti, alacsony megbecsültsége azonban így is megmarad (Lutz, 2008). Lutz szerint egy privát háztartásban végzett munka számos képességet igényel, mint például a kitartás, fegyelem, precizitás, valamint pszichológiai tudás és érzelmi intelligencia, amely kompetenciák a civilizáció megteremtésének alapjai. Ehhez kapcsolódik a kérdés, hogy fejleszthetők-e azon szociális készségek, amelyek ehhez a munkához szükségesek. Karner szerint a gondozott és gondozója közötti kapcsolat kialakulása során az interakciók inkább személyes, mint szakmai alapokon nyugszanak, azaz a gondozásban a személyes jellemvonások fontosabbak, mint a tanult képességek (Karner, 1998).

⁹ A neoliberalizmus egy összetett fogalom, amely három vonatkozásban értelmezhető. Egyfelől a szabadpiac gondolatára épülő gazdasági rendszert jelenti, amelyre az állam minimális beavatkozása jellemző. Másrészt egy politikai mozgalom, amely a szabad versenyt és a minimális államot hirdeti. Végül, egy olyan ideológiát jelent, amely olyan értékek alakulásához járul hozzá, mint az individualizmus, egyéni felelősség vagy termelékenység, elfedve a társadalmi egyenlőtlenségeket és igazságtalanságot (Gregor and Kováts, 2019: 95).

A gondozói migráció szakirodalmában a gondozó és gondozott kapcsolatának tematizálása szintén megtalálható (Karner, 1998; Anderson, 2000; Parreñas, 2001; Lan, 2006; Porat and Iecovich, 2010; Lutz, 2011; Kordasiewicz, 2014; Turai, 2017 stb.). Porat és Iecovich kutatásában a megkérdezett otthoni gondozásban részesülő idősök több mint 60%-a értékelte úgy, hogy külföldi házi gondozója családtagnak számít, 17%-uk barátként utalt gondozójára, míg csupán minden ötödik megkérdezett beszélt az otthoni gondozójáról alkalmazottként (Porat and Iecovich, 2010). Az Izraelben folytatott kutatás arra világított rá, hogy a személyes jellemvonások közti hasonlóságnak van a legfontosabb szerepe a gondozó és gondozott közti jó kapcsolat kialakulásában, továbbá a hasonló kulturális háttér is nagyban hozzájárul ehhez. Ugyanakkor azt nem erősítették meg az eredmények, hogy az idős gondozott a házi gondozójával kompenzálná társas kapcsolatainak hiányát, ami jelentheti azt, hogy a gondozó valójában nem helyettesítheti a családtagokat.

A beteggondozás akkor is igen intenzív, érzelmileg komoly erőforrásokat megmozgató feladat, ha rokoni szálak fűzik össze a két felet. A kezdetben egymásnak idegenek számára a törődés és együttélés ún. *fiktív rokonsági kapcsolatot (fictive kin relationship)*, azaz egy olyan köteléket alakít ki, amely kapcsolatban a gondozó a családtagok feladatait látja el (Karner 1998) (fiktív rokonságról¹⁰ lásd még Mac Rae, 1992; Gubrium and Buckholdt, 1982; Kordasiewicz, 2014). A gondozott és gondozó között kialakult érzelmi kapcsolat pozitívan befolyásolja a gondozás minőségét (Porat and Iecovich, 2010), valamint a gondozott jóllétét (Karner, 1998). A fiktív rokonság kialakulásának folyamata alatt változhat a gondozott kapcsolata családtagjaival is. Megtörténhet, hogy a gondozott összehasonlítja a gondozót a valós családtaggal, és bizonyos tevékenységeket, segítséget kizárólag a fizetett munkaerőtől fogad el.

Egy korábbi kutatás azt vizsgálja, mennyiben eltérő a gondozottak elégedettsége akkor, ha a külföldi házi gondozó velük együtt él, vagy ha csak bejár dolgozni (Iecovich, 2007). Eredményeik szerint a gondozókkal együtt élő gondozottak (függetlenül betegségük súlyosságától) szignifikánsan elégedettebbek voltak az ellátás minőségével, mint azok, akikkel nem lakott együtt a gondozójuk. Ez magyarázható egyrészt azzal, hogy az együttéléssel a gondozó jobban megismeri a gondozott szükségleteit, de éppúgy a külföldi bentlakásos gondozók kulturális jellemzőivel is. Az Izraelben nagy arányban jelen lévő fülöp-szigeteki gondozók közül sokan korábban az ápolás területén dolgoztak, így nagyobb gyakorlatuk van a betegellátásban, mint más országból származó társaiknak. Emellett erősen jelen van kultúrájukban az idősök tisztelete is. A kutatás másik tanulsága, hogy a nyelvi akadályok a kommunikációban nem mutattak összefüggést a gondozott elégedettségének szintjével. Ez

¹⁰ A fogalom későbbi értelmezése továbbra is a gondozott és gondozó közti kapcsolatra vonatkozik, ahol a hangsúly azon a hamis képzeten alapul, hogy a gondozót valóban családtagként kezeli a gondozott és családja. Ez különféle gesztusokban nyilvánulhat meg a hétköznapi szintjén, például használhatatlan, értéktelen tárgyak ajándékozásában vagy délutáni szabadidő megengedésében, miközben a szerződés szerint ez egyébként is járna a gondozónak. Ezek a gesztusok tehát csak jobban mélyítik a két fél között lévő társadalmi távolságot (Kordasiewicz, 2014). A jelenségre szintén rámutat Németh (2016).

bizonyíték arra, hogy a gondozó személy gondoskodó attitűdjé kompenzálni tudja az esetleges nyelvi hiányosságokat.

Kevés tanulmány foglalkozik a külföldi házi gondozó munkavállalók, valamint a házi gondozókat alkalmazó személyek jogi ismereteivel, noha a jogok megvonása vagy átértelmezése hatással van a gondozók munkájára, így a gondozott biztonságára is. Egy szintén Izraelben folytatott felmérés ezer fős mintán tett kísérletet a téma vizsgálatára (Green and Ayalon, 2015). Mintájukba három különböző csoport került: idősödő személyek, azaz gondozottak, külföldi házi gondozók, valamint a gondozottak hozzátartozói. Eredményeik szerint mindhárom csoportnak részleges információi voltak a házi gondozók jogairól, azonban nem a gondozók, hanem a gondozottak családtagjai rendelkeztek a legtöbb ismerettel. Az idősek a gondozók 10 alapvető jogából átlagosan csak 4,22-t, a családtagok 7,77-et, míg a gondozók 7,34 jogot ismertek. A válaszadók minden csoportja körében a gondozók legismertebb jogának a szabadnap számított, legkevésbé pedig a gondozónak járó szülési szabadság lehetőséget ismerték a kérdezettek. Lényeges eredménye az adatfelvételnek, hogy a kérdezettek több mint 30%-a úgy tudta, hogy a gondozók egyéb feladatokat is kötelesek elvégezni munkájuk során, mint például a kisgyermekre vigyázás vagy nagytakarítás. A 24 órás gondozókkal végeztetett extra háztartási és ház körüli munkák problémája nem ritka jelenség. Arra is találunk példát, amikor a plusz feladatok elvégzését nem a munkaadó kezdeményezi, hanem maga a gondozó. A gondozás olyan erős érzelmi kötelezettséget vonhat magával a gondozók részéről, amely azt eredményezheti, hogy önszántából, munkaidején kívül is rendelkezésre álljon a fizetett személy (Karner, 1998).

Munkájuk során a házi gondozókat napi szinten érintő probléma a társas elszigeteltség és a magány (Lutz, 2008, 2011; Rostgaard et al., 2011; Kordasiewicz, 2014; Turai, 2016), amely különösen akkor igaz, ha a gondozott betegségénél fogva nem képes a kommunikációra. Lutz egyik interjúalánya, egy Uruguayból származó, Németországban élő asszony arról számol be, hogy jobban érzi magát takarítóként félig nyilvános helyeken, mint háztartási alkalmazottként, mert egy mozi takarítása közben közösségben, valami nagy egész részesének érzi magát (Lutz, 2011). Az izolációnál súlyosabb mentális problémák is érhetik a gondozót, amennyiben nem korrekt, vagy kifejezetten bántalmazó munkaadóhoz kerül. A háztartási és gondozói munka természetétől nem idegen a verbális megszegényítés, a fizikai bántalmazás vagy megalázás a munkakörnyezetben, azaz olyan helyzet, ahol a gondozó nem érzi magát biztonságban (Anderson, 2000; Lutz, 2011; Constable, 2014; Turai, 2016; Németh, 2016). Ilyen jellegű bántalmazások legszélsőségebb példái, amikor a gondozó nemi erőszak áldozata lesz, égési sérülései keletkeznek, vagy olyannyira kilátástalannak látja a helyzetét, hogy öngyilkosságba menekül (Constable, 2014). Ezen esetek mind összefüggésben állnak a munkavállaló jogi ismereteinek hiányosságával és kiszolgáltatott helyzetével.

A befogadóországok gyakorlata a migráns munkavállalókkal szembeni alapvető emberi jogok terén igen eltérő lehet. A tömeges visszaéléseket többek között olyan jogvédő szervezetek tartják számon, mint a Human Rights Watch (HRW), az International Labor Organization, az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága vagy az Amnesty International. Kutatási eredményeikben és

jelentéseikben időről időre nyilvánosságra hozzák a világ különböző pontjain dolgozó munkamigránsok helyzetét, javaslataikkal igyekeznek nyomást gyakorolni az adott ország eljárási módjára. Mivel jellemzően nőkről van szó, a háztartási munkát végző személyek sérülékeny csoportnak számítanak, így rájuk külön figyelmet szentelnek ezen írások. Lutz (2011) a HRW 2006-os jelentését hivatkozva, amikor arról ír, hogy a Fülöp-szigetektől, Sri Lankáról, vagy Indonéziából induló háztartási alkalmazottak a Közel-Keleten, Szingapúrban, vagy Hong Kongban különösen nagy számban tapasztalnak meg embertelen munka- és életkörülményeket. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy az elmúlt néhány évben, évtizedben a problémás országokban történt-e javulás a külföldi munkavállalók munkakörülményei terén. 2018-ban a Human Rights Watch külön kommentárt szentelt arra, hogy felhívja Katar figyelmét a háztartási dolgozókkal szembeni emberi jogi hiányosságokra (Human Rights Watch, 2018). A kommentár leszögezi, hogy Katar köteles tiszteletben tartani a háztartási alkalmazottak munkaidejét és pihenőidejét, továbbá kompenzálni a túlórákat, megfelelő lakhatási körülményeket, valamint élelmezést biztosítani számukra, emellett köteles egészségre nem káros és biztonságos munkafeltételeket garantálni a dolgozóknak. A javaslat arra is kitér, hogy az ügynökségek hagyjanak fel a munkavállaló fizetésének elkobzásával, valamint vezessenek be minimálbért, amely ne legyen kevesebb a havi 400 dollárnál. Ez a kommentár jól mutatja, hogy a visszaélések napjainkban is elterjedt és tömeges gyakorlatnak számítanak bizonyos országokban, azonban lényeges hozzáfűzni, hogy más régiókban, például Európában sem megfelelően szabályozott az egyén magánszféráját is érintő háztartási dolgozók/gonozók munkatevékenysége.

A munkamigrációval járó kiszolgáltatottság nem kizárólag a nőket érinti. A külföldön bérmunkát vállaló férfiak szintén ki vannak téve a munkaközvetítők és munkaadók tisztességtelen módszereinek (Castels and Miller, 2009). Az Egyesült Arab Emírségekben dolgozó munkások embertelen munkakörülményeiről a média mellett empirikus kutatások sora is beszámol (Sönmez et al., 2011; Szelényi, 2016). Az egyik fő problémát az jelenti, hogy a munkavállalók nem tudnak munkáltatót váltani, mert útleveleiket már a munka megkezdése előtt elveszik tőlük és papírok nélkül az ország elhagyása lehetetlen. Ezen eljárások a háztartási alkalmazottak helyzetéhez hasonlóan szintén egyéni szinten képezik le a globális hierarchikus viszonyokat.

Az országhatárokon átívelő gondozás kapcsán felmerülő kérdés, hogy mely demográfiai vonások jellemzőek a tartós gondozásban dolgozó migráns munkavállalókra. Rostgaard és társai szerint, míg Olaszországba többségében Kelet-Európából érkeznek gonozók, akiknek nagyobb része 40 évesnél idősebb, addig Dániába egy fiatalabb gonozói munkaerőreteg áramlik be, főként Észak-Európából, de a Közel-Kelet, Afrika és Délkelet-Ázsia mellett Kelet-Európából is, főként Lengyelországból (Rostgaard et al., 2011). Olaszországban a női munkaerő a domináns, Dániában azonban a férfi gonozók jelenléte is mérhető. A nők mellett egy másik fontos demográfiai csoport, a középkorúak és az idősek csoportja is jelen van a gondozás végzésében, még ha ez erősen függ is a célországtól (Rostgaard et al., 2011). Ausztria a 24 órás házi gonozókat többnyire az idősebb korosztályból fogadja be. Az Osztrák Gazdasági Kamara

jelentése arról számol be, hogy Ausztriába túlnyomóan Kelet-Európából, főként Szlovákiából és Romániából érkeznek gondozók, akik többnyire nem fiatal munkavállalók, hanem középkorú, vagy idősebb személyek, akiknek munkalehetőségei a származási országában korlátozottak (Famira-Mühlberger, 2017). Az adatok szerint 2015 decemberében az Ausztriában dolgozó házi gondozók 31,3%-a volt 41 és 50 év közötti, 33,9% 51 és 60 éves, és az összes gondozó 7,6%-át tette ki a 61 éves, vagy ennél idősebb korosztály. A külföldön dolgozó háztartási alkalmazottak demográfiai összetétele különösen fontos az otthon maradt családtagok kora és gondozási igényei miatt, valamint további kérdéseket vet fel a munkamigráció következtében alakuló családi viszonyok vonatkozásában. Az Ausztriában dolgozó szlovák idősgondozók demográfiai jellegzetességeire egy gondozókra fókuszáló adatfelvétel segítségével világít rá Bahna és Sekulová, akik azt találják, hogy 2016-ban a szlovák gondozók közel fele Kelet-Szlovákiából érkezett a célországba, átlagos életkoruk 48 év, többségük házas, iskolai végzettséget tekintve 76% rendelkezik legalább érettségivel (Bahna and Sekulová, 2019: 31; Bahna, 2020).

Elemzésem középpontjában az élettörténet vizsgálata áll. A demográfiában alkalmazott élettörténeti kutatások egyik területe a kvantitatív módszertannal folytatott vizsgálatokból ismert eseménytörténeti elemzés, amely demográfiai események (például házasság, gyermek születése, betegség, halál) bekövetkeztét, az állapotokban beálló esetleges változásokat vizsgálja. Az eseménytörténeti elemzés egyik alapfeltevése, hogy az események egy része késleltetve következik be, így olykor a longitudinális kutatások sem képesek minden bekövetkezett változást követni. A történeti demográfia a családrekonstrukció módszerét alkalmazza (erről lásd: Benda, 2006), amely az egyházi anyakönyvezés által rögzített népmozgalmi adatokon alapul. A dolgozat a biográfiai kutatások ezen típusával a későbbiekben nem foglalkozik, mivel az nem kvantitatív, hanem kvalitatív módszertanon alapuló elemzést céloz meg.

Az élettörténeti kutatás kapcsán elengedhetetlen kitérni Tamara K. Hareven sokat hivatkozott elméletére, amely perspektíva segítségével a gondozói migráció is jól kontextualizálható. Hareven az amerikai társadalmat vizsgálva végzett történeti elemzést, elkülönítve az egyéni időt, családi időt és történeti időt (Hareven, 1994). Az egyéni idő értelmezésében az élet fordulópontjait, az élettörténet során különböző szerepekbe való belépést és kilépést jelenti, míg a családi idő azokra a kollektív családi átmenetekre vonatkozik, mint a szülői ház elhagyása, házasságkötés vagy belépés a munkaerőpiacra. Mind az egyéni, mind a családi életutat meghatározzák történelmi események és folyamatok, amelyek generációkon ívelnek át, így több nemzedék életére is hatással lehetnek. A szerző emellett megkülönbözteti az ipari idő fogalmát, amely segítségével azt demonstrálja, hogy az ipari munka és munkafegyelem, azaz a weberi értelemben vett racionális munkaszervezés¹¹ miként járult hozzá a társadalom piacosodásához (Hareven, 1975).

¹¹ A munkaszervezés racionalizálására példaként említi teljes családok foglalkoztatását a szervezetben, amely során a toborzás és szállítás költségei csökkenthetők, továbbá rokonok vagy etnikai csoportok ugyanazon munkacsoportba való beosztását, amely a munkavégzés ütemére van hatással.

A történeti perspektíva kutatásomban is fontos szerepet kap, és több ponton szoros összefüggést mutat Hareven állításaival. Egyrészt, mivel elemzésemben azt demonstrálom, hogy az egyéni élettörténet (amely nehezen elválasztható a családi élettörténettől) erős kapcsolatban áll a különböző társadalmi intézményekkel és a migrációt strukturáló tényezőkkal. Ahhoz, hogy megértsük, hogy a vizsgálatban szereplő, sokszor peremhelyzetben lévő gondozók miért a globális munkaerőpiac irányába mozdulnak el, a családi és nemi viszonyaik, valamint élettörténetük ad választ. Emellett a gazdasági átalakulás és egyéb történelmi események hatása minden egyes válaszadóm életében megmutatkozik, jóllehet az életkor és élethelyzet függvényében eltérő módon. A dolgozat másik fő állítása szintén jól illeszkedik Hareven munkájához. A gondozás és gondoskodás, mint eredendően nem a piacra termelt tevékenység (Polányi, 2004) egy erőteljes piacosodási folyamaton ment keresztül az utóbbi néhány évtizedben. A piacosodás intézményeit és az abban közreműködő szereplők tevékenységét szintén részletesen tárgyalja a dolgozat.

2.1.2. Külföldi idősgondozás mint prekárius munka

A *prekariátus* fogalmát az 1980-as években francia kutatók az idénymunkások megnevezésére használták, figyelemre méltó tudományos vitát azonban közel három évtizeddel később, Guy Standing *Precariat, the New Dangerous Class* (Prekariátus, az új veszélyes osztály) c. könyve indított el a megnevezett társadalmi csoportról (Standing, 2011). A prekariátus azon emberek csoportjának gyűjtőneve, akik valamilyen létbizonytalanságban élnek. Nem csupán az alacsony bérek és alacsony jövedelem jellemzi őket, sérülékenységük a társadalmi támogatás és az állami juttatásokhoz való hozzáférés hiányában rejlik (Standing, 2011: 12). A fogalom többféle lehetséges értelmezést takar. Egyrészt kiindulhatunk a 2001. május 1-én elinduló EuroMayDay mozgalomból, amely során aktivisták különféle háttérrel rendelkező, kilátástalan helyzetben lévő személyek, mint például vándormunkások, munkájukat elvesztők, friss diplomás munkanélküliek nevében fogalmazták meg követeléseiket. Másrészt, leíró fogalomként a prekariátus olyan emberek csoportjára utal, akiknek munkaviszonya bizonytalan. Emellett azokra is gondolhatunk, akiknek létbiztonságát általában veszély fenyegeti (Szépe, 2012).

A későbbiekben a prekariátus fogalma körüli vita arra irányult, hogy osztálynak lehet-e nevezni ezt a meglehetősen heterogén csoportot, továbbá, hogy milyen hatása van a prekariátusnak a társadalmi rendszerre (például: Frase, 2013; Jørgensen, 2016). Kalleberg (2011) nem használja a prekariátus fogalmát, azonban elemzésében a *prekárius* létet a munkahelyek bizonytalanságával, a foglalkoztatási rendszerek polarizációjával azonosítja. A prekárius, azaz rosszul fizetett, létbizonytalansággal járó foglalkoztatási formák mindazon munkákat lefedik, amelyek nem tipikusak, azaz nem határozatlan idejű, teljes munkaidőre szóló munkaszerződések. Melegh a migrációs folyamatok globalizációs szemszögből való vizsgálata során bizonyos migráns csoportok (például a szakképzetlen kiszolgálószemélyzet, globális cselédek) vonatkozásában tér ki a problémára (Melegh, 2004). Artner az Eurostat adatai

segítségével vizsgálja az EU munkaerőpiacának jellemzőit, és állapítja meg, hogy az újonnan felvettek körében már elterjedtebb az atipikus foglalkoztatás, a fiatalok munkanélkülisége egyre növekszik, továbbá a gazdasági centrumországokban egyre több idős kényszerül munkavállalásra (Artner, 2018). Mindent egybevéve tehát terjednek a létbizonytalansággal járó foglalkoztatási formák.

Standing könyve előszavában hívja fel a figyelmet arra, hogy a prekariátus nem felel meg az *underclass* fogalmának. Az *underclass* a társadalom azon szegmensét jelöli, amely számos hátránnyal rendelkezik, például súlyos lakhatási problémákkal küzd vagy hosszútávon munkanélküli, életszínvonala a többségi társadalom alatt található, jellemzően hosszú időszakokon át támaszkodik az állami támogatásokra, szociális segélyekre. Az *underclass* gyakran egy marginalizált vagy kizsárolt csoportra vonatkozik, mint például bizonyos kisebbségi etnikai csoportokra (Giddens, 2009). A vándor munkaerő egyes csoportjai szintén ide sorolhatók. Noha a köznyelvben elterjedt kifejezésről beszélünk, a társadalmi rétegződés kutatói elővigyázatosságra intenek az *underclass* fogalmának használatát illetően. Véleményem szerint a külföldön bentlakásos gondozói munkát végzőkre nem pontosan illeszkedik az *underclass* fogalma, mivel a Magyarországról elinduló gondozók státuszukat tekintve nem a társadalmi ranglétra legalján helyezkednek el. Mint ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk, a gondozók többségének nincsenek lakhatási problémái, etnikai kirekesztésnek nem áldozatai, helyi közösségeikben jól integrált személyekről van szó. A prekariátus fogalma pontosabban festi le a 24 órás gondozók egy részének helyzetét.

A migránsok egy jelentős része a prekariátushoz tartozik, különösen a menekültek és menedékkérők, a külföldön ideiglenesen tartózkodók, az idegymunkások, a migráns nők, a papírok nélküli vándormunkások és olykor a tartósan külföldön tartózkodók is (Standing, 2011; Hrženjak, 2018; Silvey and Parreñas, 2019). A munkamigránsok a munkaerőpiacon és a befogadó országban általában bizonytalanságnak vannak kitéve, könnyen érheti őket jogaik megsértése diszkrimináció formájában, hirtelen elbocsátással, kitoloncolással. A bizonytalanság különösen igaz azokra a munkavállaló migránsokra, akik állandó helyett ideiglenes munkákat vállalnak a célországban, azaz a foglalkoztatási forma fokozhatja az egyének sérülékenységét. Standing a prekariátus tagjait másodlagos állampolgároknak, *denizeneknek*¹² nevezi, akik az állampolgárokhoz, a *citizenekhez* képest kevesebb joggal rendelkeznek (Standing, 2011: 14). Ez a munkát végző migránsok helyzetére lefordítva a következőképp értelmezhető: a papírok nélküli migránsok például rendelkeznek állampolgári jogokkal, de politikai vagy gazdasági jogokkal nem, valamint szociális ellátásokra sem jogosultak, míg a befogadó országban ideiglenesen tartózkodók gazdasági és szociális jogokkal is bírnak, azonban választójoggal nem rendelkeznek. A migráns gondozók és háztartási alkalmazottak egyaránt érintettek különböző jogaik részleges gyakorlásában.

A prekárius munkafeltételek és a külföldön végzett gondozói munka között nem nehéz párhuzamot vonni, a migráns gondozók munkakörülménye és helyzete számos szempontból

¹² A fogalomról bővebben lásd: Benton, 2010.

bizonytalan. Hrženjak a szlovén házi idősgondozók munkafeltételeinek különböző aspektusait vizsgálja, mint munkaidő, bérek, munkabiztonság vagy a munka-család egyensúlya (Hrženjak, 2018). Elemzése az idősgondozást érintő szociálpolitikák tanulmányozása mentén arra világít rá, hogy az állam tehető felelőssé a házi idősgondozók prekárius munkaviszonyaiért. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a szlovén állam már 15 éve készíti elő a tartós idősgondozás helyzetének törvényi keretét. A migráns gondozók foglalkoztatási formája és munkafeltételei pontosan ismertek a nemzetközi szakirodalomból: a gondozók többsége nő, időszakos munkavállaló a befogadó országban, ahol alacsony bérért végzik munkájukat, gyakran előnytelen munkafeltételekkel, saját jogainak ismerete hiányában (Green and Ayalon, 2015) és főként bizonytalanságban (Silvey and Parreñas, 2019). A migráns gondozók ritkán szándékoznak integrálódni az adott társadalomban, hiszen olykor alig van kapcsolatuk a helyiekkel. Míg éveken át kívülállók maradhatnak a befogadó társadalomban, a többi migráns csoporthoz képest egyedüli előnyt az jelentheti számukra, hogy a gondozott családjával közeli viszonyban állnak.

A *gondozói lánc* fogalmával párbeszédet folytatva, Silvey és Parreñas (2019) a *precarity chain* (bizonytalanság lánc) fogalmát igyekezett bevezetni. A tanulmány publikálását követő egy évben, a dolgozat írásakor még szinte alig alkalmazta más kutató a fogalmat (mindössze egy példát találtam erre: Liao and Gan, 2020), így nem megítélhető, hogy az rögzül-e a tudományos diskurzusban. A fogalom a Közel-Keleten dolgozó migráns háztartási alkalmazottak pénzügyi és munkaerőpiaci bizonytalanságára vonatkozik. A már ismert munkavégzéssel és migrációval kapcsolatos prekárius helyzet mellett a szerzők felhívják a figyelmet a migrációban résztvevő személyek jövőjének prekarizációjára is.

Elemzésemben amellet érvelek, hogy kutatásom résztvevőinek nagy része többször kerül prekárius helyzetbe életútja folyamán. Az idősgondozók egy része már a külföldi gondozás előtt megtapasztalja a bizonytalan és kedvezőtlen munkakörülményeket a kibocsátó térségben, sok esetben a megélhetés kilátástalansága vezet el a külföldi munkavállaláshoz. Ezt számos példa demonstrálja a dolgozat következő fejezeteiben, a gondozók társadalmi státusza és magyarországi munkakörülményeik bemutatása során. A külföldi munkával ugyanakkor egy más típusú bizonytalanságba kerülnek a gondozók, amelyhez a fent felsorolt problémákon kívül hozzátartozik, hogy nem, vagy csak igen ritkán tudnak munkakört váltani, és kilépni a gondozói munkából.

2.1.3. Kutatási előzmények Magyarországon

Kutatásom alapvetően nők élettörténetét és munkavégzésének körülményeit veszi górcső alá, így elengedhetetlen megemlíteni olyan kutatásokat, amelyek szintén nőkre fókuszálnak. A közelmúltban Gregor Anikó és Kováts Eszter folytatott feltáró kutatást a magyarországi nők helyzetről, *Nőügyek 2018* címmel. A kérdőív és fókuszcsoport módszerét alkalmazó kutatás rávilágít arra, hogy a magyar nők életében jelentékeny feszültség található a fizetett munka és a gondoskodó feladatok között (Gregor és Kováts, 2018). A magyar társadalomban nem csak

a gyakorlatban van így, hanem elvárásként is megfogalmazódik, hogy a nők végezzék a tartósan beteg vagy idős hozzátartozók gondozását. Különösen nehéz helyzetben találják magukat az egyedülálló szülők, akik olykor legfeljebb közeli családtagjaiktól várhatnak segítséget. A kutatásból kiderül, hogy az idősgondozási szükségletek megjelenésével az alacsonyabb társadalmi státuszú nők nagyobb mértékben támaszkodnak családi kapcsolataikra, amely magyarázható az ellátórendszer elérhetetlenségével is (Gregor and Kovács, 2019). Velük szemben a magasabb státuszú nők meg tudják fizetni az intézményi elhelyezést vagy a magánellátást, azaz a gondoskodás kiközvetítését. A kutatás a nők mindennapi megpróbáltatásaira világít rá, érzékeltetve a demográfiai, gondozási kötelezettségeket érintő, munkaerőpiaci és státusz szerinti töréspontokat.

A női migráció hazai, kvalitatív módszerekkel történő kutatásának előzményei a 2000-es évek közepére nyúlnak vissza. A 2006 és 2007 között végzett FEMAGE¹³ nemzetközi vizsgálatban (Needs for Female Immigrants and Their Integration in Ageing Societies) nyolc európai uniós tagállam vett részt, köztük Magyarország is (Melegh és Kovács, 2010; Kovács and Melegh, 2007). A kutatás egyrészt a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdöket vizsgálta a befogadó országokban, másrészt a bevándorló nők élettörténeti perspektíváit tárta fel, amellyel párhuzamosan a vándorló nők narratívái szintén elemzésre kerültek. Az eredmények szerint a nők elsősorban a társadalmi nem és családi viszonyok kontextusában látják saját migrációjukat. A több módszert kombináló FEMAGE projekt módszertani szempontból szintén számos tanulsággal szolgál. A kutatók a narratív interjútechnika, valamint zárt és nyitott kérdéseket alkalmazva kérdezték a válaszadókat, az élettörténeti elemzéshez pedig a hermeneutikai esetrekonstrukció módszerét használták. A FEMAGE kutatás elemzési technikájának alkalmazhatóságát a dolgozatban bemutatásra kerülő vizsgálat is megerősíti, amelynek részleteire a későbbiekben térek ki.

A gondozói munkamigráció kiterjedt nemzetközi szakirodalommal bír (lásd például Cangiano, 2014 összefoglalóját), s az utóbbi években magyarországi kutatások is foglalkoztak a kérdéskörrel (Turai, 2018; Váradi, 2018a). Turai Tünde a több színterű etnográfia (multi-sited ethnography) módszertanának segítségével vizsgálta a közép- és kelet-európai nők bekapcsolódását a globális háztartásiparba (Turai, 2018). Turai *Hierarchiák fogságában – Kelet- és közép-európai nők a globális idősgondozói ellátórendszerben* című könyve közel tíz év kutatómunkáját öleli fel, amelynek gerincét nyolc különböző országból¹⁴ származó házi gondozóval és egyéb szereplővel készített interjú adja. A kötet nem hagyományos összehasonlító vizsgálatot tűz ki célul, hanem globális kontextusba helyezve vizsgálja a földrajzilag távol eső és kulturálisan meglehetősen eltérő migrációs terepeket. Az elemzés részletesen kitér a munkaszervezés módjára, a különböző munkaformákra, valamint a

¹³ A kutatás weboldalának elérhetősége:

<https://www.bib.bund.de/EN/Research/Migration/Projects/Archive/FEMAGE/Needs-Female-Immigrants-Integration-Ageing-Societies.html> (Letöltve: 2020.04.22.)

¹⁴ Az érintett országok: Magyarország, Románia, Ukrajna, Moldovai Köztársaság, Olaszország, Ausztria, Izrael, valamint az Amerikai Egyesült Államok. Az elemzés összesen 190 interjút, valamint informális beszélgetések anyagát tartalmazza.

gondozói migráció intézményeire. Külön fejezet tárgyalja a transznacionális élet gyakorlati aspektusait, mint például a távnyaság kihívásait, vagy a családalkotás nehézségeit és lehetőségeit.

Turai a gondozói munkát végző nők vándorlással kapcsolatos diskurzusait is elemzi (Turai, 2014, 2018). A magyarországi, romániai és kárpátaljai nők elbeszélései alapján részletekbe menően ismerhetjük meg, hogyan pozicionálják magukat a gondozók a különböző migrációs terekben, milyen percepciókkal rendelkeznek a befogadó országban saját gondozói létükről, munkaadóikról, valamint a befogadó társadalomról. Lényeges módszertani sajátossága a kutatásnak, hogy nem csak a gondozókra fókuszál, hanem kiterjed a gondozottakra, megbízókra, családtagokra, munkaközvetítőkre, valamint a kibocsátó és befogadó közösség tagjaira is, azaz mindazon szereplőkre, amelyek a gondozói migráció szerves részét képezik. Ezen interjúk főként a közép- és kelet-európai migrációs térben jöttek létre, többek között olyan terepen is, ahol kutatásom empirikus adatfelvétele is történt.

Elengedhetetlen hivatkozni Váradi Monika Mária és munkatársai kutatására, akik három magyarországi kibocsátó terep bevonásával vizsgálták a hátrányos helyzetű vidéki terekből induló vándormunkások, köztük gondozók migrációs útjait (Váradi et al., 2017; Váradi, 2018a). A migrációs motivációkat feltáró vizsgálat kitér a gondozói migráció szerveződésére, intézményesülésére, valamint a terepválasztás miatt is kapcsolódik kutatásomhoz. Váradi és társai Észak-Magyarországon, a Dél-Alföldön, valamint a Dél-Dunántúlon készítettek interjút, utóbbi térségen belül azon járásban is, ahol vizsgálatom is folyt. Tanulmánykötetük de Haas (2014) elméleti megközelítésére alapozva értelmezi a problémát, amelynek fókuszában a korlátozó és támogató *struktúrák*, valamint az *ágencia*, azaz az egyén cselekvőkészsége közti kapcsolat áll. A kötet amellett érvel, hogy elsősorban strukturális kényszerek, a munkanélküliség, a megélhetési lehetőségek hiánya vezet a vizsgált kibocsátó területről induló munkamigrációhoz. A megszólított személyek az ellehetetlenüléshez közeli élethelyzetekről számolnak be, amelyek az eladósodottság, elszegényedés formájában öltönek testet, amely élethelyzetekhez gyakran kapcsolódnak magánéleti válságok. A vándorlásban érintett személyeket azonban nem teljesen kiszolgáltatott, hanem aktív, cselekvőképességüket kihasználni képes társadalmi aktorként értelmezi a kötet.

Külön figyelmet érdemel Németh Krisztina elemzése, amelyben három külföldön dolgozó házi idősgondozó asszony elbeszélésén keresztül szemlélteti a cselédmetafora szubjektív jelentéseit (Németh, 2016, 2018a). A tanulmány társadalomtörténeti párhuzamok mentén, a gondozók perspektívájából festi le a háztartási cselédek mindennapjait, a munka kihívásait, valamint bemutatja, hogy a cseléd-hasonlat miként jelenik meg a válaszadók személyes családtörténeteiben. Németh beszélgetőtársainak életútja hasonlóságot mutat a kutatásomban megszólított gondozók egy csoportjával korábbi szakmai életútjukat, néhány demográfiai jellemzőjüket, illetve családi hátterüket tekintve. A tanulmány módszertani szempontból szintén párhuzamba vonható kutatásommal, ugyanis a gondozókkal folytatott interjúk során a kutató narratív és félig strukturált interjútechnikát alkalmazott, majd igyekezett összevetni egymással az elbeszélők megélt életeseményeit a személyes

interpretációjukkal. Az elemzés arra mutat rá, hogy nem feltétlenül jelenik meg a cselédszerep azonosítása a házi gondozók narratívájában, a cselédmetafora használatának sokszor retorikai jelentősége van.

Németh továbbá hivatkozza Gyáni Gábor városi cselédlétet vizsgáló elemzését (Gyáni, 1983), amely segítségével összeveti napjaink 24 órás bentlakásos gondozóinak életét az egykori cselédség munkakörülményeivel és mindennapjaival. Gyáni történeti kutatása a korabeli statisztikákra, főként az 1927-es budapesti cselédstatisztikai felmérésre, valamint népszámlálások adataira támaszkodva részletezi a budapesti házicselédség vonásait a 20. század első felében. Az elemzés rámutat arra, hogy a korabeli cselédség főként magyar anyanyelvű volt, többségük apja mezőgazdasággal foglalkozott, munkájuk során pedig közel háromnegyedük a *mindenes* szerepét töltötte be a háztartásban. Napjaink házi gondozóihoz képest számos hasonlóság mutatkozik meg a cselédek életében, mint például a társadalom különféle rétegeivel és intézményeivel való minimális interakciójuk, vagy az állami szociálpolitikai ellátásokból való kirekesztettség.

Jóllehet a dolgozat nem tárgyalja a magyarországi idősellátás intézményrendszerét, mivel az egy meglehetősen tág, empirikus kutatásom fókuszához nem szorosan kapcsolódó témakör, fontosnak tartom, hogy röviden kitérjek azokra a kérdésekre és megállapításokra, amelyekkel a hazai kutatók ezen a területen foglalkoznak. Mindezzel arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy noha az idősödés és idősellátás kutatott téma Magyarországon, ez idáig minimális kapcsolódás fedezhető fel a migráns bentlakásos gondozás jelenségével. A magyarországi idős- és házi gondozás szakirodalmában mindenekelőtt az figyelhető meg, hogy a fogalmak nem állandósultak, az egyes szerzők különféleképpen használják őket, ami arra utal, hogy sem a közbeszédben, sem szakmai körökben nem szilárdultak meg ezen kifejezések. Ilyen például a családon belül gondozást végző családtagok fogalma, akikre *családi gondozóként* (Gyarmati, 2019), *családi segítő/családi informális gondozóként* (Tróbert, 2015), vagy *gondozó családtagként* (Rubovszky, 2017) utalnak a tanulmányok szerzői. Míg az első két fogalom nyelvi idegenül hat, és érezhető, hogy fordításból származik, az utóbbi – véleményem szerint – némileg pontosabban fejezi ki magát a tevékenységet, valamint a gondozotthoz való viszonyt. A hazai ellátórendszer hiányosságaira hívja fel a figyelmet Tróbert és Széman (2019), akik úgy találják, hogy az igénybe vehető szolgáltatásokkal kapcsolatos információhiány éppúgy problémát jelent, mint a gondozó családtagok ápolási feladatokkal kapcsolatos tudásának hiánya. Gyarmati (2019) sorra veszi a különböző ellátásokat, és arról tudósít, hogy a professzionális gondozók száma csökkenő tendenciát mutat, amely hozzájárul az egyre növekvő gondozási deficithez. Az informális, családon belüli gondozás tehát várhatóan kulcskérdés lesz a jövőben hazánkban is.

A hazai idősellátás és idősgondozás kérdései mellett fontos kutatási területként jelenik meg maga az idősödés problémaköre is. Lampek Kinga arra hívja fel a figyelmet, hogy az idősek nem egy homogén csoportot képeznek, az egyes kohorszokon belül is jelentős eltérések mutatkoznak köztük (Lampek, 2015). A demográfiai szempontok mellett tehát elengedhetetlen vizsgálni olyan szociológiai különbségeket, mint a gazdasági aktivitás, iskolai

végzettség, a jövedelmi helyzet és az egészségi állapot. Ez utóbbi tényezőtől nem választható el az egészség fogalmának alakulása (Lampek és Füzesi, 2013). Míg a legszélesebb körben elfogadott funkcionális megközelítés arra keresi a választ, hogy az egyén milyen tevékenységeket és feladatokat képes elvégezni egy bizonyos egészségi állapotban, a biomedikális felfogás szerint a betegség objektív tüneteken keresztül meghatározható.

Kutatásom a korábbi hazai vizsgálatokhoz hasonlóan kvalitatív módszertanra épül. A minél széleskörűbb ismeretek elérése érdekében, a fent említett kutatókhoz hasonlóan nem csak a külföldön gondozói munkát végző személyeket, hanem a migrációban érintett további szereplőket is megszólítottam: magyar munkaerő-toborzó cégek ügyvezetőit, külföldi szervezetek munkatársait, illetve közvetítőket, gondozók hozzátartozóit, valamint a megbízó személyt. Váradi (2018a) és Turai (2018) is arról számol be, hogy az interjúra való hajlandóság hiányában nehézségekbe ütköztek a magyar idősgondozók otthon maradt férjeinek megszólítása során, és nem sikerült őket formális interjúra bírni. Ennek következtében a férjek és az otthon maradt apák szempontjai hiányoznak elemzésükből. Terepmunkám során szintén komoly kihívásként tapasztaltam meg a gondozók férjeinek, élettársainak interjúra való felkérését, azonban néhány esetben sikerrel jártam. A munkamigráció és nemi szerepek összefüggéseinek alaposabb vizsgálatához elengedhetetlen házastársak, élettársak és apák bevonása az empirikus kutatásba.

2.1.4. A gondozás piacosodása

A háztartási és gondozói munka piacosodásának folyamatára célszerű röviden globális történeti vonatkozásban is kitérni. A történeti szemlélet rámutat arra, hogy a háztartási alkalmazottak jelenléte különböző társadalmakban közel sem 19-20. századi jelenség. A háztartási és gondozói munkát végző vándorló nők történeti kutatására Dirk Hoerder vállalkozott (Hoerder, 2015). Bevezetésképp olyan időszámításunk előtti civilizációk tárgyi és írásos emlékeire hivatkozik, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy a világ különböző térségeiben női és férfi háziszolgák/rabszolgák álltak a háztartások szolgálatában. A középkori Mediterrán-térségben már a 14. század elejétől kezdve erőteljes nemi eltolódás figyelhető meg a rabszolgák körében a nők javára, akiknek szolgáltatásait vallástól függetlenül egyaránt igénybe vette az állam és magánszemély. A házi szolgák feladatköre fokozatos változáson ment keresztül, amely az általános tennivalóktól a személyre szabott gondozási és ápolási feladatok felé tolódott. Ez a változás jól tükrözi a korszak gazdasági és életmódbeli alakulását.

A kora újkorban megfigyelhető a háztartási cselédek vándorlása, akik a német nyelvterületeken főként vidékről a város felé vagy városias települések felé mozdultak el. Jellemző volt rájuk továbbá, hogy gyakran változtatták helyüket a városon belül. Ezt jól illusztrálja, hogy az 1890-es évek közepén Berlinben élő cselédek száma közel 61 ezer fő, egy év alatti regisztrált munkahelyváltásuk pedig csaknem 83 ezer volt (Hoerder, 2015: 72). Az első világháborút követően a női háztartási alkalmazottak száma jelentősen csökkent, ugyanakkor a második világháborúig folyamatosan jelen voltak a polgári háztartásokban. Hoerder rámutat

a jelenség országhatárokon átívelő jellemvonására is. Egyes nagyvárosok, mint például Bécs, az 1930-as évek közepétől a környező országok nagyvárosaiból, többek közt Budapestről is fogadta a különböző képzettségű és szakmájú házi cselédeket.

Ahogy arra Gyáni Gábor rámutat, magyarországi kutatások kevésbé foglalkoztak a cselédség történetével, a téma egy fontos szeletének feltárására ő vállalkozott először (Gyáni, 1983). Monográfiáját a cselédség jogi intézményesítésétől, az 1876. évi XIII. tc.-ben található szabályozás ismertetésével indítja. A törvényről így vélekedik: „[...] a cselédmunkaerőt nem ruházta fel mindazon polgári jogosítványokkal, amelyek e társadalom egyéb munkavállaló rétegeit egyénileg rendre megillették. Pontosabban szólva, a törvény értelmében a cseléd és a munkaadó között létesülő szerződéses kapcsolat egyúttal *hatalmi viszonyt* is képez.” (Gyáni, 1983: 17–18). Ez a szabályozott hatalmi viszony, azaz a cseléd munkaereje és egész személye felett való rendelkezés az egyik fő megkülönböztető jegye a korabeli cselédi státusznak napjaink háztartási alkalmazottjainak pozíciójával szemben. A cseléd tartó háztartások statisztikai alapján elmondható, hogy a cseléd tartás egy polgári, középosztályi privilégiumnak számított a 20. század első felében.

A cselédek munkaerejének piacát hasonló intézmények és mechanizmusok működtették, mint a 21. századi házi gondozókét. Az 1927-es adatok szerint Budapesten a cseléd munkára vállalkozók közel fele informális kapcsolatait mozgósította, azaz ismerősök és rokonok ajánlása révén jutott munkához (Gyáni, 1983). Közel negyedük magánközvetítők szolgáltatásait vette igénybe, a századforduló környékétől pedig ún. egyesületi cselédközvetítők jöttek létre (ilyen volt a Márta Egyesület). A „cselédvásár”, később „cselédbörze” névvel ellátott intézmény a fentiekől abban tért el, hogy megkerülte a munkaközvetítőket és a közvetítési díjat is, így mindkét fél számára előnyös felállást jelentett. Újságok hirdetési rovataiban szintén lehetőségük volt a cselédeknek munkát találni.

Magyarországon tehát a 20. század első harmadáig megtörtént az a piacosodási hullám, amely során kiépültek és megszilárdultak a cselédek közvetítésével foglalkozó intézmények. A második világháborút követően a társadalom szerkezete átalakult, a cselédek száma jelentősen visszaszorult, majd a szocializmus alatt eltűnt ez a gyakorlat. Épp ezért érdekes megfigyelni, hogy az elmúlt néhány évtizedben hogyan éledt fel újra a háztartási és gondozási munka elvégzését célzó vándormunka. A háztartási és gondozói munka piacosodásának újabb hullámaként tekinthetünk napjaink azon jelenségére, amely során a magánháztartások fizetett házi gondozók munkaerejére támaszkodnak.

A nemzetközi migráció és migráns gondozás megértéséhez jól alkalmazható Polányi Károly több fogalma, mint a *fiktív áru* (fictitious commodity) és a *kettős mozgás* (double movement) koncepciója. Polányi értelmezésében a föld, a munkaerő és a pénz *fiktív áru*, mivel ezek eredetileg nem eladás céljából jöttek létre (Polányi, 2004: 106). A földet nem az ember hozta létre, a munka az élet egy része, ami nem mozdítható vagy tárolható dolog, a pénz pedig valójában egy jelkép. Ugyanakkor ez a fikció fontos szervezőelve a társadalomnak, kereslete és kínálata valós. A fiktív áru fogalmát a migrációs folyamatokkal köti össze Melegh és Sárosi

(2015), akik a migrációt *egyenlőtlen csereként* értelmezik. Az egyenlőtlen csere fogalma ebben a kontextusban arra vonatkozik, hogy a küldő és fogadó országok gazdaságilag és történetileg meghatározott kapcsolatban állnak egymással, a szereplők interakcióinak dinamikájából fakadóan a migráció egy hierarchikus, egyenlőtlen térben valósul meg. Ezen egyenlőtlen csere következményeként értelmezhető például a migráns hazautalásoktól való függőség (Böröcz, 2014). Melegh és Sárosi úgy tartja, hogy a vándorlási egyenleg valójában *fiktív cseret* jelez, amely egyértelművé válik a befogadó népesség és a bevándorló népesség szocio-demográfiai összetételének összehasonlításakor, éppúgy, mint a migráció strukturális tényezőinek (időbeli) vizsgálata során (Melegh és Sárosi, 2015). Az adatelemzésből kiderül, hogy a Magyarországról történelmileg fontos célországokba (Németország, Ausztria) kiáramló munkaerő eltérő összetételű, mint a Magyarországra érkező munkaerő, azaz a csere nem egyenlő.

A gondozás és gondozói munka piacosodásának és kommodifikálódásának folyamata szintén leírható Polányi fiktív áru fogalmával (Melegh et al., 2018; Aulenbacher et al., 2020, Aulenbacher and Leibfinger, 2019). A gondoskodás és gondozás az étellel jár, eredetileg nem eladásra termelték. Polányi másik, a fiktív áruhoz szorosan kapcsolódó kulcsfogalma a *kettős mozgás*. A kettős mozgás a piaci csere terjeszkedését írja le történeti keretben: „*A 19. század társadalomtörténete tehát egy kettős mozgás eredménye volt: a piaci rendszer kiterjedését az eredeti áruk vonatkozásában végigkísérte a piaci rendszer korlátozása a fiktív áruk vonatkozásában. Míg egyfelől a piacok elterjedtek az egész Földön, s a piacra kerülő javak mennyisége hihetetlen méreteket öltött, másfelől intézkedések és eljárások hálózatát integrálták nagy hatalmú intézményekbe, hogy gátolják a piacnak a munkaerővel, a földdel és a pénzzel kapcsolatos működését.*” (Polányi, 2004: 110). A jelen kontextusban a fogalom egyrészt azt a *mozgást* fedi, amely erőszakos módon piacosította, azaz elfogadott üzleti tevékenységgé tette a gondozást és gondozói munkát, másrészt az *ellenmozgást*, amely ezt a folyamatot kritikával illeti.

A fizetett gondozók munkatevékenységének körülményeivel szemben megfogalmazott kritika egyrészt a munkavállalók jogaira vonatkozik. Szemben az alkalmazotti jogviszonnyal, magánvállalkozóként (azaz elsősorban Ausztria mint befogadó ország esetében) számukra nem jár garantált minimálbér, sem fizetett szabadság, valamint munkaidejük sem szabályozott (Aulenbacher et al., 2020). A piacosításban különösen fontos szerep jut az ügynökségeknek. Ezek a cégek különféle módon igyekeznek a szakmaiság látszatát kelteni, a gondozásra szorulókat és hozzátartozóikat *ügyfélnek* vagy *fogyasztónak* szólítják, akik egy terméket, sőt, termékcsomagot vásárolhatnak meg a külföldi gondozó személyében (Aulenbacher et al., 2020). Az ügynökségek között ún. *fekete bárányok* is találhatóak, akik lenyomják az árakat és kizsákmányoló magatartást tanúsítanak a gondozók és/vagy a gondozást igénybe vevők felé (Steiner et al., 2020). A gondozói munka beárazása polányista megközelítésben az erős piacosodás jele. A 24 órás gondozás piacosodása a középosztályt arra bátorítja, hogy megvásárolják a gondozást egy versengő piacon (Aulenbacher et al., 2020). A gondozóknak járó bér nem teszi lehetővé, hogy a befogadó országban szállást vagy étkezést ebből az

összeből oldják meg, az csak maguk és családjuk hazai megélhetésére, annak egy részére elég. A gondozói munka kapcsán a gyakran használt win-win helyzet metaforája több szinten fedi el a társadalmi egyenlőtlenségeket, a gondozók és gondozottak kiszolgáltatottságát.

2.2. Migráció, nemi szerepek és családi viszonyok összefüggéseinek áttekintése

2.2.1. Nemi szerepfelfogás és női migráció

A fizetett munka, a háztartási munka, valamint a gyermekgondozási feladatok férfiak és nők közötti felosztásáról való elképzelések összességét nemi szerepfelfogásnak vagy szerepelvárásnak (gender role attitudes) nevezi a szakirodalom (Walter, 2018). A nők és férfiak közti munkamegosztás különbsége már a 19. században kutatások tárgyát képezte, napjainkra pedig a szociológiai kutatások megkerülhetetlen aspektusává vált. A családszociológiai kutatások egyik úttörője Frédéric Le Play, francia szociológus volt, aki 25 éven át tartó tudományos megfigyeléseit 1855-ben megjelent, *Les ouvriers europeens* (Európa munkásai) c. könyvében összegezte (Mogey, 1955). A katolikus, erősen konzervatív politikai nézetekkel rendelkező Le Play munkájának jelentősége főként módszertani (és kevésbé elméleti) szempontból releváns, családkutatása során kiemelt szerepet kapott a földrajzi környezet is.

A korai etnográfiai irodalom szintén behatóan tárgyalja a családok témakörét. Jelentős nemzetközi érdeklődésre tett szert például Fél és Hofer *Proper Peasants* című műve, amely 1969-es Egyesült Államokbeli megjelenését követően mintegy negyven évvel később jelent meg magyar nyelven (Fél és Hofer, 2010). Az Átány hagyományos paraszti társadalmáról szóló monográfia közel 15 év (1951 és 1965 között folytatott) empirikus kutatásának eredményeit összegzi, amelyben a család tagjainak szerepeiről és a családi munkaszervezetről szintén részletes leírást ad. Míg a gazda, azaz a családfő feladata a szükségletek termelése és beszerzése volt a ház népe számára, a gazdasszony a tűzhely és asztal körül szorgoskodott, emellett pedig aktívan felügyelte a gazdaság helyzetét. Hagyományosan a gazdasszony ápolta a rokoni, szomszédi, baráti kapcsolatokat, miközben a gazda a külvilág felé képviselte a családot. Azaz a nemi szerepek és feladatok pontosan körvonalazódtak, éppúgy a leány és fiúgyermek, mint a felnőttek körében.

Napjainkban az elemzések egy része longitudinális adatok segítségével arra keresi a választ, hogy milyen időbeli kapcsolatok figyelhetők meg a nem és más társadalmi-demográfiai változók mentén ezen attitűdök alakulásában. Az eredmények arra mutatnak rá, hogy a nemi szerepekről alkotott hagyományos elképzelések súlya az elmúlt évtizedekhez képest egyre csökken, míg az egalitárius¹⁵ gondolkodás számos országban erősödött (Boehnke, 2011;

¹⁵ Az egalitárius értékfelfogás azt jelenti, hogy az adott személy véleménye szerint a férfiaknak és nőknek egyenlő mértékben kellene szerepet vállalniuk a háztartási munkák elvégzésében, valamint egyetért azzal, hogy a nők is részt vállalhassanak fizetett munkában (Walter, 2018). A tradicionális vagy hagyományos szerepfelfogás ennek az ellenkezője; eltérő és egyenlőtlen társadalmi és magánéleti szerepeket rendel a nőkhöz és a férfiakhoz: a nő feladata a gyermekekről való gondoskodás és a háztartási munka végzése, míg a férfié a kenyérkereső szerep.

Valentova, 2013). A nemi szerepfelfogásnak a tradicionális felől az egyenlőségpárti felé való eltolódása mögött többféle ok húzódik meg. Kalmijn (2003) szerint a változás egyrészt kulturális tényezőkre, másrészt gazdasági okokra vezethető vissza. Az előbbi kapcsán úgy találja, hogy az erősödő egyenlőségfelfogás a nemi szerepek terén egy szélesebb társadalmi értékváltozás része, amely az individualizáció és a szekularizáció felerősödésével valósult meg. A gazdasági és technológiai változások – elsősorban a nők iránt megnövekedett munkaerőpiaci kereslet és munkába állásuk, különös tekintettel a házas nők nagyarányú munkaerőpiaci jelenlétére – szintén elősegítették az attitűdbeli változásokat, így a társadalmi elfogadást is. Walter (2018) a változás fő okait szintén az elmúlt évtizedekben lezajlott folyamatokra vezeti vissza. A nőknek az oktatásban és a munkaerőpiacon való megnövekedett jelenléte mellett a családszerkezeti változásokat, valamint a személyesen megélt tapasztalatok és a kulturális-történelmi közeg változását hangsúlyozza. A fentiek ismeretében azt látjuk, hogy a nemi szerepekkel kapcsolatos felfogások komplex társadalmi változások mentén érthetőek meg.

A nemi szerepelvárások mérése tehát mind kvantitatív¹⁶, mind kvalitatív módszerek segítségével megvalósítható. Curran és munkatársai (2006) amellet érvelnek, hogy az utóbbi évtizedekben a migráció és a gender összefüggéseit a kvalitatív vizsgálatok nagyobb sikerrel elemezték, ami részben az adatfelvétel módszeréből, részben a kutatási kérdések természetéből fakadt. A kvantitatív felmérések továbbá több módszertani kérdést is felvetnek; nehézséget jelenthet például, hogy a kérdezettek az idő előrehaladtával eltérően interpretálhatják a fogalmakat (az időbeli hatás mibenlétére mutat rá például Ciabattari, 2001; Carter and Borch 2005; Walter, 2018). Walter elemzése arra hívja fel a figyelmet, hogy mivel a kérdőívek többségét az 1970–1980-as években alakították ki, a nemi szerepekhez kapcsolódó kérdések és mérőszámok jellemzően erősen a tradicionális munkamegosztásra fókuszálnak, jóllehet a férfiak és apák szerepe változásokon ment át az elmúlt évtizedekben.

A kvantitatív elemzések nagy része nem tesz kísérletet arra, hogy kilépjen a nemzetállami szintű értelmezési keretből, és többnyire az egyes országok közti különbségekre világít rá (például Kalmijn, 2003; Boehnke, 2011), mindezt a társadalmi struktúra intézményrendszere, politikai és gazdasági feltételei vizsgálatának beemelésével. Boehnke (2011) megállapítása szerint a társadalmi-strukturális helyzet egy országon belül meghatározó szerepet játszik a nők nemi szerepfelfogásában. A magasabb iskolázottságú nők például nagyobb mértékben vallanak egalitárius értékeket, mint az alacsonyabb végzettségűek, és azok is, akiknek nincs gyermekük. Baxter (1997) öt ország adatain alapuló összehasonlító vizsgálata azonban épp a hasonlóságokra hívja fel a figyelmet, jóllehet az elemzéshez meglehetősen hasonló gazdasági mutatókkal rendelkező országokat választott ki. Tanulmánya jól példázza azt az igen gyakori

¹⁶ Ehhez nemzetközi kérdőíves felmérések biztosítanak adatokat, például a családon belüli változásokat vizsgáló *Gender and Generations Survey* (GGS), a társadalmi és morális értékekre fókuszáló *European Values Study* (EVS), az *International Social Survey Programme* (ISSP) vagy *European Social Survey* (ESS), továbbá számos nemzeti adatfelvétel (például nemzeti háztartáspanel) is tartalmaz a nemi szerepekre vonatkozó kérdéseket.

jelenséget, hogy a nemi szerepelvárásokkal kapcsolatos elemzések jelentős hányada a „fejlett”, nyugati országokra fókuszál.

Ehhez a megfigyeléshez illeszkedik Thornton *fejlődési idealizmus* (developmental idealism) fogalma (Thornton, 2001). Thornton szerint az elmúlt két évszázadban a családon belül végbement erőteljes változások a modernizációhoz kapcsolódó képzeteknek köszönhetők. Úgy tartja, hogy ezen széles körben elsajátított hitrendszer¹⁷ hozott változást a családi mintázatokban. A fejlődési idealizmust nem az egyetlen mozgató erőnek látja a családban bekövetkezett változások terén, mint inkább egy erőteljes befolyásoló tényezőnek. Az alacsony termékenység, a házasságok kitolódása és bomlékonysága, a késői gyermekvállalás, a szülő-gyermek kapcsolatban és lakhatásban bekövetkezett változások a képzet szerint a „fejlettség” mutatója. A tényleges családmodelleket pedig ezen képzet befolyásolja.

Kérdőíves felmérések szerint a nemi szerepekkel kapcsolatos különbségek alapvető demográfiai és társadalmi-gazdasági változók mentén figyelhetők meg. Az adatok rávilágítanak arra, hogy a nők inkább egyenlőségpártiak a férfiakkal szemben (Berridge et al., 2009), míg az iskolai végzettséget tekintve a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők (Bryant, 2003; Boehnke 2011), életkori bontásban pedig inkább a fiatalabbak képviselnek egyenlőségre törekvő értékfelfogást (Lynott and McCandless, 2000; Berridge et al., 2009; Valentova, 2013). A társadalmi osztály (Penn, 1990), valamint a foglalkoztatottsághoz fűződő személyes tapasztalat (Cassidy and Warren, 1996) szintén befolyásoló tényező. Cassidy és Warren eredményei szerint a foglalkoztatott nők valószínűbben utasítják el a hagyományos nemi szerepfelfogást, mint nem foglalkoztatott társaik. Egy adott társadalomban a nemi szerepek időbeli változása szintén vizsgálat tárgyát képezi (például Berridge et al., 2009; Valentova, 2013; Gregor 2016). Berridge és társai egy brit adatfelvétel alapján megállapították, hogy 1991 és 2003 között a férfiak nagyobb valószínűséggel maradtak erősen hagyományos értékfelfogásúak, mint a nők, továbbá azt, hogy a fiatal válaszadók valószínűbben lettek az idő előrehaladtával egyenlőségpártiak.

Nemi szerepfelfogás Magyarországon

A magyarországi nemi szerepek alakulását illetően érdemes több évtizeddel visszamenni az időben és történeti keretben vizsgálni a kérdést. A második világháborút követően a magyar állam nagy gondot fordított a korábban nem vagy kevéssé foglalkoztatott csoportok, többek közt a nők munkaerőpiaci integrálására. Az intézkedés sikerét mutatja, hogy a közel négy évtizeden át tartó szocializmus időszaka alatt jelentősen megnőtt a magyar nők foglalkoztatottságának aránya a férfiakéhoz képest: 1949-ben a 27%, 1970-ben 40%, 1990-ben pedig 44% volt a nők aránya a munkaerőpiacon (Zimmermann, 2012). Ez európai viszonylatban is kiemelkedő arány volt. 1990-ben az Európai Unió tagállamaiban 49,5% volt a

¹⁷ A fejlődési idealizmus négy tétele a következő: 1) a modern társadalom jó és elérhető, 2) a modern család jó és elérhető, 3) a modern család egyszerre oka és következménye a modern társadalomnak, 4) az egyének szabadok és egyenlők, a társas kapcsolatok beleegyezésen alapulnak (Thornton, 2001).

15–64 éves nők foglalkoztatottságának aránya, míg Magyarországon 68,9%¹⁸ (Frey, 1997). A munkaerőpiaci egyenlőtlenségeket azonban – mint a nemek közti pozíciók egyenlőtlen elosztását, a fizetésekben mérhető vagy az etnikai alapú¹⁹ megkülönböztetést – nem volt képes felszámolni az állam. Zimmermann (2012) szerint Magyarországon az államszocializmus évei alatt a nemek közti bérszakadék a mezőgazdaságban, az iparban és a szolgáltatási szektorban is erőteljesen jelen volt. Megállapítása alapján az államszocializmus idején nem a „két kereső – egy családi jövedelem” volt a domináns családi gazdasági modell, mint inkább az „egy férfi kereső, egy női kereső, egyben fizetetlen háztartásvezető – egy családi jövedelem”, ami arra utal, hogy a háztartásokon belül is lényegi egyenlőtlenségek álltak fenn.

A magyar nők gazdaságilag függő szerepe nem változott jelentősen tömeges munkába állásukkal; a nemek közti bérkülönbség a hagyományos gondolkodásmódhoz, azaz a kereső férfi és gondozói munkát végző nő képéhez járult hozzá (Zimmermann, 2012). Schadt és Pótó szerint a rendszerváltás környékén a családi munkamegosztásban tetten érhető tradicionális attitűdök feléledése ronthatta a keresőtevékenységet folytató nők egyébként is hátrányos munkaerő-piaci helyzetét (Schadt és Pótó, 2015). A tradicionális, gondozói szerepben lévő anya képét tovább mélyítették az 1990-es évek elején bevezetett szociálpolitikai intézkedések, mint például a főállású anyaság intézménye, az alacsonyan fizetett ápolási díj és a gyermeknevelési támogatás bevezetése Magyarországon (Adamik 1997-es tanulmányát hivatkozva Gregor, 2016).

Néhány adat jól szemlélteti, hogy a foglalkoztatottsági ráta ingadozása az elmúlt három évtizedben a nőket erőteljesebben érintette mint a férfiakat. 1989-ben a 15 év feletti nők népességhez viszonyított foglalkoztatottsága²⁰ Magyarországon 45,4% volt (World Bank, 2020). 1992-t követően csökkenés tapasztalható, a nők foglalkoztatottsága 1997-ben érte el a három évtized alatti legalacsonyabb értéket (36%), amely közel 10 százalékpontos esést jelent. 2000 és 2013 között 39-40% körüli értéket mutat, majd az utóbbi években fokozatos növekedést, amely 2018-ra elérte a 46,7%-ot. Ezzel párhuzamosan a nők munkaerőpiaci rátája²¹ szintén 1997-ben érte el a legalacsonyabb értéket (World Bank, 2020). A férfiak foglalkoztatottsági rátájában²² 1996-1998 között, valamint 2010-ben találunk alacsony (51%-ot alig meghaladó) arányokat, azonban ezek az 1989-es 51,8%-os értéktől alig térnek el.

Nemzetközi összehasonlításban az 1999-es European Values Study (EVS) adatai szerint a magyarországi lakosság több más poszt szocialista országgal együtt inkonzisztens értékekkel rendelkezett a nemi szerepeket illetően (Kalmijn, 2003). Az elemzés szerint Magyarországon

¹⁸ Amely érték 1995-re 48,6%-ra esett, míg az Európai Unió tagállamaiban átlagosan 50,1%-ra emelkedett.

¹⁹ Az 1970-es években a roma nők foglalkoztatottsága jelentősen alacsonyabb volt, mint a nőké országos átlagban, amely különbség az 1990-es évek elejére még számottevőbbé nőtt.

²⁰ <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.TOTL.SP.FE.NE.ZS?locations=HU> (Letöltve: 2020.06.19.)

²¹ <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.FE.ZS?locations=HU> (Letöltve: 2020.06.19.)

²² <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.TOTL.SP.MA.NE.ZS?end=2018&locations=HU&start=1989> (Letöltve: 2020.06.19.)

vonzó opció volt nőként háztartásbelinek lenni, ugyanakkor a nőkkel szemben elvárás volt, hogy hozzájáruljanak a család bevételéhez.

Gregor Anikó a magyar népesség nemi szerepekkel kapcsolatos elvárásait, a nemekhez kötődő háztartási munkamegosztást elemezte a 2000 és 2010 közötti időszakban a European Social Survey (ESS) és az International Social Survey Program adatai alapján (Gregor, 2016). Eredményei jól illeszkednek a nemzetközi szakirodalom megállapításaihoz. Általában a fiatalabbak, a nők, valamint a felső közép vagy felsőfokú végzettségűek azok, akiknek egyik nemről sincsenek sztereotip nézeteik. A szocializmus idején felnőtt nők nőkkel kapcsolatos attitűdjei „félig emancipatorikusnak” mondhatók, azaz a „férfias” vonások valamennyire fontosak számukra, de a nőiesnek vélt jellemzők még inkább. Az ESS adatai szerint – a háztartási munkamegosztást tekintve – mind a férfiak, mind a nők attitűdje alapvetően tradicionális maradt Magyarországon. A 2008/2009-es felmérés adatai figyelemre méltó eltolódást mutatnak az egyenlőség irányába, azonban a 2010-es adatok a kiugró érték visszarendeződéséről tanúskodnak. A háztartási munka nemi felosztásában nem történt jelentős változás még 2009-ben sem, és alapvetően tradicionális maradt.

Hasonló eredményre jutottak a Gender and Generations Surveyhez tartozó Életünk Fordulópontjai adatfelvétel elemzői. Az adatfelvétel longitudinális jellege miatt lehetőséget nyújt az elmúlt évtizedek alatt történt változások vizsgálatára, egyben országok közötti összehasonlíthatóságot is biztosít. Murinkó Livia (2014a) a nemi szerepekkel és a családdal kapcsolatos attitűdöket vizsgálta nemzetközi összehasonlításban. Az elemzés eredménye szerint a gyermekvállalás és a kétszülős család ideálja fontos érték Magyarországon, a férfiak és a nők közötti egyenlőtlenség pedig elfogadott jelenségnek számít hazánkban. Egy korábbi, a háztartási munkamegosztást vizsgáló elemzés szintén arra mutat rá, hogy a magyar társadalom a nemek közötti tradicionális szerepmegosztást tartja elfogadhatónak (Pongrácz és Murinkó, 2009). A magyar társadalom női munkavállaláshoz való hozzáállásának elemzése során Blaskó Zsuzsa (2005) úgy találta, hogy 1988 és 2002 között a vélemények modernizálódása nem azonos intenzitással zajlott le a különböző társadalmi csoportokban.

A szülői háztól való elköltözés szintén indikátora a nemi szerepekkel kapcsolatos értékeknek, mivel az a párkapcsolat-formálódással is összefüggést mutat. A szülőktől való elköltözés kitolódása mindkét nem esetében megfigyelhető az elmúlt három évtized során, valamint az egyedül történő elköltözések aránya az összes elköltözésen belül nőtt (Murinkó, 2013). Murinkó eredményei arra mutatnak rá, hogy Magyarországon a szülői házból való elköltözés és az első párkapcsolat kialakítása szétválík.

Ez idáig kevés kutatás irányult az apák szerepeire Magyarországon, azonban szociológiai attitűdvizsgálatok lehetővé teszik a szerepelvárásokkal kapcsolatos nézetek feltárását. 2009-es adatok szerint a leggyakoribb elvárás a férfiak szerepeit tekintve, hogy anyagilag biztosítsák a család megélhetését, egyben vegyék ki részüket a gyermekek neveléséből, azaz legyenek családcentrikusak (Spéder, 2011). A két szerepelvárás egymással szemben áll, mivel a családdal eltöltött idő a többletjövedelem-szerzést gátolja, ami rámutat arra, hogy az apák

felé kettős elvárások fogalmazódnak meg. Az eredmények szerint továbbá a válaszadók az apák gyermekek számára nyújtott biztonság biztosítását tekintették a legfontosabbnak, míg a gyermek mindennapi ellátását a legkevésbé tartották lényegesnek. Meglepő változások érhetők tetten a fenti értékekhez képest a 2016-os adatokban. Míg a hagyományos, anyagi biztonságot megteremtő apai szerep változatlanul az első helyen áll, a férfi szerepe a családi döntésekben, valamint a siker, mint a férfi legfontosabb életcélja jelentős emelkedést mutat a támogatottság mértékében (Makay és Spéder, 2018). A férfiakkal szembeni hagyományos elvárások bizonyos szempontból tehát erősödést mutatnak a vizsgált időpontok között.

Az apasággal és apai gyakorlatokkal összefüggő kérdések nem választhatók el a férfiassággal kapcsolatos társadalmi normáktól. Hadas a férfiasság mintázatainak átalakulására hívja fel a figyelmet, aki úgy tartja, hogy a 20. század utolsó harmadától kezdve a férfiuralmi rend meginogni látszik (Hadas, 2011). A férfiak tapasztalásainak sokfélesége miatt a férfikutatások mára maszkulinitásokról beszélnek, amely vizsgálatához elengedhetetlen a történeti szempontok bevonása is. Takács a magukat aktívan törődő apaként meghatározó férfiak szerepeit és attitűdjeit vizsgálta (Takács, 2017). Az eredmények szerint a törődő apák apai gyakorlataira negatívan hat fizetett munkájuk idő- és energiaigénye, valamint a munkahelyi stressz. A társadalmi normák változását is szemlélteti, hogy a válaszadók többsége saját apjukhoz képest aktívabban törődő apaként látta magát. A nemi szerepelvárásokról és háztartási munkamegosztásról lásd továbbá Blaskó elemzéseit (Blaskó, 2005; Blaskó, 2006).

2.2.2. Otthoni gondozási kötelezettségek a távollét alatt

A munkamigráció és a nemi szerepfelfogás kapcsolatának kutatása kiterjedt nemzetközi irodalommal rendelkezik. A túlnyomóan kvalitatív módszerekkel dolgozó elemzések több ponton megerősítik a kvantitatív kutatások eredményeit, ugyanakkor az esettanulmányoknak köszönhetően új szempontokat is felvetnek. A nemi szerepek gyakran akkor rendeződnek át egy háztartásban, ha a családi viszonyokban is változás áll be, például egy családtag elvándorlása, időszakos távolléte miatt. A szerepek átrendeződése különösen szembetűnő a női migráció esetében, azaz, ha az anya vállalkozik a külföldi útra (Anderson, 2000; Parreñas, 2001; Constable, 2014), mivel ekkor a hagyományosan az anyához kapcsolódó feladatok és szerepek részben szükségszerűen valaki másra ruházódnak. A gondozói migrációban részt vevő kelet-európai nőkkel kapcsolatban Turai Tünde (2018) megállapítja, hogy az emancipációs próbálkozások az esetek nagy részében töredékesek, azaz a családon belüli szerepek nem rendeződnek át eredményesen és tartósan. Németh Krisztina (2018b) esettanulmányokon keresztül, tizenéves fiúk perspektívájából elemzi a családon belüli nemi szerepek változását. Két esetben is úgy találja, hogy az apa munkamigrációja nem járul hozzá a családon belüli szerepek jelentős eltolódásához, bizonyos szempontból inkább a hagyományos szerepeket erősíti meg. Az alábbiakban a női munkamigráció kutatásainak eredményeit összegzem, megvizsgálva, hogy a nők távolléte milyen új alkalmazkodási stratégiákat és módosuló nemi szerepeket eredményezhet.

A munkamigráció következtében átalakuló háztartáson belüli munkamegosztás kérdésének kiterjedt vizsgálata (például Parreñas, 2001; Haidinger, 2008; Lutz, 2011; Fedjuk, 2011; Lutz and Palenga-Möllenbeck, 2012; Kilkey et al., 2013; Bell and Erdal, 2015) egyrészt hétköznapi tapasztalatokból indul ki, ugyanakkor égető társadalmi problémákra is rámutat. A munkamigrációban részt vevő nőkkel kapcsolatos társadalmi diskurzusban a kritika elsősorban az anyák felé irányult, akik a távollétük alatt nem feleltek meg a hagyományos családon belüli munkamegosztás elvárt szerepeinek (Lutz and Palenga-Möllenbeck, 2012). Az anyák nélküli háztartásokra „törött otthonokként” vagy „törött háztartásokként” találunk hivatkozást (Parreñas, 2001; 2005), azonban megfigyelhető, hogy a fogalmak kizárólag az anya, és nem az apa távolléte esetén merülnek fel. Ukrajnában már a „nemzeti tragédia” hívószó alatt jelent meg a nők migrációja a közbeszédben, miközben a fogalom az anyasággal, anyai gondoskodással szintén szorosan összekapcsolódott (Fedjuk, 2011). A lengyel médiában is erősen átpolitizált vita alakult ki a kérdés kapcsán, ahol éles bírálat alá kerültek a gyermeküket elhagyó anyák²³ (Lutz and Palenga-Möllenbeck, 2012). Látható mértékének köszönhetően a romániai nyilvánosságot szintén foglalkoztatta az elvándorló anyák és az egyedül maradt gyermekek kérdésköre, a kormány azonban kevésbé tematizálta a problémát (Păduraru, 2014). Magyarországon, vélhetően a jelenség viszonylag ritka előfordulása miatt, nem került be a társadalmi diskurzusba az anyák migrációja – hívja fel a figyelmet Váradi (2018b). A migráció miatt időszakosan (vagy tartósan) felbomló családok témáját televíziós sorozatok, játékfilmek, dokumentumfilmek²⁴ szintén körüljárták az utóbbi évtizedekben.

Parreñas (2005) kutatása arra világít rá, hogy az otthonukat elhagyó anyáknak nem áll szándékukban megváltoztatni a családon belül rögzült nemi szerepeket. Épp ellenkezőleg, a hagyományosan férfifeladatnak számító kenyérkereső tevékenység mellett éppúgy magukra vállalják a gondoskodás, az érzelmi biztonság biztosítása feladatait is, azaz kettős terhet viselnek. A transznacionális gondozási kötelezettségek révén tehát megismerhető a résztvevők nemi szerepéből fakadó családon belüli komplex dinamika. Parreñas (2001) kutatásában a megszólaltatott Fülöp-szigeteki anyák nagy része kicsi gyermekeit hagyta otthon, néhányan azonban fontosnak tartották, hogy várjanak a külföldi munkával addig, amíg gyermekük nagyobb nem lett. Ezen kivételes esetekben az anyaságról alkotott normatív elképzelés – vagyis az, hogy az anya elsődleges kötelessége felnevelnie gyermekét – hosszú évekkel késleltette az érintett nők migrációját. A példák többsége ezzel szemben azt szemlélteti, hogy a nemi szerepekről alkotott hagyományos normák nincsenek kényszerítő hatással a nőkre, hiszen távozásukkal ezeket az elvárásokat szegték meg az egyébként patriarchális berendezkedésű országból kilépve.

²³ A vita során az áldozatként bemutatott gyermekek az „euró-árva” és „nemzeti árva” jelzőt kapták, utalva arra, hogy édesanyjuk, ritkább esetben pedig mindkét szülő euróéhségük miatt hosszabb, vagy rövidebb időre elhagyta őket. A szerzőpáros szerint az „euró-árva” ezután felkapott és számos területen hivatkozott kifejezés lett, azonban az nem került pontos definiálásra, és megfelelő kritikai visszacsatolást sem kapott.

²⁴ Néhány példa: Nilita Vachani: *When Mother Comes Home For Christmas* (1995), Marije Meerman: *Chain of Love* (2001), Thomas Ciulei: *The Flower Bridge* (2008), Olena Fedjuk: *Road of a Migrant* (2015), *Olhas's Italian diary* (2018).

Az otthon maradt gyermekek megváltozott helyzete szintén vizsgálatok tárgyát képezi. A transznacionális családok és gyermekek jóléte kapcsolatát vizsgáló kutatásokból származó ismeretanyagot és módszertani kihívásokat gyűjtötte össze Mazzucato és Schans. A kutatási eredmények rávilágítanak arra, hogy míg a szülői munkamigráció anyagi, materiális előnyökhöz juttatja a gyermekeket, azok érzelmileg hátrányos helyzetbe kerülnek (Mazzucato and Schans, 2011). Ez az érzelmi megterheltség különösen igaz abban az esetben, ha az anya vállal külföldön munkát, kevésbé, ha az apa teszi ezt (Parreñas, 2005). Dreby mexikói hátrahagyott gyermekeket vizsgált, hogy a szülői migráció következtében kialakult tudatos és nem tudatos viselkedésbeli és attitűdbeli változásokat, valamint azok következményeit elemezze (Dreby, 2007). A tanulmány szerint a hátrahagyott gyermekek olyan gyakorlatokkal is élnek, amelyek képesek befolyásolni a családi migrációs utakat. Példa erre egy tanulási zavarokkal küzdő fiatal esete, ahol az USA-ban munkát vállaló apa, gyermeke jegyeinek hirtelen leromlását látva hazatér munkamigrációjából. Németh vándorlásban érintett gyermekek migrációval kapcsolatos perspektíváját vizsgálja a szociológiában ritkán alkalmazott projektív módszerek alkalmazásával (Németh, 2018b). A négy gyermek személyes történetét feltáró tanulmányban elbeszélésükön, valamint képi narratívumaikon keresztül kapunk magyarázatot a migráció miatti megpróbáltatásaikra²⁵.

Több empirikus kutatás megállapítja, hogy a transznacionális migrációs viszonyok következtében hátramaradt apák kis arányban nevelik egyedül gyermekeiket; a gondozói rést nagyszülők, közeli hozzátartozók töltik be, akik lehetővé teszi a gyermekek teljes körű ellátását (Parreñas, 2001; Lutz and Palenga-Möllenbeck, 2012). A Fülöp-szigeteken például gyakori, hogy az apa teljesen kivonja magát a gyermekekkel való foglalkozás felelőssége alól (Parreñas, 2001), de a gyakorlat közép-európai kontextusban sem ismeretlen (Urbańska, 2016). A távol lévő anyának azonban nem kell teljesen lemondania korábbi feladatairól – az online kommunikációs technológiák segítségével könnyen képes koordinálni a családot, például ellenőrizheti a gyermek házi feladatát videotelefonon keresztül (Lutz, 2018). A munkamigráció következtében átalakult gondoskodás háztartáson belüli felosztása, valamint az anya és az apa szerepével kapcsolatos elvárások erősen függenek a kibocsátó ország társadalmi nemekkel kapcsolatos normáitól (Parreñas, 2001; Lutz and Palenga-Möllenbeck, 2012). Lutz egy gyermekét egyedül nevelő lengyel apa esetét elemzi, amelyben a társadalmi elvárások következtében kialakult kettősség fedezhető fel. A férj különféle praktikákkal igyekszik fenntartani (férfi) munkatársai előtt a férfiasság látszatát, otthonában azonban elkötelezetten veszi magára a távol lévő anya szerepét és látja el a háztartási és gyermeknevelési feladatokat (Lutz, 2018).

²⁵ Magyarországon a gyermeket hátrahagyó migráció viszonylag kis méreteket ölt. Blaskó és Gödri rávilágít arra, hogy Magyarországon a házastársat, családot hátrahagyó migráció elsősorban a férfiakra jellemző (Blaskó és Gödri, 2014), amely eredményeket megerősíti 2011-es Népszámlálás adataiból becsült, Magyarországon élő hátrahagyott gyermekek számát elemző tanulmány is (Blaskó és Szabó, 2016). Az elemzés szerint az adatfelvétel eszmei időpontjában több mint 18 ezer 18 éves vagy annál fiatalabb gyermek élt Magyarországon egyik, vagy mindkét szülője nélkül.

A munkamigráció következtében átalakuló családi kapcsolatok kutatásában számos eddig kevésbé feltárt kérdés található. Urbańska (2016) szerint az anya migrációjával átalakuló férfi-női kapcsolat anyaságra való hatásáról ez idáig kevés szó esett a korábbi kutatásokban, holott a férj által kikényszerített migráció vizsgálatánál (azaz családon belüli bántalmazást megélt és attól menekülő nők esetében) fontos szempont lehet. Lutz továbbá felveti, hogy a külföldön munkát vállaló nők által hátrahagyott apák tapasztalataira szintén kevés figyelmet fordítanak az elemzések, így az további kutatást igényelhet (néhány kapcsolódó tanulmány: Kilkey et al., 2013; Souralová and Fialová, 2017; Lutz, 2018).

2.3. Gondozói migráció a nemzetközi munkamigráció szakirodalmában

Számos migrációelmélet illeszthető a gondozói munkát végző munkaerő migrációjának magyarázatához, amelyeket a következőkben veszek sorra. Több elemzési szinten, többféle elmélet is jól leírja a vizsgált jelenséget. Salazar Parreñas, a téma egyik leggyakrabban hivatkozott kutatója, aki elsőként vizsgálta a háztartási alkalmazottak migrációs mintázatait a fülöp-szigeteki nők munkamigrációján keresztül szintén több elemzési szinttel dolgozik (Parreñas, 2001). A szerző a makroszintű világrendszer-elméletet, a társadalmi hálózatokon, és intézményeken alapuló középszintet, valamint az individuum szintjét egyaránt alkalmazza elemzésében. Parreñas makroszintű következtetéseit a gondozói migrációról Sassen korai megállapításai nyomán vonja le, amelyben úgy véli, hogy a harmadik világbeli nők bér munkába való tömeges bevonása és tömeges migrációjuk között szisztematikus összefüggés található (Sassen-Koob, 1984). A globalizáció folyamatának köszönhetően megnőtt az igény a nők olcsó munkaerejére, amelyet a kapitalista országok kihasználnak és bevonnak a termelési és szolgáltatási szektorba. A makroszintű elemzés tehát szerves része a háztartási és gondozói munkaerő-áramlás jelenségének, azonban értelemszerűen nem ad választ olyan kérdésekre, amelyek a személyes mérlegelést, az egyéni vagy háztartási szinten hozott migrációs motivációkat képesek lennének leírni, vagy hogy milyen következményekkel jár, hogy a gondozói munkát elsősorban nők végzik.

Jóllehet a nemzetközi migrációnak mindig is voltak női szereplői, a szakirodalom sokáig a férfiak migrációjának részeként, főként családgyejesítési célú migrációként tekintett a nők vándorlására, azaz a nők passzív szereplőkként, s nem munkavállalókként jelentek meg. Az 1960-as évektől kezdődő megnövekedett női jelenlétre utal a migráció *feminizációja* kifejezés (Castles and Miller, 2003). Az elmúlt közel fél évszázadban a vizsgálatok fokozatosan kezdtek el a férfiaktól függetlenül vándorló résztvevőként tekinteni a nőkre, ahol a munkamigrációhoz gyakran gazdasági autonómia is társul. Ehhez kapcsolódóan fontos társadalomtörténeti pontként érdemel említést a társadalmi struktúra átalakulása és a parasztság megszűnése (Hann, 2019). A migráció feminizációjának fogalma az utóbbi évtizedben gyakran hivatkozott kifejezés lett, azonban számos kritika is érte. Ez annak köszönhető, hogy a tanulmányok sokszor nem következetesen használják a feminizáció fogalmát, annak értelmezésében

gyakran összekeveredik a migrációban részt vevő nők száma és aránya, valamint a pénzkeresettel megnövekedett gazdasági függetlenségük (Vause and Toma, 2015).

A nemzetközi migráció olyan komplex folyamat, amely számos elméleti keret lehetőségét foglalja magában, egyetlen átfogó elmélet aligha képes ezt magyarázni (Portes et al., 1999). A munkaerő-migráció egyik legismertebb elmélete a makro- és mikroszintű neoklasszikus elmélet, amely az országok közti bérkülönbséget nevezi meg a vándorlás fő motívumaként (Massey et al., 1993). Massey a migráció mikroszintű neoklasszikus elmélete kapcsán így fogalmaz: *„E rendszerben az ésszerűen viselkedő egyén azért dönt a migráció mellett, mert költség-haszon számítások alapján úgy véli, hogy a mozgás számára nettó hasznot hoz. Ez az irányzat a nemzetközi migrációt az emberitőke-beruházás egy formájaként határozza meg. Az emberek annak megfelelően választják meg a mozgásuk irányát, hogy (adott képzettség mellett) hol tudják a legnagyobb jövedelmezőséget elérni.”* (Massey et al., 1993 In: Sik, 2012:9). Ha az egyén kalkulációja alapján a migrációnak több pozitív hozadéka van, a migrációt fontolgató személy elindul a külföldi munkára, amennyiben a mérleg negatív irányba billen, úgy otthon marad. Az egyes társadalmakat jellemző heterogén humán tőke, szociális jellemzők, valamint a migrációt segítő eszközök hozzáféréseinek különbözősége miatt a migrációs hajlandóság eltérhet. Az idősgondozói munka gazdaságtanának elemzése során Melegh és szerzőtársai mutatják be részletesen, miért nem beszélhetünk csupán egyéni szintű haszonmaximalizálásról a gondozói migrációs döntéshozatal vonatkozásában (Melegh et al., 2018). Amennyiben a költség-haszon számítás valóban minden elemet magában foglalna, a kivándorlónak nem csak a külföldön megkeresett bérükkel kellene tisztában lennie, hanem az otthon és külföldön felmerülő összes költséggel is. A tanulmány felveti a neoklasszikus elmélet operacionalizálásának problémáját, hogy mit jelent az *egyéni* döntéshozatal, értelmezhető-e a migrációs döntés a jelenben, a korábbi családi-gazdasági folyamatokra való visszatekintés nélkül. Az elemzés szerint a munkamigrációban részt vevő szereplők a bérük megítélése során számos költséget figyelmen kívül hagynak, és így egyfajta „optikai csalódás” érhető tetten, amely a nyugattal szemben megfogalmazott elvárásaikból is adódik (Melegh et al., 2018).

A munkaerőmozgás megvalósulása nem elemezhető az egyéni döntéshozatal vizsgálata nélkül. Gödri Irén a magyarországi 18 és 40 év közötti népesség körében vizsgálta a migrációs szándékok kialakulását meghatározó tényezőket és az egyéni motivációkat (Gödri, 2016). A kutatás célja a migrációs potenciál részletes feltárása, továbbá kitér a migráció várható hatásainak megítélésére. A tanulmány a migrációs döntéshozatalra több szakaszból álló folyamatként tekint. Ennek első szakasza a migráció fontolgatása, ezt a migrációs hajlandóság, mint a migrációs döntés előfeltétele előzi meg. Második szakasza a migráció tervezése, ahol megszületik a döntés: a célország kiválasztása, vagy a tervezett időtartam meghatározása, megkezdődnek az előkészületek, a migráció megvalósításához szükséges beruházások. A harmadik szakasz a migrációs szándék megvalósítása. Az adatfelvétel eredményei szerint a vizsgált célcsoport migrációs motivációi elsősorban gazdasági jellegűek, úgy mint a magasabb külföldi bérek, amelyet a jobb munkalehetőségek, jobb életkörülmények, valamint a magyarországi anyagi gondok követnek. Jóllehet, a tanulmány említést tesz arról, hogy a

migrációs döntés megvalósulása nem kizárólag toló és húzó tényezők együtteseként értelmezhető, hanem földrajzi, kulturális, történelmi tényezők, valamint az egyes országok migrációs politikája szintén befolyásolhatja azt, az elemzés a migrációs potenciált kizárólag az egyéni szinten befolyásoló tényezőkön keresztül vizsgálja.

A gondozói migráció esetében szintén elengedhetetlen az individuuum motivációit, a migrációs döntéshozatal folyamatát feltárni. Rostgaard ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy a hagyományos *push and pull* elmélet ebben az esetben nem feltétlenül állja meg a helyét, mivel a taszító és húzó tényezők mellett más szempontok is szerepelnek az egyéni döntéshozatalnál (Rostgaard et al., 2011). Rostgaard főként a Lutz által megfogalmazott gondolatokkal érvel, azaz a gondozói migráció nőies jellegét, a munka érzelmi oldalát emeli ki. A folyamatban részt vevő személyek esetenként magas iskolai végzettségük, képzettségük ellenére azért vállalják a gyakran bejelentés nélküli munkát, mert a kibocsátó országban gazdasági értelemben kényszerhelyzetbe kerülnek (Lutz, 2008).

A duális munkaerőpiac elmélete a bevándorlók munkája iránti keresletre épülő elmélet. Piore meglátása szerint a fogadó ország munkaerőpiaca két szegmensből áll, amelyek között nincs, vagy csak igen kismértékű az átjárási lehetőség (Piore, 1979). Az elmélet alapján a munkaerőpiac primer szegmense tőkeintenzív szektor, amelyben a munkaadó beruház a munkavállalóba, képzést, oktatást biztosít számára, mivel a szakma bonyolult és szakképzettséget igényel. Az elsődleges szektorban dolgozó munkások szakmai szervezkedésre, érdekérvényesítésre is képesek, hiszen szerződésük védi őket a váratlan elbocsátástól. A szekunder szegmens munkaintenzív szektor, amelyben a foglalkozás nem igényel képzettséget, így azt bárki el tudja látni. Az alacsony presztízzsel és bérrel járó állás nem ígér előrelépési lehetőséget, ami miatt a hazai dolgozó nem szívesen tölti be a munkakört. A fogadó ország munkaadója ugyanakkor kénytelen alacsonyan tartani a béreket annak érdekében, hogy ne kelljen emelnie magasabb pozíciókban sem, máskülönben ez a társadalmi elvárásokat ingatná meg. Ez a jelenség a strukturális infláció. Mivel a külföldi munkaerő alacsonyabb bérekkel is beéri, célja pedig az, hogy a lehető legrövidebb idő alatt minél nagyobb keresethez jusson, hajlandó elvállalni az alacsony státuszú munkát. Az elmélet rámutat arra, hogy a migráns munkavállalók pontosan látják, hogy a befogadó ország munkaerőpiacának peremén dolgoznak, olyan bérért, amelyet főképp bevándorlók fogadnak el. Számukra a referenciát nem a befogadó társadalom tagjainak fizetése, hanem a kibocsátó ország, vagy közösségük keresete jelenti. A migráns idősgondozók esetében egyértelmű, hogy munkatevékenységük a befogadó társadalom munkaerőpiacának szekunder szegmensébe illeszkedik, azaz egy olyan pozíciót töltenek be, amely a helyiek szemében alacsony státusszal és megbecsüléssel bír. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a házi idősgondozást és a fizetett háztartási munkát Európa számos országában nem helyiek, hanem külföldről bevándorló személyek végzik (Rostgaard et al., 2011; Cangiano, 2014; Famira-Mühlberger, 2017).

A munkaerő migráció új közgazdaságtan elmélete a migrációt háztartási, valamint racionális döntésként értelmezi (Stark and Bloom, 1985; Taylor, 1986). A neoklasszikus elmélettel

szemben a munkamigráció új közgazdaságtan elmélete nem az individuumot, hanem a háztartást határozza meg elemzési egységként a migrációról való döntéshozatalban. Az elmélet családi stratégiaként, a család szükségleteinek kielégítéseként mutatja be a migrációról szóló döntést, amelynek középpontjában a háztartás tagjainak életminőség-növelése áll. A migrációs döntés hátterében nem csak a várható jövedelem maximalizálása, hanem a kockázatminimalizálás, a háztartás megélhetésének biztonsága is megtalálható, továbbá megjelenik a relatív jövedelemértékelés, azaz a saját jövedelem másokkal történő összehasonlítása. A migráció új közgazdaságtan elmélete jól illeszkedik sok fejlődő ország munkamigrációjához, amelyet Szelényi Iván az Egyesült Arab Emírségekben dolgozó pakisztáni vendégmunkások vizsgálatával mutat be. A szerző úgy találja, hogy a Stark és Bloom által kidolgozott munkaerő migráció új közgazdaságtana több szempontból is jobban leírja a migráns munkavállalók gyakorlatát, mint a migráció neoklasszikus gazdasági modellje (Szelényi, 2016). Erre érv például a migránsok hazatérésének kérdése, amit a migráció neoklasszikus elméletével szemben az új közgazdaságtan elmélete nem kudarcnak ítél meg, továbbá az is példa erre, hogy a haszonmaximalizálás mellett a rizikók csökkentése szintén meghatározza a határátlépést. Szelényi rávilágít arra, hogy az egyén a migráció számos költségét a háztartás érdekében figyelmen kívül hagyja, amely megállapítás szintén gyengíti a neoklasszikus modell alkalmazhatóságát. Közép-kelet európai kontextusban Melegh és szerzőtársai szintén vizsgálják a szakirodalomban sokat hivatkozott neoklasszikus gazdasági modell érvényességét és felvetik a családi gazdasági szempontok jelentőségét (Melegh et al., 2018). Megállapításuk szerint azon személyek önbemutatásában található meg tisztán a neoklasszikus érvelés, akiknek a '90-es és 2000-es évekbeli munkapályájuk és egzisztenciájuk stabil volt. Azok azonban, akikre ez a stabil háttér nem volt jellemző, a külföldi munkával járó bérelőnyök mellett bevonják érvelésükbe korábbi munkaerőpiaci ellehetetlenülésüket is, s nem ritkán ebből a tapasztalatból bontják ki migrációs történetüket.

A gazdasági tevékenységek beágyazottságáról ír Portes, aki úgy látja, a *korlátozott szolidaritás*, mint a Bourdieu-i értelemben vett társadalmi tőke egyik fajtája, a közös nehézségekkel szembesülő embereket köti össze (Portes and Sensenbrenner, 1993), amelyek létrejöhetnek a hasonló társadalmi osztályhoz tartozás révén, de egy sérelmeket elszenvedő bevándorló csoporthoz is köthetők. Amennyiben az érintett egyének helyzetére adott válaszok erősen kapcsolódnak egymáshoz, kölcsönös segítségnyújtás alakulhat ki a csoport tagjai között. Portes a bevándorlókat ért munkaerőpiaci diszkriminációt és az őket ért konfliktusos helyzeteket a későbbiekben kialakult gazdasági tevékenységek fényében vizsgálja. A migráció társadalmi kapcsolatokba való beágyazottsága a vizsgált gondozói migrációnál is tetten érhető, amelyre a hálózatok szerveződése vonatkozásában térek ki.

Az elméleti megközelítések közül nem hagyhatók ki makro-elméletek sem, mint a függőség-elmélet vagy a vilárendszer-elmélet. Ezen elméletek szintén jól magyarázzák a migráns gondozók strukturális helyzetét a globális egyenlőtlenségek rendszerében. A marxi alapokon nyugvó függőség-elmélet szerint az alacsony jövedelmű országok szegénysége abból fakad, hogy a gazdag országok kizsákmányolják azokat, ez a kizsákmányolás pedig a gyarmatosításra

vezethető vissza és a transznacionális vállalatok tevékenységével folytatódik (Giddens, 2009). A vilárendszer-elmélet szerint a világ – a termelési folyamatok relációjában – centrumra és perifériára osztható (Wallerstein, 2010). A centrum és periféria viszonyfogalmak, amelyek egymástól elválaszthatatlanok, Wallerstein értelmezésében gazdasági termékekre utalnak, de országokra is alkalmazhatók. A centrum és periféria között helyezkedik el – a gazdasági mellett gyakran földrajzi értelemben is – a félperiféria, ahova a poszt-szocialista országok, köztük Magyarország is sorolható. A félperiféria államai állandó erőfeszítéseket tesznek azért, hogy megőrizzék pozíciójukat, esetleg feljebb kerüljenek a hierarchiában, mivel a kialakult verseny következtében ki vannak téve annak, hogy más ország lejjebb szorítja őket. A félperiféria és centrum között egyfajta egyenlőtlen csere jön létre, mégpedig azért, mert a félperiféria termelőitől a centrum termelői felé áramló értéktöbblet keletkezik (Wallerstein, 2010). A jelen vizsgálatban az egyenlőtlen csere folyamata a gondozók olcsó munkaerejében érhető tetten.

A történeti-strukturális megközelítés nyíltan tagadja a vonzás és taszítás elmélet érvényességét, a munkaerőáramlást komplex globális mechanizmusokkal magyarázza (Wallerstein, 1983; Melegh és Sárosi, 2015). A munkaerő migrációja tehát nem elemezhető az abszolút jövedelmi különbségek mentén, hanem régiók és nemzetek egyenlőtlen viszonyának egy összetevőjeként értelmezhető.

A közép- és kelet-európai gondozók sajátos migrációs mintával rendelkeznek, ami megkülönbözteti őket a dél-kelet ázsiai háztartási munkát végző nőktől. A váltásos bentlakásos gondozási rendszer a dél-kelet ázsiai, latin-amerikai, vagy az afrikai országokból kiáramló nők körében ismeretlen volt, a gondozói munka ezen típusát a Kelet-Európából induló nők vezették be (Turai, 2016, 2018). A körkörös, azaz a rendszeres időközönként hazatérő migrációs minta során a környező országokból érkező gondozók néhány hetente váltják egymást (Lutz, 2011; Gendera, 2011; Österle and Bauer, 2016; Bahna and Sekulová, 2019), amelynek következtében minden gondozott személyre két gondozó jut. Az adatok szerint Ausztriában elterjedtebb az egymást váltó gondozók alkalmazása, mint az egyetlen gondozóra való támaszkodás. 2016 októberében Ausztriában a 24 órás gondozásban részesülők több mint kétharmada (68,8%) alkalmazott két, egymást váltó gondozót, míg 31,2%-uk csupán egyet (Famira-Mühlberger, 2017).

Lutz *önszerveződő váltásos rendszerről* ír a kelet-európai gondozók gyakorlata vonatkozásában, amely valójában a gondozó néhány hetes helyettesítését jelenti (Lutz, 2011). Megállapítása szerint a Kelet-Európából Nyugat-Európába érkező gondozók és háztartási alkalmazottak többnyire háromhavi váltásokban dolgoznak, hazautazási szándékuk előtt váltótársukkal egyeztetnek. Marchetti kutatása szerint az Olaszországban dolgozó kelet-európai házi gondozók szintén többnyire 3 hónapot tartózkodnak a befogadó országban, ami sokszor az Európai Unión kívüli országokból érkezők vízum-feltételeinek tudható be (Marchetti, 2013). Rövidebb távolságoknál, mint például Ukrajna és Lengyelország vagy Lengyelország és Németország között az ingázás lecsökkenhet 4 vagy 6 hétre (Lutz, 2011; Lutz and Möllenbeck, 2012). Egy gondozói ciklus tehát a megbízóval való megállapodáson túl a munkavégzés helyszíne és a gondozó otthona közti távolság függvényében változhat. A

váltások a helyettesítés mellett éppúgy jelenthetnek egyenlő időközönként történő rotációt is. Erről számol be például Turai (2017), aki a Magyarországról való ingázást kétheti munkaciklusként említi. Ez a jelenség kapcsolódik Okólski fogalmához, aki a két ország közötti tömeges, ideiglenes népességmozgást *befejezetlen* migrációnak nevezi. Turai úgy tartja, a váltásos formában végzett gondozási tevékenységben kevésbé jelennek meg az intézményes foglalkoztatottság vonásai, ami magában foglalja azt is, hogy a munkavállaló jogai és lehetőségei inkább egyéni alkukötésen, mint szerződésbe leírtakon alapulnak (Turai, 2016).

A közép- és kelet-európai térség gondozói migrációjának másik fő vonása, hogy a munkavállalók nem terveznek huzamos ideig a befogadó országban maradni. A célország társadalmával való minimális érintkezés, a személyes kapcsolatok hiánya, valamint a rendszeres hazautazások következtében a vándormunkában részt vevő házi gondozó sokszor úgy tekint magára, mint aki valójában sosem lépte át a határt, a bevándorlókkal való önazonosítás nem történik meg (Gábrriel, 2016). A migráns házi gondozók továbbá csak minimális mértékben, vagy egyáltalán nem költekeznek külföldi tartózkodásuk alatt, így megkeresett munkabérük nagy részét haza tudják vinni az otthon maradt családjuknak, akik azt a származási országban használják fel.

2.4.A tartós gondozás intézményrendszere Európában

A tartós gondozás egy olyan ellátás, amely a napi alaptevékenységek ellátásában segítségre szorulóknak hosszabb időn át biztosítja a szolgáltatások széles körét (OECD 2005:20). Különböző országokban eltérő módon működik ez az intézményrendszer. Hollandiában teljesen kommodifikálódott a gondozás, azaz bárki fizetést kap munkájáért, aki részt vesz a rászoruló személy gondozásában, legyen az rokon, barát, vagy egyéb személy. Ezzel szemben az Egyesült Királyságban a családtagoknak nem jár a gondozói juttatás. Magyarországon az ápolási díj biztosít anyagi hozzájárulást a tartósan gondozásra szoruló személy számára, amely támogatást a hozzátartozó kaphatja²⁶ meg. Az ápolási díj alapösszege 2020-ban havi bruttó 37 490 Ft volt, amely 80%-kal emelhető, amennyiben kiemelt ápolási díjra jogosult a rászoruló.

Az európai országokban működő tartós gondozási rendszer többféleképpen tipologizálható. Ilinca és társai idézik Nies 2013-as tanulmányát (Ilinca et al., 2015), aki az európai tartós gondozást három fő dimenzióban határozza meg. Ezek egyrészt a gondozásra való kereslet, másrészt az informális gondozásról való intézkedés, harmadrészt a formális gondozásról való intézkedés. A felsorolt dimenziókban négy kategória található meg, amelyekből az első a standard gondozói kevert (*standard care mix*), a második az univerzális-északi (*Universal-Nordic*), a harmadik a családon alapuló (*Family-based*), és a negyedik az átmeneti (*Transition*) gondozói kategóriák. Ausztria esetében a standard gondozói kevert kategória figyelhető meg, hasonlóan Németországhoz, Franciaországhoz és Nagy-Britanniához. Ezen országokban a gondozásra való kereslet magas, az informális gondozói ellátás alacsony, vagy közepes, míg a

²⁶ <http://kormanyablak.hu/hu/feladatok/100/JARAS00026> (Letöltve 2020.07.28.)

formális gondozás biztosítása közepes szintű. Az univerzális-északi modellt Svédország, Dánia és Hollandia képviseli, ahol közepesen nagy az igény a gondozásra, a formális gondozás ellátása magas, míg az informálisé alacsony. A családon alapuló gondozási modell Olaszországra, Spanyolországra, Portugáliára, Görögországra és Írországra jellemző, kifejezetten magas gondozói igényekkel. Itt az informális gondozás ellátása magas, nem úgy, mint a formálisé. Végül átmenetet képez Magyarország, és a közép-kelet-európai térség más országai, ahol közepes a gondozásra való igény, a formális ellátás közepesen alacsony, az informális gondozás pedig magas (Ilinca et al., 2015). A szerzők szerint a formális és informális gondozás viszonya nagyban függ az informális gondozás volumenétől, kiépült intézményeitől.

Theobald szintén három csoportra bontja a migráns gondozók tevékenységét a különböző rendszereken belül (Theobald, 2017). Meglátása szerint a formális gondozói rendszer elsősorban az északi államokra jellemző, a privát háztartásokban való foglalkoztatás a mediterrán és délkelet ázsiai államokra igaz, ezek keveréke közé pedig Ausztria, Németország és az Egyesült Királyság sorolható. Ungerson is hasonlóan kevert modellről beszél Ausztria kapcsán. Példájában a katolikus egyház jótékonyági szervezetét, a Caritast említi, amely migráns gondozókat és családtagokat egyaránt foglalkoztat (Ungerson, 2004). A Caritas munkaadóként presztízzsel rendelkezik a migráns idősgondozók körében, mert a külvilág felé egyértelműen közli, hogy a gondozót nem akárki, hanem egy neves szervezet foglalkoztatja. Theobald megjegyzi, hogy a migráns gondozók munkaerőpiaci integrációja éppúgy függhet a befogadó ország formális gondozási rendszerétől és a munkaerőpiaci hozzáférést szabályozó migránspolitikától, mint a munkavállalási politikától.

A migráns gondozók és ápolók munkavégzésének különféle kerete lehet, dolgozhatnak bentlakásos vagy bejáró formában, gondozhatnak egyszerre egy vagy több gondozottat (Turai, 2016; 2018). Turai három kategóriát különít el, a 0-24 órában végzett bentlakásos gondozás sajátos munkaformáját, a sokszor kiszámíthatatlan, ám kereset-kiegészítésként is végezhető részmunkaidős, azaz bejárásos gondozás, valamint a vállalkozás formájában végzett ápolást. Ez utóbbira példa Olaszország, ahol az európai uniós állampolgároknak lehetőségük van arra, hogy gondozói profillal rendelkező vállalkozást alapítsanak. A bentlakásos rendszer jelenthet állandó bentlakást, amely Izraelben és Olaszországban található, vagy váltásos munkarendet, amely Németországban, Svájcban, Ausztriában és Magyarországon bevett mód.

A közép-európai régióban informális gondozást végző, bentlakásos külföldi idősgondozók száma és származási országa eltéréseket mutat, azonban megállapítható, hogy a német nyelvterületet és Olaszországot elsősorban közép- és kelet-európai vándormunkások célozzák meg (Bahna and Sekulová, 2019: 6). Ausztriában különösen magas az idősekre jutó külföldi gondozók száma. 2019 végére közel 62 ezer személyi gondozót regisztrált az osztrák gazdasági kamara (Wirtschaftskammer Österreich [WKO], 2020: 11), legnagyobb számban románok és szlovákok végzik ezt a feladatot. Emellett Ausztriában 800-nál is több szervezet és ügynökség létezik, akik a rászoruló háztartásába közvetítik a magánvállalkozó gondozót (WKO, 2020: 11). A németországi gondozói szektor nagyjából 300-400 ezer dolgozónak biztosít munkát, ahol a lengyelek alkotják a legnagyobb migráns csoportot (Bahna and Sekulová, 2019: 6).

Olaszországban a romániai gondozók, Svájcban pedig a lengyelek és más közép- és kelet-európai gondozók találhatók legnagyobb arányban.

2.4.1. Az ausztriai gondozói rendszer sajátosságai

Ausztriában a tartós gondozásra fordított ellátások bevezetése a tartós gondozói rendszer egészét formálta és formálja napjainkban is, ami kihat a családon belüli gondozásra, külföldi gondozók alkalmazására, valamint az intézményi szolgáltatások igénybevételére. Az osztrák szövetségi kormány 1993-ban vezette be a gondozópénzt (Pflegegeld), amely olyan adón alapuló pénzbeli juttatás, amelyre az összes fogyatékkal élő vagy rászoruló egyén jogosult, függetlenül kortól vagy a rászorultság okától (Gendera, 2011: 94). A példa nem egyedülálló Európában, Ausztriához hasonlóan Olaszországban is monetáris támogatást nyújt az állam az idősek gondozására, amelynek felhasználási módját a későbbiekben nem ellenőrzi (Turai, 2018: 87). Németországban szintén létezik gondozópénz, amely a társadalombiztosítás, azon belül az ápolásbiztosítás részeként folyósított pénzbeli juttatás, a jogosultság azonban jövedelmi és vagyoni helyzettől is függ²⁷ (Bundesministerium für Gesundheit, 2019). Az osztrák gondozópénz a tartós gondozásban segítséget jelent az érintetteknek és családjuknak, egyben a tartós gondozás formális intézményeit tehermentesíti²⁸. Az állam által biztosított összeg felhasználható akár otthoni infrastrukturális fejlesztésre, éppúgy, mint családtag gondozóként való, vagy családon kívüli gondozó alkalmazására, azaz a rászoruló belátása szerint dönthet róla. További segítséget jelent az a 2014-ben bevezetett kiegészítő intézkedés, amely lehetővé tette, hogy a gondozó családtag hat hónapig munkanélküli segélynek megfelelő összegben, fizetésének 55%-ában részesüljön (Ilinca et al., 2015). Az állami támogatás megadja tehát a lehetőséget a családtagoknak, hogy a számukra legkedvezőbb úton biztosítsanak gondozást rászoruló szeretteiknek, akik otthonuk elhagyása nélkül részesülhetnek ellátásban.

A pénzbeli támogatás az ausztriai tartós gondozás csupán egyik pillérét jelenti, másik két komponense a természetbeni juttatás, valamint a szociális ellátás. A pénzbeli támogatáshoz szakorvosi vélemény szükséges, azonban a súlyosabb stádiumú betegekről képzett ápoló is megállapíthatja ezt a jogosultságot (Mutual Information System on Social Protection [MISSOC], 2018). 2020. januári adatok szerint hét *Pflegestufe*-ba, azaz fokozatba²⁹ sorolható a tartós gondozást igénylő beteg: az első fokozatnál havi 160,10 euró, a harmadiknál 459,90

²⁷ A német *Pflegegeld*re való jogosultsági besorolásnak 2017. január 1. óta öt szintje van: az 1-es szintnél 0, a 2-es szintnél 316 Euro/hónap, az 5-ös szintnél 901 Euro/hónap jár a rászorulóknak. Ezek az összegek az Ausztriában folyósított összegek alatt találhatók. Forrás: <https://www.bundesgesundheitsministerium.de/pflegegeld.html> (letöltve: 2020.04.27.)

²⁸ 2016-ban az Ausztriában élő népesség 5,3%-a részesült tartós gondozásra biztosított készpénzben (Miklautz, 2016).

²⁹ Átlagos gondozási szükséglet havonta: 1. kategória: több mint 65 óra, 2. kategória: több mint 95 óra, 3. kategória: több mint 120 óra, 4. kategória: több mint 160 óra, 5. kategória: több mint 180 óra, amennyiben rendkívüli gondozás szükséges, 6. kategória: több mint 180 óra, amennyiben éjjel és nappal gondozó folyamatos jelenléte szükséges, mivel a beteg veszélyezteti önmagát, vagy másokat, 7. kategória: több mint 180 óra, amennyiben egyik végtagjával sem képes pontos, funkcionális mozgást végrehajtani. (MISSOC, 2018)

euró, a legsúlyosabbnak ítélt hetedik fokozatnál pedig 1.719,30 euró³⁰ illeti meg. A mobil gondozás és járóbeteg-ellátás jelenthet otthoni ápolást, 24 órás gondozást, látogatószolgálatot, ételkiszállítást, családi támogatást, közösségi ápolást, vagy akár lelki gondozást is, a szolgáltatás követelményei a tartományok szabályzásától függenek.

A gondozópénz bevezetését követően a 2004-es EU-bővítés volt a következő fordulópont az ausztriai informális gondozásban. Jóllehet, teljesen csak 2011-ben nyitotta meg határait Ausztria, 2004-től már jelentősen egyszerűbb volt a határátlépés a frissen csatlakozott országokból, így Magyarországról és Szlovákiából is (Bahna and Sekulová, 2019).

Ausztria abból a szempontból is sajátos az idősellátás tekintetében, hogy a következőkben vizsgált informális ellátással párhuzamosan a formális szektor is jelen van a rászorulóknak életében (Österle and Bauer, 2012). A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy azon rászorulókhöz is rendszeresen jár látogatni a Pflagedienst (osztrák gondozói szolgálat) által küldött ápoló, aki 24 órás idősgondozót alkalmaz otthonában. A két ellátás kiegészíti egymást, mivel a szakápolók olyan ellátásban részesítik a gondozottat, amelyre a képzettséggel nem rendelkező migráns gondozó többnyire nem jogosult.

Az osztrák tartományok az otthoni ellátás mellett kötelesek intézményi, és fél-intézményi ellátást is biztosítani a rászorulóknak számára. Az intézményi, azaz bentlakásos otthon (residential home) és idősek otthona (nursing home) ellátásban részt vevők száma 2000 és 2007 között 13,6%-kal nőtt, azonban nagy eltérések találhatók a különböző tartományokon belül, ami a kapacitások eltérése mellett a különböző finanszírozási szabályoknak tudható be (Riedel and Kraus, 2010). Fontos megemlíteni, hogy az érintettek az informális, otthoni gondozást előnyben részesítik az intézményi gondozással szemben. Egy 2010-ben született tanulmány szerint Ausztriában a rászorulóknak közel 80%-a él az informális gondozás lehetőségével (Riedel and Kraus, 2010). Mindemellett a gondozásra szoruló személy hozzátartozói, ismerősei szintén besegítenek a gondozásba, és abban az esetben is rendelkezésre állnak, ha a rászoruló alkalmaz 24 órás gondozót. A Wirtschaftskammer Österreich, azaz az Osztrák Gazdasági Kamara tanulmánya szerint a megkérdezett 24 órás gondozásban részesülő személyek 95%-a rokonoktól, barátoktól is kap segítséget (Famira-Mühlberger, 2017).

Az intézményrendszer sajátosságaitól és a kereslet-kínálat kapcsolatától függően a munka legális, vagy illegális jellege minden országban eltérő vonásokkal bír. Ausztria sajátos esetnek tekinthető ezen a téren, mivel 2006-ban egy jelentős fordulat következett be a szabályozás tekintetében. Az osztrák állam vonzóvá és elérhetővé tette a külföldről érkező gondozók legális munkavégzését, amelyet a vállalkozási szerződés intézménye révén valósított meg (Österle and Bauer, 2012). A fordulat kiváltó oka a 2006-os osztrák választási kampány időszakára vezethető vissza, amely során Wolfgang Schüssel osztrák kancellárt az a vád érte, hogy anyósát egy nem bejelentett, szlovák gondozó gondozta (Bahna and Sekulová, 2019). A külföldi gondozók kérdésköre ekkor nagy médiaérdeklődést váltott ki és gyorsan politikai vita tárgyává vált. Ennek köszönhetően, 2007. július 1-jén lépett életbe az Otthoni Gondozási

³⁰ <https://www.oesterreich.gv.at/themen/soziales/pflege/4/Seite.360516.html> (Letöltve: 2020.07.28.)

Törvény (Hausbetreuungsgesetzes), amelyben a háztartásában végzett 24 órás gondozás szabályozása található (Famira-Mühlberger, 2017; Aulenbacher et al., 2020). A törvénymódosítás révén csökkentek a korábbi jogsértések a külföldi gondozókkal szemben, és az érintettek nagy része legális úton folytatta tovább ausztriai munkatevékenységét. Az állami intézkedés Österle és Bauer (2016) szerint azért jelentős, mert az kihívta a gondozási szektor szürke zónáját, egyértelműen szabályozta a munkavállalást, a munkavállalási engedélyek jogosultságát és a tartós gondozás ellátását. A prekárius munkafeltételeket ugyanakkor nem írta felül a szabályozás (Steiner et al., 2020).

Megjegyzendő, hogy az Ausztriában dolgozó házi gondozók előtt jelenleg több legális út is áll, amennyiben 24 órás gondozást kívánnak folytatni az országban. Lehetnek alkalmazotti jogviszonyban munkaadójukkal (például a háztartás egyik tagjával, vagy a gondozottal), ám magas költségei miatt ez ritkán alkalmazott forma. Az esetek nagy részében a gondozók vállalkozóként dolgoznak, azonban ez csak a magánvállalkozói engedély kiváltása, valamint a kötelező társadalombiztosítás befizetése mellett szabályos. 2016-ban a magánvállalkozói forma az érintett gondozók 99,8%-ára volt jellemző (Famira-Mühlberger, 2017), amely alapján kétségtelenül láthatók a munkavállalók preferenciái.

3. Módszertan

3.1. A kiválasztott módszer indoklása

A háztartási és gondozói munkát végző munkaerő migrációjával foglalkozó szakirodalom vizsgálata alapján elmondható, hogy a kapcsolódó kutatások majdnem kizárólag kvalitatív módszertanra épülnek (néhány példa: Parreñas, 2001; Isaksen, 2010; Lutz, 2011; Lutz and Möllenbeck, 2011; Kilkey et al., 2013; Kordasiewicz, 2014; Urbańska, 2016; Váradi, 2018a; Turai, 2018 stb.). Ez részben abból a módszertani megfontolásból fakad, hogy a gondozói migrációban részt vevők számának megbecslése meglehetősen problémás, pontos adatokkal a munkavégzés informalitása miatt nem minden befogadó ország rendelkezik. Másrészt a téma érzékenysége, a jelenség sokrétűsége indokolja a személyes találkozással egybekötött terepmunkát és interjú beszélgetést. Néhány kvantitatív elemzés szintén rendelkezésre áll a gondozók demográfiai és társadalmi jellemzőiről (például: Bonsang, 2009; Bahna, 2014), míg mások kevert módszertannal dolgoznak. Bahna és Sekulová az Ausztriában hosszú éven át legnépesebb külföldi idősgondozóinak csoportját, a szlovák gondozókat vizsgálták két adatbázis (a cAreworkers 2011 adatfelvétel, a Munkaerőpiaci Felmérés adatai) valamint interjúk segítségével (Bahna and Sekulová, 2019). A gondozói migrációban résztvevő személyek célzott vizsgálatára ritkán kerül sor a kibocsátó országokban, épp ezért tekinthetjük különösen értékesnek és információgazdagnak a szlovák kutatást.

A külföldön munkát vállaló gondozók számának megbecslése nem kizárólag a munkatevékenység jellege miatt ütközik problémába. Hasonló módszertani nehézségek fedezhetők fel a munkamigráció más területeinek esetében is, ami szintén megerősíti a migráns munkavállalás komplex jellegét. A 2000-es évek migrációs mintázatai azt igazolják, hogy a migrációra, ezen belül a munkamigrációra nem egy egyszeri, a hazatéréskor lezárult időszakra érdemes tekinteni, hanem egy állandóan változó, ismétlődésekkel teli, megjósolhatatlan folyamatra, amelyet a szakirodalom szuper-diverzitásnak (Vertovec, 2007), fluid vagy likvid migrációnak nevezett el (Engbersen and Snel, 2013). A gondozók esetében a becsléssel kapcsolatos kérdések egyrészt abból fakadnak, hogy a külföldön munkát vállaló egyén nem jelenti be távozását a magyar hatóságok felé (noha kérdés, hogy az ingázó mozgásnál ez egy reális elvárás-e), másrészt a befogadó országnak sem minden esetben áll rendelkezésére megbízható adat a vendégmunkások számáról. Izraelben például pontos nyilvántartásba vannak véve a külföldről érkező idősgondozók, akik az országba kizárólag érvényes munkaszerződéssel léphetnek be (Turai, 2018). Németországban azonban már más a helyzet, a gondozók nagy része nem rendelkezik munkaszerződéssel, azaz informálisan van jelen a munkaerőpiacon (Steiner et al., 2020). E két véglet között helyezkedik el Ausztria, ahol többnyire regisztrált gondozók dolgoznak (Österle and Bauer, 2016), noha a szomszédos országban is található kivételek. A gondozói migráció közel 200 szereplőjét megszólaltató Turai kvalitatív kutatása szerint a háztartási munkát végző munkavállalók nagyobb mértékben dolgoznak illegálisan, mint legálisan a különböző befogadó országokban (Turai, 2016). A munka informális jellege tehát nagyban nehezíti a benne résztvevő szereplők kvantifikálását.

3.2. A módszer ismertetése

Kutatásom módszertanának alapját a migráns élettörténetek feltárásához elengedhetetlen kvalitatív technika adja, amelyet számos nemzetközi, valamint hazai kutatás (Váradi, 2018a; Turai, 2018; Melegh és Kovács, 2010; Kovács és Melegh, 2007) alkalmazott a női migráció vonatkozásában. Módszertől függetlenül hátrányként merülhet fel, hogy a munkájukat a törvényi előírásoknak megfelelően végzők nagyobb hajlandóságot mutathatnak az interjú beszélgetésre, mint azok, akik a munkavállalás fekete vagy szürke zónájában mozognak. Ennek következtében a kutató elesik az információ egy részétől, jóllehet az informális munkavégzés körülményei számos új szempontot és izgalmas kérdést vetnének fel. A munkavállalás informális jellege mellett a szerteágazó személyes és érzékeny témák szintén előfeltételezhetik, hogy az interjúra való felkérés bizonyos esetekben elutasításra kerülhet. Ausztria, a kutatás fókuszában lévő befogadó ország más befogadó országok gyakorlatával szemben arra ösztönzi a külföldről érkező gondozókat, hogy vállalkozóként jelenjenek meg a munkaerőpiacon. Az állami, legális munkavállalás ösztönzésének ismeretében azt vártam, hogy az együttműködés is nagyobb lesz a leendő válaszadók részéről ahhoz képest, mintha egy kevésbé szabályozott munkakörnyezetben (például Németországban) dolgoznának.

Az interjúkat szociológiai terepmunka előzte meg a kibocsátó terepen, amely lehetővé tette, hogy képet kapjak a jelenség elterjedtségéről az adott településen, valamint olyan helyi lakosokkal kerüljek kapcsolatba, akik segíthetnek a potenciális válaszadók elérésében. A kiválasztott községek központjában elhelyezkedő intézmények (például kisbolt, fodrászat, kocsmák) munkatársai ideális forrásnak bizonyultak ebben. Jóllehet a kutatás legelején személyes kapcsolatokat igyekeztem mozgósítani, a későbbiekben a hólabda módszer segítette a további válaszadók megszólításában. A terepmunka során alkalmazott módszerek további részleteiről *A terepmunka sajátosságai* c. alfejezet számol be, míg a felderítés kezdeti lépéseit az *Idősgondozók felderítésének módszere* c. alfejezet ismerteti.

A hasonló kutatási témát vizsgáló előzményeket mintául véve (például Kovács és Melegh, 2000), az interjú első részében narratív interjútechnikát alkalmaztam. A narratív interjú eszköztárát az 1970-es években dolgozta ki Fritz Schütze, aki úgy tartotta, hogy a módszer alkalmas bármilyen komplex jelenség vagy tapasztalat megértéséhez, amennyiben az az elbeszélő számára jelentőséggel bír (Riemann and Schütze, 1991). A narrációk ugyanis nem tényeket tartalmazó leírások vagy érvelések, hanem az elbeszélő személyes élményeinek történeteit tartalmazza. Valós vagy kitalált események sora, amelyek kronológiailag kapcsolódnak, vagy oksági kapcsolat áll fenn közöttük (értelmezi Rosenthal, 2018 Schütze 1977-es tanulmányát). Az 1980-as évektől kezdve a narratív interjú főként a biográfiai elemzésekben nyert teret. A narratív módszer célja, hogy az elbeszélő egy hosszú elbeszélésben fejtsse ki gondolatait a meghatározott témáról, és perspektíváját minimális beavatkozással ismerje meg a kutató (Rosenthal, 2018: 133–147). Így lehetséges olyan komplex összefüggések feltárása, mint az egyén élettörténete és életeseményei közötti viszony.

A beavatkozás visszaszorítása különösen fontos egy olyan érzékeny, a vizsgálat ideje alatt a politikai- és médiadiskurzusban erősen tematizált kérdéskör tanulmányozása során, mint a migráció és munkamigráció kérdése. Melegh és Kovács (2010) a kutatói reflexivitás szükségességére hívják fel a figyelmet. Úgy tartják, elkerülhetetlen, hogy a kutató és kutatott személye, személyisége hatással van a kutatásra. A kutató és kutatott személyek között eltérő kulturális minták és kötődések léteznek, amit az elemzés során fontos figyelembe venni. A problémára a férfiakkal való interjúzás témakörének tárgyalásakor térek ki részletesebben.

Az elbeszélők előzetesen tudták, hogy a külföldön végzett gondozói munkavégzésről fogom kérdezni őket. Ennek fényében először is arra kértem őket, hogy meséljék el személyes történetüket ezzel kapcsolatban. Ez a következőképp hangzott: *„Mint tudja, egy kutatást végzünk a külföldi házi idősgondozás gyakorlatáról. Arra kérném, mesélje el annak történetét, hogy miképpen vállalt munkát külföldön.”* A megszólított idősgondozók mellett a gondozók férjeit, illetve élettársait is felkértem az interjúra. A partnereket arra kértem, hogy meséljék el annak történetét, hogy párjuk miként ment ki külföldre. Az első narratív válasz (főnarratíva) alatt a válaszadót nem szakítottam meg, amikor a történet mesélésében szünet állt be, szavait pontosan idézve kérdeztem vissza arra a történetben legkorábbi biográfiai elemre, amelyet ugyan megemlített, azonban nem fejtett ki részletesen. A narratív utánakérdezés célja, hogy az elbeszélő hosszabb leírást adjon az egyes életeseményeiről. Ez a következőképp történt: *Azt említette, hogy cipőgyárban dolgozott 34 éven át. Erről mesélne még?* Amikor az elbeszélő egyértelmű jelét adta annak, hogy befejezte a történet mesélését (például ekképp zárja le: *„Ennyi.”*), a következő legkorábban említett élettörténeti pontra való utalással segítettem, hogy folytassa az elbeszélést. A módszer lehetőséget ad az elbeszélőnek arra, hogy szabadon építse fel narratív identitását.

Az elbeszélés során kétféle elem keveredése figyelhető meg, egyrészt a ténylegesen megtörtént események, másrészt az egyén narratív története. Az elemzéshez, azaz az élettörténetek rekonstrukciójához tehát szükséges elkülöníteni a megélt eseményeket a narratív élettörténettől (Rosenthal, 1993; 2018; Kovács és Melegh, 2000). Az élettörténet rekonstruálásának módszere nem előre meghatározott kategóriákkal dolgozik, hanem az interjú egészét és az élettörténet kontextusát vizsgálja. Azt feltételezi, hogy az egyes életesemények és történetek nem elszigetelten léteznek az elbeszélő emlékeiben, hanem egy koherens egész részét képezik. Mivel az elbeszélő a jelen perspektívájából rendezi sorba az egyes történeteket, nem feltétlenül időrendben meséli el azokat. A perspektíva különösen lényeges, mivel ez határozza meg, hogy az egyén mely eseményeket tartja fontosnak a vizsgált téma/élettörténete szempontjából. A megemlített események szelekciója nem tudatos, és részben társadalmilag meghatározott, kulturális mintázatokra vezethető vissza.

Rosenthal (1993) szerint a hermeneutikai esetrekonstrukciónak két alapelve létezik, az egyik a *rekonstruktív elemzés* (reconstructive analysis), a másik az *egymás utániség* (sequentiality). A biográfiai elemzés először a megélt eseményeket kronologikusan rendezi sorba. Ezután az elemző azokat a lehetőségeket veszi sorra, amelyek az elbeszélő rendelkezésére álltak az adott helyzetben. Az egymás utániség alapelve abból a feltételezésből fakad, hogy minden történés

egy választási lehetőséget hordoz az adott szituációban. A különböző lehetséges irányok, a hipotézisek felsorakoztatása után az elemző megnézi, hogy ténylegesen mit választott ezek közül az elbeszélő. Ezen hermeneutikai körök leírása segítségével válik rekonstruálhatóvá az élettörténet.

Ezt követi a *szöveg és tematikus mezőelemzés* (text and thematic field analysis) (Rosenthal, 1993; 2018), amely már nem az élettörténet kronológiájának sorrendiségét vizsgálja, hanem azt figyeli meg, hogy az elbeszélő miért egy bizonyos módon mutatja be magát, milyen szelekciós mechanizmusok vezetnek az egyes témák kiválasztásában.

Elemzésemben némileg eltértem a fent vázolt módszertől. Egyrészt, mivel nem az interjú egészét, hanem csak egy részét készítettem a narratív interjútechnika segítségével. A második részben a félig strukturált interjútechnika módszerét követtem (Kvale, 2005). A kombinált interjúmódszert azért tartottam jó megoldásnak, mivel kutatásom célja nem egyedül a létrehozott narratív identitások elemzése volt. Számos olyan témakör érintését céloztam meg, amelyek feltárása nem lett volna megvalósítható kizárólag a narratív interjú módszerével. A narratív interjútechnika más módszerekkel való kombinálása, amelyet egyébként Rosenthal (2018) is járható útnak tart, lehetővé tette, hogy megvizsgáljam az elbeszélők migrációs történethez kötődő önbemutatóit, ennek következtében azonban az élettörténetek teljes hermeneutikai rekonstrukciója nem volt lehetséges.

Míg figyelembe vettem, hogy az elbeszélő milyen felütést választ narratív identitásának felépítéséhez, a narratívában található sorrendiségnél nagyobb hangsúlyt fektettem a megélt életesemények kronologikus elemzésére, e szerint állítottam fel az elbeszélő élettörténetére vonatkozó hipotéziseimet is. A dolgozatban biográfiaelemzést végeztem, ugyanakkor a tematikus mezőelemzést a kutatásomban vizsgálni kívánt jelenség fókusz miatt nem végeztem el teljeskörűen. A biográfiai esetrekonstrukció segítségével a megélt életesemények és a narratív önbemutató közötti eltérések és interakciók szemléltetésére azonban alkalmam nyílt.

Az interjúk narratívát követő része félig strukturált interjútechnikával készült, ahol irányított kérdéseket tettem fel a válaszadóknak. Az egymástól értelemszerűen különböző életutak kirajzolódása során a továbbiakban az egyén személyes életeseményeihez illeszkedő kérdéseket tettem fel, amelynek köszönhetően az egyes interjúkban más-más aspektusra került hangsúly. Az interjú nyolc fő témakörre sorrendben a következő volt: 1) tanulmányok, korábbi munkák, 2) a vándormunkáról szóló döntés, 3) külföldi munkavállalás, 4) külföldi munkabér, 5) családi háttér, 6) társadalmi státusz, 7) jövőbeli tervek, valamint 8) a 2015-ös migrációs hullám/menekültkérdés. A legutolsó témakörön belül a későbbiekben néhány plusz kérdés is helyet kapott, amely a Magyarországról való elvándorlással összefüggő véleményeket tárta fel.

A dolgozatban az alábbi eljárás mentén elemzem az interjúk tartalmát. Mindenekelőtt öt különböző élettörténeti típusba sorolom a válaszadókat társadalmi és demográfiai jellemvonásaik alapján, amely tipológia az elemzés gerincét adja. A kérdezettek migrációs

motivációit már ezen típusok alapján vizsgálom. Ezt követően nemi szerep-típusokat alkotok, amelyeket az élettörténeti tipológiával ütköztetem, lehetséges mintázatok felvázolása céljából. Ezután az élettörténet, nemi szerepek és migráció hármásának összefüggéseit részletezem. Egy külön fejezet tárgyalja a narratív önbemutatókat, azaz a migráció, mint megélt életesemény kapcsolatát a meglévő tipológiával, amelyben esetrekonstrukciók segítségével vizsgálom a lehetséges összefüggéseket.

Fontos kitérnem a partnerek felkérésének jelentőségére. A férjek és élettársak, azaz a legközelebbi hozzátartozók megkérdezése különösen fontos szempont volt a kutatásban, mivel azt reméltem, hogy ezen interjúk árnyalják a képet a migrációs döntéshozatalról, valamint az ingázó munka közvetlen hatásairól. Emellett, a családon belüli nemi szerepfelfogások megértése meglehetősen korlátozott lett volna kizárólag a női felek elbeszélésének figyelembevételével. A partnerekkel készült interjúk a visszautasítások miatt nem minden esetben valósultak meg, azonban a néhány létrejött beszélgetés is értékes részletekkel gazdagította a kutatást.

A részletes útmutató 2016 februárjában készült el, amely a kutatás első lépéseitől, a terepmunkától kezdve támpontot adott a vizsgálathoz. Az útmutató magában foglalja az interjúalanyok kiválasztásának kritériumait, az interjú leszervezésének módját, az ehhez szorosan kapcsolódó kifogáskezelést, az interjúra való felkészülést, az interjútechnikák alkalmazásának részleteit, valamint az interjúvezetőket³¹. Az első interjúvezető a próbainterjút követően kis mértékben változott, ami egyrészt a fogalmak pontosabb használatában volt tetten érhető, másrészt néhány új kérdéssel is bővült a kérdéssor.

A doktori kutatásomhoz felhasznált interjúk mindegyikét magam készítettem, az interjú beszélgetések alatt más kutató nem vett részt. Az interjúkat digitális diktafonnal készítettem, a hanganyag egy részét magam gépeltem be, míg néhány esetben két segítőm járult hozzá a hanganyagok átírásához. A szociológiai kutatásokban nem ismeretlen ez a gyakorlat, míg a nyelvészeti és pszichológiai kutatások során az elemzés első lépését a begépelés jelenti. Mivel az átíratok szó szerint történtek, a narratív szakaszban pedig külön jelölések utalnak az elbeszélő beszédmódjára, nem jelentett problémát a feladat alkalmi kiszervezése. Kutatásom összesen 71 órányi (4257 percnyi) hanganyagot foglal magában.

3.3. Idősgondozók felderítésének módszere

A kutatás alanyait elsőként intézményi oldalról próbáltam megközelíteni, mivel azt feltételeztem, hogy az idősgondozók egy része magyarországi intézményekből, például kórházakból vagy idősok otthonából indul útnak. Ez a feltételezés kevésbé állta meg a helyét, amit az is mutat, hogy csupán egy diplomás ápolót sikerült elérnem a hónapokon át tartó intenzív terepmunka során. Néhány intézmény személyes felkeresését követően gondozókat

³¹ Az interjúvezető kialakításában Gábrriel Dóra, Gödri Irén, Kapitány Balázs, Meleg Attila és Spéder Zsolt vett részt. Az interjúvezetőket lásd a mellékletben.

is foglalkoztató magyar munkaközvetítő cégeket felhívva tettem kísérletet cégvezetőkkel való interjúkra. Ez a módszer kezdetben szintén eredménytelen volt, mivel nehezen tudtam elérni a cégek vezetőit, akik közül legtöbben nem vállalták az interjút. Mindössze két közvetítő cég ügyvezető igazgatójával jött létre interjú, amelyekből az egyik során a munkamigrációt is tartalmazó, személyes élettörténetbe is betekintést nyerhettem. Egyéb platformokon is folyt kutatás, ilyen volt a Pécs és vonzáskörzetében lévő nyelviskolák telefonos felkeresése, ahol leendő idősgondozók nyelvismerete, motivációi felől kérdeztem az oktatókat. Az oktatókkal való telefonos beszélgetésekből kiderült, hogy valóban sok jelentkező van, aki a jövőbeli gondozói munka miatt keresi fel a nyelviskolákat. Az említett beszámolók alapján a leendő gondozók a nyelviskolába való jelentkezéskor gyenge német nyelvtudással rendelkeznek, és gyakran alig van pár hetük a külföldi munkakezdésig. A nyelvtanárok szerint a jelentkező környékbeli asszonyok demográfiai vonásait tekintve meglehetősen sokszínűek, a nyelvtanulást tekintve sokszor igen motiválnak festették le őket, akik benyomásaik szerint többnyire hosszú távra tervezték a külföldi munkát.

A magyarországi házi idősgondozók legnépesebb virtuális közössége egy őket összefogó Facebook csoport, amely 2016 szeptemberében, az oldal létrehozása után három évvel meghaladta az 15500 tagot, 2017 szeptemberében pedig már a 17 ezer főt is. A csoporthoz rendszerint nem kizárólag házi gondozók csatlakoznak, hanem diplomás ápolók, a gondozói munka iránt érdeklődők hozzátartozói, valamint egykori gondozók is jelen vannak a felületen. Ez a zárt csoport prominens kommunikációs és információs eszköz a külföldön dolgozó gondozók életében, amely azzal a céllal jött létre, hogy segítséget nyújtson azoknak, akik ápolással és házi gondozással foglalkoznak vagy a jövőben foglalkozni szeretnének. A csoport fennállása óta számottevő, a témához kapcsolódó dokumentumot halmoztak fel a tagok, amelyek rendszeres frissítéseken esnek át. Témáik a külföldre való utazás és csomagszállítás mellett érintik a helyi (többnyire osztrák, német, illetve svájci) törvényeket és jogi lehetőségeket, nyelvi anyagokat, a megbízható és fekete listás munkaerő-közvetítő cégek listáját, de fellelhetőek ápolási szakanyagok és betegségek kezeléséről szóló írások is.

A csoport egyik legfontosabb célja azonban az, hogy találkozzon kereslet és kínálat, azaz konkrét állásajánlatok érjenek el a munkát keresőkhez, a hozzátartozóhoz gondozót keresők pedig gondozóra találjanak. Nap mint nap szerepelnek álláslehetőségek a hírfolyamon, túlnyomóan magánszemélyektől, de éppúgy cégektől is. A csoport adminisztrátorai felhívják a figyelmet arra, hogy a felület egyfajta szakszervezetként, érdekérvényesítő platformként értelmezendő, ahol nincs helye a hiányos (azaz pontos feladatkör, fizetés és a gondozott állapotának megjelölése nélküli) munkaajánlatoknak. Ugyanakkor ezek az alapvető kritériumok nem teljesülnek minden esetben, nehéz helyzetbe hozva a munkakeresőket. Az információátadás mellett nem mellőzhető a csoport lelki és mentális támogatást biztosító szerepe sem. Mivel a gondozók egymástól fizikailag távol végzik munkájukat, sokszor napokig vagy hetekig nem hagyják el a házat, az internetes csoport az egyik legalkalmasabb mód arra, hogy megoszthassák egy közösséggel élményeiket, örömeiket, problémáikat. A munkarendből fakadó elzártság következtében sok érzelmgazdag megnyilvánulás kap helyet, bizonyos

posztokból olykor nagy viták alakulnak ki. A gondozók munkájuk nehézségeit szintén megbeszélhetik egymással a felületen. Számos deprimáló történet is kering a közösségben, amely átvert vagy bántalmazott gondozókról, inkorrekt munkafeltételekről szól. Ezek megosztása, közös feldolgozása, vagy akár jogi tanácsadás is követhet egy-egy hasonló tartalmú posztot. Mivel a közösség tagjai egészen biztosak lehetnek abban, hogy bejegyzéseikre érkezik reakció, számos tag rendszeresen, akár naponta ír bejegyzést a csoportba.

Több atipikus eset olvasható az említett Facebook csoportban. Ezek az esetek jól szemléltetik, milyen sokféle problémával szembesülnek a külföldön dolgozó idősgondozók. Ilyen például, amikor arról olvastam, hogy egy idősgondozó mielőbb váltótársat keres, mert édesanyja váratlanul elhunyt, és másnap haza szeretne utazni családjához. Arra is létezik példa, hogy egy idősgondozókat szállító kisbusz balesetet szenvedett, amely következtében a csoporttagok több személyesen ismert kollégája is elhunyt. A közösségi reakciókból kiolvasható a krízishelyzetekben történő sorsközösség vállalása, amely esetekben a gondozók kétségtelenül magukénak érzik a felmerült problémát. Az itt található posztokat olvasva, valamint a tagokkal való interakcióból egyértelműen kiderül, hogy az összegyűlt emberek készek segíteni egymásnak, rendszeres tanácsokat adva az arra rászorulóknak.

Kiterjedt mérete, valamint a tartalmak folyamatos termelődése nem teszi lehetővé az említett csoport tartalmainak elemzését. Zárt Facebook csoport ugyanis az erre kifejlesztett szoftverekkel (pl. NetVizz) sem érhető el. Tartalma azonban két okból lehet mégis érdekes. Ezek közül az egyik, az idősgondozók bérekkel kapcsolatos elvárása. Az álláshirdetésekre történő reakciók sokat elárulnak arról, milyen fizetést, mely kritériummal tartanak elfogadhatónak vagy elégtelennek a gondozók. A másik érdekesség az új tagok bemutatkozó szövege lehet, amelyekben a számukra legfontosabbnak gondolt információt írják le magukról. A családi állapot, a gyermekek száma, magyarországi lakóhely és a korábbi munka, illetve a végzettség sok esetben említésre kerül. Azok, akik régebben kezdték az idősgondozást, azt is leírják, hogy mióta végzik tevékenységüket. Az álláskeresőkre jellemző, hogy nyelvtudásuk szintjét is megemlítik, a munkavállalás indoka már ritkábban jelenik meg a bemutatkozásban. A bemutatkozó szövegek szisztematikus elemzésére a hatalmas mennyiségű adathalmaz, valamint a megfelelő módszer hiánya miatt nem került sor.

A közösségi média közvetítésével összesen kilenc interjú született, ezek közül két válaszadót a szóban forgó csoportban, további öt személyt két másik zárt Facebook csoportban szólítottam meg. A folyamatos tartalomgenerálás következtében elképzelhető, hogy csak kevesen figyeltek fel az interjúra felhívó posztokra. Emellett főként a bizalmatlanság lehet annak hátterében, hogy a terepmunkához képest valamivel nehezebben értem el idősgondozókat a közösségi média felületén. Mindezzel együtt érdemes megemlíteni, hogy a közösségi média platformjai ideális terepet nyújthatnak további információszerzéshez, az idősgondozásban érintett személyek felkéréséhez egy jövőbeli kutatás során.

3.4. Módszertani problémák

A férfiakkal való interjú beszélgetés több módszertani problémát is felvet, ennek egyik aspektusa a női interjúkészítő és a férfi kérdezett közti viszonyban keresendő. Lee (1997) személyes tapasztalatain keresztül világít rá arra, hogy a férfi kérdezett irányítása alá vonhatja a női kérdező által vezetett interjút. Amennyiben nő kérdez férfit, a férfi hajlamos maskulin vonásait hangsúlyozni a beszélgetés alatt (Arendell, 1997) vagy szexista megjegyzésekkel provokálhatja a nő interjúkészítőt (Kilkey et al., 2013). Kutatásomban a férfiakkal készült interjúban szembetűnő volt a közpolitikai témák erőteljes tematizálása (egy férfi kivételével mindenki hosszasan reflektált a magyarországi aktuálpolitikai helyzetre), amely fejtegetések olykor teljesen más irányba terelték a beszélgetést. Az interjúkészítő és a válaszadó közötti további (életkori, státuszbeli) különbségek mellett a téma érzékenysége (a partner távollétével kapcsolatos félelmek, rossz érzések) miatt feltételezhető elhallgatott részletek, amelyek egy több órás beszélgetés során is rejtve maradhatnak. Mindezek fényében az interjúban tett kijelentéseket (mind a férfiak, mind a nők részéről) igyekeztem körültekintéssel kezelni.

A munkájukat külföldön nem legálisan végző gondozókkal kapcsolatos előzetes félelmem a későbbiekben beigazolódni látszott, mivel az elutasítások jóval nagyobbak voltak körükben. Ehhez hozzájárult, hogy kutatásomban nem a klasszikus etnográfiai terepmunka módszerét (Ingold, 2014) alkalmaztam, nem töltöttem néhány napnál többet az adott településen, hogy megfigyelhessem a közösség életét és könnyebben elnyerjem bizalmukat.

Az interjúk során szintén szembesültem néhány kihívással. Két esetben is megtörtént, hogy a női gondozóval készült interjú alatt valamely családtag váratlanul megjelent. Az egyik esetben a válaszadó édesanyja érkezett meg, éppen a családról szóló témakör kérdezése közben, egy másik alkalommal a kérdezett élettársa lépett a szobába. Míg az édesanya látogatását nem szakítottam meg (kb. 10 percig hallgatta a beszélgetést), az élettársat azonnal megkértem a távozásra, aki megértette a helyzetet és nem tért vissza a helyszínre a beszélgetés alatt.

4. A kutatási terepek ismertetése

4.1. A kibocsátó terep történeti, gazdasági és etnikai jellemzői

Terepmunkám elsődlegesen Baranya megyében folyt. Emellett néhány beszélgetést Ausztria egy magyarok által sűrűn lakott részén, Graz és környékén, továbbá Németországban, Münchenben és Stuttgartban vettem fel. Több szempontot szem előtt tartva került választás a Baranya megyei kibocsátó terepre. A felderítő kutatást megelőzően feltételezhető volt, hogy a térségben az elvándorlás mellett jelen van az ingázás, a rendszeres hazajárással járó külföldi munkavállalás, így a gondozói munkavállalás is. Ezt többek közt a területi egység bizonyos településein a mai napig erőteljesen jelen lévő sváb tradíció, a német nyelv ismerete, az évtizedek alatt felhalmozott kapcsolati háló megléte sejtette. A másik szempont a térség történeti-gazdasági előzményeire irányult, amely kapcsán azt feltételeztem, hogy a gazdaságilag kedvezőtlen helyzet ösztönözheti a migráció ezen formáját az ott élők körében. A következőkben Baranya megye gazdaságtörténetét, a foglalkoztatottság alakulását, valamint etnikai összetételét ismertetem, majd áttérek az ausztriai terepre, amely kapcsán a 24 órás, bentlakásos idősgondozók etnikai összetételét vázolom idősoros adatok segítségével.

Baranya megye az államszocializmus alatt Magyarország egyik központi nehézipari régiójának számított, amelynek nagy részét a feketekőszén- és uránérc-bányászat tette ki. Emellett a könnyűipar is jelentős ágazat volt, a '80-as évek végén a Pécsi Bőrgyár közel 2300 főt, a Hunor Kesztyűgyár 4000 főt foglalkoztatott, de a Baranya megyei tejipar, és húsipar is az egykor sikeres ágazatok közé sorolható. A rendszerváltást követő években alapjában változott meg a munkaerőpiaci berendezkedés Magyarországon, több százezer ember egzisztenciáját érintve. Ennek egyik oka a cégek privatizációja, valamint a gyárak és üzemek bezárása volt. A '90-es évek elejére Magyarországon tömeges munkanélküliség alakult ki, a foglalkoztatottság háromnegyedére zsugorodott (Nagy, 2002). 1993-ban Magyarországon már több mint félmillió ember volt munkanélküli, ezzel a munkanélküliségi ráta 12,1%-ra emelkedett (KSH, 2010). A Világbank adatai szerint a munkaerő részvétel aránya Magyarországon a 15 éves és idősebb korosztály körében 1990-ben 54,7%-on állt, majd egészen 1997-ig folyamatos csökkenést mutatott, ekkor érte el a 47,2%-ot (World Bank, 2020). A KSH hosszú idősoros adatai³² szerint a dél-dunántúli régióban 1992 után a munkanélküliségi ráta a 15-64 év közöttiek körében egészen 2016-ig két évtől eltekintve (1996, 2013) folyamatosan az országos átlag feletti értéket mutatott.

Baranya megyét különösen súlyosan érintette a gazdasági átalakulás. 1990-ben 77 állami és szövetkezeti gazdálkodó szervezet került az állami privatizációs vagyongazdálkodóhoz (Kuti, 1997). Az uránbánya fokozatos leépítése következtében 1990-ben több mint 2600 fővel kevesebb dolgozója volt a vállalatnak, mint 10 évvel korábban. A szénbányászatot szintén nagy számban érintették elbocsátások, 1990-es évek első felében mintegy 1500 pécsi lakos veszítette el az állását. E két nehézipari ágazat leépítése közel 20 ezer pécsi ember életére

³² KSH STADAT http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qlf012a.html (Letöltve: 2018.01.18.)

gyakorolt közvetlen hatást (Kaposi, 2006). A Hunor Kesztyűgyár 1992-ben jelentett csődöt, ezután a kormány adósságkonszolidációs programjába került, amely következtében az adósság egy részét elengedték, ám a hitelező bankok részvényeladás és tőkebevonás segítségével sem tudták megmenteni a hanyatlóban lévő gyárat. Alkalmazottainak száma rövidesen a negyedére csökkent. A Pécsi Bőrgyárra is hasonló sors várt. Míg 1989-ben megközelítőleg 2000-en dolgoztak a bőrgyárban, addig 1995-re már csak 380 fő állt alkalmazásban (Kaposi, 2006).

Az egykori leépítések szubjektív tapasztalatáról a 2000-es évek elején készült egy interjú módszerrel is alkalmazó kutatás. Az anyagi biztonság elvesztése, és csökkenő életszínvonal mellett a kollektív szétesése, valamint a munkanélküliségtől való félelem is megfogalmazódott az egykori gyári munkásokban (Bartha, 2003). Bartha kutatása szerint a nők jóval pesszimistábban látták munkahelyük megszűnése után a munkaerőpiaci lehetőségeiket, mint a mintába került férfiak. A statisztikák szintén arról számolnak be, hogy a nők gazdasági aktivitása és foglalkoztatottsága lényegesen hangsúlyosabb mértékben csökkent, mint a férfiaké. Azonban a munkanélküliség a férfiak körében volt magasabb (Nagy, 2002).

Baranyai megye foglalkoztatásának sajátosságai kapcsán fontos megemlíteni az 1998-ban Pécsre települt multinacionális elektronikai üzemet, az Elcoteq-et (Vidra, 2013). A főként Baranya megyeieket közel tizenhárom éven át munkával ellátó üzem antidiszkriminációs politikát folytatott, így a roma lakosság nagy számban vált foglalkoztatottá az üzemben. Vidra Zsuzsanna tanulmánya rámutat arra, hogy az Elcoteq-es munkalehetőség növelte a munkavállalók fogyasztását, és noha a kereslet ingadozása miatt nem jelentett teljesen stabil munkahelyet a cég, jövedelemszerzés szempontjából kiemelten fontos volt a korábban napszámából és közfoglalkoztatásból megélőknek.

Kutatásom kezdetekor azzal a feltételezéssel éltem, amely szerint a Baranya megyéből induló, Ausztriában gondozói munkát vállaló asszonyok egy része személyesen tapasztalta meg a térség különféle iparágainak hanyatlását a '90-es évek első felében. Izgalmas kutatási kérdésnek találtam, hogy a hosszú évekig stabil életkörülményeket biztosító munkahelyek megszűnése milyen kapcsolatban áll az azt követő, akár két évtizeddel később megvalósuló külföldi munkavállalással. A dolgot tehát részben arra a problémára kíván rávilágítani, hogy az egykor könnyű- és feldolgozóiparban dolgozó nők életében milyen út vezetett a transznacionális munka elvállalásához.

A munkamigráció elméleteit taglaló fejezetben is bemutatott makroszintű neoklasszikus gazdasági elmélet szerint a munkaerőmozgás fő meghatározója az országok közti bérkülönbség. Ez a szempont a külföldi munkát megcélzó gondozók motiváció között is hangsúlyos szerepet kap, mivel jelentős fizetésbeli különbségek fedezhetők fel a célországok (Ausztria és Németország) és Magyarország között. Egy 2-3 éves munkatapasztalattal bíró

fodrász fizetése például 1561 Euro³³ Ausztriában (2020 áprilisában), egy kezdő diplomás kórházi ápoló havi keresete legalább 2400 Euro³⁴ (2020 februárjában). Magyarországon nincs az Ausztriaihoz hasonlóan átlátható bértábla szakmánként, azonban egyértelmű, hogy egy pályája elején lévő ápoló fizetése nem közelíti meg a 860 000 Forintot Magyarországon, mint inkább a 200 000 Forint³⁵ körüli összeget.

A kutatott téma szempontjából lényeges kitérni Magyarország korábbi migrációs kapcsolatainak jelentőségére. A 19. század óta meglévő, erős történeti kapcsolatoknak köszönhető, hogy a Magyarországról való elvándorlás fő szereplői (USA, Németország és Kanada mint célszám) a 20. század második felében is stabilak maradtak (Melegh és Sárosi, 2015). Ennek fő oka a szakmunkások és szakértelmiségiek iránti tartós keresletre vezethető vissza, különösen Németország és Ausztria felé. Ausztria egyrészt földrajzi közelsége, valamint az 1956-os elvándorlás miatt kap fontos szerepet a magyar elvándorlók körében. A szomszédos ország a szocializmus alatt inkább tranzitorszámként tartható számon, a kilencvenes évektől az ingázó mozgás meghatározó, majd a 2000-es évektől válik a magyar munkamigráció szempontjából különösen fontos célszámmá. Érdemes külön megemlíteni a dunántúli megyék Ausztriával való kapcsolatát is. Faragó arra hívja fel a figyelmet, hogy Magyarország migrációs vesztesége 1880 és 1910 között Ausztria irányába kevésbé számon tartott, „elfeledett” jelenség volt, szemben az Amerikába irányuló elvándorlással, noha az 1910. évi osztrák népszámlálás adatai 324 ezer „magyar honos” személyről szólnak, amely az Amerikába költözők közel kétharmadát teszi ki (Faragó, 1999). Faragó kitér arra, hogy Magyarország nyugati megyéinek vándorlási egyenlege Ausztria irányába jelentősebb volt, mint Amerika felé, továbbá, hogy már a 19. század végén is sokan jártak Ausztriába dolgozni a határ közelében élő magyarok, azaz egyfajta ingázó mintázat fedezhető fel munkavállalási gyakorlatukban. Baranya megyét a 18. század utolsó harmadában alapvetően vándorlási hiány jellemezte, amely rossz természeti adottságainak volt köszönhető, ugyanakkor látható az alföldi területekkel való összekapcsolódása, és a kétirányú határmenti vándorlás a Határőrvidék és Horvátország irányába (Faragó, 1998).

A szocializmus alatt országok közötti megállapodások rögzítették, hogy különböző országok munkásai szervezett formában végezzenek munkát külföldön. A korszakban két típusú külföldi munkáscsoport volt megkülönböztethető: egyrészt az ingázók, akik a határmentén éltek és naponta vagy hetente ingáztak külföldi munkahelyük és az otthonuk között, másrészt a szerződéses munkavállalók, akik hosszabb időre mentek ki és a meghatározott munka elvégzéséig maradhattak a fogadó országban (Kovács, 2008). Kovács felhívja a figyelmet arra, hogy a szocialista munkaerő-migráció nem feleltethető meg a napjainkban alkalmazott *vendégmunka* fogalmával, mivel a csereprogramban részt vevő munkások még nem voltak kitéve integrációs politikáknak a célszámban, a kultúrák közötti cserét pedig nem támogatta

³³ <https://www.wko.at/service/kollektivvertrag/lohnabkommen-friseurinnen-friseure-2020.html> (Letöltve: 2020.12.07.)

³⁴ http://www.bags-kv.at/folder/1105/SWOE-KV.2020_pdf_IV.verlinkt.pdf (Letöltve: 2020.12.07.)

³⁵ <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20201205/ennyit-keresnek-az-apolok-magyarorszagon-460514> (Letöltve: 2020.12.07.)

a hatalom. Az államilag szabályozott munkaerő-mozgás ideológiailag meghatározott volt, emellett jelen volt a munkások tudatos elkülönítése külföldi tartózkodásuk alatt.

Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság között 1967-ben jött létre egy kétoldalú megállapodás, amely a magyar munkaerőnek kétéves szerződésekkel, az ipar különböző területén biztosított munkát (Böröcz, 1993). Ennek a megállapodásnak köszönhetően az 1970-es évek elején, főként az NDK-ban dolgozó magyar munkások száma elérte a 12 ezer főt, míg 1981-re ez a szám már csak 4 ezer fő körül mozgott. Böröcz József Hárs Ágnes adataira hivatkozva állítja, hogy megközelítőleg összesen 40 ezerre tehető azon magyar munkások száma, akik 1967 és 1983 között az említett államközi megállapodás keretében dolgoztak az NDK-ban. A rendszerváltást megelőzően nem születtek kutatások a magyar munkások külföldi szerződéses munkavállalásáról, csupán néhány, német kutatók által dokumentált esettanulmány foglalkozik az NDK-ban dolgozó külföldi vendégmunkásokkal (Kovács, 2008). A jelenség feltárása tehát nehézségekbe ütközik.

Az 1970-es évek végén viszonylag kevés külföldi munkás dolgozott Magyarországon, számuk az 1980-as években nőtt meg. Ekkor évente közel 6-7000 lengyel munkás dolgozott a bányászat, építőipar és gépipar területén (Kovács, 2008). A szocialista vendégmunka Baranya megyében is megvalósult, Kovács Éva antropológiai munkájából részletekbe menően ismerhetjük meg a lengyel munkások beremendi életét és tevékenységét, akik a helyi mézszövet 1979 és 1981 között építették fel (Kovács, 2008). Az elemzésből kiderül, hogy a magyar és lengyel munkásoknak alig volt lehetőségük arra, hogy munkaidejük alatt vagy után találkozzanak, mivel munkatevékenységük, ebédjük helyszíne és szállásuk is távol volt egymástól, ami a vezetés tudatos döntése volt.

A magyar társadalom közismerten nem mobil (Dövényi, 2009), és a rövid távú vándorlások jellemzik (Bálint és Daróczi, 2012). Dövényi arra világít rá, hogy 1949 és 1960 között közel másfél millióan változtattak lakóhelyet Magyarországon, az 1950-es évek uralkodó mintázata pedig a vidéki térségekből való elvándorlás volt (Dövényi, 2009). A népeiséget elsősorban a főváros és agglomerációja, a bányászvárosok, valamint a nehézipar régi és új központjai vonzották, de a nagyobb városok is fontos szerepet kaptak a vándornépeiség befogadásában. Az 1960-as évektől kezdve a vándorlás intenzitása csökkenő tendenciát mutat, majd az 1960-as évek végétől megfigyelhető a vándorlási távolságok rövidülése. 1990 táján jelentős változás következik be a vándorlás irányában településtípus tekintetében, és a városba áramlást felváltja a városból vidékre vándorlás (Dövényi, 2009: 751), amely jelenséget a szakirodalom szuburbanizációnak nevezi. Dövényi szerint az átrendeződés a falvak és a főváros közt történt.

Baranya megye alacsony népsűrűségű, aprófalvas településhálózattal rendelkezik, településeinek közel 70%-a tartozik az aprófalvak közé (Balogh, 2014). A 2011-es népszámlás adatai alapján ebben a megyében található a legnagyobb számban 500 vagy ez alatti lélekszámú település, amely részben a kisfalvak (501-1000 fős települések) népességcsökkenésére vezethető vissza. Etnikai összetételével is összefügg ugyanakkor, hogy

a Baranya megyei aprófalvak termékenysége pozitív értéket mutat (Balogh, 2014; Dövényi, 2009).

Bálint és Daróczi (2012) a Pécsről történő elvándorlás mintázatait vizsgálta, ahol mind a bevándorlás, mind az elvándorlás tekintetében az rajzolódik ki, hogy a legjelentősebb mozgás a megyén belül történik. A nyolcvanas években Pécs pozitív vándorlási egyenleget mutatott, amely többlet elsősorban Baranya megye egyéb területeiről származott. Az odavándorlás egyre csökkent az évtized során, a kilencvenes évektől pedig Pécs vándorlási egyenlege negatívvá vált. A migrációs veszteség az ezredfordulót követően érte el a magasabb értéket, az elvándorlások száma több éven keresztül is meghaladta a 2500 főt. Az adatok alapján a Pécsről történő elvándorlás legfontosabb célterülete tartósan Baranya megye.

Terepmunkám során valószínűsítettem, hogy a szocializmus évei alatt a vizsgált baranyai területről is nagy számban kapcsolódtak be férfiak az NDK felé irányuló munkamigrációba, amely fontos lehet a jelenlegi női munkamigráció szempontjából. A vizsgált terület etnikai összetétele feltehetően hozzájárult a baranyai szakmunkás férfiak németországi munkavállalásához, hiszen a megelőző német nyelvismeret fontos tényező lehetett ennek megvalósításában. Korábbi tanulmányok arra mutatnak rá, hogy jóval az idősgondozói ingázás tömeges megkezdése előtt is léteztek a régióban német nyelvterületet megcélzó munkamigrációs hálózatok. A többnyire építőipari szektorban dolgozó munkások külföldi munkavállalásának kockázatait a magyarországi németekkel való együttélés, a nyelvismeret, az évek alatt kialakult migrációs tapasztalat csökkenthette, amely tényezők a mai napig jelen vannak a Baranya megyéből induló gondozói munkamigráció esetében.

Vélhetően a kilencvenes évek elején³⁶, a rendszerváltást követően jelent meg a női munkamigráció a németajkú célországokban, ám az alacsonyabb kereslet miatt a jelenleginél jóval kisebb mértékben. Meghatározó különbség a fentiekhez képest, hogy kezdetben nem szervezett módon jutottak külföldi (szezonális, vendéglátói, gondozói és ápolói) munkához az érintett nők. A Magyarországról Németországba, majd Ausztriába irányuló gondozói migráció szerveződése részben a mai napig szorosan kapcsolódik a sváb etnikai csoporthoz való tartozáshoz, így az etnikai-transznacionális hálózatok szerepének felderítése egy lényeges kutatási kérdés lehet. Erre a dolgozat nem tér ki részletesen, ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül a vándormunka végzésének családi mintája, amely korábbi tapasztalat magyarázhat megvalósult munkamigrációról szóló döntéseket a jelenben.

A kutatás szempontjából a vizsgált terület etnikai és nemzetiségi összetétele is nagy jelentőséggel bír. A 18. században Magyarországon élő német nemzetiségűek, főként svábok, a Felvidéken és a Dunántúlon, Baranya és Tolna megyében, valamint határmenti településeken éltek nagy arányban. Az 1880-as népszámlálás során Budapest polgárságának egyharmada vallotta magát németnek épp úgy, mint Tolna és Baranya megye lakossága (KSH, 1994). A Vajdaság és Bánság területén három megyében, valamint a felvidéki Szepes

³⁶ Österle és Bauer (2012) a Közép- és Kelet-Európából Ausztriába érkező 24 órás bentlakásos gondozók beáramlásának kezdetét a '90-es évek közepére teszi.

megyében is szintúgy egyharmad volt a németek aránya. A második világháborút követően a Magyarországon élő német anyanyelvűek közel fele kényszerült az ország elhagyására.

1946. január 19. és 1948. június 30. között a magyar kormány közel kétszáz-kétszázhuszezer német nemzetiségű személyt telepített ki Németországba (Tóth, 2015). Az egyébként magukat magyarnak tartó, magyar állampolgárságú személyek egy része sikeresen kijátszotta a kényszeres kitelepítést, és Magyarországon maradt, míg kitelepített társaik egy része a kitelepítést követően visszaszökött Magyarországra³⁷, vagy legális úton igyekezett visszatérni az országba. 1948 után a magyar állam megoldásra váró feladatait egyrészt a németek kollektív bűnösség stigmájának visszavonása jelentette, másrészt arra törekedett, hogy megvalósítsa a Magyarországon maradt német nemzetiségű személyek társadalmi integrációját. Tóth rámutat arra, hogy a németek kitelepítéséről szóló történeti kutatások az 1980-as évek végéig tabunak számítottak, majd az 1990-es évektől a kitelepítések társadalomtörténeti aspektusai, valamint a magyarországi németek integrációja is szerepet kapott a kutatásokban (Tóth, 2017). A tényleges kitelepítések lezárulta után érkezők jogállása *Aussiedler*, azaz kitelepülő lett (Gyertyánfy, 2000; Melegh és Sárosi, 2015).

Baranya megye, mind etnikai összetétel, mind nyelvi megoszlás szempontból sajátos területnek számít, mivel az országon belül egy szigetként volt és van jelen a német nyelv. Az 1880-as népszámlás szerint Baranya megye lakosságának 34,9%-a volt német anyanyelvű (KSH, 1994: 201), amely több mint 92 ezer fő. 1941-ben hasonló arányt találunk a vizsgált megyében, 34,5%-kal (KSH, 1994: 226). Ekkor a német nemzetiségűek száma Baranya megyében 209 ezer fő volt, amelyből több mint 70 ezer fő Pécs, törvényi jogú városban élt. Az idősoros adatokból kiderül, hogy 1949-ben a német nemzetiségűek száma drasztikusan lecsökkent, mindössze 323 főt tett ki (KSH, 1994: 232). Baranya megye a későbbiekben megőrizte vezető szerepét, 1990-ig folyamatosan itt voltak a legnagyobb számban megtalálhatók német anyanyelvűek Magyarországon. Az etnikai térkép megváltozása, a szocializmus bukását követő gazdasági összeomlás, valamint a lokális egyenlőtlenségek együttese lényeges szempont, amely a vizsgálat során is szem előtt tartandó.

Empirikus kutatásom elsődleges terepén, Baranya megye déli járásainak számos településén a mai napig jelen van a sváb hagyományok őrzése, a helyiekben erősen él a sváb identitástudat. Előfeltevésem szerint a sváb etnikai háttérrel rendelkező személyek német nyelvtudása, családi-baráti kapcsolatai német nyelvterületen élőkkel, a sváb mentalitás ismerete elősegítheti a Németországba vagy Ausztriába irányuló munkamigrációt, így a gondozói migrációt is. Fontos megjegyezni, hogy a sváb identitás vagy német felmenők léte nem feltétele a német nyelvterületen történő munkavállalásnak, valamint Baranyán kívül is

³⁷ A származás elhallgatása a hivatalos statisztikákat is alakította. 1941-ben 302 ezer fő mondta magát német nemzetiségűnek Magyarországon, ez a szám 1980-ban 11 ezer körül mozgott, 1990-ben azonban már 31 ezer fő körül volt (KSH, 1994). A 2011-es népszámlálás adatai szerint 132 ezer Magyarországon élő személy nemzetisége a német (KSH, 2011). Míg 1910-ben 553 ezer, 1941-ben 475 ezer fő anyanyelve volt német Magyarországon, ez 1949-re drasztikusan lecsökkent, és alig haladta meg a 22 ezret (KSH, 1994). A 2011-es Népszámlálás szerint a Magyarországon élő személyek közül valamivel több, mint 38 ezer fő mondta anyanyelvének a németet.

látható méreteket ölt a gondozói munkára való vállalkozás. Ezt Váradi és munkatársai Dél-Alföldön végzett interjúi is megerősítik (Váradi, 2018a), továbbá a magyar közvetítő cégek munkatársaival folytatott beszélgetésekből is egyértelműen kiderül, hogy Magyarország összes régiója érintett a külföldre irányuló gondozói munkamigrációban.

4.2. Ausztria mint 24 órás gondozókat befogadó terep

Az Ausztriában dolgozó házi gondozók legnagyobb része a környező országokból érkezik, csak kis arányban találhatók köztük osztrákok (2. táblázat). 2019-as adatok szerint a legtöbb gondozó Romániából érkezett, őket követték a szlovák, majd a magyar dolgozók. Magyarország jelentősen elmarad az első két helyen álló kibocsátó országtól mind a vállalkozói engedéllyel rendelkező gondozók, mind a kötelező társadalombiztosítással rendelkező gondozó vállalkozók kategóriájában. A hivatalos statisztikák szerint a magyar gondozókat számban a horvát és bolgár gondozók követik, az egyéb származási országból érkező gondozók nagy része szintén a közép- és kelet-európai térségből érkezik Ausztriába.

2. táblázat: Vállalkozói engedéllyel rendelkező gondozók, és kötelező társadalombiztosítással rendelkező gondozó vállalkozók száma és aránya Ausztriában, származási ország szerint, 2019

Származási ország	Összes vállalkozói engedéllyel rendelkező gondozó Ausztriában		Kötelező társadalombiztosítással (SVA-val) rendelkező gondozást végző vállalkozók	
	fő	aránya a többi országhoz képest (%)	fő	aránya az összes vállalkozói engedéllyel rendelkező gondozón belül (%)
Románia	43195	48,77	27414	63,5
Szlovákia	26939	30,42	20253	75,2
Magyarország	5819	6,57	3506	60,3
Horvátország	4666	5,27	3411	73,1
Bulgária	2178	2,46	1546	71,0
Ausztria	1611	1,82	770	47,8
Lengyelország	1423	1,61	876	61,6
Csehország	584	0,66	358	61,3
Lettország	515	0,58	221	42,9
nem ismert	512	0,58	295	57,6
Szlovénia	485	0,55	323	66,6
egyéb	634	0,72	342	53,9
Összesen	88561	100	59315	67,0

Forrás: Sozialversicherungsanstalt der gewerblichen Wirtschaft (SVA), 2019.12.31.

Érdeemes megfigyelni az idősoros adatokat, amelyek az elmúlt évek változásairól tesznek tanúságot. Az ausztriai társadalombiztosítási adatbázis adatai szerint 2008-ban közel 13 ezer munkavállaló fizette a kötelező társadalombiztosítást, amely 2011 novemberére 31 ezerre nőtt (Bahna, 2014). A regisztrált gondozók száma a vizsgált időszakban azonban jóval több volt

az országban, hiszen a munkavégzés sok gondozónál nem folyamatos. A munka hosszabb-rövidebb ideig való megszakítása általános gyakorlat, ami sok esetben a társadalombiztosítási hozzájárulás fizetésének szüneteltetésével is együttjár. A 3. táblázat alapján megfigyelhetjük az Ausztriában kötelező társadalombiztosítással rendelkező, gondozást végző vállalkozók számának változását három fő származási ország (Szlovákia, Románia és Magyarország) szerint. Szlovákia 2012 és 2016 között elsőként szerepel az adatsorban, majd 2017-ben vezető helyét átveszi Románia. A rendelkezésre álló adatok szerint a Magyarországról származó személyek aránya az összes SVA-t kiváltó személyhez viszonyítva nem változott számottevően 2012 és 2019 között. Száma azonban jelentősen nőtt, nem csupán magyarországi viszonylatban, hanem összesítve is. Míg 2012-ben összesen 37720 gondozó rendelkezett kötelező társadalombiztosítással Ausztriában, 2019-re ez a szám közel 60%-kal, 59315 főre emelkedett.

Az Ausztriában munkát vállaló szlovák gondozók számát Bahna becsülte meg több különböző adatfelvétel alapján (Bahna, 2014). A szlovák Munkaerő Felmérésből származó információ szerint míg 2005-ben megközelítőleg kétezer fő, 2011 harmadik negyedében már 18 ezer szlovák munkavállaló dolgozott Ausztriában házi gondozóként. A szerző kiemeli, hogy az alulbecslés különösen igaz lehet a 2008-as évet megelőző időszakra. A változás dinamikája azt mutatja, hogy az Ausztriában 2006 és 2008 között lejátszódó legalizálási folyamattal szemben a szlovák gondozók megnövekedett ausztriai munkavállalásában inkább a 2008-as gazdasági válságot követő évben jelentősen emelkedő munkanélküliség játszotta a fő szerepet (Bahna, 2014).

3. táblázat: *Kötelező társadalombiztosítással rendelkező, gondozást végző vállalkozók Ausztriában, három fő származási ország szerint*

		Szlovákia	Románia	Magyarország	Egyéb ország	Összesen
2012	fő	23075	9539	1911	3195	37720
	arány (%)	61,2	25,3	5,1	8,5	100
2013	fő	24731	13263	2374	3775	44143
	arány (%)	56	30,1	5,4	8,6	100
2014	fő	25890	16928	2748	4823	50389
	arány (%)	51,4	33,6	5,5	9,6	100
2015	fő	26269	20607	3096	5829	55801
	arány (%)	47,1	36,9	5,6	10,4	100
2016	fő	25170	22069	3096	5894	56229
	arány (%)	44,8	39,3	5,5	10,5	100
2017	fő	24261	26238	3586	7652	61737
	arány (%)	39,3	42,5	5,8	12,4	100
2018	fő	21916	26358	3395	7720	59389
	arány (%)	36,9	44,4	5,7	13,0	100
2019	fő	20253	27414	3506	8142	59315
	arány (%)	34,1	46,2	5,9	13,7	100

Forrás: Sozialversicherungsanstalt der gewerblichen Wirtschaft (SVA)

Az ausztriai Társadalombiztosítási Intézet³⁸ (Sozialversicherungsanstalt der gewerblichen Wirtschaft [SVA]) a mezőgazdasági szektorban dolgozók kivételével az összes magánvállalkozó biztosításáért felel Ausztriában, amely tartalmazza a nyugdíjbiztosítást és az egészségbiztosítást, azonban a balesetbiztosítást³⁹ nem fedezi. Ausztriában a társadalombiztosítás a kötelező biztosítási alapelv szerint történik, azaz állampolgárságtól és lakóhelytől függetlenül, minden magánvállalkozó személy köteles biztosítást kötni. Az adatokból viszonylag pontos képet kaphatunk az adott szektorban dolgozó személyek számáról, ugyanakkor a rendszert megkerülő személyekről továbbra is nehéz becslést mondani. A 2. táblázatban megtalálható az Ausztriában vállalkozói engedéllyel rendelkező gondozók száma és származási ország szerinti aránya, amelynek egy alcsoportját jelenti a kötelező társadalombiztosítással rendelkező vállalkozók csoportja. 2019. decemberi adatok szerint Ausztriában közel 88,6 ezer gondozó rendelkezett vállalkozási engedéllyel, valamint több mint 59 ezer gondozó a kötelező társadalombiztosítással.

A Magyarországról származó gondozók ezen csoportnak kis szeletét teszik ki. 2019-ben vállalkozói engedélyre 5819 Magyarországról érkezett magyar gondozónak volt (6,57%), kötelező társadalombiztosítással 3506 fő rendelkezett (5,9%) (2. táblázat). Az Osztrák Gazdasági Kamara szintén az SVA adatait használja fel elemzéseikhez. A 2015. december 31-i adatok azt mutatják, hogy a Magyarországról származó gondozók az összes Ausztriában vállalkozó gondozó 5,6%-át tették ki, amely 3345 főt jelentett (Famira-Mühlberger, 2017).

A vállalkozói engedéllyel bíró magyarországi gondozók száma az elmúlt években folyamatosan növekedett Ausztriában (4. táblázat). 2012 és 2019 között közel kétszeresére nőtt a gondozásra kiállított vállalkozói engedélyek kiadása a magyarok körében, a kötelező társadalombiztosítás esetében szintén erőteljes növekedés tapasztalható. Ezzel párhuzamosan megfigyelhető, hogy a magyar házi gondozók aránya az összes gondozón belül folyamatosan emelkedő tendenciát mutat. Ez a növekedés mindenképpen figyelemreméltó, ismerve a kereslettel párhuzamosan növekvő kínálatot a kelet-európai kibocsátó térségben a házi gondozás terén.

Végül érdemes szemügyre vennünk az utolsó oszlopban található értékeket, amelyek a kötelező társadalombiztosítással rendelkező gondozók arányát mutatják a kiváltott vállalkozói engedélyek számához képest. Megfigyelhető, hogy a magyar gondozók számának időbeli növekedésével párhuzamosan némileg csökken azok aránya, akik kiváltják az SVA-t Ausztriában (4. táblázat). A többi ország adatait vizsgálva az látható, hogy az osztrák és lett gondozók váltják ki legkisebb arányban a társadalombiztosítást, míg a legnagyobb arányban a szlovák (75,2%) és horvát gondozók (73,1%) tették ezt 2019-ben (2. táblázat).

³⁸ Forrás: www.svagw.at

³⁹ A balesetbiztosításért az Allgemeine Unfallversicherungsanstalt, rövidítve AUVA felel.

4. táblázat: Magyarországról származó vállalkozói engedéllyel rendelkező gondozók, és kötelező társadalombiztosítással rendelkező gondozó vállalkozók száma és aránya, 2012-2019

Év	Összes vállalkozói engedéllyel rendelkező gondozó Ausztriában		Kötelező társadalombiztosítással (SVA-val) rendelkező gondozást végző vállalkozók	
	fő	aránya a többi országhoz képest (%)	fő	aránya az összes vállalkozói engedéllyel rendelkező gondozón belül (%)
2012	2755	5,43	1911	69,4
2013	3495	5,83	2374	67,9
2014	4104	5,97	2748	67
2015	4747	6,15	3096	65,2
2016	5087	6,25	3096	60,9
2017	5659	6,43	3586	63,4
2018	5781	6,47	3395	58,7
2019	5819	6,57	3506	60,3

Forrás: Sozialversicherungsanstalt der gewerblichen Wirtschaft (SVA)

4.3.A terepmunka sajátosságai

A terepmunka az empirikus kutatás kulcsfontosságú pontja volt, amely során személyesen szólítottam meg az interjúra vállalkozókat. Elsősorban a Baranya megyében található Bólyi, Siklósi és Pécsváradi járást, valamint Pécszet céloztam meg, mint egy jól körülhatárolható területi egységet, azonban néhány interjú⁴⁰ a Sellyei és Mohácsi járásban is készült. A baranyai kibocsátó területre a fent részletezett szempontok (a sváb háttér, valamint gazdasági okok) miatt került a választás. A kiválasztás két fő kritériuma a következő volt: 1) elsőként, hogy az illető a migrációt megelőzően életvitelszerűen Baranyában éljen, valamint, hogy 2) legyen idősgondozói munkatapasztalata Ausztriában. Az internetes felhívás során több olyan személy is jelentkezett az interjúra, akiknél valamelyik feltétel nem érvényesült, például csak az időpontegyeztetés után derült ki, hogy nem gondozóként, hanem szakápolóként tevékenykedik az illető külföldön. Ezen interjúk közül azonban több létrejött és hasznos információt nyújtott az ápolói létről, kontrasztba állítva a diplomás álláskereső megpróbáltatásait a sokszor munkaszerződéssel sem rendelkező gondozókéval. A külföldi terepmunka során megszólított személyek körében előfordult, hogy a válaszadó nem Baranya megyéből származott. A kritérium ellenére ezen pár esetben is célszerűnek tartottam a találkozást, hiszen a kutatás számos aspektusát nem határozta meg a kibocsátó terület, ugyanakkor az elemzés során megfigyelt mintázatokba jól illeszkedtek ezek a személyek. Gyakran szembesültem azzal, hogy a válaszadónak németországi és ausztriai munkatapasztalata is volt, ami szintén gazdagította az empirikus anyagot. A megszólított gondozókat nem szelektáltam kor és családi állapot szerint, épp ellenkezőleg, igyekeztem

⁴⁰ Az interjú-átiratokban, így a szövegben is mind a települések, mind az interjúalanyok és az általuk említett személyek neveit megváltoztattam.

minél szélesebb palettán képviseltetni őket. A házas idősgondozókkal való találkozások azonban a kutatás szempontjából kiemelt szerepet kaptak, mivel a partnereket kizárólag az ő együttműködésük által tudtam felkérni az interjúra.

A jelen dolgozat összesen 45 interjú tartalmát tárgyalja (5. táblázat), amelyből összesen 32 interjú készült idősgondozóval.⁴¹ A baranyai terepen összesen 29 személyes interjú készült. A kutatás külföldi terepei az ausztriai Graz és a németországi München, illetve Stuttgart városa⁴² volt. Ausztriában egy magyar idősgondozókat egykor foglalkoztató magyar származású személlyel, valamint külföldi gondozókat foglalkoztató szervezetek, a *Caritas* és a *Volkshilfe* munkatársaival is készült interjú, amelyhez eltérő interjúvezetőt használtam. A külföldön végzett terepmunka lehetőséget adott arra, hogy olyan személyeket is meg tudjak szólítani, akik már nem Magyarországon élnek és nem is terveznek visszatérni. A Grazban megkérdezett gondozók közül ketten Baranya megyéből, míg a másik két válaszadó Budapestről, illetve a dél-alföldi régióból származott. A két utóbbi idősgondozó élettörténete némiképp atipikus, s nem ad információt Baranya megyéről, mint kibocsátó térségről. A későbbiekben ezen eltérésekre részletesen kitérek. A németországi kutatómunka öt idősgondozóval készült interjúra adott lehetőséget, akik közül kettő Baranya megyéből származott, emellett két szakápolóval, illetve egyikük feleségével videótelefon segítségével készült interjú.

5. táblázat: *A dolgozatban tárgyalt interjúk megoszlása a válaszadók tulajdonságai alapján*

	Interjúk száma
Idősgondozó	33
Ebből aktív idősgondozó	22
Ebből egykori idősgondozó	6
Ebből idősgondozói munkáját ideiglenesen szüneteltető	4
Ebből leendő idősgondozó	1
Idősgondozó férje/élettársa	5
Ausztriai szervezet munkatársa	2
Idősgondozók toborzásával foglalkozó magyar cég vezetője	2
Ebből egykori idősgondozó	1
Ausztriában magyar idősgondozót egykor alkalmazó személy	1
Külföldön dolgozó szakápoló	2
Ausztriában végzett interjú	7
Németországban végzett interjú	5
Összes interjú	45

Forrás: a szerző saját szerkesztése.

⁴¹ A válaszadók néhány demográfiai változóit tartalmazó részletes táblázatot lásd az 5.2 fejezetben (7. táblázat). Az elemzés ezen pontján fontos azt a megállapítást tennem, hogy kutatásnak nem célja a reprezentativitás, módszertani okokból ez nem lehetséges. Egyes megfigyeléseimről, az interjút vállaló személyek biográfiáján keresztül nem is tudnék általános érvényű kijelentéseket tenni egy foglalkozási csoportra a teljes népességen belül. Állításaim azonban jól illeszkednek a gondozói migráció nemzetközi szakirodalmába, amelyek pontosíthatják eddigi ismereteinket a közép- és kelet-európai nők vándormunkájáról.

⁴² A külföldi terepmunkák a Tempus Közalapítvány Campus Mundi rövid tanulmányút ösztöndíjával jöttek létre.

A befogadó országban zajló interjúk több szempontból jelentettek többletinformációt kutatásom során. Egyrészt, mert a munkavégzés helyszínén, azaz a gondozottak otthonában is sor került találkozóra, az elbeszélő munkakörülményei így látványosabbak, történései sokszor érthetőbbek lettek. A munkavégzés helyszínén a helyzetből adódó témák is kialakulhattak, például amikor becsengetett a szomszéd, vagy amikor az épp figyelmet kívánó gondozotról eszébe jutott egy történet a kérdezettnek. Több külföldön végzett interjú is hozzájárult ahhoz, hogy a dél-baranyai terepről kilépve olyan személyes történettel találkozhatnék, amely igen nehezen lett volna elérhető a kibocsátó országban. Ilyen eset volt a pályamódosítással összekötött végleges külföldre költözés, amely mindkét befogadó ország terepén előfordult.

A személyes kapcsolatok mozgósítása mellett a hólabda módszert, valamint a szociológiai terepmunkát alkalmaztam. A terepmunka alatt több alkalommal elutasításba ütköztem, ahol az interjút elutasító személyek főként arra hivatkoztak, hogy nem bíznak a kutatás anonim mivoltában, vagy nem azonosulnak a kutatás céljával, esetleg nem legálisan végzik munkájukat a befogadó országban, és félnek, hogy bajuk eshet a megkérdezést követően. Az utóbbi csoportba tartozó személyek többnyire Németországban folytattak munkatevékenységet, de volt olyan is, aki Ausztriában dolgozott. Némileg nehézséget okozott továbbá, hogy az ingázó munka természetéből fakadóan a gondozók nem mindig tudták megmondani, mikor érkeznek vissza Ausztriából, amely plusz műszakok elvállalása, mások helyettesítése miatt történt. A csupán telefonos megkeresések hátulütőit szintén szembetűnőek voltak: ezen esetekben volt a legnagyobb az interjú elutasításának mértéke. Az egyik baranyai településen egy helyi, köztisztviselőben álló lakos segítségével sikerült az interjúalanyokat megszólítanom. A leendő válaszadóknak megvolt a lehetőségük arra, hogy igent mondjanak a felkérésre, vagy elutasítsák azt. Ezek az interjúk mind nagy nyitottsággal folytak, azaz a közvetítő személye vélhetően nem alakította a kimenetelt.

Az interjúk alaposan körüljárták az egyén élettörténetét és külföldi munkavégzésének körülményeit. Az interjúk hossza átlagosan 100 perc, amelyek közül a legrövidebb 38 perc, a leghosszabb 196 perc volt. A beszélgetések hossza függött a helyszíntől, valamint a találkozó előzetes egyeztetésétől. Az interjúk közel háromnegyede a válaszadó otthonában történt, emellett előfordult, hogy az érintett munkahelyén, parkban, kávézóban vagy egy bevásárlóközpontban folyt a beszélgetés. Az időpont egyeztetése nélküli, terepmunka során végzett interjúk rövidebbek lettek, mint azok, amelyeket napokkal, vagy hetekkel korábban egyeztettem a kérdezettekkel. Azonban az előbbi is hatékony módszernek bizonyult, több alkalommal a leendő válaszadó házába való becsengetés után azonnal létrejött az interjú.

5. A piacosodás intézményei a gondozói migrációban

A gondozói iparág piacosodása a piac, az állami újraelosztás és a háztartás gazdaságának kölcsönhatásán keresztül valósul meg (Aulenbacher and Leiblfinger, 2019). A fentiekben kitértem arra, hogy az osztrák állam miként igyekezett reagálni az utóbbi években kialakult gondozási igényekre, és segítette hozzá a külföldi gondozókat a legális munkavégzéshez, amelynek fő célja az ellátórendszer tehermentesítése volt (Österle and Bauer, 2016). A kiépített intézmények révén a kiszervezett gondozás megfizethetővé és könnyen elérhetővé vált az arra rászorulóknak, miközben a gondozottak otthonukban maradhatnak, azaz a lehető legkényelmesebb módon részesülnek ellátásban. A külföldről érkező gondozók az alacsonyan tartott bérek ellenére egyre növekvő számban érkeznek az országba, miközben egy erősen versengő piacon találják magukat. A gondozói szolgáltatás nyújtásában tehát több színtéren kap teret a piaci logika. A külföldi munkaerő által biztosított gondozás piacosodása a kiépült intézményrendszer mellett a migráció infrastruktúrájának is köszönhető. Xiang és Lindquist szerint a *migráció infrastruktúrája* „technológiák, intézmények és szereplők szisztematikus összekapcsolódása, amelyek elősegítik és szabályozzák a mobilitást” (Xiang and Lindquist, 2014: 124). Megállapításuk a gondozói iparágra is érvényes, mivel a gondozói piac mind kereslet, mind kínálat tekintetében egyre intenzívebb növekedést mutat, miközben állami szabályozások támogatják a bentlakásos gondozás ellátását.

Ez részben a gondozók és a nemzetközi toborzó ügynökségek, a helyi személyszállító cégek, a közvetítő magánszemélyek közti interakciók során játszódik le, valamint a transznacionális hálózatoknak is fontos szerep jut a folyamatban. A migrációs hálózatok lényeges tulajdonsága a költség- és kockázatsökkentés (Massey et al., 1993). Ezen hálózatok segítségével a munkavállaló gyorsabban jut releváns információhoz, egyszerűbb számára a munkahelyhez jutás, így biztosabbá válik a külföldi jövedelemszerzése. A transznacionális hálózatok a magyar idősgondozók körében is meghatározóak. Kutatásom arra világít rá, hogy némely lokalitás erős területi alapon szerveződő hálózattal rendelkezik, amely kapcsolatok erőteljesen segítik a külföldi munkavállalásban a leendő gondozókat. A következőkben a kezdeti lépésektől mutatom be azt a folyamatot, amely során a baranyai idősgondozók is bekapcsolódnak a gondozói iparágba.

5.1. Lokális közvetítők és a transznacionális hálózat szerepe

Váradai és munkatársai (2018a) kutatásához hasonlóan, a vizsgált járásokban a jelen kutatás számára is kirajzolódtak olyan hálózati csomópontok, amelyekre több, egymástól független válaszadó is hivatkozott. Sok esetben ezek a közvetítők kötötték össze az idősgondozókat a leendő munkaadókkal vagy a munkaközvetítőkkal. Ezek a kiterjedt kapcsolati hálóval bíró magánszemélyek egy település megbízhatónak mondott, kedvelt, migrációban tapasztalt, vagy prominens alakjai voltak. Ilyen volt például az egyik településen a polgármester felesége, egy másik községben egy orvos, míg máshol egy tanár vagy zenész. A közvetítők sajátossága a

vizsgált terepen, hogy nem kérnek pénzt az összekötésért és gyorsan, megbízhatóan segítik munkavállalást. Ugyanakkor érdekeltek abban, hogy jó munkaerőt találjanak, hiszen nem ritkán részesedést kapnak a gondozott családjától vagy az érintett ügynökségtől a kiközvetített személyek után. A terepmunka arra enged következtetni, hogy a lokális közvetítők esetében elsősorban a gyenge kapcsolatok erejéről beszélhetünk (Granovetter, 1973), vizsgálatom során azonban tudomásomra jutott olyan példa is, amelyben közeli családtag segítette munkához az arra rászoruló asszonyt. Az informális kapcsolatháló és gyenge kötések erejére Turai is felhívja a figyelmet, különösen Magyarország-Erdély és Magyarország-Kárpátalja migrációs csatorna viszonylatában (Turai, 2018).

Ilyen lokális közvetítő az egyik válaszadó bátyja, aki az elbeszélések alapján számos ismerőssel, jó kapcsolatokkal rendelkezik a környéken. Közbenjárására néhány hét leforgása alatt sikerült hűgát munkához juttatni Ausztriában. Egy másik esetben az egykori sváb településen élő Sára tevékenységéről kapunk információt, akiről hosszú évek alatt a település vonzáskörzetében már több tucat asszonyt segített ausztriai idősgondozói álláshoz.

Az egyik férj válaszadó elmeséli, hogy sógora javasolta a gazdaságilag kilátástalan helyzetben lévő párnak a külföldi munkalehetőséget. A baranyai kisvárosban élő férfi megbízható munkaközvetítőt ajánlott hűgának, akit maga kísért el az állásinterjúra. Az asszony a személyes interjút követő három héten belül kezd el dolgozni első idősgondozói munkájában, annak ellenére, hogy német nyelvtudása erősen hiányos.

„[...] van neki egy testvére, egy bátyja, M.on, Oláh Szabolcs, annak telefonált, hogy nem-e tudna külföldön egy munkát, aszondja, onnan hallatszott, onnan M. felől hallatszott, hogy külföldön vannak ilyen munkák, munkálatok vannak. És a hűgom, mondja, »ha tudok«, aszondja, »szólok, csak kéne tudni németül«. Hát, aszondja, »majd megtanulunk, már nem itt idehaza, hanem ott kint«.” (Gáspár, 56)

Lídiának ezzel szemben nem kellett messzebbre mennie információért a szomszédos háznál. A településen, ahol él, már hosszú évek óta kiépült rendszere van az ausztriai gondozói munkavégzésnek.

„Itt többen járnak ki, van 3-4 cég is, akiknél, én már a másodiknál vagyok, én akinél most járok, a Sári által, ő egy kint egy osztrák közvetítővel van kapcsolatba, ő csak úgy minden nélkül, tehát őneki sem kell se fizetni, semmi, ő szerez munkát, vagy föl hívja ezt a kinti összekötőt.” (Lídia, 67)

A közvetítő tényleges munkát végez, hiszen ő keresi az új helyet a gondozónak, amennyiben meghal a beteg, biztosítja az utánpótlást. Katinka arra hívja fel a figyelmet, hogy jóllehet, ő nem fizet a közvetítőnek a helyért, egy bizonyos összegtől mégiscsak elesik, még hozzá attól, amelyet a gondozott családja a közvetítőnek köteles adni.

„[...] a magyar házi orvos, aki kint dolgozik, ugye ő közvetített, meg közvetít is, de teljesen hivatalos úton csinálja. Tőlünk nem kér belépő díjat, családdal intézi ő ezeket, nem volt semmi az utóbbival. És én úgy gondolom, hogy nem is váltok már másik

közvetítőhöz, mert ővele már így elvagyunk. [...] amíg másik cég havi 80 eurót fizet a gondozott-, a gondozó után a közvetítőnek, addig nálunk a dokinak 180 eurókat fizetnek. Tehát szinte a család kifizeti azt a pénzt, minthogyha nekünk adnának többet. Mert ugye ő tesz el sokat, és miénk marad kevesebb.” (Katinka, 61)

Az elemzés során megvizsgáltam, hogy található-e olyan eset, ahol feszültségek keletkeztek a közvetítés folyamatában. Kutatási eredmények rámutatnak arra, hogy a gondozók mellett a gondozást igénylő személy családja is sérelmezi, ha a közvetítő vagy az ügynökség nem tisztán jár el (Steiner et al., 2020). Ezekben az esetekben a család szerződést bonthat a közvetítő céggel, míg a korábban bevált gondozóval megállapodhat a továbbiakban. Erről tanúskodik Natália tapasztalata is.

„Mert nem tetszett a családnak az, hogy amíg ők ilyen 1800-2000 eurót fizettek be havonta, addig mi csak egy ezrest láttunk belőle. Ők azt hitték, hogy mi sokkal több pénzt kapunk, és nem tartották jogosnak, hogy a cég ennyire sok pénzt legombol rólunk, mindenféle levonások után csak ennyit utal át, úgyhogy szerződést bontottak és azt mondták, hogy próbálnak privát találni.” (Natália, 33)

Néhány gondozónak meglehetősen rossz élménye van bizonyos lokális közvetítőkkal, az úgynevezett *hiénákkal* (a jelenségre szintén kitér Váradi, 2018c: 129). A *hiénázás* során bizonyos magyar közvetítők igyekeznek minél több pénzt kicsalni a gyanútlan jelentkezőkből. Stratégiájuk, hogy előzetesen pénzt kérnek az információért, amelyek hozzásegítik az asszonyokat a gondozói munkához. A beszámolók szerint ezek nagyjából 200 és 500 euró közti összegeket jelentenek, amely összeg az idővel arányosan változhat. Az egyik említett cég kezdetben 300 eurót, majd 200 eurót, később havonta 50 eurót kér el az idősgondozóktól. Ez az ára annak, ha a leendő idősgondozó valamilyen oknál fogva nem megbízható hirdetések segítségével, nem is lokális hálózatára támaszkodva próbál munkát szerezni, hanem egy nem ellenőrzött közvetítőn keresztül. Az inkorrekt módszerben az átverést az is jelentheti, hogy a közvetítő az első turnus lejártá után nem engedi vissza az idősgondozót a gondozotthoz – a váltás lejártát követően közli az idősgondozóval, hogy a család nem tart igényt a munkájára, annak ellenére, hogy valójában szívesen látnák vissza. A befizetett 400 eurót azonban nem fizeti vissza az adott személynek a közvetítő, sőt a következő munkalehetőségért is további pénzt kérne el. Ekkor azonban a gondozó már átlátja a helyzetet, a tisztességtelen közvetítő hálózába pedig újabb gondozó kerül.

Katinka így írja le az átverés mechanizmusát, amelynek egykor ő maga is áldozata volt.

„De egyébként ez most is úgy van, hogy ha házi ápolásban előrébb akar valaki jutni, akkor, akkor általában szedjen össze 3-400 eurót arra, hogy valaki kijuttatja. Tehát ezzel kereskednek a magyarok. Mondjuk most én kint dolgozom, szerzek ott kinn ilyen munkát, felteszem netre, vagy meghirdetem. S akkor azt mondom, hogy jó, akkor nyelvi jó, még ha tudsz is, azt mondom, hogy 400 euró, és tiéd a hely. És akkor ugye vagy sikerül neki, vagy nem, mert mondtam, hogy a magyar hiénák, ugye, azt mondja, hogy ledolgozza szerencsétlen asszonyka... a bevállalt egy hónapját, eljön haza, család

megszereti, nagyon jó, és akkor jön közbe a közvetítő, és azt mondja, hogy »hívott a család, hogy nem kellesz vissza«. Így élünk mi magyarok, közvetítő, sokan. És akkor meg vagyok ütve, hogy miért nem kellett, mér nem, hát mi volt a baj? Nem kellesz vissza, mert már megy a másik 400 eurós dolgozó helyette.» (Katinka, 61)

A fent lefestett helyzet többnyire tapasztalatlanságára és egy nagymértékben kiszolgáltatott helyzetre vall. Katinka, a prekariátus jegyeit erősen magán hordó asszony nem rendelkezik olyan kapcsolati és gazdasági tőkével, amely segíthette volna ebben a helyzetben. Ehhez hozzájárul, hogy egy szegregált, nagyvárosoktól távoleső településen él, ahol a transznacionális kapcsolatok mozgósítása nem lehetséges, mivel nem rendelkeznek ezzel a helyiek.

Kérdésemre, hogy a jelenséggel Ausztriában találkozott-e először, Katinka azt a választ adja, hogy Németországban hasonló tapasztalatai voltak. 2011-ben, első helyéért 250 eurót fizetett az asszony a közvetítőnek, aki Katinka barátnőjét is kijuttatta.

„3 hetet voltam ott, 250 euró. Annyi, hogy őbenne annyi volt a becsületes, hogy nem előre kérte a pénzt. Azt mondta, hogy ledolgozd az idődet, és akkor fiam, hazafelé odaadod ezt a pénzt. Most az egy dolog, hogy nem dolgoztam le a hónapomat, csak 3 hetet, de megkaptam a havi béremet, és oda kellett adnom a 250 eurót, és többet nem kaptam tőle helyet. Ezek a magyar hiénák, akik, akik. És én nem sajnálom, és odateszem, de akkor legalább biztos legyen. De van olyan, aki azt mondja, hogy nem, ennyit kifizetsz, utána mehetsz.» (Katinka, 61)

A lokális közvetítők tehát kulcsszereplői a gondozói migráció intézményrendszerének, azonban jelentősen nagyobb volumenben képesek megmozgatni a gondozókat a munkaközvetítőként is működő szállító cégek.

5.2. Helyi személyszállító cégek

A „sofőrök”, más néven a migrációs idősgondozási ipar szállítással foglalkozó szereplőinek működését Váradí részletesen ismertette (Váradí, 2018c: 127–131). A lokális közvetítőkhöz hasonlóan a sofőrök szintén egy bizalmi kapcsolatokon alapuló hálózatot működtetnek, a különbség abban található, hogy fuvar- és közvetítési díj fejében háztól házig szállítják a környékbeli idősgondozókat, amennyiben szükséges, újabb munkahelyet találnak nekik. Váradí felhívja a figyelmet a sofőrök monopolhelyzetére, ami egyben a gondozók mozgásterének és döntési szabadságának korlátozását is jelenti. Ez a bér és a felmerülő extra költségekben, az utazás időpontjában nyilvánul meg.

Váradí megfigyelése, amely szerint a „sofőrök” szolgáltatásait igénybe vevő gondozók túlnyomóan feketén dolgoznak a külföldi munkaerőpiacon, saját kutatásomban nem nyert megerősítést. Ennek az eltérésnek a fő oka a németországi és ausztriai gyakorlat különbségében rejlik. Interjúim Ausztriában dolgozók idősgondozókra fókuszáltak, akik mind

bejelentéssel dolgoztak a befogadó országban. Ezt a gyakorlatot a szállítócégek vezetői is alátámasztották. A németországi gondozók körében már más a helyzet, ami Váradiek eredményeit is magyarázza.

A gondozói munkáról való ismeretszerzés és ahhoz való hozzáférés erős összefüggésben áll a munka kezdeti illegális voltaival. Beszámolók alapján ismert, hogy korábban (még a 2000-es évek elején is) a már Ausztriában vagy Németországban dolgozó gondozóknak megtiltotta némelyik közvetítő cég, hogy megosszák mással a cég elérhetőségét. A korábban feketén működő vállalatok kezdeti elővigyázatossága napjainkra fellazult, az elmúlt évek fontos változása, hogy egyre nagyobb számban térnek át a legális munkavégzésre. Mindehhez hozzájárul az ausztriai megváltozott jogi környezet is, amelyben kockázatosabb a hatóságok tudta nélküli munkavállalás a gondozók részéről.

Az általam vizsgált baranyai terepen ismeretes, hogy melyik cég foglalkozik utaztatással, és az is, hogy az egyes cégek milyen feltételekkel dolgoznak. A szállítócégek helyiekkel kiépített bizalmi viszonyát mutatja, hogy sofőrből lehet gondozó, gondozóból pedig alkalmi sofőr, mint ahogy az egyik férfi válaszadó, Sándor esetében is történt. Bizonyos cégek az utazási díj mellett egyéb költségekkel is terhelik a gondozót, de olyat is találunk, ahol nincsenek utólagos, vagy rejtett költségek. Jóllehet, a térségben működő megbízható szállító cégek jó híre gyorsan terjed az idősgondozók körében, mégis előfordulhat, hogy a korrekt cég szolgáltatásait egy kedvezőtlen feltételekkel dolgozóra cseréli a munkára vállalkozó személy. Ez adódhat abból, hogy a gondozó munkája során nem felelt meg bizonyos szakmai, vagy attitűdbeli elvárásoknak, és így nem dolgozhat tovább a korábbi cégnél. Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy a tájékozatlanság viszi bele az illetőt az előnytelen helyzetbe, amikor egy olyan hirdetésre jelentkezik, amelyről senki sem tud referenciával szolgálni.

A szállító cégek pontosan megtervezett útvonalakon szállítják a gondozókat, általában háztól házig, mert az osztrák címre sok esetben percre pontosan kell érkezniük. Ezért is lehetséges az, hogy sokszor nem megoldható a cég által nyújtott szállítási szolgáltatás, ezzel együtt az utazás költségének megkerülése. Ez a gondozók részéről jelentheti a választási lehetőség hiányát, azaz kiszolgáltatottságot, azonban ezzel együtt jó lehetőséget is, mivel egy aprófalvas, közlekedési úthálózattal hiányosan rendelkező régióból más módon aligha jutnának el kevesebb, mint fél nap alatt az osztrák célállomásra. Az utaztató cégek tehát úti díj fejében a logisztikai problémát veszik le a munkavállalók válláról. A közösségi buszos út egyrészt társaságot nyújt, amely segíti az új gondozót az információszerzésben (Németh, 2018a: 101), kapcsolatok kialakításában, vagy a munkavállaláshoz kapcsolódó lelki frusztráció csökkentésében, másrészt az úton elhangzott információk a tapasztaltabb gondozóknak is segíthetnek egy új helyre való esetleges továbblépésben.

A helyi szállító cégek 80-100 euró közti összeget kérnek el egy dél-baranyai község és egy Bécs környéki település közötti oda-vissza útra, a cég azonban nem kizárólag Baranya megyéből, hanem az ország más területeiről is közvetíthet munkaerőt. Éppen ezért érdemes megjegyezni, hogy egyes cégeknél nem változik az útiköltség a megtett távolság

függvényében, azaz ha valaki Mohácson száll be a Bécsbe tartó buszba, éppen ugyanannyit fizethet, mint az, aki Tatabányáról indul. Ilyen esetben az idősgondozónak nincs választása, mint hogy kifizesse az útiköltséget. Ez a személyszállító cég számára azért fontos, mivel előfordul, hogy csak ebből a szolgáltatásból van bevétele.

Néhány gondozói munkaerő toborzásával foglalkozó magyar cég osztrák Pflegedienstekkel, azaz helyi ápolási szolgálatokkal van kapcsolatban. A Pflegedienst birtokában vannak a gondozandó fél alapvető adatai, betegségének részletes leírása, azaz egy teljes betegprofil, amit továbbít a közvetítő cég felé, aki a munkára jelentkezőket kompetenciájuk, vagy preferenciájuk alapján párosítja a beteggel. A Pflegedienst szolgáltatása abban áll, hogy ápolóik rendszeresen látogatják a beteget, annak szükségleteihez mérten hetente többször, vagy havonta néhány alkalommal. Így az osztrák ápolószolgálat munkatársa és a külföldi házi idősgondozó között kialakulhat egyfajta munkakapcsolat azáltal, hogy együtt viselik gondját a betegnek.

„[...] akiknek dolgozunk, pillanatnyilag most, osztrák Pflegedienstek, 3 ilyen Pflegedienst van, akiknek dolgozunk, csak mi vagyunk ott, csak tőlünk vannak emberek, viszont úgymond, a mi irányunkban nincs közvetítési díj, nincs semmi. Tehát én így meg kell, tartsam ezt az 500 embert, ezt biztosítanom kell. Ezzel az 500 emberrel ott bizonyos szinten csatát kell nyernünk. A mi irányunkból viszont nem jön semmi, azt oldjuk meg, úgy, hogy az utazásból megoldjuk, tehát ezt is valójában a páciens fizeti meg, azzal, hogy útiköltséget fizet, és ilyen létszámmal lehet menni. Tehát úgymond kétszer annyit dolgozunk mi is ahhoz, hogy ez a dolog menjen.” (Kovács Géza, WegLauf kft.)

Az utazási költséggel kapcsolatban szintén felmerülő probléma, hogy a cégek olykor úgy fizettetik ki a gondozóval az utazási költséget, hogy azt a fogadó család már magára vállalta. Az indokolatlan fizetési kötelezettség 80-200 euró között mozoghat. Ez akkor is fennállhat, ha a gondozó nem a cég által kínált busszal kíván utazni. A cég ekkor arra hivatkozik, hogy saját buszos szolgáltatást nyújt, és mivel a gondozó megtehetné, hogy velük utazzon, a termelt hiányt kompenzálnia kell. A gondozók kiszolgáltatottsága tehát több szinten, a közvetítők mellett a buszos utak szervezői kapcsán is megjelenik.

A Baranya megyei terepen található szállító cégek empirikus vizsgálatom szerint kizárólag Magyarországról induló gondozókat utaztatnak, ugyanakkor egyes helyi toborzó cégek nemzetközi szinten segíti az asszonyok gondozói munkavállalását. A mohácsi munkaerő-közvetítő cég vezetője, Diána közvetítő tevékenysége nem korlátozódik Baranya megyére, a határon túlról is fogad jelentkezőket. Diánához megelőlegezett bizalommal fordulnak a jelentkezők, hiszen korábban ő maga is házi idősgondozóként dolgozott külföldön, először Németországban, majd később Ausztriában. A cégvezető betekintést nyújt a kiválasztás folyamatába, amely a gondozandó felek érdekében komoly kritériumok alapján történik.

5.3. Gondozók szelekciója az ügynökök és családok részéről

Az idősgondozásra vállalkozók körében előfordul, hogy diszkrimináció (Lutz, 2011) vagy alkalmasságukra vonatkozó szelekció éri a munkavállalót. A diszkrimináció a kibocsátó országban, már a munkavállalás első szakaszában, a munkára való jelentkezéskor is történhet, éppúgy, mint a fogadó országban. A nem, a túl fiatal vagy túl idős kor, az etnikai hovatartozás, az elhanyagolt megjelenés vagy a nyelvtudás hiánya mind kizáró ok lehet a hazai munkaerőt rekrutáló irodákban is. Létezik olyan cég, amely csak nőket közvetít külföldre gondozónak, még ha bizonyos mozgásképtelen betegeket egy erős fizikumú férfi esetenként jobban el tudná látni mint egy nő. Lutz a munkaadókkal készült interjúi alapján azt állapítja meg, hogy a migráns háztartási dolgozók kiválasztása az etnikai különbözőség alapján történik, azonban az alkalmazott és alkalmazó életvitele és kommunikációja közötti eltérés általában nem kiugróan látványos (Lutz, 2011). Míg Lutz nem tesz egyértelmű kijelentést arra vonatkozóan, hogy a munkavállaló gondozó vallása milyen hatással van a munkaadó preferenciáira, Turai kutatása megerősíti, hogy a befogadó családban történhet diszkrimináció vallási alapon (Turai, 2014; 2018).

Az alábbiakban öt szelekciós tényezőre térek ki röviden, amelyek az *életkor*, *mentális egészség*, *külső megjelenés (egyben etnikai hovatartozás)*, a *nem* és a *német nyelv ismerete*. A gondozók kiválasztásának ezen szempontjairól túlnyomóan a közvetítő cégek munkatársai számoltak be. Fontos megjegyezni, hogy a saját gyakorlataikra vonatkozó beszámolókat érdemes fenntartásokkal kezelni, különösen, mivel a terepmunka során nem volt alkalmam minden egyes állításukat ellenőrizni.

Életkor

Az életkor szerinti szelekcióra a gondozó érdekeit védő tényezőként is tekinthetünk. A Gondozópont Kft. ügyvezető igazgatója arról számol be, hogy a cég hatvan év feletti személyeket nem közvetít, kizárólag akkor, ha jó egészségi állapotban van a jelentkező. Ugyanakkor feltételezhető, hogy a cég kommunikációja nem minden esetben egyezik meg a valós eljárással. Az ügyvezető igazgató arról tudósít, hogy a céghez nagy számban jelentkeznek hetven év körüli asszonyok is, ami azonban (betegségekkel társulva) veszélyeztetheti a gondozandó felet. Így a kiválasztásnál részletesen kikérdezi a jelentkezőt arról, hogy milyen betegségei vannak, milyen gyógyszereket szed, előfordult-e már vele váratlan rosszullet. Az egészségi állapot értelemszerűen nem csak a kor függvénye. Diána állítása szerint a cég olyan negyvenes, ötvenes éveiben járó asszonyokat sem közvetít ki, akik nem felelnek meg egészségi állapotuk tekintetében a minimum elvárásnak.

„Tegnap volt egy 69 éves jelentkező, aki közölte, hogy ő csak hatvannak néz ki, van két-három olyan ápolóm, aki maholnap nyugdíjas, a nyugdíjuk mellett dolgoznak, mert olyan kevés nyugdíjat kapnak, hogy képtelenek belőle megélni. Az önkormányzatnál volt könyvelő, nyugdíjas, 67 éves, és kell dolgoznia. [...] itt azért fel van mérve, hogy egészségesek-e, szednek-e valamilyen gyógyszert, mert nyilván nagyon fontos dolog,

hogy magas vérnyomással küzdőket, vagy esetleg cukorbetegségben, ilyen betegségben szenvedőket nem küldünk már ki. Ott nagyobb a veszélye, hogy ő előbb rosszul lesz, mint az, aki ápolásra szorul.” (Diána, Gondozópont Kft.)

A cégvezető emellett arról is szót ejt, hogy a fiatal (húszas-harmincas éveikben járó) jelentkezőket sem preferálja a cég, így őket szintén nem közvetítik ki. Ennek oka, hogy az osztrák gondozottak sokkal inkább a korban hozzájuk közelebb álló gondozókat részesítik előnyben, akik jobban magukévá tudják tenni az idősek problémáit. Előfordulhat az is, hogy a kezdeti szimpátia hiányában kifejezetten rossz viszony jön létre a két fél között. Ez egyrészt a féltékenységre vezethető vissza, ami érkezhethet például a gondozott felesége felől, de abból is adódhat, ha a gondozó túl jó egészségi állapotban van a gondozotthoz képest, ami saját betegségére emlékeztetheti.

„Ott havi váltás van, négyhetes váltás van Németországba, oda mentem először júniusba ki négy éve, de két hét után hazajöttem, mert a néni nem fogadott el. Nem fogadott el, állítólag féltékenységből, azt mondta a pszichológus, mert egy ágyban fekvő néni volt, és mindenféle baja-, tehát nem tudott fölkelni, tehetetlen volt, szerencsétlen volt, és azt mondta a pszichológus, hogy valószínűleg féltékenységből, mert ott volt egy fiatal nő, aki jön-megy, mozog, mittudjamén, és neki ez nem tetszett. Nem tudom, ezt mondták. Ez volt júniusban, és onnan hazajöttem két hét után, és akkor július végén mentem Ausztriába.” (Franciska, 43)

A kutatás során több olyan húszas éveiben járó idősgondozóval beszélgettem, akik határozottan úgy látták, hogy a kor nem jelent akadályt a munkában, amennyiben a szükséges szakmai tudás és kellő empátia birtokában vannak. Hasonló véleményen van a WegLauf cég ügyvezetője is, aki szerint a nagy kereslet miatt nem jellemző, hogy valaki kora miatt munka nélkül maradjon. A férfi ugyanakkor olyan esetekről is beszámolt, amelyek a korrallal járó tapasztalat, érett gondolkodás fontosságát demonstrálják a gondozásban.

Mentális egészség

Az egészségi állapot kapcsán lényeges elemként jelenik meg a jelentkezők egy részét érintő pszichés eredetű betegségek gyakorisága. Az egyik cégvezető meglátása szerint a hozzá jelentkezők közel negyede érintett valamilyen pszichés betegségben, az enyhe depressziótól kezdve a súlyos pánikbetegségig, egy részük gyógyszerrel is kezeli magát, amit az állásinterjú során sem titkolnak el. A cégvezető úgy látja, hogy a külföldi idősgondozói munka némely esetben segíthet a pszichés betegségben szenvedőkön, mivel a munka oldja a magányt és enyhíti az egzisztenciális bizonytalanságot, ami pozitívan hathat az egyén pszichéjére. Ugyanakkor olyan esetek is megjelennek, ahol a munkakörülmények vagy a családtól való távollét váltja ki a fokozódó lelki problémákat. A gondozók beszámolóiban is érezhető, hogy többen igen nehezen élték, vagy éltek meg a külföldön végzett munkát, azonban csak néhányan számoltak be arról, hogy lelki panaszukra emiatt gyógyszert szednek. Az idősgondozók számos

kihívást élnek meg lelkiileg az idegen környezetben, távol a családtól, a munka jellegéből fakadóan, amely kihívások a munkafeltételek függvényében változhatnak.

Külső megjelenés

A kutatás kezdetekor nem volt egyértelmű, hogy a későbbiekben releváns kérdés lesz-e a külső jegyek alapján történő megkülönböztetés. A válaszadók közül többen meséltek olyan történeteket, amelyek arról szóltak, hogy egy magyar gondozó nem nyerte el a gondozott családjának szimpátiáját, ezért nem kezdhetette meg a munkát. *„Volt egy olyan kolleganő, aki kijött dolgozni és a német meglátta, és nem engedte, hogy kiszálljon az autóból. Be sem engedte a lakásba. Ilyen is van.”* – meséli Anna. Az ilyen esetek jelentős költségekkel járnak a leendő gondozó részéről, hiszen ezen esetben az útiköltséget és az esetleges regisztrációs díjat nem téríti vissza a közvetítő cég. A fenti történet pontosabb részletei nem ismeretesek, azonban feltételezhető, hogy nem a gondozó nyelvtudásának hiányáról vagy szakképzetlenségéről van szó, hiszen ez akkor még nem bizonyosodhatott be. A külső megjelenés, ami a roma etnikai háttérrel állhat kapcsolatban, a fogadó fél számára kritikus pontnak számíthat, azonban nem minden esetben.

A külső megjelenés alapján történő szelekció rémtörténeteiben sok magyar idősgondozó valós félelmei tükröződnek. A fentiekhez hasonló történetek hallatán, a roma etnikumhoz tartozó idősgondozók joggal tarthatnak a későbbiekben őket érő hasonló bánásmódtól. Egy válaszadó, akinek vezetéknevéből lehetne következtetni arra, hogy roma származású, külseje azonban erről nem tanúskodik, több ponton is az elfogadásról, elfogadhatóságról beszél az alkalmazó családdal kapcsolatban. Narratívájában összesen hét alkalommal említi a *befogad*, vagy *elfogad* kifejezést. A későbbiekben kiderül, hogy nem véletlenül került szóba részéről az elfogadás motívuma, mivel a magyarországi munkaerőpiacon bizonyítania kellett. *„Ugye be kellett illeszkednem, hogy elfogadó legyek. Említettem, hogy nem igazán tudtam németül beszélni, de a munkámmal tudtam úgy meggyőzni őket, hogy én elfogadható vagyok.”* – mondja.

A roma gondozó először párhuzamokkal szemlélteti, hogy valóban elfogadta őt az osztrák család. Elmondása szerint a munkaadó gyermekei és unokái tisztelik, szeretik őt, továbbá számos közös vonása van a gondozott menyével, mivel mindketten vállalkozók és mezőgazdasággal is foglalkoznak. Az asszony a későbbiekben beszámol egy munkahelyi történetről, amely azt a benyomást kelti, hogy nem a külföldi munkával jöttek elő félelmei azzal kapcsolatban, hogy megfelel-e az elvárásoknak. A kétezres években kezdett el dolgozni egy csökkentett munkaképességűeket foglalkoztató cégnél. Tapasztalatait a következőképp írja le: *„mondtam a főnöknek, hogy tegyen egy kicsit engem a papír zsebkendőre, mert szeretném megtanulni. És az olyan jó érzés volt, hogy olyan embernek érezhettem magam, mint a többi, hogy én is meg tudom ezt csinálni, és tényleg nagyon jó volt a papír zsebkendőt.”*

Feltételezhetően a kisebbséghez való tartozás az egyik oka annak, ami miatt az asszony folyamatosan bizonyítani szeretne munkahelyein, legyen az akár Magyarországon vagy külföldön. Pluszmunkák elvállalása, nehezebb feladatok kérése tehát egyfajta kompenzációként jelentkezik esetében, amellyel a megbecsülést igyekeznek kivívni magának.

A WegLauf utaztató cég vezetője azonban nem látja problémának a roma származású gondozók kiközvetítését. Míg kezdetben tartott a fogadó család reakciójától, elmondása szerint a tapasztalat azt mutatja, hogy nem okoz gondot osztrák részről a roma gondozók foglalkoztatása. A cégvezető az osztrákok nagyfokú toleranciája mellett érvel, emellett megjegyzi, hogy a cége által Ausztriába került roma származású személyek közül sokan jól beszélnek németül, ami egy fontos eleme a pozitív fogadtatásnak.

„[...] roma származású, szerintem százalékos arányban nem tudom megmondani. Orsós nevezetű szerintem van egy 20. Érdekes dolgot fogok mondani, elfogadják őket. Ott annyi külföldi van, mondjuk Bécs és Bécs környékén, hogy nem okoz problémát, én először attól féltem, hogy hasonlóan gondolkodnak, mint mi és megijednek és nagyon sok esetben tapasztalom, hogy nem. Mer ő megszokta, hogy lehet, a GLS futár éppen egy afrikai lesz. Ő ezen nem aggódik, tehát érdekes, tehát nem egy nagy gond.” (Kovács Géza, WegLauf kft.)

Az etnikai hovatartozás mellett a szembetűnően rossz egészségi állapot szintén ellenérzéseket válthat ki a munkaadó részéről. Mindkét megszólított cégvezető beszámolt rossz állapotú jelentkezőkről, betegen munkába állt gondozókról.

Nemi szelekció

A férfi háztartási munkaerő vizsgálata értelemszerűen kisebb szerepet kap a globális gondozói lánc kutatása során. Bartolomei összehasonlító antropológiai kutatásának eredményei azt mutatják, hogy a munkatevékenységben érintett férfiak nem feltétlenül kudarcként élik meg a külföldön végzett háztartási munkát (Bartolomei, 2010).

A Gondozópont Kft. statisztikái szerint az utóbbi időben egyre több férfi jelentkezik idősgondozónak, az utóbbi években minden tizedik jelentkező férfi a cégnél (noha férfiak közvetítésével nem foglalkoznak). A céghez jelentkező férfiak nagyrészt nem pályakezdők, szakképzettséggel és tapasztalattal egyaránt rendelkeznek. Az ügyvezető úgy értelmezi a jelenséget, hogy sokaknak az idősgondozás a legegyszerűbb megoldás, amivel könnyen biztosítani tudják családjuk megélhetését. A Magyarországról induló férfi gondozók száma feltehetően alacsony, ugyanakkor nem egyértelmű, hogy mekkora a kereslet irántuk a befogadó oldalról.

Idősgondozó válaszadóim között két férfi található, a 21 éves Lóránt, valamint az 58 éves Sándor. Lórántot⁴³ viszontagságos családi körülményei kényszerítették arra, hogy középiskolásként eltartsa magát, utolsó középiskolai évét már el sem kezdte, mert nem tudta összeegyeztetni a tanulást a munkával. Előnyként tekint arra, hogy egészségügyi szakközépiskolába járt, ahol többek között beteggondozást is tanult. Saját bevallása szerint nem gondolta volna, hogy bárki rábízna idős rokonát, különösen, hogy a munka kezdetekor még csak 18 éves volt, fizikuma pedig nem egy erős férfi látszatát kelti. Lóránt ugyanakkor hozzáteszi, nem jelent problémát számára a 80 kilós gondozott felemelése, hiszen minden csak a helyes technikán múlik. Az interjúkból kiderül, hogy Lóránt korábbi váltója, valamint Sándor jelenlegi váltója is férfi. Feltehető, hogy bizonyos megbízók kifejezetten férfi munkaerőt keresnek hozzátartozójukhoz.

A kérdezettek nagy része Lóránthoz hasonlóan arról számol be, hogy nem élt át külföldi munkája során hátrányos megkülönböztetést neme, kora, vagy származása miatt a befogadó társadalomban. Ez a személyes tapasztalat részben magyarázható azzal, hogy a gondozóknak napi szinten nincs kapcsolata a helyiekkel, hiszen sokszor kizárólag bevásárolni járnak ki. Ugyanakkor a rokonsággal, a család barátaival, háziorvossal, valamint a Pflagedienst munkatársaival időről időre találkoznak, akikhez néha negatív élmények fűzik őket. Ilyen például, amikor a gondozottat rendszeresen látogató osztrák szakápolók azt érzékeltetik az idősgondozóval, hogy ő semmihez sem ért, vagy a szakképesítés hiányára hivatkoznak. Előfordul ugyanakkor, hogy gyakorlata miatt épp a gondozó talál jobb, hatékonyabb megoldást egy beteget érintő problémára. Az alá-fölérendeltségi viszony – amennyiben ez előfordul – leggyakrabban nem a munkán kívüli világban, hanem abban a háztartásban érzékelhető számukra, amelyben dolgoznak.

Német nyelvtudás

A német nyelv ismerete nem csak a munkavégzés során fontos tényező, már a munkára való jelentkezéskor is van jelentősége. A sváb településekről származó gondozók ebből a szempontból előnyben vannak társaikhoz képest, amely előnyt a toborzócégek is igyekeznek kihasználni. Válaszadóim közül többen beszámoltak korábban szerzett nyelvtudásról, amelyet mi sem bizonyít jobban, mint hogy az interjú időpontjának egyeztetése során többen is megkérdezték, hogy német vagy magyar nyelven folyik-e majd az interjú. Ők azt említették, hogy mindig is tudtak németül, pontosan értették, ha beszéltek hozzájuk, azonban napi szinten nem beszéltek akkora intenzitással, mint miután elkezdték a gondozói munkát. Mások arról számoltak be, hogy a mai napig, több év ausztriai munka után sem tanultak meg helyesen németül beszélni. A cégek általában kritériumként határozzák meg a német nyelvismeretet a munka elkezdéséhez, azonban számos példa bizonyítja, hogy ezt a szempontot viszonylag nagyvonalúan kezelik a közvetítők. Megfigyelhető, hogy azok a gondozók, akik saját bevallásuk

⁴³ Lóránt a későbbiekben részletezendő *útkereső fiatalok* élettörténeti csoporthoz tartozik, míg Sándor a *vállalkozók* csoportjához.

szerint hiányos nyelvtudással érkeztek Ausztriába, amit az évek alatt nem, vagy minimális mértékben sikerült fejleszteniük, kevéssé elégedettek munkakörülményeikkel mint azok, akik nagyobb fejlődést mutattak nyelvi kompetenciák terén.

5.4. Ügynökségek a befogadó országban

Ausztriai terepmunkám során három osztrák non-profit szervezet munkatársát igyekeztem megszólítani, amely szervezetek gondozókat biztosítanak az arra rászoruló idős személyeknek. Jóllehet, mindegyik szervezet munkatársával személyesen is sikerült beszélnem, személyes interjúra csak a Caritas dolgozójával került sor. A Hilfswerk telefonon adott választ néhány kérdésemre, míg a Volkshilfe-től írásban kaptam tájékoztatást. Mindegyik szervezet 24 órás gondozói szolgálatot is kínál, azonban jóval kisebb volumenben, mint a nemzetközi toborzócégek. A Volkshilfe kizárólag szlovák gondozókat toboroz Ausztriába, és a *Slowcare* nevű partnerügynökséggel dolgozik együtt, így Stájerországban a kutatás időszakában összesen 200 idősgondozót foglalkoztattak. Az itt alkalmazott szlovák gondozók 14 napos váltásokban dolgoznak Ausztriában, feladatuk a gondozott higiéniai ellátásán kívül a bevásárlás, takarítás, főzés, házi munkák végzése, a gondozottal való séta és a társalgás is. Ebből kifolyólag a német nyelvtudás alapvető kritériuma a pozíció betöltésének. A Hilfswerk szintén 14 napos váltásokat biztosít a betegeknek, hasonlóan széleskörű házi segítségnyújtással. A Caritas Steiermarkban jelenleg mindössze 34 idősgondozót foglalkoztat, azonban nem csak szlovák, hanem román és magyar gondozókat is. A romániai gondozók 4 hetes, míg a többiek 2 hetes váltásban dolgoznak. A szervezet munkatársa szerint a Caritas valóban kis szerepet vállal az idősgondozásban Steiermark tartományban, azonban rengeteg erre specializált ügynökség foglalkozik a gondozói munkaerő-közvetítéssel.

A Caritas Stájerországban dolgozó, 24 órás házi gondozókért felelős koordinátora arról számol be, hogy feladata a külföldről érkező idősgondozók munkájának és munkakörülményeinek ellenőrzése. A munka első hetében személyesen látogat el a gondozott otthonába, majd 6-8 hetente megy ellenőrzésre, hogy megtudja, adódtak-e problémák a két fél között, és megfelelő ellátásban részesül-e a külföldi gondozó. Továbbá, a szervezet a gondozók számára egy rövid továbbképzést is biztosít, amely képzés elvégzése szükséges a munka megkezdéséhez. A minőségbiztosítás másik eleme, hogy a gondozó a munkakezdés előtt személyesen találkozik a család egyik tagjával a szervezet központjában, Bécsben. Ez a vonás ismereteim szerint egyáltalán nem jellemző a magyar közvetítő-cégekre. A Caritas által kiközvetített gondozók bére nem egységesen kerül megállapításra, hanem a betegnél elvégzendő munka mennyiségének megfelelően alakul. A koordinátor a rendszeres látogatások során azt is igyekszik megtudni a gondozótól, hogy elégedett-e a bérével, és azt arányosnak tartja-e a munkaterheléssel. A Caritas által toborzott gondozók 2017-ben 68 és 85 euró közti napi díjat kaptak, amely összeg nem tartalmazta az Ausztriában kötelezően kötendő társadalombiztosítást.

6. Élettörténet és migráció összefüggései

6.1. Élettörténeti tipológia

Az empirikus kutatás során megszólaltatott személyek élettörténete alapján különböző típusok rajzolódnak ki. A kialakított tipológia a következő fejezetekben segítségül szolgál az élettörténet, migráció és nemi szerepfelfogás hármasa közötti összefüggések megértéséhez, a jelen fejezetben azonban csak kétdimenziós összefüggésekre fókuszálok az élettörténet és migráció relációjában. Az élettörténet-tipológia felállításához összesen öt szempontot vettem figyelembe, amelyek a következők: anyagi helyzet, a munkapálya folytonossága, az egyén ágenciája, iskolai végzettsége, valamint kora. Ezen szempontok már az interjúkat megelőzően is fontosnak tűntek az egyén élettörténetét illetően, azonban csak az elemzés során kristályosodtak ki. A fenti tényezők közül mindegyik beszél (vagy beszélhet) az egyén társadalmi státuszáról is, így a státusz tárgyalása nem jelenik meg külön fejezetben, azt az élettörténeti típusok által igyekszem megragadhatóvá tenni. Az alábbiakban röviden indoklom a vizsgálatot segítő tényezők kiválasztásának okait.

Az első szempont a válaszadók *anyagi helyzete*. A migrációt megelőző, valamint az interjú találkozás időpontjában fennálló anyagi helyzet feltérképezése elengedhetetlen szempont volt az élettörténet vizsgálata során. A jelen perspektívájából az anyagi helyzet jelölheti az egyén migrációs próbálkozásának sikerességét vagy kudarcát, illetve rámutat a célkitűzés megvalósításának stádiumára. A migrációt megelőző anyagi helyzet szintén fontos indikátor, mivel motivációja lehet a külföldi munkavállalásnak. Az anyagi helyzet tekintetében három tényezőt vettem figyelembe: az adósságok létét, az egyén/háztartás tulajdonában levő ingatlanok számát, valamint az egyéni/háztartási jövedelmet. A kérdezett utolsó magyarországi havi jövedelme azonban nem minden esetben állt rendelkezésemre, ami részben a téma szenzitivitásából fakadó válaszmegtagadásnak volt betudható. Nehézkessé tette az összehasonlítást továbbá, hogy a válaszadók különböző években és évtizedekben indultak útnak, ennek megfelelően a keresetek között is nagy ingadozás volt megfigyelhető. Az átlagosnál rosszabb anyagi helyzetű jelölést azok kapták, akik nem rendelkeztek saját ingatlannal sem Magyarországon, sem külföldön és/vagy adósságaik voltak. Az átlagosnál jobb jelölést azok szerezték, akik rendelkeztek ingatlannal az aktuálisan használatban levő mellett is, miközben nem voltak adósságaik.

Az interjúk során szembetűnő volt, hogy számos megszólaló magyarországi *foglalkoztatottsági története* meglehetősen töredezett volt, amely számos munkahelyváltásban, elbocsátásban, az iparág összeomlásában, több, rövid ideig tartó munkanélküli időszakban nyilvánult meg. Ez különösen jellemző volt a már szocializmus alatt is munkatapasztalattal rendelkező csoportjára, azaz a középkorúak egy részére és az idősebb megszólalókra. Mások ellenben egy viszonylag stabil és folyamatos munkapályát tudhatnak magukénak. A migrációt megelőző munkapályára vonatkozó szemponton belül két típust különítettem el, a folyamatos, illetve a töredezett foglalkoztatottsági pályát.

Harmadik összetevőként az *ágenciát*, azaz az egyén cselekvőképességét vettem figyelembe. Az ágencia fogalmát a migrációs utak feltérképezése kapcsán alkalmazta Váradi és munkatársai, akik de Haas (2014) munkája nyomán struktúrák által korlátozott migrációs törekvések és migrációs képességek együtteseként értelmezik azt (Váradi et al., 2017). A kutatásomban vizsgált esetek arra mutatnak rá, hogy az ágencia szoros összefüggést mutathat a társadalmi státusszal és az anyagi helyzettel. Erre példa, amikor az egyénnek otthoni környezetében minimálisan, vagy egyáltalán nincs munkalehetősége, ezzel párhuzamosan felhalmozott adósságai miatt fenyegetettséget él meg, így munkamigrációját kényszerként értelmezi. Ide sorolható az a házastárs is, aki beteg férje munkaképtelensége miatt kénytelen útra kelni, és nem teheti meg, hogy otthon gondoskodjon párjáról. Ezzel szemben azon személyek életében teljesen más jelent a migráció, akik életszínvonaluk javítása érdekében, vagy egy-egy rövidtávon megvalósítható cél finanszírozása miatt indulnak külföldre. Számukra a külföldi pénzkereset egy lehetőség a több közül, ugyanakkor könnyen elképzelhető, hogy egyéb erőforrásokat is képesek lennének megmozgatni céljuk elérése érdekében.

Az *iskolai végzettség* szintén fontos mutató az egyén élettörténete és státusza vonatkozásában. A válaszadók közül kevesen rendelkeztek magas iskolai végzettséggel, azonban a baranyai terepen sem ismeretlen, hogy diplomás nők vállalkozzanak idősgondozói munkára. A magas iskolai végzettség azonban nem jár minden esetben stabilabb anyagi háttérrel és ágenciával, amelyre az elemzés is rámutat.

Utolsó szempontként a *kort* vettem figyelembe. Mivel a négy fenti szempontból jól kirajzolódik az egyén élettörténete, a kor tényező akár elhagyható is lehetne. Két ok miatt döntöttem mégis a szempont megtartása mellett. Egyrészt, mivel az idősek, azaz a 60-65 év felettek munkamigrációja teljesen másképp illeszkedik az életútba, mint az aktív korú társaiké. Jelentős különbség az élettörténetet tekintve, ha egy idős ember, sokszor 35-40 év munkaviszonnyal a háta mögött indul külföldre, szemben egy fiatalal, akinél a migráció nem a pihenés éveiből vesz el, hanem az első szárnypróbálgatásnak értelmezhető. A másik szempont a fiatalok életszakaszának kiforratlanságára irányul. A huszonéves személyek körében az élettörténet még általában kevés elemmel bír, miközben számos lehetőséget rejt magában. Épp ezért indokolt, hogy egy speciális csoportként tekintsünk azokra a külföldön gondozói munkát vállaló fiatalokra, akik még nem alapítottak családot és nem állapodtak meg.

A következőkben bemutatom az öt élettörténeti típust, amelyeket a fenti elemekből állítottam össze. A típusok a következők: 1) *sodródók* (14 fő), 2) *részben sodródók (néhány stabilizáló elem jelenléte)* (9 fő), 3) *vállalkozók* (5 fő), 4) *diplomások* (5 fő), valamint az 5) *útkereső fiatalok* (4 fő) csoportja (6. táblázat). Ezen típusok tovább-bontása lehetséges, de az öt csoport mindenképp jelen volt az általam vizsgált terepen és az elemzés során kiemelt jelentőséggel bírt.

Sodródók

A tipológia öt csoportja közül az elsőre vonatkoznak a leghátrányosabb jellemzők. A csoportba tartozók közös vonása az egzisztenciális instabilitás, a munkaerőpiaci marginalitás és a munkapálya töredezettsége, így a *sodródók* nevet kapták. A csoport tagjai egyenletlen magyarországi munkapályával, átlagos vagy átlagnál rosszabb anyagi helyzettel rendelkeznek és minimális ágenciával bírnak. Korukat tekintve középkorúak vagy már nyugdíjasok voltak. Kevés olyan materiális elemet birtokolnak, amely biztonságot nyújtana számukra, adósságok és az anyagi problémákhoz szorosan kapcsolódó családi konfliktusok gyakran képezik életük részét.

A *sodródók* csoportjához tartozók erőteljesen magukon viselik a prekárius lét jegyeit. Ezek a személyek legalább három kockázati tényezővel bírnak a felsorolt dimenziók közül, de van, akire mind az öt instabilitást jelző vonás igaz. Számos munkahelyváltás, a munkapálya töredezettsége, éveken át tartó három műszakban való munkavégzés, többszörös, hónapokig tartó munkanélküliség jellemzi ezen személyek magyarországi munkaerőpiaci tapasztalatait, mindemellett gyakran nem bejelentett módon dolgoztak, elvállalva prekárius munkákat. Erre példa vonatok végjének éjszakai takarítása, vagy egy neves pincészetben mosodai munkák végzése feketén. A három műszakban végzett munkák mellett még hátrányosabb foglalkoztatási viszonyt jelent a közfoglalkoztatási programban⁴⁴ való részvétel. Több válaszadó említette személyes munkatapasztalatát a programban, egyvalaki pedig arról számolt be, hogy lánya dolgozik ilyen jogviszonyban. Noha nem elterjedt mintázatról, hanem csak néhány példáról van szó, az esetek rámutatnak arra a kilátástalanságra, amely az egyes járások településein tapasztalható, ahol közfoglalkoztatás sokszor az elsődleges megélhetési forrással⁴⁵ egyenlő.

Az eladósodás túlfogyasztásra és meggondolatlan vállalkozásra volt visszavezethető. A válaszadók részletekbe menően számoltak be eladósodásuk történetéről, többen napra pontosan említve a törlesztés időpontját. Ez arra utal, hogy bizonyos háztartásokban a munkamigráció fő motivációjaként elsődleges célként fogalmazódik meg a törlesztés. Míg ők továbbra is állhatatosan számolják a hátralevő munkanapokat és a hiányzó eurót, mások sikeresen törlesztették tartozásukat a bank felé az interjú időpontjára.

A külföldi munkavállalást megelőző jövedelmi helyzetet tekintve, a *sodródók* csoportjába tartozók 100 ezer Forint alatti fizetésekről számoltak be. Volt, aki 60 ezer Forintot keresett meg (2009-ben), más házastársával együtt 130-150 ezer Forintot vitt haza (2013-ban). Az idősebb korú válaszadók nyugdíjban részesültek, a kérdéses időpontjában ez gyakran 50-60

⁴⁴ Közfoglalkoztatásban regisztrált álláskereső és rehabilitációs ellátásban részesülő személyek vehetnek részt, munkajövedelmük alacsonyabb a munkaerőpiacon megszerezhető legalacsonyabb bérnél. Az adatfelvétel ideje alatt, 2016 és 2019 között a havi bér 51 és 55 ezer Forint között ingadozott. Forrás:

https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qli050a.html További információ:

<https://kozfoglalkoztatasi.kormany.hu/> (Letöltve: 2019.11.18.)

⁴⁵ Kutatási terepem egyes falvaiban a közfoglalkoztatási mutató, azaz a közfoglalkoztatásban résztvevők száma a munkaképes korú lakossághoz képest meghaladta a 40%-ot. A vizsgálat más településein ez az arány csupán 2% körüli volt.

ezer Forint körüli összeget jelentett. Gyakori jelenség volt körükben, hogy az ausztriai munka előtt nem tudták befizetni hónap végén a közüzemi díjakat. Előfordult, hogy ez olyan háztartásokban is problémát okozott, ahol a víz kútból érkezett, nem a közműn keresztül. Tartós fogyasztási cikkek hiányáról azonban szinte senki sem számolt be a csoport tagjai közül.

A *sodródók* körében érdekes mintázat mutatkozik területi különbségek vonatkozásában. A hátrányos helyzet nem feltétlenül a település méretéből, hanem a nagyváros megközelíthetőségének hiányából adódik. Mivel a baranyai települések egy részén nincs a munkaidő kezdetéhez és végéhez igazítva a buszok menetrendje⁴⁶, egy nyolcórás teljes állású munka elvállalása sok esetben komoly nehézségekbe ütközik (Vidra, 2013). A helyiek egy része tehát gyorsan feladja a reményt, hogy valaha bejárjon a közeli nagyvárosba dolgozni. Bizonyos multinacionális vállalatok ugyan teret engednek különleges kérelmeknek és a rugalmas munkaidőnek, azonban ezen pozíciókat többnyire fiatal, magasabb iskolai végzettségű személyek töltik be, azaz nem jellemző foglalkoztatási forma a későbbiekben idősgondozónak álló nők körében.

Iskolai végzettséget és képzettséget tekintve az körvonalazódik, hogy a csoportba tartozó migráns gondozók közül csak néhányan rendelkeznek az alapfokúnál magasabb iskolai végzettséggel. Néhányan érettségivel bírnak, egy személy pedig főiskolára is járt. Jellemzően 14-15 évesen, az általános iskola elvégzését követően kezdték el első munkájukat, többnyire fizikai igénybevételt megkívánó területen.

A gondozói munkavállalás fényében igyekeztem megvizsgálni, hogy a különböző élettörténeti kategóriákon belül mutatkozik-e eltérés a gondozói képesítés megszerzését tekintve. A képzés jelentőségének megítélése nem egyértelmű, amely összefüggésbe hozható annak minőségével. Több idősgondozó egy kötelezően elvégzendő 200 órás tanfolyamról tett említést, noha a beszámolókból kiderül, hogy a tanfolyam valójában mindössze két napot vett igénybe, amely általában hétvégére esett. A képzés ezen körülményei megkérdőjelezi a képesítés minőségét, mivel vélhetően nem készítik fel kellő alaposággal a gondozókat a mindennapokhoz szükséges ismeretekre. Jelentős eltérés nem tapasztalható társadalmi státusz és gondozói képesítés szerint, a *sodródók* csoportjába tartozók éppúgy rendelkeztek a képesítéssel, mint az egyéb élettörténeti csoportba sorolt személyek.

A válaszadók nem titkolták el rossz egészségi állapotukat. A csoportba tartozó idősgondozók esetében előfordult a betegség, amennyiben ők nem, úgy otthon maradt férjeik voltak egészségügyi okokból kiszolgáltatott helyzetben. Ezen problémák – akár saját, akár a házastárs vagy közeli hozzátartozó egészségéről legyen szó – rossz közérzetet és tartós kellemetlenséget okoztak a válaszadó életében, amelyek életkörülményei mellett további következményekkel jártak munkavállalására.

⁴⁶ Lásd például:

https://www.pecsistop.hu/tartalom/cikk/492330_nem_egyszeru_a_munkas_elete_ha_pecsre_jar_dolgozni
(Letöltve: 2018.02.04.)

Részben sodródók

A sodródók alcsoportjaként is értelmezhető a második kategória, amely az előzőhöz hasonló elemeket tartalmaz, azonban néhány stabilitásra utaló tényező szintén megjelenik benne. A *részben sodródók* csoportjába sorolt személyeknél tehát némileg kedvezőbb társadalmi helyzet figyelhető meg. A *részben sodródók* a többiekhez képest átlagos anyagi helyzettel bírnak, nem fordul elő körükben adósság, pénzügyileg megfontolt, tudatosabb viselkedést tanúsítanak az első csoport tagjaihoz képest. A külföldi gondozói munka elvállalását megelőzően számottevően magasabb jövedelmük volt a *sodródóknál*, egy gondozó házastársával együtt akár 280-300 ezer Forintot is meg tudott keresni egy hónapban Magyarországon.

A csoportban lévő személyek egy része munkafeltételek és munkakörülmények tekintetében tartós bizonytalanságot élt meg élete folyamán, többen azonban folytonos munkapályáról számoltak be. A csoporttagok többnyire alkalmazottként dolgoztak, többen ezzel párhuzamosan vagy ezt kiegészítve alkalmi munkából keresték a kenyerüket. Társadalom- és gazdaságtörténeti események erőteljes hatással voltak az ő életükre is, ilyen volt a helyi cégek és üzemek hirtelen megszűnése, a tőlük való függés.

A *részben sodródók* ágencia szempontjából vegyes mintázatot mutatnak, van, aki könnyedén találna munkát lokalitásában, más számára az utolsó esélyt jelenti a külföldi munkavállalás. Iskolázottságot tekintve, a válaszadók alap- vagy középfokú végzettséggel rendelkeznek⁴⁷, továbbá majdnem mindenki elvégezte a (szállító)cégek által megszervezett gondozói tanfolyamot. A csoportba egy fő kivételével középkorúak és idősek tartoznak. A *részben sodródók* jellemzően községekben élnek, de előfordul körükben nagyvárosi lakóhely is.

Vállalkozók

Erősen töredezett magyarországi munkapálya, különféle vállalkozásokkal való kísérletezés, majd a külföldi gondozói munkára való áttérés jellemzi a *vállalkozók* csoportját. Esetükben egyedül a munkapálya töredezettsége jelentett kockázati tényezőt, összességében azonban viszonylag stabil munkahelyekkel és jövedelemmel rendelkeztek életútjuk során (pontos összeget egyikük sem említett). Noha munkahelyi csőd körükben is előfordult, a válaszadók egyszerre egy munkahelyen dolgoztak és nem kényszerültek prekárius munkák elvégzésére. Vállalkozásuk beindítása előtt alkalmazotti munkaviszonyuk is volt. Viszonylag stabil egzisztenciájukat az is bizonyítja, hogy nem gazdasági krízis indítja el őket külföldre. Az előző két csoporttól megkülönbözteti őket stabil anyagi helyzetük, az élettörténetükben megtapasztalt (lefelé vagy felfelé tartó, olykor hullámzó) mobilitás és cselekvőképességük. A csoport tagjai nem rendelkeznek adóssággal, de otthonukon felüli ingatlannal és presztízsjavakkal igen.

⁴⁷ A csoportba egy főiskolát végzett személy is került, aki ezen jellemvonása miatt inkonzisztens, a többi csoportba azonban még kevésbé illeszkedik.

Az összes válaszadó közül a *vállalkozók* rendelkeznek a legalacsonyabb iskolai végzettséggel: csak egyikük rendelkezik érettségivel, a többiek legmagasabb végzettsége a nyolc általános vagy az ipari iskola. Gyermekük már legalább érettségizettek, előfordul, hogy főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkeznek. Korosztály tekintetében a vállalkozók mind középkorúak, területi vonatkozásban pedig elmondható, hogy a kutatásban megszólított vállalkozók községben, többen sváb falvakban élnek.

Diplomások

Külön csoportot érdemelnek a *diplomával rendelkező* személyek, azaz a túlképzett házi gondozók, akik több szempont mentén is hasonlóságot mutatnak egymással. Noha szinte mindegyikükről elmondható, hogy nem végzettségüknek megfelelő munkakörben dolgoznak külföldön, jelentősen kedvezőbb életfeltételekkel rendelkeznek, mint akármelyik más kategóriába tartozó személy. Korábbi munkapályájuk folytonosságot mutat, munkanélküli időszakok elvétele fordultak elő magyarországi foglalkoztatottságuk alatt. Viszonylag stabil anyagi helyzetük volt már a migráció előtt is, így számukra a munkamigráció nem gazdasági kényszert jelent, mint inkább egyfajta kísérletezést (Melegh et al., 2018), amely önmegvalósítással, életszínvonal-növekedéssel járhat. A diplomások általában alkalmazottként dolgoztak a migrációt megelőzően, később esetleg sikeres vállalkozók lettek. A csoportba tartozók munkamigráció nélkül is viszonylag könnyen találnának munkát a kibocsátó település vonzáskörzetében, ágenciájuk a többiekhez képest számottevő. A csoport két tagja tartósan külföldre költözött. Egyikük Ausztriában, másikuk Németországban kezdett új életet, fogott vállalkozásba és vásárolt lakást, ami egy jelentős felfelé irányuló társadalmi mobilitást jelez. Korukat tekintve – egy kivétellel – a középkorúak csoportjába tartoznak.

Útkereső fiatalok

Végül, egy sajátos csoportot alkotnak a családalapítás előtt álló *fiatalok*, akik magukban hordozzák a mobilitás lehetőségét, ennek kimenetele azonban életkoruk miatt nem megállapítható. Jellemzi őket egyfajta útkereső magatartás, külföldön keresett bérüket ritkán takarítják meg, ezzel párhuzamosan kifejezetten rossz, vagy átlagos anyagi helyzettel bírnak. Hazai munkatapasztalattal mindegyikük rendelkezik, rövid magyarországi munkapályájuk azonban erős töredezettséget mutat. Iskolai végzettségük meglehetősen vegyes: diplomás, érettségizett és középiskolából kibukott személyek is jelen vannak a csoportban.

Látható tehát, hogy az ausztriai idősgondozásban érintett válaszadók heterogén társadalmi jellemvonásokkal bírnak. A terepmunka tanulságai szerint a vizsgált kibocsátó térségben túlnyomóan az ötvenes éveikben járó, alacsony végzettségű nők vállalkoznak a külföldi bentlakásos idősgondozói munkára, akik jellemzően kedvezőtlen magyarországi foglalkoztatási előzményekkel rendelkeznek. Ugyanakkor ennek ellenkezője is jelen van a

gondozói munkaerőpiacon: fiatalok, férfiak, magas iskolai végzettségűek⁴⁸ és stabil munkapályával bíró személyek is vállalkoznak a gondozói munkára.

⁴⁸ A közvetítő cégek meginterjúvolt vezetői a jelentkezők társadalmi háttérének sokszínűségével párhuzamosan külön felhívják a figyelmet a gondozók iskolai végzettségének különféleségére. Az egyik közvetítő cég vezetője szélsőséges esetek felmutatásával demonstrálta, hogy a külföldi munkavállalás ezen formája az elmúlt években már nem kizárólag a képzetlen, alacsony iskolai végzettségű, hátrányos társadalmi-gazdasági háttérrel rendelkező embereknek jelent vonzó lehetőséget, hanem középiskolai tanárok, jogászok, különféle diplomával rendelkező nők és férfiak egyaránt jelentkeznek az időgondozói munkára.

6. táblázat: Élettörténeti dimenziók

		Anyagi helyzet			Munkapálya		Iskolai végzettség			Ágencia		Kor		
		átlagnál rosszabb	átlagos	átlagnál jobb	töredezett	folytonos	8 ált. ipari	érettségi	diplo-ma	van	nincs	fiatal	középkorú	idős (nyugdíjas)
D01	Anna	x			x		x			x		x		
D02	Beáta		x		x		x			x		x		
D03	Diana		x		x		x		x			x		
D04	Gáspár	x			x		x			x		x		
D05	Csenge		x		x		x			x				x
D06	Katinka	x			x		x			x				x
D07	Ilona	x			x		x			x		x		
D08	Lídia		x		x			x		x				x
D09	Franciska		x			x		x		x		x		
D10	László		x			x	x							x
D11	Natália			x		x			x	x		x		
D13	Veronika		x			x			x		x	x		
D14	Lóránt	x			x		x			x		x		
D19	Gyöngyi		x		x				x	x			x	
D20	Barbara			x		x			x	x			x	
D21	Luca	x			x			x			x			x
D22	Kriszta	x			x				x		x		x	
D23	Ivett		x			x			x	x		x		
D25	Károly	x				x	x						x	
D26	Gerda		x		x			x		x			x	
D29	Hajnalka		x		x		x			x			x	
D30	Mariann		x		x			x		x			x	
D31	Eszter		x		x		x			x		x		
D32	Edit		x		x			x		x		x		
D33	Sándor			x	x		x			x			x	
D34	Helga		x			x			x	x			x	
D35	Marietta		x			x			x	x			x	
D36	Amália	x			x			x			x			x
D37	Lilla		x			x			x				x	
D38	Tamara	x			x			x		x			x	
D39	Marika		x		x		x			x				x
D40	Saci		x		x		x			x			x	
D41	Erika			x	x		x				x			x
D42	Vali			x	x		x			x			x	
D43	Petra		x			x			x				x	
D44	Zelma		x		x		x			x			x	
D45	Gyula			x		x			x				x	

Forrás: a szerző saját szerkesztése. Színek magyarázata: sötétkék – sodródók, világoskék – részben sodródók, sárga – vállalkozók, rózsaszín – diplomások, zöld – útkereső fiatalok.

6.2. A válaszadók demográfiai jellemzői

A gondozók és partnereik néhány alapvető demográfiai vonása a 7. táblázatban található. Családi állapotot tekintve sokszínű képet látunk: házasok, özvegyek, elváltak és egyedülállók egyaránt megjelennek a merítésben. A kutatásban részt vett idősgondozók átlagos kora 50,5 év volt. A legfiatalabb idősgondozó 21, míg a legidősebb idősgondozó 74 éves volt az interjú időpontjában, aki egy évvel korábban, azaz 73 évesen hagyta abba a külföldi munkát. A gondozók meginterjúvolt párjainak életkora 56 és 73 év között mozgott. A dolgozat ugyan nem képes adatokkal alátámasztani, a terepmunka azonban megerősíti, hogy a Baranyából induló gondozói munkamigráció egyik sajátossága, hogy döntően középkorú vagy idősebb nők indulnak útra a külföldi munkára, a fiatalok körében viszonylag ritka jelenségről van szó.

Területi megoszlásukat tekintve azt találjuk, hogy magyarországi tartózkodásuk alatt nyolcan élnek nagyvárosban (megyeszékhelyen vagy a fővárosban), tíz fő él kisvárosban, tizenhárom válaszadó él községben (amelyek közül hatan jól szituált sváb községben), négyen pedig szegregátumban. Emellett két egykori gondozó végleg külföldre költözött, teljesen felszámolva magyarországi életüket.

Fontos néhány szóban kitérni a gondozók egészségi állapotára. A kutatómunka során az egyik legmegdöbbentőbb képet az idősgondozók fizikai és egészségi állapota festette. Az interjúk rávilágítottak arra, hogy végső esetben betegen, sérülten is elvállalják az asszonyok a 24 órás készenlétet igénylő munkát, olykor titkolva állapotukat a munkaközvetítő vagy a munkaadó elől. Katinka a sorozatos munkahelyváltás utolsó magyarországi állomásaként a közfoglalkoztatott volt, amivel egy munkahelyi balesetet követően hagyott fel. Ezután kezdte el az idősgondozást Ausztriában.

„[...] volt egy balesetem, mielőtt én kimentem, ott a faluba voltam közmunkaprogramba, és a házamtól olyan 30 m-re elütött az autó. (Jaj!) És akkor, akkor indultam el, mert egy év lett volna a táppénzem, talán egy héttel előtte szüntettem meg a táppénzemet, mert a barátnőm ugye el kellett, hogy jöjjön haza, lejárt az ideje, s akkor, akkor volt ez a három hetes kezdésem. Kiírtam magam, mondtam doktornőnek, hogy írjon ki, mert, mert ki kell, hogy menjek, megvan a helyem, és akkor így azóta ezzel foglalkozom.” (Katinka, 61)

Az asszony egészségügyi gondjai nem szűntek meg a külföldi munkával, sőt, munkakörülményei tovább fokozták azokat. Azonban úgy találja, hogy az idősgondozás még így is jobb választás a közfoglalkoztatotti léthez képest, amivel nem lenne képes eltartania magát.

A megszólított gondozók körében elvéve jelentek meg az egészségügy vagy fizetett gondozói munka területén megelőző munkatapasztalattal rendelkezők. Mindössze egy diplomás ápolóval készült interjú, néhányan pedig a szociális szektorban töltött munkatapasztalataikról számoltak be. A válaszadók közül többen a szolgáltatási szektorban dolgoztak, szállodában menedzserként, rendezvényszervezőként, masszörként, illetve adminisztrációs munkakörben,

például bankban vagy telemarketingesként. Ők szalagmunkás társaiknál magasabb iskolai végzettséggel rendelkeztek.

7. táblázat: A kutatásban részt vevő válaszadók néhány demográfiai változója

Kód	Név	Státusz	Kor	Családi állapot	Legmagasabb iskolai végzettség
D01	Anna	Idősgondozó	53	házas	8 általános
D02	Beáta	Idősgondozó	56	özvegy	ipari iskola
D03	Diána	Idősgondozó	41	házas	8 általános
D04	Gáspár	Idősgondozó férje	56	házas	8 általános
D05	Csenge	Idősgondozó	74	özvegy	ipari iskola
D06	Katinka	Idősgondozó	61	elvált	8 általános
D07	Ilona	Idősgondozó	57	házas	8 általános
D08	Lídia	Idősgondozó	67	házas	érettségi
D09	Franciska	Idősgondozó	43	párkapcsolatban	érettségi
D10	László	Idősgondozó férje	73	házas	szakmunkásképző
D11	Natália	Idősgondozó	33	házas	főiskola (BSc)
D13	Veronika	Idősgondozó	31	párkapcsolatban (özvegy)	főiskola
D14	Lóránt	Idősgondozó	21	egyedülálló	szakközépiskola (3 év), nincs érettségi
D17	András	Szakápoló	29	házas	érettségi, OKJ
D18	Klaudia	Szakápoló felesége	33	házas	főiskola
D19	Gyöngyi	Idősgondozó, cégtulajdonos	49	párkapcsolatban (elvált)	főiskola
D20	Barbara	Idősgondozó	48	házas (özvegy)	főiskola
D21	Luca	Idősgondozó	61	párkapcsolatban (elvált)	szakközépiskola
D22	Kriszta	Idősgondozó	49	egyedülálló	főiskola (?)
D23	Ivett	Idősgondozó	28	párkapcsolatban	MA diploma
D24	Korina	Szakápoló	53	házas (elvált)	főiskola
D25	Károly	Idősgondozó élettársa	59	párkapcsolatban	szakmunkásképző
D26	Gerda	Idősgondozó	50	elvált	érettségi
D27	Adél	Otthon maradt	53	házas	8 általános
D29	Hajnalka	Idősgondozó	56	özvegy	3 éves kereskedelmi szakiskola
D30	Mariann	Idősgondozó	58	párkapcsolatban	érettségi
D31	Eszter	Idősgondozó	25	párkapcsolatban	8 általános, OKJ
D32	Edit	Idősgondozó lánya, leendő idősgondozó	30	párkapcsolatban	érettségi, OKJ
D33	Sándor	Idősgondozó, idősgondozó férje	58	házas	ipari iskola
D34	Helga	Idősgondozó	56	elvált	főiskola

D35	Marietta	Idősgondozó	55	párkapcsolatban	főiskola
D36	Amália	Idősgondozó	62	házas	érettségi
D37	Lilla	Idősgondozó	45	párkapcsolatban	érettségi, OKJ
D38	Tamara	Idősgondozó	51	elvált	érettségi, OKJ
D39	Marika	Idősgondozó	63	házas	8 általános
D40	Saci	Idősgondozó	60	elvált	szakmunkásképző
D41	Erika	Idősgondozó	65	házas	8 általános
D42	Vali	Idősgondozó	56	házas	szakmunkásképző
D43	Petra	Idősgondozó	46	házas	érettségi
D44	Zelma	Idősgondozó	59	házas	8 általános
D45	Gyula	Idősgondozó férje	59	házas	érettségi

Magyarázat: a családi állapot oszlopban a zárójeles állapot a korábbi családi állapotra utal. A táblázat nem tartalmazza a cégek és szervezetek munkatársait, valamint az egykor magyar gondozót alkalmazó személy vonásait.

6.3. Migrációs motivációk az élettörténet fényében

A probléma komplexitását mutatja, hogy az érintettek nem kizárólag egy okot neveznek meg, amely a határon átívelő ingázásra készítette őket, hanem körülmények és élethelyzetek együttesét hozzák szóba. Az alábbi fejezetben a korábban vázolt élettörténeti tipológia segítségével mutatom be, hogy jelennek meg a különböző migrációs motivációk a típusok alapján (8. táblázat). Elemzésemet a prekárius vonásokkal bíró *sodródók* csoportjával kezdem.

A *sodródók* csoportjában hangsúlyosan jelenik meg az eladósodás, hiteltörlesztés szüksége mint elsődleges migrációt motiváló tényező, amely problémában más élettörténeti csoport tagjai (egy személy kivételével) nem érintettek. Létezik olyan minta, amelyben azt látjuk, hogy a külföldi jövedelemszerzés megoldotta az adósságok kérdését, és képes volt azt törleszteni az egyén/házaspár⁴⁹. Másoknál az interjú időpontjában még folyamatban volt a törlesztés.

Az adósságszpirál együtt járhat a partner (általában férj) lecsökkent munkaképességével, hirtelen bekövetkezett betegségével. A tartós egészségromlás adódhat balesetből is, azonban jellemzőbb, hogy a leépülés egy hosszú ideje tartó, krónikus megbetegedés, alkoholizmus vagy demencia következménye. A férj állapotának romlása minden esetben a háztartás lecsökkent bevételét vonja magával, amely kiesést az egyébként is hanyatló iparágakban foglalkoztatott asszonyok nehezen tudnak kompenzálni a környéken. A külföldi munkavállalás tehát részben a megváltozott családi körülményekre adott reakció.

Előfordul, hogy az említettek mellett megjelennek tágabb munkaerőpiaci-gazdasági körülményekre rámutató problémák, mint a megélhetés nehézségei, a minimálbér körüli

⁴⁹ A partnerekkel készült interjúk több alkalommal is jól kiegészítették a korábban megszerzett információt az adósságok témakörét érintve is. Az adósságok és hitelek szerepéről partner-interjúk fényében lásd: Gábrriel, 2019a: 66–67.

fizetések, leépítések miatti munkanélküliség, a szezonális munkák kiszámíthatatlansága és az ebből fakadó anyagi instabilitás. A nagyobb városba való bejárás nehézségeinek szintén többen hangot adnak a csoportban. Fontos azonban látni, hogy tisztán anyagi okokat senki sem említ, azok minden esetben összefüggenek családi vagy egyéb gazdasági helyzetekkel is. Ahogy arra korábban már utaltam, mindezen felsorolt tényezőktől nehezen elválaszthatók történeti-strukturális változások, mint a 2008-as gazdasági válság hatásai, vagy egyes iparágak ellehetetlenülése az 1990-es évek során.

8. táblázat: A kutatásban megszólított gondozók migrációs motivációi élettörténeti típusok alapján

		Sodródók	Részben sodródók	Adaptív vállalkozók	Diplomások	Útkereső fiatalok
Gazdasági szükséghelyzet	Megszűnt munkahely, leépítések, megélhetési nehézségek	X	X	X		X
	2008-as gazdasági válság következtében megszűnő munkahely	X	X			
	Nyugdíjjal lecsökkent családi bevétel	X	X			
	Férj betegsége, lecsökkent munkaképessége	X				
	Adósságok, hitelek	X			X	
Gyermek felé eltartási kötelezettség	Felnőtt gyermek speciális szükséglettel	X				
	Gyermek iskoláztatása		X		X	
	Egyedülálló szülő	X	X		X	
Szociális biztonság	Nyugdíj Ausztriából	X				
	Magyarországi juttatások			X		
Egyéb motivációk	Elégedetlenség a munkahelyi mentalitással Magyarországon		X		X	X
	Keresetkiegészítés, korszerűsítés			X		
	Életszínvonal fenntartása		X	X	X	
	Jövőkép hiánya (életpálya kezdetén)					X
	Családi válságokból előremenekülés					X

Forrás: a szerző saját szerkesztése. Jelölés: az X előfordulásokat jelöl, az üres cellák az előfordulások hiányát jelentik.

A külföldi munkavállaláshoz vezető út összetettségére mutat rá Amália, aki 2013-ban indult el Ausztriába időst gondozni. Történetét azonban jóval korábbi időponttól kezdi mesélni, valamint az is kiderül, hogy megvalósult a kezdetben kitűzött cél.

„[...] a férjem nagyon bezuhant, 2004-ben hagytuk abba az ő nevében a vállalkozást, mert muszáj volt abbahagyni, mert annyira olyan állapotba került, meg hát mindig negatívabb irányba tendáltunk. És abbahagytuk, akkor Kíra [lánya] már nem élt otthon, de akkor már jöttek olyan dolgok, hogy ez a varrás téma is nem úgy ment, mint előtte, ez nem a mi hibánk volt, hanem a piaci viszonyok miatt, úgyhogy ezt szép lassan abbahagytunk. A férjem akkor rokkantság-, annyira problémás lett az állapota, hogy a lelki dolgok, ezt mindenki tudja, vonzzák a fizikai dolgokat sajnós. [...] az őszinteséghez hozzátartozik, hogy a házunk elúszott, bérlők vagyunk jelenleg benne, a nemzeti eszközekezelőnél van. De az összes adósságot kifizettük, ami egyéb volt, ez az egy, ami sajnós.” (Amália, 62)

Nézzük, milyen sajátos vonásokkal bír a részben sodródók csoportja motivációk tekintetében. Körükben az eladósodás nem jelenik meg, azonban korábban stabil munkahelyek megszűnését vagy az üzem elköltözését, nyugdíjazás miatt lecsökkent családi bevételt szintén megemlézték az érintettek. A 2008-as gazdasági válság hatása náluk is érezhető. Franciska 2013-ban indult Németországba. A következőképp kezdi történetét:

„Itt dolgoztam V.ban, vendéglátásban, és ugye... az hanyatlóban volt egy ideje, mikor már így, az ország helyzete, meg satöbbi, tehát már nem ment olyan jól az üzlet, mint kellett volna, meg nem tudom, nem volt annyi munka, meg satöbbi, meg már nem is akartam csinálni, mert mindig éjszakába nyúlóan, meg, annyira már nem, úgy gondoltam, hogy a fiatalok jobb, a fiatalok csinálják ezt a vendéglátást [mosolyog]. És akkor volt ismeretségem itt V.ba, aki kint voltak betegápolásra, tehát két hét kint, két hét itthon, és szóltam az illetőnek, hogy szeretnék menni.” (Franciska, 45)

A csoportba tartozó személyek közös vonása, hogy otthonuk környékén is találtak volna maguknak munkát, sőt, valaki meg is tartotta korábbi munkahelyét, ahova kéthetente jár ingázó tevékenysége mellett. Az ausztriai munka azonban náluk is jelentős stabilizáló erőt jelent. Kevés válaszdónak volt kisgyermek a külföldi munkavégzése alatt. Egyikük arról számol be, hogy egyedülálló szülőként nem tudta összeegyeztetni gyermeknevelési kötelezettségeit és merev munkaidejét, ráadásul fizetése sem volt elegendő a megélhetésre. Az alacsony jövedelemmel párosuló gyermeknevelési terhek tehát egy külön típust alkotnak.

Nem ritka, hogy valaki csak egy-egy alkalom, például gyermeke esküvője, vagy szülei temetésének finanszírozása céljából megy ki néhány váltásra. Ilyen esetekben a megkeresni kívánt pénzösszeg egyértelmű keretet ad a kint tartózkodásnak, és időben jól lehatárolja azt. A részben sodródók csoportjába sorolt Lídia szintén erre hívja fel a figyelmet. „Nagyon sokan járnak itt ki, tényleg. [...] az unoka egyetemre jár, hogy tudjon segíteni, vagy ilyenekért. Tehát nem azért, hogy rá van kényszerülve anyagilag, hanem inkább az embert a segítség motiválja.”

Petrát elsősorban fia egyetemi tanulmányai sarkallták arra, hogy Ausztriába induljon idősgondozónak. 2013-ban ment ki először, hat évvel később, az interjú időpontjában azonban már nem járt ki, amelyhez nagy valószínűséggel hozzájárult fia munkába állása is.

„A fiam, akkor volt 18 éves, érettségizett a B. Gimiben és tudtuk, hogy egyetemre fog menni Győrbe. Nem vették föl... kollégiumba, mivel egyedüli gyerek, és hát tudtam, hogy nekem – mellékállásba műkörmös vagyok, manikűr, pedikűr és műkörömépítő – de itt a falun belül csak a nyári időszakban megy és ez kevésnek bizonyult egy egyetemista gyerek mellett, és akkor arra gondoltam, hogy megpróbálom, nagyon sok vendégem jár ki Ausztriába.” (Petra, 46)

A vállalkozók csoportjában az egyik domináns migrációs ok a korábban sikeres vállalkozás csődjére vezethető vissza. A csődöt tartós magyarországi munkanélküliség követheti, valamint a háztartás fenntartásának költségei szintén ösztönözhetik az egyént a külföldi munkavállalásra. Egy másik altípus, amikor a sikeres vállalkozás a piaci igények átalakulása miatt vall kudarcot, és emellett családi gondozási igények is felmerülnek a háztartásban. Mindezek mellett a családi vállalkozás fenntartása, korszerűsítés finanszírozása miatt is elindulhat valaki külföldre. Sándor a legelső mintázatba sorolható, aki néhány éve több évtizedes vállalkozásának mondott búcsút.

„[...] huszonöt évig csirkéztem, fehér csirkével, és hát ő mivel, mivel nem érte meg már csinálni a dolgokat, ezáltal kénytelenek voltunk kimenni külföldre. Feleségem már 15 éve dolgozik Németországba, és én meg Ausztriába most 3 éve volt januárba, ... és hát sajnos faluhelyen olyan dolgok vannak... hogy se munka, itt Sz.en megszűnt a tejuzemtől kezdve.” (Sándor, 58)

Az összes válaszadó körében mindössze egy alkalommal jelent meg az a motiváció, amely szerint valakit egyes magyarországi szociálpolitikai intézkedések indítanak külföldre. Diána a többiekhez képest atipikus utat jár be, aki meglehetősen korán, a kilencvenes években kezd el ingázni otthona és Németország között. Eleinte vendéglátó-ipari munkákat vállal, majd néhány évvel később, lánya születése után már idősgondozóként tevékenykedik Ausztriában. Esete jól szemlélteti, hogy a rendszerváltást követő munkaerőpiaci bizonytalanság, a kapcsolódó lakhatási nehézségek és a szociális biztonság érzetének hiánya vezeti el a külföldi munkavállaláshoz.

„Hát, kilenc hónapos lett, akkor egy olyan szociális, a lányom, akkor egy olyan rossz szociális helyzet alakult ki itt az országban, hogy mindenki meg is érezte, nemcsak én, hanem mindenki, akinek gyereke volt, nyugdíjas volt, mindenki, hogy azt mondtam, hogy képtelen vagyok a gyerekeket felnevelni, egyszerűen nem lehet. Nem lehet, el kell menni, én is (anyukámtól?). Nem tudtunk egyszerűen házat megvenni, konkrétan egy olyan öreg házat, ami már lebontásra szorult, egyszerűen hiába dolgozott a férjem.” (Diána, 41)

Diána még élénken emlékszik az 1995-ben bevezetett Bokros-csomagként elhíresült szociális intézkedésre, amely megszorítást követően döntött úgy, hogy nem marad a hazai munkaerőpiacon. A magyar idősgondozók közül azonban kevesen ismerték ezekben az időkben ezt a pénzszerzési lehetőséget. Diánán kívül más gondozó nem utalt hasonló ösztönző tényezőre a később elinduló gondozók közül sem.

Több motivációs altípust találunk a *diplomások* körében is. Egyrészt megjelenik a hazai munkaviszonyok, berögzült struktúrák elől való menekülés. A több évtizedig a magyar egészségügyben dolgozó ápoló egy számos országot bejárt, életvidám nő, akinek elbeszéléséből nem hiányzik az új impulzusokra, változatosságra való igény. Fő okként a magyar egészségügy helyzetét, az egyre romló munkakörülményeket említi.

„[...] amikor úgy döntöttem, hogy itthon nem szeretnék ebben az egészségügyben dolgozni, mert szörnyű volt, na, nagyon megterhelő volt, sürgősségi ellátásban napi 60-70 beteget ellátni, én triásba dolgoztam, hát szörnyű volt, na. [mosolyog] Fizikailag is megterhelő volt és lelkileg is. Ugye az egészségügyi rendszer hibájából adódóan ugye engem szidott a beteg, mert, hogy milyen sokat kell neki várni, miért nem kapja meg már az ellátást, aztán jött a beteghordó, akkor az is, az orvos is, a röntgen, a takarítónő, bárki, tehát akárki csak bejött, az emberbe egyet lökött. És mm, úgy éreztem, hogy én ezt nem akarom ezt tovább csinálni. [...] 2011-ben tehát biztos, hogy valami akkor történhetett az egészségügybe, mert abban az évben százával mentek el a nővérek.”
(Marietta, 55)

Egy másik, erőteljes motivációként jelenik meg a diplomások körében a kétheti váltásokkal felszabaduló idő előnyös oldala. Noha ennél a típusnál is szerepet játszik a korábbi jövedelem lecsökkenése és a munkaerőpiac átalakulása, az életmód javítása mentén szerveződő gondozói munka kizárólag a legmagasabb iskolai végzettségű válaszadóknál jelenik meg.

A túlköltekezés, korábbi életmód fenntartásának igénye szintén kötődik a diplomásokhoz. Erről számol be Natália is, akinek történetében egyszerre jelennek meg az elhelyezkedés nehézségei, hitelek, a családi állapotban bekövetkezett változás, valamint a lakhatással kapcsolatos feszültség.

„Egy nagy esküvőnk volt, meg lakáshitelünk. És akkor azt mondtam, hogy jó hát valamit kell csinálnunk, otthon hol túlképzett voltam, hol alulképzett, tehát valamit, valah-, tehát egyáltalán nem passzoltam sehova, valamit meg tenni kell, a lakást nem akartam, hogy elvigyék, meg minden, és elkezdtem gondolkodni, hogy mit tudnék csinálni, és találtam egy hirdetést az interneten, hogy idősgondozókat keresnek, és miután a mamám, a dédi mamám mm beteg volt és az anyukám ápolta otthon, ezért így volt rálátásom, valamennyi. És azt mondtam, hogy jó, hát megpróbálom.” (Natália, 33)

Végül, az *útkereső fiatalok* csoportján belül elsőként a jövőkép és előrelépési lehetőség hiányát, a magyarországi munkaviszonyok között elérhetetlennek tűnő javak megszerzését, a fogyasztásra való igényt találjuk.

„Igazából én ügyfélszolgálaton dolgoztam, német ügyfélszolgálaton, német cégnél Pécsen 6 éven keresztül, úgyhogy a nyelvvel nincs akadály. Úgy kezdtem el igazából ezzel gondolkodni, hogy szerintem, ami mindenki másnak a pénz volt a fő motiváció, mert itthon dolgoztam 6 évet és felmutatni nagy dolgokat nem tudok. Például az itteni fizetésemből nem tudok venni egy házat, vagy egy autót, úgy hogy hitel nélkül. Persze hitellel lehet, de de amúgy nem nagyon van rá esély, mer sajnós itt nem lehet annyit keresni.” (Edit, 30)

Egy másik típusba tartozik a családi válságokból való „előremenekülés”, amely a szülők támogatásának hiányában korai önfenntartásként írható le. Ehhez hasonlóan jelenik meg a családi krízis, amely során a szülő halála és a partnerrel való kapcsolat felbomlása eredményezi a migrációra nyitott, kísérletező élethelyzetet. Mindezen motivációkat erősen átszövi az önfenntartás szükséglete.

Az interjúkból kiderül, hogy miután törlesztették hiteleiket, befizették elmaradt számláikat, rendezték egyéb kiadásaikat, a háztartások egy részének konkrét elképzelései vannak arról, hogy milyen beruházásokra szándékoznak gyűjteni külföldi fizetésükből. Azaz bizonyos motivációk a migráció során alakulnak ki. Ezek a tervek éppúgy megjelennek az alacsony társadalmi státuszú személyek esetében, mint a tehetősebb, stabil egzisztenciával bírók csoportjában. Az *útkereső fiatalok*nál szintén megfogalmazódik a vágy bizonyos javak birtoklására, azonban jól látható, hogy ők még kevésbé tudják reálisan felmérni, hogy a napi 55 eurós bér mire lehet elég. *„Az első, amit veszek az tuti, hogy egy telefon lesz, mert nagyon oda van már szegénykém. Jó, nem az első, de az biztos, hogy veszek. Amúgy, hogy mit fogok kezdeni, hát gyűjtögetek. Szeretnék egy autót például.”* – mondja a 30 éves Edit, aki az autó mellett többször utal arra is, hogy egy házat is szeretne venni ausztriai fizetéséből, hogy végre elköltözhessen anyjától és anyja élettársától. Ezekben az esetekben kisebb, többnyire materiális célok merülnek fel, mint például egy új mosógép vásárlása, tető megjavítása vagy ablakok cseréje. A vágyott cél megvalósítását követően újabbak veszik át a korábbiak helyét és az euró gyűjtése folytatódhat. A befektetések a közelgő időskort megkönnyítendő kiadások is lehetnek, az idősgondozói tevékenység tehát további ötletekkel is elláthatja az érintetteket. A válaszadók csak ritka esetben neveztek meg tartós fogyasztási cikkeket, amelyeket külföldi fizetésükből vettek, jóléti kiadásokat pedig (például nyaralás, wellness, kulturális kiadások) jellemzően csak a diplomások említettek az interjúk során.

Nemzetközi kutatások az ismert gazdasági motivációk mellett olyan személyes ösztönzőkről is beszámolnak, ahol a külföldi munkát végző nők megromlott házasságból vagy a bántalmazó férj elől menekülnek (Parreñas, 2001; Urbánka, 2016). A kutatásban részt vevő válaszadók közül egy személy sem számolt be külföldi munkavállalását kiváltó családon belüli problémáról. Ez jelentheti egyrészt azt, hogy a szenzitív témakörnek köszönhetően egyfajta

elhallgatás érhető tetten, és a családi problémák említését tudatosan kerülték a kérdezettek. Másrészt elképzelhető, hogy valóban olyan személyek vállalták az interjút, akik jellemzően nem voltak érintettek a kérdésben – azaz az interjúra való hajlandóság is erős szelektáló hatással bírt.

A migrációs szándék vizsgálatánál nem hagyható figyelmen kívül a családon belüli migrációs minta sem. Ennek elméleti hátterét a kumulált okság és a hálózatelmélet magyarázza. A hálózatelmélet szerint a migráns hálózatok interperszonális kapcsolatok láncolatát jelentik, amely a migránsok, korábbi migránsok és nem migráló személyek között létesülnek rokonsági, barátsági és a kibocsátó közösséghez fűződő kapcsolatokon keresztül (Massey et al., 1993). A hálózati kapcsolatok a társadalmi tőke egy formáját testesítik meg, amelynek segítségével a munkamigránsok könnyebben tudnak munkát szerezni külföldön. A hálózat növekedése a migráció költségeinek és kockázatának csökkenését vonja maga után, ami a migráció növekedésének valószínűségéhez, azaz további mozgáshoz vezet. Az elméletet több kritika is érte, a társadalmi tőkének ugyanis nem kizárólag pozitív hatásai lehetnek, hanem korlátozó szerepei is (Portes and Sensenbrenner, 1993). A kumulált okság elmélete pedig arra vonatkozik, hogy a migráció fenntartja magát, mivel időben előrehaladva folyamatosan nő a mozgások valószínűsége, ahol minden egyes mozgás alakít a társadalmi környezeten (Massey et al., 1993).

Az idősgondozók közül többen számoltak be arról, hogy saját munkamigrációjukat megelőzően közeli hozzátartozójuk korábbi gondozói munkatapasztalattal rendelkezett külföldön, többnyire Németországban, esetenként Ausztriában. Ők mind jelentőséget tulajdonítottak ennek saját munkapályájuk kapcsán, és rávilágítottak arra, hogy a minta befolyásolta döntésüket. A mintakövetés minden élettörténeti csoportban megjelent a diplomásokon kívül. A gondozó hozzátartozók kizárólag nők voltak, az említések alapján a válaszadók nővére, nagynénje vagy menyé. Közülük többen már a kilencvenes évek végén elkezdtek a külföldi munkát és 15-20 éves gondozói munkatapasztalatot tudhatnak maguk mögött. Ezen kapcsolatban a szívességek körforgása, az információ átadásának cseréje jelenik meg. Erre szolgál például Franciska esete, aki nagynénje segítségével szerezte meg első németországi állását, később azonban ő segítette utolsó munkájához a nagynénit Ausztriában.

A gondozók és hozzátartozóik családtörténetét vizsgálva egy másik jellegzetes minta bontakozik ki, amely szerint a háztartásban élő férj vagy más férfi családtag kelet-németországi (Böröcz, 1993), esetleg más országbeli munkatapasztalattal rendelkezett, többnyire az 1970–1980-as években. Ennek jelentősége a jelen távlatából, hogy nem az idősgondozásra vállalkozó nő az első a családban, aki külföldi munkára adja a fejét. Lényegi különbség a két munka között, hogy míg az építőiparban elhelyezkedő munkások állami támogatás és szervezés révén jutottak ki az NDK-ba, a bentlakásos gondozást végző nők munkavállalása egy formális és informális elemek kombinációjából álló intézményrendszer keretei között lehetséges. Egyéni és családtörténeti szempontból szintén érdekes kérdés, hogy az érintettek hogyan viszonyítják egymáshoz a két migrációs tapasztalatot (Gábrriel, 2019b).

A korábban külföldi munkamigrációban érintett férfiak beszámolóinak közös vonása, hogy társuk jelenlegi külföldi munkavállalásáról sokszor a következő logika szerint nyilatkoznak: *„nekem már megvolt a külföldi tapasztalat, most rajta van a sor.”* A migrációs motivációk, a külföldi munkavégzés körülményei, az egyéni és családi életszakasz azonban meglehetősen eltérő a két korszakot illetően, ám ezek a különbségek nem feltétlenül jelentkeznek érvelésükben.

„A végzettsége megvan hozzá, sőt még van neki egy, a gyerekekhez is egy diplomája. Úgyhogy, nem volt erről vita, semmi, még beszélni sem beszéltünk róla. Annyit mondott, hogy »én megyek ki«. Túl volt tárgyalva, és tényleg ennyi volt.” (László, 73)

Árnyalja a képet, hogy László és felesége egy olyan településről származik, ahol a német nyelvterületen való munkavállalás, azon belül az idősgondozás több évtizedes hagyományra tekint vissza. Az evidencia ebben a kontextusban azt jelenti, hogy a kisvárosból származó nőknek mindig van lehetőségük arra, hogy éljenek a település-szintű hálózat adottságaival, és minimális szervezés révén kijussanak Ausztriába. A releváns képzettséggel párosított etnikai hálózat megléte egy sajátos kombináció, amelyről a külföldön dolgozó magyar idősgondozók kis része tud beszámolni⁵⁰. Az etnikai hálózattal sok esetben együtt járó biztos nyelvismeret szintén egyszerűbbé teszi a munkavállalást, s emellett az arról szóló döntést is. A fentiekben tehát nem kizárólag a férfi hagyományos nemi szerepfelfogása, hanem a településen tapasztalt korábbi migrációs példák, valamint a feleség kompetenciái jelennek meg a „túltárgyalás” jelenségében.

Kutatásom válaszadói – hasonlóan a Váradi és munkatársai (2017) kutatásában részt vevő személyekhez – nem számoltak be arról, hogy előzetes terveik között szerepelt volna külföldi munkavállalás. Élettörténetükből egyértelműen látszik, hogy nem szakmai motivációk vagy a puszta kalandvágy mozgatta őket, inkább a fentiekben felsorolt motivációk sokszínűsége húzódik meg a külföldi munkavállalás mögött. A gondozói szektorban elhelyezkedők szakmai motivációinak hiányát állapítja meg Turai (2018) is.

A migrációs motivációk és élettörténeti típusok összevetése alapján elmondható, hogy a társadalmi státusztól függően, számos kombinációban jelentkeznek azon ösztönző tényezők, amelyek kulcsszerepet játszanak a gondozói munkavállalásban. A leírásból sejthető, hogy a legkedvezőtlenebb életúttal rendelkező személyek és háztartások életében jelenti a legnagyobb változást a külföldi munka.

A vizsgálat során megszólított gondozók nagy része párkapcsolatban élt a migráció fontolgatása idején, akik jellemzően bevonták a döntéshozatal folyamatába férjüket, élettársukat, míg gyermekeik és szüleik bevonása ritkábban történt meg. Kutatásom megerősíti a migráció új-gazdaságtan elméletét (Stark and Bloom, 1985), azaz a háztartási

⁵⁰ Ez részben arra vezethető vissza, hogy a diplomával rendelkezőknek a formális szektorban (kórház, idősok otthona, egyéb egészségügyi intézmény) anyagilag jobban megéri elhelyezkedni, mint bentlakásos idősgondozóként.

szinten, kockázatcsökkentés céljából meghozott migrációs döntést. A döntési mechanizmus részeként a párok minden lehetőséget figyelembe vesznek a háztartás segítése érdekében, beleértve a férj munkára való alkalmasságát és hajlandóságát, a gondozásra szoruló családtagok igényeit és egyéb kötelezettségeket. A külföldi munkavállalás mint családi stratégia (Gábrriel, 2019a; 2019b, Melegh et al., 2018) különösen hangsúlyos azon esetekben, ahol családon belüli gondozási kötelezettség áll fenn, továbbá ahol a hirtelen munkaképtelenné vált férj miatt drasztikusan lecsökkent a család bevétele.

A gondozói migrációban érintett, prekárius helyzetben lévő személyek legerősebb motivációi tehát anyagi és egzisztenciát érintő okok. Ilyen döntő tényező az adósságspirálból való kijutás, a munkanélküliség felszámolása, az ellehetetlenülés fenyegetettségének elkerülése. A megélhetés tényleges problémái mellett az ezektől való félelem szintén ezen társadalmi csoportban jelentkezett legerőteljesebben. A magasabb társadalmi státuszú személyeknél a materiálisnál absztraktabb, nem anyagi motivációk is megjelentek, mint például a munkakörnyezet javítása, kedvezőbb életkörülmények megvalósítása, a családra, unokákra fordított idő növelése. Míg a diplomás ápolót a magyar egészségügy egyre romló helyzete készítette indulásra, a szakmai motivációk teljesen kimaradtak a kérdezett gondozók indokaiból.

6.4.A migráns gondozás gazdaságtana: költségek és hasznok

6.4.1. Bérekkel való elégedettség

A társadalmi helyzet és a külföldön megtapasztalt munkafeltételek, azaz a bérekkel való elégedettség, a munkavégzés jogszerű/jogszerűtlen módja, munkakörülmények, valamint a gondozottal/gondozott családjával való kapcsolat között szisztematikus összefüggés található (Gábrriel, 2020). A gondozók nagy része állítása szerint elégedett vagy viszonylag elégedett külföldi keresetével, főként azok fejezik ki elégedetlenségüket, akik korábban magas életszínvonalon éltek, és/vagy a gondozás tevékenységét komoly szakmai leértékelődésként élik meg. Ide sorolandó a diplomával rendelkező nővér és más magasan képzett gondozó is. Megfigyelhető továbbá, hogy a *sodródók* csoportjába tartozók valamelyest kevésbé elégedettek bérükkel, mint a *részben sodródók*. A stabil egzisztenciával rendelkező *vállalkozók* szintén pozitívan látják a külföldön megkeresett összeget. A munkavégzés törvényszerű módja nem mutat kapcsolatot a társadalmi státusszal, mivel a kutatás során megszólított személyek szinte mindegyike bejelentett, legális módon végezte munkáját Ausztriában vagy Németországban. Számottevő különbségek fedezhetők fel azonban a külföldi élet- és munkakörülmények tekintetében. Jóllehet az első munkahelyek számos beszámoló szerint kedvezőtlenebb feltételekkel bírnak, a gondozók felhalmozott tapasztalatai és növekvő versenyképessége következtében a későbbiekben egyértelműen jobb pozíciókat képesek kialakítani maguknak.

Érdeemes alaposabban körüljárni a bérekhez való viszony témakörét, mivel az szemléletesen mutat rá arra, hogy a gondozó milyen szempontokat vesz figyelembe, amikor vándormunkájának előnyeiről számol be, továbbá arra is, hogy kalkulációjából mely elemek hiányoznak.

A válaszadók egy része ambivalens módon viszonyul a munkabér kérdéséhez. Egyetértés fedezhető fel abban, hogy a külföldi gondozás a magyarországi lehetőségekhez képest jól fizető munkát jelent, azonban nem egyértelmű, hogy a gondozók mely társadalmi csoporthoz viszonyítják külföldi keresetüket. A viszonyítás jellemzően nem a befogadó társadalom állampolgárainak bérei felé irányul, a beszámolókból azonban mégis érezhető egyfajta feszültség. A gondozók tisztában vannak azzal, hogy munkájukat a helyi társadalom tagjai nem hajlandók végrehajtani, mivel az egy kevésbé megbecsült tevékenységnek számít. A *részben sodródók* csoportjába tartozó Lídia a következőképp méltatja keresetét.

„Hát, sokan mondják, hogy nagyon keveset kapunk, de nem tudom, ahhoz képest, hogy itt mennyi a fizetés, mer azt mondják, hogy az osztrák azért oda se jönne. (Ahm) Nem tudom. Az orvos is azt mondta, aki ott volt, az a felülvizsgáló, hogy az nem sok, amit fizetnek nekünk. De én meg vagyok elégedve.” (Lídia, 67)

A nyugdíjazását követően Ausztriába induló asszony keresetkiegészítésként tekint bérére, sőt, állítása szerint nem magára, hanem unokáira költi az összeget. Az elégedettség képe erőteljesebben jelenik meg mindazoknál, akiknél kisebb a migrációs nyomás, és önkéntesnek élik meg a külföldi munkát. Ez figyelhető meg a hasonlóan stabil egzisztenciával rendelkező Lillánál is: *„Én elégedett vagyok. Most nyilván minden lehet több, mindenki vágyhat többre, de én azt gondolom, hogy pontosan ennyivel több, mint hogyha annyi lenne, ha nem tudnék erről a munkáról.”*

A referenciát nem is a kibocsátó településen élők keresete jelenti. Jellemző, hogy ha érzékelik is az érintettek, hogy a migráció következtében az adott községeken belül jobban élnek a többi lakozóhoz képest, mégis saját korábbi fizetésükhöz és életkörülményeikhez viszonyítják jelen helyzetüket. Ez arra utal, hogy a gondozók személyes élettörténetük keretében értékelik a külföldi munkát és ott megkeresett bérüket. Az élettörténet jelentősége tehát ezen szempontból sem hagyható ki. A *sodródók* csoportjába tartozó Beáta is erre mutat rá.

„Mikor elégedett az ember a fizetésével? De elfogadom, ami van. Ennyi, jó? Ez maradjon is így. Ahhoz képest, amit most dolgozok, mert mondtam, hogy nekem most nagyon könnyű helyem van, nagyon jó, tulajdonképpen azt fizetik meg, hogy ott vagyok, hogy vagyok.” (Beáta, 56)

A fizetések összehasonlítása a saját korábbi kereset mellett a többi idősgondozó bérével való viszonylatban is megjelenik, tehát az adott mikropiac válik referenciává. Előfordul, hogy a gondozó saját helyzetének értékelésekor bérét más magyar idősgondozó kollégái fizetésével veti össze. A következő idézet ezt demonstrálja.

Kérdező: *Mennyire voltál elégedett a kinti fizetéseddel?*

Ilona: *Hát, ha megnézzük, hogy ki mit csinál, és mit kap érte, hogyan mondjam. Valakinek van szabadnapja, valakinek könnyebb a feladata, de én mindig megszívtam, mert vagy nem volt szabadidőm, vagy még szabadnapom sem, és ugyanannyit kerestem, vagy még kevesebbet, mint a többiek. De belenyugodtam, inkább ennyit mondok.*

A példa a mikropiaci összehasonlításon is túlmutat. A *sodródók* csoportján belül megfigyelhető, hogy a viszonyítás az önkiszákmányolás szintjéhez képest történik meg, azaz szoros kapcsolatban áll a családi felállással. A családi önkiszákmányolást Chayanov (1966) tanulmányozta a paraszti gazdaságokban. Elmélete szerint, a földművelő, piacra is termelő munkást családja fogyasztási igényei ösztönzik, aki akkor fektet több energiát munkájába, amikor ezen igények növekednek. Az önkiszákmányolás mértéke attól függ, hogy a munkásra mennyire nehezednek családjának fogyasztási igényei (Chayanov, 1966: 78). Chayanov meglátásai és a munkamigráció új gazdaságtanának elmélete közötti kapcsolat feltárása arra mutat rá, hogy bizonyos háztartásban felmerülő költségek feledésbe merülnek, miközben a gondozók percepcióját torzítják a befogadó országhoz fűződő elvárásaik is (Melegh et al., 2018). Noha a gondozók nem direkt módon fogalmazzák meg az önkiszákmányolás problematikáját, az interjúk tanúsága szerint azok a gondozók érzékelnek hasonló feszültséget, akiknek családjában magasak a migráció költségei.

Két típus különböztethető meg a legalacsonyabb státuszú válaszadókon belül külföldi munkájukról, egyben bérükről való gondolkodásuk fényében. A kedvezőtlenebb tapasztalatokkal rendelkezők egyfajta „kiszákmányolt panaszkodást” aktivizálnak, amikor helyzetükről beszélnek. Ezen esetek eredője a családi kapcsolatokban keresendő. Ilyen például, ha a nő motiválatlan férje helyett végzi a munkát vagy munkaképes, felnőtt gyermekét kell eltartania és rendszeresen pénzelnie. A másik esetben a családot egy összetartó egységnek látjuk, ahol a nő nem omlik össze az elvállalt feladatok alatt (mint azt a fent idézett Ilona esetében láthatjuk). A külföldi munkával járó áldozatok és hányattatások éppen azért kapnak értelmet, mert a család jólléte magasabb rendű cél. Mindkét minta megtalálható a *sodródók* és a *vállalkozók* élettörténeti csoportjában, azonban érdekes megfigyelni, hogy a *részben sodródók*, a *diplomások* és *fiatalok* csoportjában nem mutatkozik az első típus, azaz a „kiszákmányolt panaszkodás”. Ebből arra következtethetünk, hogy a megszólított gondozók körében az alacsony státuszúak hajlamosabbak erre a fajta önkiszákmányolásra.

Az interjúk beszélgetések rávilágítanak arra, hogy az Ausztriában megkeresett fizetés igen változó lehet. A megkérdezett gondozóknál ez sokszor 55-65 eurós napidíjat jelent, de van, akinek a fizetése ezt jóval meghaladja. Az egyik gondozó arról számolt be, hogy két gondozottjéért, akik egyazon háztartásban élnek, naponta nettó 100 eurót kap, volt azonban, aki mindössze 500 eurót kapott a 14 munkanapra. Az osztrák fizetéshez eltérő módon különféle levonások is társulnak, hiszen nem minden esetben állja a család a társadalombiztosítást, vagy az utazást alkalmazottjának. Tamara, az alacsony társadalmi státusszal bíró, főiskolai tanulmányait elkezdő, de be nem fejező nő nem elégedett

keresetével, pedig a többiekhez hasonló összegről számol be. A különbség, hogy a pénzt nem 8, hanem 24 órára osztja le, amely készenléti idő munkaszerződésében is szerepel.

„Azért nem vagyok elégedett, mert ugye ezt mi két hétre kapjuk, és ez napi huszonnégy óra, tehát hogy ha ténylegesen nekem most olyan betegem lenne, hogy tényleg felügyeletet igényel, ez huszonnégy óra, és ha ezt így elosztom én az óraszámot a kapott pénzünkkel, már nem hangzik olyan jól, illetve ezt egy hónapra kell nézni, mert a másik két hétben otthon vagyok, ahol nincs munkám. Könnyebb lenne, ha két hétig, mikor otthon vagyok Magyarországon, lenne munkám. Tehát ha ezt én elosztom, ahogy el kell osztani, akkor már nem hangzik olyan jól.” (Tamara, 51)

A legtöbb esetben nem történik meg ilyen módon az órabér átszámítása, érdekes módon Tamarán kívül csak a diplomával rendelkezők utalnak erre. Helga, egy sikeres piackutató cég egykori vezetője is így tesz, amikor ezt mondja: *„Soha nem értik meg, hogy nem a tényleges munka számít csak, hanem az, hogy ott vagyok. Az idő.”* Ezen érvelések árnyaltabb képet adnak a költségekről és hasznokról, mégpedig azért, mert a gondozók akaratlanul is korábbi munkatapasztalatukkal hasonlítják össze jelenlegi tevékenységüket. Az idősgondozás előtti fizetett tevékenységük nem manuális, hanem szellemi, kreatív tevékenység volt, amelynek egyik jellemzője az eredményorientált munkavégzés volt. Azért beszélnek magasabb költségekről a 24 órás készenlét vonatkozásában, mert tudják, hogy ennyi idő alatt korábban három teljes, vagy még ennél is több munkanap feladatát ellátták. Azaz, újra megerősödni látszik az a felvetés, amely szerint a korábbi munkaerőpiaci tapasztalatok közrejátszanak a bérrel való elégedettségben.

Tamara példájához kapcsolódóan még egy élettörténeti pontot szükséges megemlíteni, mégpedig családi háttéréhez kapcsolódóan. Az elvált nő különböző külföldi munkáit mind gyermekei megélhetésének biztosítása miatt folytatta, évekig távol volt tőlük, amely időszakot érzelmileg nehezen élt meg. Külföldi munkavállalásáról szóló elbeszélése tele van negatív hangulatfestő elemekkel, egyben érzékelhető, hogy az önmagáról alkotott anya-kép különösen fontos számára, amely motívumhoz folyamatosan visszatér az interjú több pontján. Úgy tűnik, Tamara migrációjának értékelése nem választható el annak érzelmi költségeitől, amely az otthonhagyott gyermekek miatt lesz különösen magas. Hasonló jelenséget fogalmaz meg a magyar állampolgárságért folyamodó kínai bevándorlók kapcsán Melegh, aki az élettörténeti események szerepére világít rá (Melegh, 2011). Úgy találja, abban az esetben, amikor pozitív családi események következnek be, egy későbbi élettörténeti eseménynek (jelen példában a magyar állampolgárság felvételének) egészen más kimenetele lesz, mint akkor, amikor traumákkal vagy komoly nehézségekkel terhelt az életút.

A munkamigráció további költségekkel is bír, mint a közvetítőnek fizetendő jutalék, olykor az utazási költség, vagy a kint tartózkodás költsége. Ezek legtöbbször megjelennek a gondozók kiadásainak listáján, azonban a munka elkezdéséhez társuló költségek, mint a nyelviskola, gondozói tanfolyam elvégzése vagy a kinti vállalkozáshoz kapcsolódó biztosítás kifizetése már nem feltétlenül (a gondozók költség-haszon elemzéséről lásd: Melegh et al., 2018). Ezek

mellett Magyarországon is felmerülhetnek költségei az ingázó gondozónak, például a kötelező társadalombiztosítás fizetése abban az esetben, ha Ausztriában valamilyen oknál fogva nem fizet egészségbiztosítást a munkavállaló személy. A magyarországi lakás, vagy ház fenntartása is komoly összegeket visz el a külföldi fizetésből, amelyre sok esetben kitérnek a gondozók.

Ilyen további, általában ritkán figyelembe vett költség a fizikai távolságból adódó pszichés és lelki megterhelés, amelyre korábban röviden utaltam. Ez a nehézség fakadhat otthoni gondozási kötelezettségekből, vagy a gyermekektől való elszakítottságból. Van, aki úgy véli, hogy a családtól való távolléttel együtt is megéri a külföldi munkát elvállalni, és ez egy természetes velejárója a helyzetnek. A gyakorlat azonban olykor felülírja a racionalitást és a pontos számítást. Erről mesél az elvált gondozó, akinek – támogató partner hiányában – egyedül kellett meghoznia súlyos döntéseket.

„Igen, van ára. Tehát az, hogy távol van az ember a családjától és nem tud segíteni, amikor kellene, nem tud ott lenni, nem tudja a gyereket megölelni, amikor annak szüksége lenne rá. Valahol igen, ez az ár ez benne van, igen. Tehát ez ilyen lelki, lelki szinten van inkább. [...] amikor kint voltam Svájcban másfél évig, én megkaptam az ötéves ott tartózkodást, de annyira nem bírtam már lelkileg, hogy én külön vagyok a gyerekeimtől, hogy nem érdekelt, hogy öt évre van-e engedélyem, mai fejjel maradtam volna, jobb lett volna, de akkor annyira lelki teher volt ez, annyira teher volt, hogy ott hagytam csapot-papot, mindent és hazajöttem hirtelen Magyarországra.” (Tamara, 51)

A gondozók bérelőnyel kapcsolatos bizonytalansága erősen összefügghet azzal, hogy a migrációban részt vevő személyek nem látják pontosan a munkamigrációval járó költségeket és hasznokat, számításaik részlegesek. A bér kapcsán ritkán említik a gondozók, azonban tovább növelheti a frusztrációt, hogy maga a munka nem igényel speciális szaktudást. Így a munkabérhez való viszonyban megjelenhet az a feszültség is, hogy a dolgozó könnyen helyettesíthető, munkáját a kibocsátó és befogadó társadalom is alacsonyan értékeli. Meleg és munkatársainak (2018) fontos megállapítása továbbá, hogy megfigyelhető összefüggés a magyarországi munkaerőpiaci előzmények, ezen belül a munkaviszony stabilitása és a migrációs okok bemutatása között. Az elemzés szerint azok a gondozók beszélnek tisztán bérelőnyről, akik egy eleve stabil pozícióból indultak ki külföldre, míg a kedvezőtlenebb helyzetű személyek megélhetési lehetőségként tekintenek a külföldi munkára.

6.4.2. Hazautalások a gondozók körében

A migráns hazautalások szakirodalma a hazaküldött transzferek kétféle típusát különbözteti meg: a *gazdasági* és a *társadalmi* hazautalásokat (Castles and Miller, 2003). Az előbbi a kibocsátó országba küldött összes transzfert jelenti, az utóbbi azt a tudást, mentalitást, megszerzett képességeket foglalja magában, amelyeket az eltérő kultúrából adódóan tud magáévá tenni a migráns személy. A dolgozatban migráns hazautalásokon a gazdasági

vonatkozású típust értem, amelyek lehetnek egyéni és kollektív transferek is, tekintettel arra, hogy ki a kedvezményezett. A kollektív hazautalás egy otthon maradt etnikai, vallási, vagy egyéb jellemvonások mentén szerveződő csoportra vonatkozik, amely oktatási, egészségügyi, vagy infrastrukturális támogatásban részesül a migráns személy által, míg az egyéni hazautalás magánszemélyeknek szól. A hazautalások sok szempontból jelentik a kedvezményezett háztartásban élők életminőségének növekedését: növelik az egyének egészségügyre fordított kiadásait (Kalaj, 2015), az oktatásra fordított összegeket (Ratha, 2013), gyarapítják a befektetéseket (Yang, 2005). A kevésbé optimista szemlélet szerint azonban a hazautalások számos negatív következménnyel járnak, főként, mivel ezen transferek nagymértékben hozzájárulnak a társadalmon belüli egyenlőtlenségek növekedéséhez és függőséghez (Böröcz, 2014). A rendszeresen érkező pénzüsszegek alááshatják a háztartástagok munkakeresési motivációját, amely pénzügyileg kiszolgáltatottá, sérülékenyebbé teheti őket (lásd például Soltész, 2016).

Nem meglepő módon válaszadóim nem számoltak be csoportos transferről, azonban többen rendszeresen adományoznak a külföldön megkeresett pénzből például egyháznak, szegényeket segítő alapítványnak vagy közösségi felhívásokban olvasható rászoruló, beteg embereknek. Elbeszéléseik kivétel nélkül a külföldi munka anyagi haszonnal kapcsolatos oldalát emelik ki, mintsem a társadalmi hazautalások voltát. Noha volt, aki megemlítette, hogy a külföldi munka empátiát és sok türelmet igényel, konkrét mentalitásbeli változásokra nem tértek ki a válaszadók. Egyedül nyelvtudásuk (olykor jelentős) javulásáról számoltak be.

A külföldön megkeresett pénz általában a megélhetés, lakásfenntartás, lakásfelújítás, számlák kifizetése és adósságok csökkentése céljából kerül felhasználásra, amely összegek az idősgondozó és legszűkebb családtagok háztartásának terheit csökkentik. Az orvosok, valamint a gyógyszerek kifizetését is többször említették, oktatásba való investálás szintén előfordult. Ilyen volt például az az édesanya, aki részben azért ment ki Ausztriába, hogy fia egyetemi tanulmányait és albérletét finanszírozza. Kisebb összegek rendszeres készpénzes hazaadása meglehetősen jellemző a kérdezettek körében, akik olykor nagyobb összeget is adnak családtagjaiknak lakásvásárlás, feújítás, családi események vagy ünnepek finanszírozására. A felnőtt gyermekek kiadásainak fedezését/kiegészítését meglehetősen gyakran említették, az unokákra költés minden nagyszülőnél szóba került.

Eltérő válaszok érkeztek arról, hogy mely családtagok és milyen mértékben részesülnek a migráns hazautalásból. Volt, aki egyértelműen megnevezte azokat a hozzátartozóit, akiknek rendszeresen vagy alkalmanként hazaad kerestetéből, azonban többen voltak, akik teljesen elutasították a pénz hazaadásának lehetőségét. Zelma például így fogalmaz a kérdés kapcsán: *„Nem a kiscsibe eteti a tyúkot, nem? Fordítva van. Mindig így gondolkodok.”*. Sándor szintén nagyvonalúan segíti fiát, aki egyébként nem szorul rá erre: felsővezető egy budapesti telephelyű telekommunikációs cégnél. Budapest XXII. kerületében épülő házukhoz 10 millió Forintot ajándékozott neki apja. Csak néhány válaszadó állította azt, hogy nem szokott adni kerestetéből családtagjainak, azonban a beszélgetés során mindig kiderült, hogy előfordult már

ilyen helyzet. Érveléseik szerint azért nincs erre szükség, mert a hozzátartozók nincsenek rászorulva a támogatásra. A kétgyermekes Beáta már a kérdés felvetésén is csodálkozik.

„Így, hogy a fizetésemből nekik? Nem. Miért. Nem, de ez nem azt jelenti, hogy ne adnék. De így, hogy menetrend lenne, hogy én azért jövök haza, hogy a gyerekeimet pénzeljem, na ez így nem működik. Ez nem. Felnőtt emberekről volna szó.” (Beáta, 56)

A megtakarítások léte minden munkamigrációban érintett háztartásban fontos kérdés. Sok esetben a váltás alatt Magyarországon töltött idő a kereset felélését jelenti, ez különösen igaz a migráció kezdeti időszakára. A családos gondozók körében gyakori, hogy a férj vagy gyermekek kizárólag ebből a pénzből élnek akkor is, amikor a feleség, vagy anya épp külföldön dolgozik. Ilyen esetekben különösen nehéz a megtakarítás. Az interjút vállaló idősgondozók nagy része az ötvenes, vagy hatvanas éveiben jár, akiknek Magyarországon egyre csökken a hazai munkavállalás perspektívája, ezzel párhuzamosan egyre közelednek a nyugdíjas korhoz. A megkérdezett személyek nem titkolták, hogy – számítva a magyarországi nyugdíjra is – az osztrák nyugdíj az egyik fő célja külföldi munkavállalásuknak, amit legalább öt év munkaviszony után kaphatnak meg.

A jövőről való gondoskodás nem merül ki a külföldről érkező nyugdíj biztosításában. Van olyan dolgozó, aki magyarországi bankszámlájára tesz félre havi fix összeget, amely megtakarításhoz csak a nyugdíjba vonulást követően kíván hozzányúlni. Olyan eset is tudomásomra jutott, ahol alacsony volt a családon belüli bizalom, így a gondozást végző asszony a saját gyermekei elől eltitkolva vezet bankszámlát Ausztriában. Az eset a *sodródók* élettörténeti kategóriában fordult elő. A családban már többször volt precedens arra, hogy a felnőtt fiúgyermekben csalódnia kellett az édesanyának, mivel a fiú anyagilag megkárosította szüleit, felelőtlen, követelőző és megbízhatatlan volt. Noha az anya minden hónapban, amikor Ausztriából hazatér, egy fix összeget ad fiának készpénzben, férjével jobbnak látják, ha létezik egy olyan megtakarításuk is, amelyről a család többi tagja nem tud.

Anyagi támogatás fordítva is történhet, a gyermek is felajánlhatja a segítséget szüleinek. A *fiatal útkeresők* csoportjából egyedül Eszter számolt be arról, hogy támogatja családját, ő azonban meglehetősen széleskörűen járul hozzá szülei háztartásához, ahonnan egyébként már évek óta elköltözött. Esetében a szoros családi kötelékek és legidősebb gyermekként a felé irányuló magas elvárások játszanak szerepet abban, hogy az építkezéstől kezdve az anya fodrászát is ő fizesse.

„[...] most építkezünk, hála a jó Istennek, ennek örülök, most építkeznek [szülei], de plusz édesapám elkezdte a jogosítványt. Szóval mindig van valami, amire elmegy a pénz és akkor például ilyesmi, hogy a kishúgomnak például, most csak mondok valamit kell egy új cipőt kéne venni, akkor egyértelmű, az az 5-6000 Ft nem fog a földhöz vágni, gyere kishúgom, válaszd ki, ami tetszik, vagy rendeld meg, én itt vagyok, segítek. Vagy édesanyám ilyen fodrász, ilyen kicsit extrább dolgok, tudod. Például anyu el akar menni fodrászhoz és pont nincs annyi neki, hogy most ezért az az 5000 forint hiányozna neki, akkor szól nekem, hogy figyelj, lányom tudnál segíteni és akkor egyértelmű. Ilyen

extrákat gondolj, hogy úgy segítek nekik. Egyértelmű, én olyan vagyok, hogy üres kézzel soha nem megyek haza, se ide. Szóval lehet bármi a hűtőben, gondolhatsz ilyet, vagy egy kávé vagy egy csoki, az nálam alap.” (Eszter, 25)

A diplomás Helga azt fogadta meg, hogy fizetésének legalább a felét félre fogja tenni, és nagyobb, váratlan kiadásokat is mindig tudjon fedezni. Ezt lehetővé teszi, hogy egyedülálló, fia eltartja magát, azaz nem felelős másokért. Hasonló fegyelmezettséget nem fogalmaz meg más egyik élettörténeti kategóriában sem, ami főként abból adódik, hogy a gondozók általában családosak, és életkorukból adódóan egyszerre több generációért is felelősséget kell vállalniuk.

„Az az alapelvem mindig, hogy annak egy részét tekintem csak, tehát bizonyos részét mindig félreteszem, ahhoz nem nyúlok, amíg össze nem gyűlik annyi, hogy valamit megcsináljak, annyi maradjon, hogy 1 évig itthon tudjak maradni, hogyha úgy alakul, hogy beteg leszek, vagy bármi. Ez volt az alapszabályom, és ezt tartom. Most volt egy nagyobb kifizetésem, a kerti házat pucolják be. Amikor itthon vagyok, sokat nem költök, valami rezsim nekem is van. A dohányzásra sok elmegy, nem töltöm a cigarettát, veszek rendeset, ezt megengedhetem magamnak. A fő szempont, hogy felesbe legalább félre. Egy szekrényt tudok venni.” (Helga, 56)

6.5. Migráció mint élettörténeti esemény

A következőkben a különböző élettörténeti típusokon belül fogom rekonstruálni, hogy miként helyezkedik el a migráció az életútban. Kérdésem arra vonatkozik, hogy a társadalmi helyzet és a migráció összefüggése szisztematikus-e. Ennek szemléltetésében a 9. táblázat segít.

Egyes válaszadónál az interjú találkozást akár több évtizeddel is megelőzte a munkamigráció kezdete, így nagyobb időtávban látható, hogyan alakult az egyén munkapályája, anyagi helyzete vagy épp családi élete az első migrációs kísérlet után. A fiatalon megszólítottak esetében a külföldi munkára vállalkozás korai életkorban kezdődik, azaz nehezen látható, hogy mekkora szerepe lesz az ingázó migrációnak az életpálya későbbi szakaszában. Az elemzésben az életkor mellett fontos szerepet játszik a külföldi munkatapasztalat kezdete és annak hossza is.

9. táblázat: Migráció hatása az élettörténetre

		Sodródók	Részbem sodródók	Adaptív vállalkozók	Diplomások	Útkereső fiatalok
Gazdasági kimenetel	Adósságból való kiút	X			X	
	Munkapálya stabilizálása	X	X	X		
	Egzisztenciális biztonság	X	X	X	X	X
	Saját vállalkozás létrehozása			X	X	
Nem materiális következmény	Betegségek megjelenése	X				
	Új párkapcsolat		X		X	X
	Gyermekvállalás megvalósulása				X	
	Külföldön maradás (lehetősége)	X			X	
Más életútjára hatás	Gyermek oktatása*		X		X	
	Lánya gondozóként*	X	X			

Forrás: a szerző saját szerkesztése. * nem saját életút.

A *sodródók* csoportjához tartozók esetében egyértelműnek tűnik, hogy elsősorban gazdasági megkapaszkodással jár a munkamigráció, amely a háztartás életének több területére is kihat. Számukra a biztos és folyamatos jövedelem elérését, a súlyos adósságokból való kilábalás lehetőségét, azaz válságkezelést, valamint gazdasági stabilitást jelent a migráció során keresett bér. Emellett a külföldi munka fontos stabilizáló szerepet tölt be munkaerőpiaci szempontból is: hányattatott és a kedvezőtlen munkafeltételekkel jellemezhető magyarországi munkapályát, hosszan tartó munkanélküliséget zár le – az empirikus kutatásba bevont gondozók egy részénél – végérvényesen. Ezek a személyek ugyanakkor mégsem sikerként vagy előmenetelként tekintenek külföldi munkájukra, különösen azok nem, akik családi krízis miatt döntenek az idősgondozói munka mellett. Az egzisztenciális biztonság elérése mellett az idősebb gondozóknál megfigyelhető, hogy nyugdíjas éveiket igyekeznek bebiztosítani az ausztriai munkával. A rendszeresen félretett összegek megnyugvást jelentenek a háztartásban élők számára, akiknek nem kell tartaniuk az öregkori kiszolgáltatottságtól és elszegényedéstől. Társadalmi mobilitást tekintve egyáltalán nem látható változás körükben.

A családi életre szintén hatással van a munkamigráció a vizsgált csoportban. Elvált, özvegy vagy akár párkapcsolat nélküli nők esetében is előfordul, hogy a távolban végzett munka a család hiányát kompenzálja. Ez különösen hangsúlyos szempont, ha a gyermek már felnőtt és elköltözött otthonról egy nagyobb városba vagy külföldre. Ezen esetekben a családi

összejövetelek kitüntetett alkalmakként kerülnek bemutatásra, amelyek erősíthetik a családi összetartozás érzését, a távolság rendszeresítheti a szülő és gyermek közötti kommunikációt.

A munkamigráció hatással lehet a munkavállaló közeli hozzátartozóinak életútjára is, azaz a migráció mint életstratégia jelenik meg az adott családban. A jelenség a *migráció kultúrája* fogalmával írható le (de Haas, 2010), amely szerint egy közösségen belül, a migrációs tapasztalatok további migrációs törekvésekre sarkallhatnak, így a migráció magától értetődő lépéssé válik. A korábban említett kumulatív okság elmélete szintén jól illeszkedik a megfigyeltekhez. A Baranya megyei terepen szerzett tapasztalatok során több példát is találunk erre. A település szintjén ez a gyakorlat a *láncmigráció* fogalmával is definiálható („az egyik hozza a másikat”), amelyre az utazásszervezők és a gondozók is rávilágítottak. Másrészt a háztartás szintjén több példa figyelhető meg a migráció kultúrájára elbeszélőim körében. Ilyen az a középkorú asszony, akit néhány évvel később lánya követ a gondozói migrációban (mint Mariann és Edit lánya, valamint Marika és lánya esetében), vagy lánytestvérek követik egymást, majd járnak ki egymást váltva (mint Saci és nővére történetében).

A gondozók szelekciója kapcsán már tettem említést arról a roma származású asszonyról, aki indirekt módon, de hosszasan beszél arról, hogy Ausztriában nem külseje vagy származása alapján ítéli meg a családot, a helyiek megbecsülését teljesítményével tudta kivívni. Életében először emberszámba veszik és elfogadják a munkahelyén, ami saját értelmezésében nem magától értetődő, hanem kemény munka gyümölcse. A külföldi munka tehát nem csak anyagi jellegű hozadékkal bír életében, legalább olyan fontos, hogy a megtapasztalt interakcióknak köszönhetően önbecsülése is nőtt.

„[...] hoztam tényezőket, terítettem, tehát mindent saját magamtól. Ugyanúgy, mintha otthon lennék. Tehát szerintem a munkám által nyerték el a tetszésemet. Nem az, hogy szép vagyok, hanem a munkám. Mondta az orvosnak is, mert mondta a közvetítő, hogy »meg vannak elégedve a munkájával«. Igen, a munkámat én ellátom, csak nem tudtam velük úgy beszélni, mint most, tehát azért csak tudunk kommunikálni, meg beszélgetni. Én is meg voltam lepődve, mert azt gondoltam, hogy nem fogadnak el. Azt gondoltam, hogy nyaraltam egyet, mert nem tudom, hogy még mi lesz. De hála a jó Istennek sikerült.” (Anna, 53)

Kevésbé örömteli következménye a migrációnak, ha valaki a külföldi munkavégzés alatt, a munkakörülményeknek köszönhetően megbetegszik. A többszörösen terhelt életúttal rendelkező válaszadók számára a probléma nem ismeretlen: a gondozói munka végzése alatt az akut megbetegedések mellett krónikus betegségek (mint például ízületi problémák) alakultak ki, egyesek szervezetében jó- vagy rosszindulatú rák jelent meg. Nem lehet teljes bizonyossággal kijelenteni, hogy ezen betegségek a külföldi munka nélkül nem jöttek volna elő. A támpontot az érintett válaszadók interpretációja adja, akik szorosán a külföldi munkához kötötték bizonyos problémáikat, míg más esetekben egyéb magyarázatot találtak rájuk.

„Ez itt nagyon szép, ki tudok menni városba is kicsit sétálni, meg meghozza a családot, amit kérek, viszont a néni szintén demences, és agresszív, tehát üt. Most akkor el lehet dönteni, hogy kimegyek, szenvedek, vagy föladom és hazajövök, vagy kérek másikat,

és megint kapok egy olyat, ami, holott, nem tudom, itt van-e, sok megfáz-, én erre gyanítok, a sok megfázástól olyan, olyan gyulladásokat kaptam, hogy hogy daganataim vannak, jóindulatú daganataim, és tele vagyok mirigyekkel. Most akkor el kell döntenem, hogy melyiket, mit választok.” (Katinka, 61)

Végül, mint ahogy más élettörténeti típusnál is, megjelenik a tartósan külföldön maradás lehetősége. A negyvenes évei végén járó Kriszta Magyarországon szeretne megöregedni, jelenleg arra gyűjt, hogy egy lakást vehessen magának otthon. Ez azonban még hosszú évek vagy évtizedek munkájának kérdése esetében, hiszen először jelzáloghitel tartozását kell törlesztenie.

„Nagyon sokan vannak, kijönnek, kiköltöznek, bejön a meló, kihozza a családot, itt telepednek le, teljesen normális. Mélységesen egyetértek velem, én ezt magamról nem tudnám elképzelni. Idealista vagyok. Nem tudom, így vagyok összerakva. Nekem itt komoly problémáim sose voltak. Engem elfogadtak, kedveltek, segítettek, de soha nem fogok ide tartozni. [...] Én ezt nem tudom elképzelni, csak otthon és remélhetőleg olyan jó anyagi körülmények között, hogy ne legyen probléma az, hogy a fűtőanyagot meg tudom venni télen. Én megyek haza, mindenképpen megyek haza. Nem belátható időn belül, mert sajnos még sokat kell dolgoznom, de a munkát nem tudom elképzelni otthon.” (Kriszta, 49)

A némileg stabilabb életúttal rendelkezők (részben sodródók) csoportjában azt találjuk, hogy kevésbé drasztikus változásokat hoz az egyén és a közvetlen hozzátartozók életében a munkamigráció. Az ide tartozók között találunk nyugdíjast, aki kereset-kiegészítésként, egyben kíváncsiságból indul ki Ausztriába, így biztosítva magának és férjének a pihenés közelebbi éveit. Ebben az esetben az élettörténeten nem változtat a migráció, azonban megelőzhet lehetséges nehézségeket. A gondozói munka mint a pluszjövedelemről és biztonságos életről való gondoskodás a középkorúak csoportjában is megjelenik. Ide sorolandó az a gondozó, aki korábbi magyarországi munkáját megtartotta, és az otthon töltött kéthetes váltásban is folytatja a munkát. A válaszadók tehát rámutatnak arra, hogy a külföldi munka által megkeresett pénz mellett egyéb források is rendelkezésükre állnak a megélhetéshez. Mivel a csoport tagjainak nagy része viszonylagos egzisztenciális stabilitást mondhat magáénak, a külföldi munka pedig részben az életszínvonal fenntartására irányul, a migráció hatása az életútra eltérő mintázatot mutat. Egyrészt egyfajta rugalmasság rajzolódik ki a külföldön végzett munka vonatkozásában. A válaszadók alkalmoszerű gondozói munkára is nyitottak, ezt azonban nem vészhelyzet jellegű események teszik függővé, mint a súlyos adósságok miatti kilakoltatás fenyegetése. A csoportban szintén található példa arra, hogy a háztartás egy vagy több tagja követi az idősgondozót a migrációban (noha gondozástól eltérő területen), azaz a jelen csoportban is jelentkezik a közeli hozzátartozók láncmigrációja.

Több példa is rámutat arra, hogy nem lehetetlen párt találni idősgondozóként külföldön. Ez a gyakorlat több esetben is megjelent, a 20-as és 40-es éveikben járó nők körében is, többféle élettörténeti csoportban, így a részben sodródók csoportjában is. A párkapcsolat olyan helyzetben is kitart, amikor a gondozónak bizonytalan ideig Magyarországon kell tartózkodnia otthoni gondozási kötelezettségei miatt.

Azoknál a személyeknél, akik *vállalkozó*ból lettek idősgondozók, a migráció következményei főként gazdasági jellegűek voltak, ugyanakkor megfigyelhető a mentalitás alakulása azoknál a gondozóknál, akik egyfajta úttörősegről számolnak be külföldi munkavégzésük kapcsán. Volt, akinél a vállalkozás csődje utáni, egy évet meghaladó munkanélküli időszakot zárta le a külföldi gondozói munka, másnál az életszínvonal fenntartását, illetve a háztartás gazdasági helyzetének stabilizálását hozta el.

Diána 19 évesen vállalkozott először külföldi munkára, majd két évtizeddel később és rengeteg tapasztalattal a háta mögött saját vállalkozásba kezdett Magyarországon. Élettörténetéből kirajzolódik a külföldi munkatapasztalat következtében megerősödő ágenciája, valamint szemléletváltása is. Míg szakma és konkrét tervek nélkül indult útra a középiskola után, az évek során elegendő rálátást kapott a gondozói iparra ahhoz, hogy megpróbáljon egy saját közvetítő céget menedzselni. Ehhez azonban a gondozásban eltöltött hosszú évekre volt szükség. Az asszony esete nem tekinthető egyedinek, hasonló mintázat jelenik meg egy másik egykori vállalkozónál, Zelmánál is. Mindketten kísérletező szellemű, stabil házasságban élő, többgyermekes nők. Migrációs történetük abban mutat eltérést a *sodródók* csoportjához képest, hogy azonnal reagálnak a hirtelen felmerülő családi-gazdasági krízisre, és nem várnak az utolsó pillanatig a külföldre menetellel. Férje agyvérzése után Zelma még rövid ideig otthon marad, hogy a férfi segítségére legyen. Közben férje egyre jobb állapotba kerül, az időt kihasználva új vállalkozásba kezd, méghozzá olyan vállalkozásba, amely otthonról végezhető (nyulakkal foglalkozik). Hamarosan azonban útja Németország felé vezet, jóval korábban (2002-ben), mint az a megszólított gondozók többségénél látható. Zelma migrációja a családon belüli nemi szerepek felosztását is alakítja, amelyre a következő fejezetben térek ki részletesen.

Mindeközben Vali életútján nem változtat érdemben a munkamigráció, mivel az időszak volt, és ez alatt az időszak alatt is számíthatott férje keresetére és támogatására. Vali férje, Gyula azonban egy meglehetősen egyedi esetről számol be. A házaspár közös vállalkozása egy baranyai sváb faluban található vendégház, amely a mai napig fogadja a vendégeket. Ezek a vendégek kezdetben a helyi lakosok német rokonai voltak, majd idővel bővült a vendégekör. Már évek óta működött a vendégház, amikor Gyula arra gondolt, hogy némi extra jövedelem reményében felesége után megy, és ő is kipróbálja magát⁵¹ az idősgondozói munkakörben. Mikor azonban a faluban elterjedt a hír, hogy a férfi elkezdte a gondozást, a vállalkozás jó híre veszélybe került.

„Pár évvel ezelőtt eszembe jutott, hogy mi lenne, ha télen nem fogadnánk vendéget, és én is kimennék. És sikerült egy olyan helyet szerezni Németországban, a feleségem ápolási helyétől 15 percre, ahol egy férfit kerestek. Akkor lett demences a néni, nem tudták ápolni. És akkor csak azért, hogy kipróbáljam magam, elmentem. Tél volt, úgy volt, hogy négy hét, és négy hét múlva Valinak is lejár és együtt jövünk haza. Föl is vettek volna, azt mondták, hogy nem akarják ezt feketén, de mondtam, hogy értsék meg, van egy vállalkozásom, én ezt csak egy nagyon rövid időre tudom. [...] az volt a legnagyobb baj, itt a faluban elhangzott: »Na már a Gyula is kiment!« És akkor

⁵¹ Mivel Gyula esetében egyszeri alkalom volt a külföldi gondozói munka, nem a gondozók, hanem a gondozók férjei csoportjában kapott helyet a férfi.

elterjedt, és hogy »Nem jövünk, mert a Gyula nincs otthon.« És akkor mondtam, hogy ez nem jó, ha így fog meglábazódni a dolog, hogy én sem vagyok otthon, akkor elveszítjük a vendégeket. Amit építettünk 20 év alatt, azt hamar le lehet rombolni, mert azért mégiscsak úton vagyunk, és ha ez megvan, itt van... De kipróbáltam magam és tetszett.» (Gyula, 59)

A történet rávilágít arra, hogy miért nem válik valaki életében megélhetési forrásai egyikévé a 24 órás gondozás.

Sándor esetében azt találjuk, hogy a külföldi munka nem csak anyagilag stabilizál, hanem lehetővé teszi a további fogyasztást, és egyfajta túlfogyasztást is. Ez részben presztízsjavak megvásárlásában ölt testet, mint például magas árkategóriájú autó vásárlása hitelre, vagy közeli hozzátartozók segítése formájában. A férfi rendszeresen segíti egyébként kimagasló fizetéssel rendelkező fiát. A fiú olykor néhány százezer Forintot kér apjától, az alábbiak szerint pedig ennél jelentősen nagyobb összegeket is kap. A családon belüli pénzmozgás a családi viszonyokat is árnyalja. Nem kizárt, hogy Sándor a felnőtt gyermek lakhatásába való investálással annak jövőbeli megtérülésében bizakodik.

„A mai, mai világba szülői segítség nélkül, magyar fizetésből nem hogy építeni, a csekket nem lehet kifizetni. A gyerek is, 10 milliót kapott a házra, de 22 millió volt csak a telek. Akkora telek, mint ez itten. És hát egy pesti fizetés és egy falusi fizetés, nem, nagyon-nagyon gyenge, hát itt mai világba építkezni. Még ha a CSOK-ot is odaadják... [...] Most még a kapu hiányzik, meg a kertésznek kell jönnie, mert öntözőrendszert lerakták, és tavasszal talán. Meglátjuk, hogy fog ez összejönni.” (Sándor, 58)

Sándor és Zelma esete a *sodródók* és részben *sodródók* csoportjának tagjaival abban mutat hasonlóságot, hogy könnyen elképzelhető, hogy a nyugdíjkorhatár elérését követően is folytatják a gondozói munkatevékenységüket. Ez a feltételezés abból fakad, hogy a közeli hozzátartozóikkal való szoros kapcsolat, a családtagok életszínvonalának javítása egy alapvető célként fogalmazódik meg saját munkamigrációjukban.

A *diplomások* csoportján belül – jóllehet nem mindenkinél – szintén változások figyelhetők meg az életútban a migráció eredményeképp. Anyagi és megélhetési szempontból két csoport bontakozik ki. Egyrészt, a külföldi munka az egzisztenciális stabilitást, lakásvásárlás lehetőségét, az új otthonteremtés körülményeit biztosítja, és két példában a tartós külföldre költözés megvalósítása tárul elénk.

Natália esete azt demonstrálja, hogy egy merész lépés után teljesen felfordulhat egy jól megszokott élet. Natália két hónappal az esküvője után hagyta el otthonát, hogy a házastársával közösen felvett devizahiteleit törleszteni tudja. A férj külföldi munkavállalása katonai hivatása miatt nem merült fel lehetőségként, amelyhez a nyelvismeret és a migrációs hajlandóság hiánya is társult. Natáliának nem okozott nehézséget a gondozói munka, kérdéses volt azonban, hogy férje képes-e feladni hivatását, és kiköltözni hozzá Ausztriába. Hosszas tanakodás után Natália házastársa úgy döntött, hogy követi feleségét, és egy teljesen más

munkakörben kezdett el dolgozni a szomszédos országban. A családi stratégia ezen a ponton már nem kizárólag a hitelek törlesztéséről szólt, hanem a családalapítás megvalósulása lett a tét. A férj kiköltözésével tehát egy hosszú távú kompromisszum született.

„[...] arról volt szó, hogy 1 évig fogom csinálni, és utána hazamegyek és megpályázok megint egy-két tanári állást, de, de aztán annyira élveztem itt kint ezt az életet, hogy nem, nem tudtam. S eljött az, hogy lassan kéne pályáztatni az állásokat, akkor mondtam a férjemnek, hogy én nem tudok hazamenni, nem megy. [...] megmondta, hogy ő magyar, nem hagyja el az országot, a hazáját, én meg mondtam, hogy én meg nem tudok hazamenni, úgyhogy valami köztes megoldás kell, mert, mert hát ebből így nem lesz családalapítás. S akkor addig-addig, még egyszer így berágott és egyszer csak felhívott telefonon, hogy »Felmondtam.«.” (Natália, 33)

A gondozói munka nélkül nem lett volna lehetősége Natáliának saját vállalkozást indítania Ausztriában, férjével közösen lakást vásárolni Grazban, a lakást felújítani és végleg kiköltözni a szomszédos országba. Natália jelentős ágenciával rendelkezik. Legjelentősebb tőkéje nem iskolai végzettsége, hanem elsősorban törekvő mentalitása és német nyelvtudása, amely készségeket kamatoztatva hozta létre fordító cégét. A kezdetben megfogalmazott célokon tehát messze túlmutat a házaspár jelenlegi helyzete.

Meglehetősen pozitív kimenetelt élt meg Barbara is, aki amellet, hogy külföldön találta meg majdani (magyar származású) férjét, már nem tervez hazatérni, továbbá Natáliához hasonlóan szintén ki tudott lépni a gondozói munkakörből. Az interjú idején két minijobot végzett, emellett bébiszitterkedést vállalt. A történetek közös pontja, hogy mindegyik nő meglehetősen kedvezőtlen anyagi helyzetben volt a külföldi munkát megelőzően, azonban mindketten agilis cselekvőként viszonyultak lehetőségeikhez. Míg Natáliát férje támogatta az évek alatt, és közös kiköltözésük egyik legfőbb motorja a családalapítás, otthonteremtés vágya volt, Barbara egyedülállóként kezdte a gondozást, azaz semmi sem hátráltatta abban, hogy végleg elhagyja Magyarországot. Barbara a következőképp látja jelenlegi házastársával a jövőt.

„Ő [férje] 8 éve jött el Magyarországról, ő nem fog hazamenni. Tehát ő nem lát otthon semmit. Ha csak nem történik csoda, és akármekkora változás lesz. Olyan szinten tervezünk, hogy veszünk otthon B.on, vagy Balatonfelvidéken egy kis szőlős tanyát, vagy valamit, de, de a közeljövőben hazaköltözni életvitelszerűen biztos hogy nem. Tehát ő abszolút ellenzi. Nem, nem. Nem. Ezt feladni, ami itt, amit ő is létrehozott, nem.” (Barbara, 48)

A külföldi lét és az ezzel együtt járó stabil egzisztencia tehát elhozhatja valakinek a gyermekvállalás lehetőségét, új tartós párkapcsolattal, szakmai előmenetellel kecsegtethet. Natália fontosnak tartja kiemelni, hogy a migráció nélkül nem csak szakmai éltútja rekedt volna meg, de a gyermekvállalás is jóval bizonytalanabb lett volna. Ausztriában azonban mindez megvalósulhatott. „Ennek az országnak köszönhetem a gyerekeimet és szerintem ez a legfontosabb.” – mondja.

A másik minta nem a létfenntartást, hanem az életszínvonal-növekedést célozza meg. Az egyik gondozó a kényelmes magyarországi életet tűzte ki célul. Elmondása szerint épp annyit szeretne dolgozni, mint amennyi szükséges ahhoz, hogy Pécs mellett fekvő kiskertjére elég időt szánhasson és közben meg is éljen. Az interjú beszámoló alapján úgy tűnik, Magyarországon már nem fog munkavállalásba bocsátkozni az egykori magyartanár, majd cégtulajdonos, noha ennek nem lenne akadálya. A jelen történet nem az egyén cselekvőképességének megnyilvánulásáról tanúskodik, hanem egy olyan döntésről, amely nem születhetett volna meg a korábbi stabil egzisztencia hiányában.

A gondozói munka korábbi, magasabb presztízűnek számító foglalkozás felszámolására is ösztönözhet. A diplomások közt kirívó példa a már többször említésre kerülő Mariettáé. Az életvidám, külföldi tapasztalatszerzésre mindig nyitott nő az idősgondozás előtt rendszeresen vállalt ideiglenes külföldi munkákat. Jelenlegi munkájában, a házi gondozásban azonban egyfajta megfosztottságot él meg a szakmaiság terén, nem karrierként tekint munkatevékenységére. Noha ápolói ismereteit bizonyos fokig alkalmazhatja a gondozás során, sérelmezi, hogy ez az anyagiak terén minimálisan kerül kifejezésre.

A migrációban *fiatalon* részt vevő személyek esetében nehezen megállapítható, hogy milyen hatása lesz a migrációnak az életútra. Noha találunk rá utalást, a migráció ezekben az esetekben elsősorban nem az idősebb generáció, például beteg szülők anyagi támogatása érdekében valósul meg, hanem vitathatatlanul az egyéni célok és érdekek beteljesítéséről szól. Az *útkereső fiatalok* esetében sokféle lehetőséget rejt az életút további része munkapálya és családi élet tekintetében. Észrevehető ugyanakkor, hogy a migrációs tapasztalat önbizalmat adhat a továbbiakhoz, mind a pályaválasztás vonatkozásában, mind önismeret terén. A nyitott életút azonban nem minden esetben ad okot optimizmusra. Ahol a munkamigráció, egyben gondozói migráció családi mintaként jelenik meg, az könnyen megrekesztheti a fiatal szakmai törekvéseiben (ezt látjuk Edit esetében is).

A migráció továbbá nyitottságot, a tapasztalatok mellett élményt is ad, amelyről a kedvezőtlen gazdasági vonásokkal rendelkezők is beszámolnak. Ezek a hatások fontos pontokon alakíthatják az egyén életútját. Erre példa, amikor valaki többféle külföldi munka kipróbálása után arra az elhatározásra jut, hogy végzettséget akar szerezni a kipróbált – jelen esetben a gondozói/ápolói – szakmában. A külföldi munka tehát az egyén iskolázottságára és aspirációira is hatással lehet.

Kérdésként merülhet fel, hogy az ingázással járó gondozói munka miatt halasztják-e a fiatalok a gyermekvállalást, amely kérdésre azonban nem tudunk egyértelmű választ adni. A gyermekvállalás kérdése egyik fiatal válaszadónál sem merül fel, volt, akinél fiatal kora miatt, volt, aki kerülte a témát, vagy nem tartotta elég központinak ahhoz, hogy válaszoljon rá. Az *útkereső fiatalokról* azonban elmondható, hogy a házasságot sem feltétlenül tervezik. A 25 éves Eszter így fogalmaz a házassággal kapcsolatban: „*Nem, azt még nem. Úgy pontosan nem tervezzük. Még úgy gondoljuk, hogy kicsit éljük még az életünket és akkor talán jön magától.*” Vele szemben Edit markánsabb véleményt formál a kérdéstről: „*Én nem vagyok ilyen*

házasságpárti, egyáltalán nem, nagyon nem. Ilyenre nem vágyom, hogy házasság meg ilyenek. Majd alakul. Konkrét terv még nincsen, de majd alakulnak a dolgok.” A 30 éves nő a gyerekvállalással kapcsolatos kérdésre nem válaszol, feltételezhető ugyanakkor, hogy nincs határozott elképzelése ezzel kapcsolatban.

A fentieket összefoglalva megállapítható, hogy a *sodródók* csoportjába tartozóknál, azaz a legkedvezőtlenebb életutat bejárt válaszadóknál figyelhetők meg legkülönbözőbb hatások az életút és a migráció között. Ez felfedezhető egyrészt anyagi értelemben és munkapálya stabilitását tekintve, ahol a migráció bizonytalan vagy munkanélküli időszakot zár le, emellett jelentős változásként tartható számon az adósságok felszámolása, a háztartás gazdaságának egyenesbe hozása. A migráció a közeli hozzátartozók, általában lányok életútjára is hatással lehet, valamint felmerül a lehetősége a tartós külföldre költözésnek. A külföldi munka negatív egészségügyi következményei kizárólag ebben a csoportban jelentek meg, ami szintén azt igazolja, hogy a *sodródók* életében különösen meghatározó szerepet tölt be a migráció. A *stabilabb* élettörténeti elemekkel rendelkezők csoportjában a migráció kisebb befolyással bír az életútra, amelynek oka, hogy némileg több mozgástérrel rendelkeznek ezek a személyek. A külföldi kereset szintén stabilizálja a munkapályát és egzisztenciális biztonságot nyújt, azonban már nem krízishelyzetekre ad választ. Két új szempont jelenik meg a részben *sodródók* körében, a külföldön létesült, új párkapcsolat, valamint az otthon maradt gyermek oktatásának finanszírozása. A külföldön magukat fiatalon kipróbálók, de a beszélgetéskor már középkorú vagy idősebb személyek esetében a külföldi munka a háztartásra stabilizáló hatással van, növelheti az egyén cselekvőképességet, valamint vállalkozásra való hajlandóságát. A *vállalkozóknál* ezen kívül csupán a létfenntartás biztosításának szempontja jelent meg. A *diplomával* rendelkező idősgondozóknál a többféle gazdasági következmény mellett egy kényelmesebb, kihívásoktól mentes életet nyújthat a biztos külföldi jövedelem, emellett sarkallhat a tartósan külföldre költözésre, mint azt több esetben láttuk. További nem materiális következményként a családalapítás megvalósulása, valamint gyermek oktatása jelenik meg. Végül, az *útkereső fiatalok* a minden élettörténeti csoportban megjelenő egzisztenciális bizonytalanság oldását, valamint új párkapcsolat létesítését említették.

6.6. Összefoglalás

A Baranyából német nyelvterületre induló idősgondozók élettörténetét az anyagi helyzet, korábbi munkaerőpiaci tapasztalatok, iskolai végzettség, ágencia és kor változók mentén vizsgálva öt csoport rajzolódik ki, amelyek a *sodródók*, *részben sodródók*, *vállalkozók*, *diplomások* és az *útkereső fiatalok*. A *sodródók* élettörténete és társadalmi jellemvonása tér el a legnagyobb mértékben a többiekétől, ők töredezett munkapályájuk és rossz anyagi helyzetük mellett egyéb kockázati tényezőkkel is bírnak. A gondozók munkaerőpiaci előzményeinek feltárása rávezet arra, hogy a kilencvenes évek elején lezajló gazdasági átmenet és a 2008-ban kibontakozó gazdasági válság súlyos nyomokat hagyott a későbbiekben külföldi munkát vállaló személyek életében. Ennek fényében nem meglepő, hogy a gondozói migrációt magukra vállaló, alacsonyabb státuszú személyek anyagi és

megélhetést érintő okokat sorakoztatnak fel motivációik vonatkozásában, mint az adósságok léte, a térségben gyakran előforduló munkahelyhiány vagy a vidéki létből fakadó munkaerőpiaci diszkrimináció.

A migrációs motivációk és élettörténeti kategóriák összevetése azt mutatja, hogy a gondozói migrációt kiváltó okok nem vezethetők vissza egyetlen tényezőre, sokszor különféle természetű faktorok konstellációját látjuk egy-egy történetben. A kedvezőtlen élettörténettel rendelkezők fő motivációi ugyan anyagi jellegűek, ám azok gyakran összefonódnak családi krízishelyzetekkel. Az interjúk arra mutatnak rá, hogy a stabilabb társadalmi háttérű személyeknél számottevően több nem anyagi motivációk jelenik meg, mint ahogy ezt a 8. táblázat is összefoglalja.

Megfigyelhető, hogy a bérekkel való elégedettség bizonytalansága kapcsolatban áll azzal a jelenséggel, hogy az érintettek nincsenek tisztában a munkamigrációval járó költségek és hasznok minden komponensével, egyes elemeket, mint például a családtól való távollétet, egyéb pszichikai költségeket figyelmen kívül hagynak. A *sodródók* csoportjában megfigyelhető a család érdekében hozott önfeláldozás és a Chayanovi értelemben vett önkiszákmányolás is. Jóllehet a gondozók tisztességes bért kívánnak maguknak, nem tudnak eltekinteni attól a ténytől, hogy munkájuk nem igényel szaktudást, könnyen helyettesíthető és egy ki nem mondott konszenzus alapján alacsony megbecsültségre tart számot. Jellemzően a magas iskolai végzettséggel rendelkezők számítják át keresetüket órabérre és fogalmazzák meg elégedetlenségüket bérük vonatkozásában, amely kapcsolatban áll korábbi munkaerőpiaci tapasztalatukkal is.

Az utolsó alfejezet a migráció következményeit vizsgálta a különböző élettörténeti típusok mentén. Az öt kategóriában a migráció számos különféle hatása rajzolódik ki. A legkedvezőtlenebb életúttal rendelkező válaszadóknál elsősorban az anyagiak és munkapálya vonatkozásában figyelhetők meg fontos változások, ugyanakkor a migráció befolyásolhatja a közeli hozzátartozók életútját is. Az elemzés szerint a stabilabb háttérrel rendelkezők esetében a migráció kevésbé hoz jelentős változásokat a háztartás gazdasági életében, míg hozzásegíthet új párkapcsolathoz vagy a gyermek iskoláztatásához, a magasabb iskolai végzettségűek számára pedig kényelmesebb életet biztosíthat a külföldi jövedelem.

7. Nemi szerepfelfogások és élettörténet összefüggései

7.1. Nemi szerepfelfogások típusai a válaszadók körében

Az empirikus anyag elemzése rámutat arra, hogy különböző súllyal, többféle kombinációban jelennek meg a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök az idősgondozók és partnereik körében. Ritkán állnak önmagukban a szakirodalomból ismert klasszikus nemi szerepek, jellemzőbb az attitűdök keveredése az elbeszélők életében. Az alábbiakban bemutatom azokat a nemi szerepfelfogás típusokat, amelyek a kutatás során a kérdezett idősgondozó nők körében körvonalazódnak. Ezt követően megvizsgálom, hogy miként jelennek meg a nemi szerepek az élettörténet kontextusában.

Hagyományos-egalitárius szerepfelfogás

Nemi szerepfelfogás tekintetében egy csoportba sorolhatók azok a személyek, akik körében a hagyományos és az egalitárius szerepfelfogás együttesen van jelen. A nők elbeszéléseikben pontosan meghatározzák saját helyüket és feladatköreiket a párkapcsolatban, amelyek egy normatív nemi szerepeltől tesznek tanúságot. Az általuk említett feladatkörök főként az otthon melegének fenntartására, háztartási munkákra, valamint a gondoskodó munkára irányulnak. Magukhoz elsősorban a reprodukív munkát rendelik és elmondásuk alapján úgy tűnhet, egyfajta kiszolgáló feladatkört töltenek be a háztartásban, miközben a férfiak feladatai élesen elkülönülnek ezektől. Az egyik gondozó a következőképp nyilvánul meg a családi munkamegosztásról: „Az otthon? Az asszonyé.”. Másikuk pedig így jellemzi azt a kéthetes időszakot, amelyet otthon tölt: „a lakásba takarítok, (...) gyerekeimhez elmegyek, unokáimhoz, ennyi. Főzök, sütök, férjem igénye szerint.”. Ezzel párhuzamosan azonban megjelennek a feladatok egyenlő elosztására vonatkozó állításaik is, amelyekben az asszonyok közös munkavégzésről, a férjek és élettársak aktív jelenlétéről számolnak be. A beszámolók rávilágítanak arra, hogy az együttműködő férfiak már párjuk migrációjának kezdete előtt is tevékenyen részt vettek a házimunkában és családon belüli gondozási, gondoskodási feladatokban. Az ezen csoportba tartozó nők közös tapasztalata tehát a férfiak csekély részvétele az egyébként „nőiesnek” címkézett házimunkában.

Hagyományos szerepek

Egy másik csoportot képeznek azok a nők, akik a fentiekhez hasonlóan hagyományos férfi-női nemi szerepeltől vallanak és élnek meg nap mint nap, azonban elbeszélésük arra enged következtetni, hogy az egyenlőségre való törekvés szinte elhanyagolható a háztartásban. A külföldi munkavállalást megelőző időszakról úgy nyilatkoznak, hogy kizárólagos részt vállaltak a rászoruló családtagok gondozásában, a háztartási feladatok nagy részét ők végezték el, sokszor egyedül igyekeztek kezelni a családon belül felmerülő gazdasági és családi kríziseket, és ezen feladatok nemek szerinti megosztását nem kérdőjelezték meg. Két típus rajzolódik ki

azon nők körében, akiknél pusztán a hagyományos nemi szerepfelfogás mutatkozik meg: az egyik szerint a férj vagy élettárs egyáltalán nem értékeli párja erőfeszítéseit és munkáját, miközben a nő beletörődve fogadja el, hogy a férfit egy életen át ki kell szolgálnia. Ezekben az esetekben erőteljes a férfi-női viszony tematizálása, azaz egyértelmű, hogy a férfi referenciapontot jelent a nő mindennapi életében. A másik típus egy olyan női karaktert mutat be, aki – vélhetően okkal – egyáltalán nem tesz említést férfi szereplőkről, nemi szerepfelfogása idős szüleihez, vagy más gondozandó személyhez való viszonyulásában tükröződik. Néhány esetben kétségtelen, hogy a kérdezett valamit elhallgat a férfiakkal való viszonyában. Erre példa annak az asszonynak a beszámolója, aki magáról az egész interjú során házasként beszélt (pontosabban végig férjeként utalt egykori házastársára), míg másnap a szomszédja (külön rákérdezés nélkül) közölte, hogy az asszony valójában már 3 éve elvált. Azokban az esetekben, amelyekben hasonló információhiány jelenik meg, nehéz rekonstruálni az élettörténet és nemi szerepfelfogás összefüggéseit. Azonban ekkor is rendelkezésre áll a biográfiai elemzés eszköztára.

Egalitárius-individualista értékek

A jelen kutatás látóterébe került személyeknél egalitárius értékek minden esetben az individualista nemi szerepfelfogással társulnak, amennyiben azok nem hagyományosak voltak. Az idősgondozóknál ez abban nyilvánul meg, hogy a partnereket tevékeny gyermekgondozó és gyermeknevelő szerepben látatják, akik a hétköznapiakban aktív szerepet vállalnak különféle házimunkákban. Mindezt el is várják tőlük az érintett nők, a férjek, apák részvételét természetesnek veszik. A gondoskodó apák praktikus helyet kapnak a nő történetében, azonban a férfi felé támasztott pontos elvárások nem feltétlenül derülnek ki női szemszögből, az asszonyok inkább saját szerepeiknek, maguk felé támasztott elvárásaiknak adnak hangot.

Individualista értékek

Külön kategóriaként tartható számon azoknak a nőknek a csoportja, akik kevésbé vagy egyáltalán nem engedtek betekintést a férfiakkal való viszonyukba. Az interjú során nem említettek férfi szereplőket, néhány kulcsfontosságú élettörténeti pontot (például családi állapotra, gyermekek létrehozására vonatkozó biográfiai elemeket) pedig csak célzott rákérdezést követően mondtak el. A férfiakkal való megnyilatkozásaik sokszor inkább negatívak voltak, ezzel párhuzamosan saját ágenciájukat, a férfiaktól való függetlenségüket hangsúlyozták. Jóllehet a férfiak sok esetben folyamatosan jelen voltak a nő élettörténetében, az elbeszélésben inkább mellékszereplőkként jelentek meg. Az önmagukat függetlenként bemutató nők értékei a gyermekkel és szülőikkel való viszonyban is egyértelműen megmutatkoznak. Az erősen individualista értékekkel bíró nők nem érezték erős gondozási kötelezettséget idős, beteg szüleik irányába, azt gyakran más családtagra vagy partnerükre

bízták, amely gyakorlatot nem tartották problémának. Az egyetlen gondozó, aki elmondása szerint önként vállalta a gyermektelenséget, szintén individualista attitűdökkel bírt.

Hagyományos-individualista értékek

Végül egy sajátos kategóriát alkotnak azok, akiknél egyszerre találhatók meg a hagyományos és az individualista értékek. Ez a kombináció elsősorban ellentmondásosnak tűnhet, és részben valóban az. Van olyan válaszadó, aki csak a narratív önbemutató szintjén képvisel individualista értékeket, hétköznapi tapasztalatai (és a partner-interjú) alapján azonban egyértelmű, hogy egy erősen tradicionális szerepfelosztás dominál a háztartásban. Ugyanakkor arra is található példa, hogy noha a nő elfogadja a rá háruló kötelezettségeket (mint például a partner eltartása), igyekszik kezébe venni az összes többi, ház körüli feladatot is, tudatosan kihagyva férjét a döntéshozatal lehetőségéből.

Férfiak nemi szerepei

A fentiekben a női kérdezettek nemi szerepfelfogásait kategorizáltam elbeszéléseik alapján. Érdekes azonban külön tárgyalni az érintett férfiakat⁵² is ezen szempontból. A kutatásban megszólaló férfiak nagy része egyértelműen egyenlőségpárti. Beszámolóik arra engednek következtetni, hogy partnereik migrációját megelőzően és az alatt is együttesen végeztek bizonyos munkatevékenységeket párjaikkal, kivették a részüket a ház körül feladatokból, idős családtagok ellátásából, gyermeknevelésből. Amikor gyermekeik kicsik voltak, aktívan magukra vállalták az apai szerepeket.

Ezzel szemben egy olyan mintázat is kirajzolódik, amely inkább hagyományos attitűdökre vall. Az otthon maradt férj felszabadultan veszi tudomásul, hogy párja távollétével sem kenyérkeresői feladatokat nem kell ellátnia, sem háztartási munkákat, mivel ez utóbbiakat más női családtagok végzik. Itt már nem beszélhetünk egalitárius nemi szerepekről, mint inkább a férfi-női munka tradicionális felosztásáról. *„A lány azért, az tudja, hogy itthon mi van, ugye, mer én, mert én a pénzügyi dolgokkal, tévé, rádió, adó, az nem én asztalom, azzal én nem foglalkozom. Azt a lány intézi, ezt ők megbeszélték és most is minden nap beszélnek egymással, kapja az instrukciókat a lány, úgyhogy. Tényleg nem sokat beszélünk erről.”* A férfi a nyugdíjas kort a jól kiérdemelt pihenés éveinek tekinti és ennek megfelelően is cselekszik,

⁵² A terepmunka során, az adott körülményeket figyelembe véve igyekeztem megkérni a beszélgetésre vállalkozó nőket, hogy férjeikkel, élettársaikkal is készíthessek interjút. Ez nem minden esetben volt reális kívánság, számos esetben fel sem merült ennek lehetősége. Ennek oka részben a családi állapot adottságaiból fakadt. Noha majdnem minden válaszadó rendelkezett párkapcsolattal az első külföldi kiutazásakor, ezeknek egy része az évek alatt felbomlott vagy özvegygé vált az asszony. A felkérésnél szintén óvatosságra intett a társ rossz egészségi állapota, különösen a demens vagy más súlyos betegséggel küzdő partnereknél. Az együttműködés feltételezte a feleséggel/élettárral való jó viszonyukat, hiszen minden esetben a nőknél keresztül értem el a férfiakat. Mindezek alapján egy meglehetősen szelektált csoport válaszai rajzolódhatnak ki az alábbiakban.

miközben 67 éves, szintén nyugdíjas felesége kéthetenként Ausztriában végzi a gondozói munkát, hazatérve pedig azon munkálkodik, hogy biztosítsa férje mindennapi kényelmét.

7.2. Nemi szerepek és élettörténet kapcsolata

A nemi szerepfelfogást számos demográfiai, szociális, gazdasági tényező alakítja. Az alábbiakban igyekszem összefüggést találni a meginterjúvált személyek élettörténete és nemi szerepfelfogásuk között, abból az alapfeltevésből kiindulva, hogy a megélt életeseményeknek hatásuk van az egyén értékeire. Hétköznapi ismeretek alapján kézenfekvő lenne az alacsony státuszú, kedvezőtlen életpályát befutó személyeknél tradicionális értékeket, míg a magasabb iskolai végzettségű és magas státuszúaknál egalitárius, individualista értékeket feltételezni. A valóság azonban egy ennél jóval összetettebb képet mutat, amelyről az alábbi elemzés számol be. A továbbiakban is segítségemre lesz az élettörténeti tipológia, amely jól elkülöníthető csoportokra osztja a kutatásba bevont idősgondozókat és párjaikat megélt életeseményeik szerint.

A 10. táblázatban megtalálhatók a nemi szerepfelfogások egyes kategóriái, egymástól elkülönítve a nőket és a férfiakat. A táblázat nem tartalmazza azokat a válaszadókat, akik esetében a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök nem voltak egyértelműek, azaz az interjú során nem derült ki, hogy miként vélekednek a nemi szerepekről. A jelen esetben sem esetszámokat, hanem előfordulásokat jelölök az egyes típusokon belül.

10. táblázat: A kutatásban megszólított gondozók és partnereik nemi szerepfelfogásának előfordulása élettörténeti típusok alapján

	Nők				Férfiak		
	Hagyományos-egalitárius	Hagyományos	Egalitárius-individualista	Individualista-hagyományos	Individualista	Egalitárius	Hagyományos
Sodródók	X	X		X	X	X	
Részben sodródók	X	X*	X		X		X
Vállalkozók	X		X	X		X	
Diplomások			X		X		
Útkereső fiatalok		X					

Forrás: a szerző saját szerkesztése. *Jelmagyarázat:* *ezen belül szintén: hagyományos értékek, individualista önbemutatóval

A *sodródók* csoportján belül a várttal ellentétben majdnem minden egyes nemi szerep kategória megjelenik a nők körében: az egalitárius-hagyományos, hagyományos, individualista-hagyományos és tisztán individualista érték is.

A hagyományos, egyben egyenlőségen alapuló értékek kombinációja nem váratlan az alacsony státuszú személyek esetében, amennyiben biográfiai életeseményeiket vesszük sorra. A közös

ház felépítése, gyermekek iskoláztatása, munkanélküli időszakok, munkaerőpiaci megpróbáltatások, a családban bekövetkezett betegségek, valamint instabil egzisztencia mind olyan tényezők, amelyek sok esetben közös fellépést és megoldást igényelnek, folyamatos kooperációra ösztönözve egy pár életét. Elmondható tehát, hogy bizonyos esetekben a közös küszködés hozta elő, vagy erősítette meg ezt a mintát. Az együttműködésre való hajlandóság különösen szükséges a közös családi vállalkozásban, a férj egészségromlásánál vagy a párra nehezedő hitelek esetében. Ezekben az esetekben a felmerülő problémák megoldása nem lehetséges részlegesen, azok mindkét fél alkalmazkodását igénylik.

A *sodródók* közül Ilona példája jól illusztrálja a házastársi kooperációt. Mivel vendéglátós munkájuk miatt szinte minden nap dolgoztak férjével, szoros együttműködésre volt szükségük a mindennapokban, különösen gyermekeik ellátása kapcsán.

„Vendéglátásban reggeltől késő estig kell dolgozni, és úgy osztottuk be mindig, hogy mindig legyen otthon valaki a gyerekekkel, legyen tiszta ruha, vasalt ruha, nálunk így ment. Amúgy meg ott volt mellette a sok mellékes munka is, ugye a háztartás mellett. A szőlő, a kert, a kukorica, a jószágok, akkor még minden volt. [...] mondjuk én többet csináltam, mint ő, de ő sem állt ellen, (úgyhogy) ha kellett, akkor vasalt, ha kellett, akkor főzött, ha kellett, kiment a szőlőbe, de megcsinálta mindig a dolgát.” (Ilona, 57)

Ilona beszámol arról, hogy egy rövid ideig együtt dolgoztak férjével külföldön az agrárszektorban, és ha nem szól közbe a férfi betegsége, terveik szerint tartósan maradtak volna kint, hogy minél előbb rendezzék felhalmozott adósságaikat. 2008 környékén azonban a férj súlyosan megbetegszik, így az egyébként szintén egészségügyi problémákkal küzdő asszony egyedül indul el Németország felé, ahol kezdetben idénymunkát végez, majd három hónap után elkezd az idősgondozást. Hagyományos nemi szerepfelfogása szintén tetten érhető a családon belüli gondoskodási feladatok kapcsán, azonban vitathatatlan, hogy családja és férje boldogulásáért bármit megtenne. Ilona férjét kritikus állapota miatt⁵³ nem sikerült elérni, hogy megerősítse az elhangzottakat. Más hasonló példában azonban (pl. Anna és Gáspár esetében) megfigyelhető, hogy beszámolóik a feladatok nemi felosztásáról nem mondanak ellent egymásnak.

A *sodródók* csoportjánál maradva, a fenti példához képest eltérő mintázatot mutat az a háztartás, ahol a tradicionális szerepek dominálnak és az egyenlőségre való törekvés hiányzik. A beszámolók alapján nem újkeletű dologról van szó, hanem évtizedek óta rögzült, megváltoztathatatlan nemi szerepekről, amely döntően a férfi hozzáállásának köszönhető. Marika szintén egy nehéz családi képet fest le. Az asszony súlyos mentális problémákkal küzdő és demens férjét gondozza, a párt mégsem egy elégedett, stabil egységként ismerjük meg. Marika négy generációnak otthont adó házában a hagyományos nemi szerepfelfogás uralkodik: a nők feladatai élesen elkülönülnek a férfiakétól, a férjtől nem elvárható a segítségnyújtás. A feleség elbeszélése azonban arra enged következtetni, hogy a férfi betegsége kialakulását megelőzően sem becsülte meg az otthon végzett, nem fizetett munkát,

⁵³ A személyes találkozó előtti hetekben amputálták a férfi egyik lábát.

Marika pedig ellentmondás nélkül túrta, hogy férjét egy életen át ki kell szolgálni. A későbbiekben kiderül, hogy a fizetett munkát sem értékelte a férj.

Kérdező: Mennyire ismerte a férje a mindennapi tevékenységeit, amit külföldön végzett?

Marika: Ismerte, hogy mit kell csinálni, de őneki, ő nem jut el odáig. Ő nem tudja felfogni ezt, ő demenes, ő nem fogja fel.

Kérdező: És régebben?

Marika: Hát, akkor sem fogta föl rendszeren, mert állandóan azt hitte, hogy én nyaralni vagyok. De hát nem nyaralni voltam, hanem dolgozni! Kivitettem magammal, egyszer kijött hozzám látogatóba, mert kijöhetett ahhoz a nénihez, látta, hogy mit csinálok, ő ezt, hogy mondjam, ő nem, nem tolerálta. Az itthoni munkámat sem. Ez nem munka. Nem, ezt nem is. Itthon is, akármit dolgozok, csinálhatok, amit akarok, ő ezt készpénznek veszi, természetesnek és semmi tovább. Ő ezt természetesnek veszi. Nem is veszi föl. Ő úgy gondolja, hogy ez így van, ez így van jól, így kell csinálni, ennyi.

Egy másik kategória a hagyományos nemi szerepek individualista értékekkel való keveredése. A kérdés továbbra is az, hogy az adott élettörténet, jelen esetben a sodródás címkével ellátott típus miként alakíthatja a szerepfelfogást. Az interjúk rámutatnak, hogy a munkaerőpiaci marginalitás mellett a kedvezőtlen magánéleti tapasztalatok is befolyásolhatják a nemi szerepekről alkotott képet. Tamarában egy férfiához ambivalens módon viszonyuló nőt ismerhetünk meg, aki két kisgyermekével maradt egyedül, amikor férjétől 34 évesen elvált. Valószínűleg a magánéleti előzmények miatt is erős benne az anyai gondoskodás. Így fogalmaz: „[...] nekem mindig a gyerekeim voltak a legfontosabbak. Mai napig. Hogy velük mi van, hogy az ő életük, ez felülír mindent”. Ezt az állítását igazolja a gondozó élettörténete is. Az asszony többször dolgozott külföldön a munkaintenzív szektorban, amelyeket alacsonyan fizetett magyarországi munkái váltottak. Többször hagyott fel külföldi, jól fizető munkájával és tért haza Magyarországra, amikor már nagyon hiányoztak neki gyermekei. A nő beszámolójában nincs nyoma egyenlőségen alapuló párkapcsolati elemeknek, pozitív kontextusban egyedül volt férjét említi, szemben apjával, valamint volt és jelenlegi barátjával. Mindennapi tapasztalatait tehát azt mondatják vele, hogy a férfiakban nem lehet megbízni: „én egész életemben olyan típusú ember voltam, hogy én magamat segítem ki a bajból és törekszem mindig a megoldást megtalálni és igazából senki nem, nem igazán segített rajtam eddig sem.”. Egy külön kategóriát alkot tehát az egyedülálló anya, aki az érzelmi próbatételek ellenére visszalép a migrációba, vagy különböző időszakokban ki-be lép belőle, attól függően, hogy épp mely területen érez nagyobb nyomást. Akár gyermekeivel marad, akár a külföldi munkát választja, látható, hogy minden esetben valamiről le kell mondania, ez által kényszerként éli meg a döntést.

Az utolsó minta az élettörténeti kategórián belül a pusztán individualista attitűd. Ez hajadon családi állapotú, gyermektelen nők esetében fordult elő. Ezen csoporton is belül is megjelenik korábbi rossz tapasztalat a férfiakkal, például fiatalkori molesztálás képében. Az egyik kérdezett nő az interjú időpontja környékén kibontakozó #metoo mozgalom apropóján

kezdett el beszélni az őt ért egykori bántalmazásról, ami miatt középiskolai tanulmányai is egy időre megrekedtek. Az interjú alatt egyáltalán nem említ férfiakat a zaklató tanáron kívül.

A következő élettörténeti csoportban, a *részben sodródók* esetében szintén sokszínű szerepfelfogással találkozunk. Családi állapot terén meglehetősen vegyes képet mutatnak, házas, élettársi kapcsolatban élő, özvegy és elvált nők is megjelennek a csoportban. Néhány példával szemléltetem, hogy miben térnek el vagy épp hasonlítanak ezek a korábbiakhoz.

A fentiekben drámai életesemények példáján keresztül láttuk, hogy miként érvényesül a családi összetartás. A *részben sodródóknál* megfigyelhető, hogy az egalitárius hozzáálláshoz ezek nem feltétlenül szükségesek. Az 58 éves Mariann és élettársa egyenlően osztja fel a ház körüli munkákat, mindketten dolgoznak, a családi kassza nem képezi vita tárgyát a háztartásban. Nem adódik konfliktus abból sem, amikor az asszony távol van, hazatérével nem nehezedik rá hirtelen az összes házimunka. Így fogalmaz: *„Toleránsak is nagyon. Ha épp itthon vagyok, és nincsen főzve, nem mondják azt, hogy hát most miért nem főztél, vagy miért nincs, vagy tudod. Nincsen ilyen.”* A közel 1200 fős településen élő, érettségizett asszony azonban elméleti szinten ragaszkodik a munka tradicionális nemi felosztásához: számára egyértelmű, hogy lánya fogja gondozni, ha idős lesz, bizonyos feladatokat, például a főzést pedig a családban kizárólag nők végeznek. Mariann úgy véli, amikor már lánya is távol lesz külföldi munkavállalása miatt, élettársa nem fog magának főzni, inkább az előre lefagyasztott ételadagokat fogja elfogyasztani. Jóllehet ez a kettősség áll fenn, a családban betöltött szerepek egyensúlyban vannak.

A *sodródók* és *részben sodródók* csoportjába tartozó, hagyományos értékrenddel rendelkező nők nemi szerepfelfogásában nem található jelentős eltérés. A csoportban azonban megjelenik egy új nemi szerep minta, az egalitárius-individualista szerepfelfogás. Ennek jellegzetessége, hogy noha a családi együttműködés láthatóan intenzív a partnerrel, a nő nem rest megragadni az alkalmat, hogy teljesen váratlan ötletek által vezérelve olyan fontos, a háztartás életét is befolyásoló döntéseket hozzon, amely során partnerét kihagyja a döntéshozatalból. Erre példa Petra esete, aki egy hirtelen ötlettől felindulva hagyta ott korábbi munkahelyét, és egyik napról a másikra jelentette be családjának, hogy elkezd Ausztriában az idősgondozást. Arra a kérdésre, hogy kivel beszélte meg a döntést, így felel: *„[...] ezt a döntést senkivel, mert én egy olyan ember vagyok, hogy szikra pattan a fejemben és úgy gondolom, hogy ha nekem ez bejön, akkor mindenkinek jó.”*

Végül, szintén jelentkezik a csoportban a pusztán individualista nemi szerepfelfogás. Ebben a csoportban önérzetes, a férfiakra tudatosan nem alapozó női kép tárul elénk, ahol azonban a társadalmi állás miatt nagyobb mozgástérrel rendelkezik a nő. Ez például abban nyilvánul meg, ha egy pár két külön háztartást vezet. Amellett, hogy nem ösztönzik őket gazdasági megfontolások, hogy összeköltözzenek, amely révén az esetleges költségeket csökkenthetnék, láthatólag nincs is szándékuk megtenni ezt a lépést. Így nyilatkozik az egyik gondozó a háztartási feladatok felosztásáról: *„Ő otthon megoldja a takarítást az ő lakásába, én az én sajátomba. Nem megyek hozzá takarítani. Nem is igényli.”*

Az egykor *vállalkozást* végző és a mai napig ágenciával bíró idősgondozók csoportjában az egalitárius értékek dominálnak, ugyanakkor ezek keverednek egyéb attitűdökkel is. Ez az összefüggés nem váratlan, figyelembe véve, hogy a vállalkozók munkája folyamatos nyitottságot és adaptációt kíván. Családi állapotukat megfigyelve az látható, hogy mindegyikük házas. A nők gondoskodó, gyermekeiket olykor túlzott lelkesedéssel is kiszolgáló anyai szerepei különösen erősek, ugyanakkor házastársukért, a családi boldogulásért is bármit megtennének.

Az egalitárius-individualista szerep egy olyan típust ábrázol, ahol a nő a munkájára önmegevalósításként tekint. A válaszadó nem hivalkodik vele, de elbeszélése arra mutat rá, hogy úgy látja, kemény és kitartó munkája révén férjénél többet ért el az életben. Férjét jó apának tartja, elismeri a férfi mindennapi segítségét, a gyermekekkel való foglalkozást, azonban egyértelművé teszi, hogy a gyermekek taníttatása saját erőfeszítéseinek eredménye. *„Tehát ő [férje] mindent megcsinált, ő felmosott, ő berakta a mosást, a gyerekeknek, felöltöztette őket, kikészítette a ruhát, kivasalta nekik, a főzésre nem kényszerült rá.”* – meséli az asszony. Gyermekeiről pedig a következőképp nyilatkozik: *„általános iskolába normálisba járatom őket. [...] Ők nagyon szigorúan lettek tartva, nekem nagyon nagyok voltak az elvárásaim velük szemben, őnekik is nagyok voltak az elvárásaik velem szemben. Mindent megkaptak, a lányom az bejárta egész Európát, az én lányom mindenhol volt tanulmányúton, volt Ausztriában, Passauban egy hetet iskolában, szóval mindenhova elmehetett az általános évei alatt.”*

Fontos pontra világít rá az elbeszélés, amely szerint a családi élet nem látta kárát az anya külföldi távollétének. Egyrészt, mivel a gyermekek iskoláztatása sikeres volt, másrészt az apa aktívan kivette a részét a háztartási feladatokból, azaz együttműködő volt. Az eset azt szemlélteti, hogy a stabil családi háttér miként biztosíthatja a gondozónak az ágenciát az élet különböző területein, a szakmai pálya mellett (mivel vállalkozóról van szó) a családi életben, gyermeknevelésben is.

Abban az esetben, amikor az egalitárius mellett részben tradicionális értékek jelennek meg, megfigyelhető, hogy éppen a nemi szerepek hatékony felosztása miatt működik jól a család, függetlenül attól, hogy épp ki van külföldön, vagy milyen élethelyzet áll be a család életben.

„Néha éreztem rajta, hogy ő a családfő, és neki kéne, de mindig megnyugtattam, hogy mindegy, hogy ki hozza a pénzt. Egy családba jó helyre kerül, régebben te kerestél sokkal többet, a lehetőségeidet kihasználtad, most én vagyok soron. És nekem is jól esik, hogy tudok a családomon egy kicsit segíteni. És akkor ő megnyugodott mindig. Mert sokan mondják a faluban is, hogy az asszony hozza a pénzt. És az baj? Nekem édes mindegy, hogyha a családban jól működnek a dolgok, hogy ki hozza a pénzt.” (Vali, 56)

A *diplomásoknál* két egymással szinte egyező nemiszerep-típus rajzolódik ki: az egalitárius-individualista és az individualista felfogás. A gondozási munkához egyértelműen túlképzett nők között találunk házast, párkapcsolatban élőt és elváltat is. Az egyik, jelenleg egyedülálló

diplomás nő nemi szerepei azonban nem elemezhetőek, mivel a témakört nagyon diszkréten végig hárította az interjú alatt. A többiekénél azt találjuk, hogy a férfi partnerek nem tudnak minden esetben a nők versenytársai lenni. Több jelenlegi partner alacsonyabb végzettséggel rendelkezik, mint a nő, az elmesélt történetek pedig arra világítanak rá, hogy a korábbi partnereknek súlyos jellemhibáik voltak (mint megbízhatatlanság, felelőtlenség). Mivel a régmúlt történeteinek elmesélése a jelen perspektívájából történik, elemzésük nehézségekbe ütközik, így most a jelenlegi párkapcsolatokra fókuszálok. A versenyképesség problematikájának a következőképp ad hangot Natália: „[...] én sokkal erősebbnek gondolom magamat, mint őt [férjét]. Mint lelkileg, mint egyáltalán. Testileg nyilván nem, de sokkal jobban bírom az akadályokat.” Másikuk egy olyan gondolatot fogalmaz meg, amelyet egyébként alacsony státuszú gondozó szájából is hallottunk: „Nem szabad egy rossz kapcsolatba benn maradni, meg egy fertőből, tehát ami lelkileg rombol, az nincs értelme tovább csinálni, még akkor sem, ha gyereke van az embernek. Újat kell lépni.” A vélemény egy önreflexív, a megalkuvást elutasító személyiségre utal, amely gondolatban az egyén cselekvőképessége is megmutatkozik. A fő különbség a két eltérő társadalmi státuszú nő esetében alapvetően a narratíva⁵⁴ szintjén nyilvánul meg, míg a párkapcsolati kudarc és az ezzel járó áldozatok nehezen összevethetőek. Az individualista attitűd a szülők és gyermekek felé irányuló gondozási/nevelés kötelezettségekről alkotott véleményben is megmutatkozik, ahol teljesen más mintát látunk, mint más csoportoknál. Ebben a csoportban jelenik meg a szülő idősothtonban való elhelyezése, vagy a fiatalok gyermek lelkiismeret-furdalás nélküli, időszakos elhagyása.

Az *útkereső fiatalok* esetében ezen a ponton nehézségbe ütközünk, hiszen az életút még nem bontakozott ki, kevés a korábban megélt (akár szakmai, akár magánéleti) tapasztalat, amely referenciapontként szolgálhatna az elemzéshez. A családalapítás előtt álló fiatalok nemi szerepfelfogása nem állapítható meg egyértelműen az interjúk alapján, és nincs kiforrott véleményük/nem derül ki az sem, hogy miként gondolkodnak a gyermekvállalásról. Közös bennük, hogy alig beszélnek párjukról, a kapcsolatot nem minősítik. Két fiatal elbeszélésében a tradicionális szerepfelfogás érhető tetten, náluk ez a jövőben gondozásra szoruló nagyszülők és szülők felé irányuló erős kötelességérzetben, valamint a háztartási munka tradicionális nemi felosztásában nyilvánul meg. A 25 éves Eszter a következőképp vélekedik, amikor élettársa ház körüli munkáiról beszél: „az ilyen férfimunkát, favágást, meg ilyesmi egyértelmű, hogy megteszi, meg a fűnyírást, de én úgy gondolom, úgy vagyok evvel, hogy a nők takarítsanak”. Bizonyos háztartási feladatokat tehát egyértelműen női munkákhoz sorol, többek közt a gondozást is. A közel ezer fős településen élő, általános iskolai végzettséggel rendelkező Eszter számára nem kérdés, hogy ő fogja gondozni szüleit, ha idősek lesznek. A nemi szerepekről való elképzelését részben alacsony iskolai végzettsége, részben a családi-kulturális minta, roma származása határozza meg. Janky (1999) felhívja a figyelmet arra, hogy a roma gyermekeket korábban tekintik a családban felnőtt, önálló döntés meghozatalára képes személyeknek, valamint a háztartási munkába is hamarabb kapcsolódnak be.

⁵⁴ A narratívák és önbemutatók kérdésével a 8. fejezet foglalkozik.

A 30 éves, szintén kisebb községből származó Edit a családon belüli gondozás feladatkörét magáénak érzi, noha úgy látja, nagymamáját nem saját feladata lesz gondozni. Hagyományos gondolkodását némileg ellensúlyozza, hogy a házasság intézményéhez elmondása szerint nem ragaszkodik.

A fentiek alapján elmondható, hogy az élettörténet szerepet játszik a nemi szerepkonstellációk alakulásában. Az élettörténeti tipológiát alkalmazva kiderül, hogy a legkedvezőtlenebb helyzetben levők között éppúgy megjelennek a kiegyensúlyozott, mint a nem kiegyensúlyozott hagyományos-egalitárius értékek. A vállalkozóknál az egalitárius értékek túlsúlya jellemző, míg a diplomások esetében főként az individualista-egalitárius attitűdök körvonalazódnak. A fiatalok csoportja némileg elkülönül a fentiektől, amely részben az információhiánynak köszönhető. Azok a fiatalok, akik nagyobb betekintést engedtek gondolkodásmódjukba, inkább hagyományos értékkel bírtak.

8. Élettörténet, migráció és nemi szerepfelfogások

8.1. Nemi szerepfelfogások és migráció közötti összefüggések

Az utóbbi évtizedekben a migrációs szakirodalom gyakran megfogalmazott kérdése, hogy a női munkamigráció valóban meghozza-e a női autonómiát és emancipációt (Castles and Miller, 2009). Lutz (2011) Pessar 2003-as tanulmányára hivatkozva állapítja meg, hogy ezen törekvések egészen addig nem lehetségesek, amíg a nők egy patriarchális berendezkedésű családból a befogadó ország peremén, munkaerőpiaci szempontból kiszolgáltatott helyzetben találják magukat. Turai (2018) megállapítása szerint sem a gondozók feladatainak köre, sem társadalmi-demográfiai jegyeik nem adják meg státusz-értelmezésük keretét, azaz ugyanazon feladatokat végző, különböző társadalmi helyzetű nők éppúgy értelmezhetik rabszolgaként, de családtagként is munkavégzésből fakadó pozíciójukat. Számos példa igazolja, hogy a feleség munkamigrációjával egyáltalán nem, vagy csak a távollétének idejére áll be változás a háztartási munka családon belüli felosztásában (Parreñas, 2001; Haidinger, 2008), a migráció előtt nemi szerepeiről hagyományosan gondolkodó nők egy része a migrációt követően is hasonlóan vélekedik (Fedyuk, 2016 hivatkozva Volodko 2011-es doktori értekezését).

Elemzésemben nem csupán arra vagyok kíváncsi, hogy megvalósul-e valamilyen formában a női emancipáció. A dolgozat ezen a ponton újszerű hozzájárulást kínál a migrációs szakirodalmon belül, és egy új vitát indít el a nemi szerepek, élettörténet és munkamigráció szempontjainak szintetizálásával. A következőkben e három elem összefüggéseit vizsgálom. Feltételezésem szerint a nemi szerepkonstellációk szerepet játszanak az egyén élettörténetének alakulásában, és a migráció kényszerűsége miatti borongás sokszor erre vezethető vissza. Egyrészt megfigyelhetőek lemondásokkal járó, áldozatos döntések különböző változatai, amelyekkel szemben a kiegyensúlyozott, egalitárius családi élet a migrációs és élettörténeti ágenciának lehet a háttere.

8.1.1. Migráció hatása a nemi szerepfelfogásra élettörténeti keretben

Kvantitatív kutatások rávilágítanak arra, hogy a férfiak és a nők máshogy élik meg a házimunkával, gondoskodó feladatokkal töltött idő mennyiségét. Az *Életünk Fordulópontjai* panelvizsgálat adatai megmutatják, hogy a férfiak és a nők egyaránt felülértékelik a gyermekgondozási feladatokhoz való hozzájárulásukat az ellenkező nemű társhoz képest (Murinkó, 2014b: 190). Ennek következtében nehéz megállapítani a tevékenységgel töltött valós időt nemek szerint. A házimunkával töltött idő és maguk a tevékenységek csupán egy aspektusát tükrözik a háztartáson belüli nemi dinamikának. Az alábbiakban lehetőségünk adódik alaposan megvizsgálni, hogy a migráció milyen következményekkel jár a nemi szerepre nézve a háztartásban, milyen lehetséges mintázatok és eltérések bontakoznak ki a migrációt megelőző időszakhoz képest. Az elemzés továbbra is az élettörténeti tipológiát hívja segítségül (11. táblázat).

Tartalmi és módszertani szempontból is izgalmas meg szemlélni azokat az eseteket, ahol egy pár mindkét tagjával készült interjú. A partnerek nem csak biográfiai elemekkel egészítik ki a családról korábban megismert képet, hanem számos ponton adnak információt a kapcsolatokról, a családon belüli viszonyokról, a másik beszélgetőtárs által tudatosan vagy nem szándékoltan mellőzött témakörökről. Az eltérő percepciónak köszönhetően egymásnak ellentmondó állítások jelennek meg néhány kérdésben az interjúk során, ilyen nemi szerepeket is érintő témák a gondozással, háztartási feladatokkal kapcsolatos élmények. A partner-interjúkból kiderül, hogy az asszonyok leírásai olykor nem állják meg teljes mértékben a helyüket, hiszen a férfiek éppúgy felelősséget vállaltak a háztartás működésében, nevelték és ellátták gyermekeiket a nő migrációja előtti időszakban is, éppúgy, mint a migráció során. Ezzel párhuzamosan az empirikus anyag arra mutat rá, hogy a nők egy csoportja a munkamigráció alatt még elfogadóbbá válik a motiválatlan férjjel, vagy a munkanélküli felnőtt gyermekkel szemben, akiknek kiszolgálása megkérdőjelezhetetlen kötelességként nehezedik rájuk.

11. táblázat: *Migráció hatása a nemi szerepekre, élettörténeti keretben*

	Egalitárius-hagyományos	Hagyományos	Individualista	Individualista-egalitárius	Hagyományos-individualista
Sodródók	nem változik	felerősödés	felerősödés		
Részben sodródók	nem változik	felerősödés	felerősödés	nem változik	
Vállalkozók	nem változik			felerősödés	felerősödés
Diplomások			nem változik	nem változik/ felerősödés	
Útkereső fiatalok		nem változik/ nem derül ki			

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Családi összetartás a migrációban

Mint korábban láttuk, a kedvezőtlen életúttal bíró *sodródók* csoportján belül az egalitárius és hagyományos értékek keveredését, a kizárólag hagyományos szerepfelfogást, illetve ezektől néhány eltérő mintázatokat is találunk (10. táblázat). Az élettörténeti csoporton belül, azon személyek körében, akiknek nemi szerepfelfogása tartalmaz egalitárius elemeket, megfigyelhető, hogy a munkamigráció családi stratégiaként jelenik meg, a házastársak/élettársak egymást kölcsönösen segítő, összetartó, olykor összekapaszkodó viselkedést tanúsítanak. A gondozók körében tapasztalt jelenség megerősíti azt a szociológiai felfedezést, amely szerint az alacsony státuszú csoportok – különösen területi elhelyezkedésüket figyelembe véve – kizárólag egymás erőforrásai (erről lásd például: Tóth et al., 2017). A dolgozat fontos megállapítása, hogy ezen összetartó párok esetében a családtól,

társtól való fizikai távolléttel járó külföldi munkavállalás rögzíti a korábbi egalitárius nemi szerepeket, azokban nem áll be változás a migrációt követően sem.

A családi összetartásra példával szolgál a már említett Ilona esete, akinek 23 évig működő családi vállalkozását férje egyre romló fizikai állapota miatt kellett felszámolnia, majd néhány magyarországi munkahelyváltást követően külföldre indulnia. Férje egyre súlyosbodó cukorbetegsége, keringési zavarai, majd végtag-amputációja következtében munkavégzésre már évek óta képtelen, de ez nem gátolja meg a házaspárt abban, hogy egymás erejéből merítve küzdjenek egy stabilabb egzisztenciáért. Ilona egy szorosan összetartó, egymást kiegyensúlyozó párként tekint magára és férjére, amely kapcsolatban ha egyiküknek baja esik, a másik fél kész küzdeni a közös célokért. A migráns munkavállalás fő kiváltó oka jelen esetben egy korábban bekövetkezett, a háztartás gazdasága és az élettörténet szempontjából jelentőséggel bíró állapot.

„De nem hagyom cserbe. Ő [férje] sem hagyott engem sose, úgyhogy nem erről szól az életünk. Hát, ezért indultam el Németországba. Ezért indultam el. Mert ugye ő már fizikailag a szívműtete után már, hogyan mondjam, a szívműtete után hiába akart volna, nem tudott dolgozni. Hiába próbálta volna, meg akarta, nem ment már neki. És akkor így el kellett könnyelni, hogy itt nincs más, és akkor őneki ez neki nem is volt jó, mert akkor ki viszi haza a pénzt? Meg ebből kell élnünk? De hát ez van. Úgyhogy apa sajnos ilyen nagy helyzetbe került 8 évvel ezelőtt és most ezt viseljük.” (Ilona, 57)

Ilonához hasonlóan, Anna szintén megtapasztalta, hogy milyen, ha egyedül rá nehezednek a megélhetés biztosításával kapcsolatos feladatok. Annát, a gerincműtéten átesett, ausztriai munkája előtt az ERFO Rehabilitációs Foglalkoztató Nonprofit Kft.-nél dolgozó asszonyt szintén az egyre növekvő adósságok indították útnak. Férje komoly vesebeteg, akit heti három alkalommal visz a mentő a közeli kórház dialízis központjába, fennmaradó idejét otthon tölti, maximum könnyű fizikai, például kerti munkákra képes. Az 53 éves, háromszoros nagymama hagyományos nemi szerepekben gondolkodik, azonban hétköznapi tapasztalatait elmesélve egyértelműen körvonalazódik, hogy betegsége ellenére férje aktívan részt vállal a ház körüli munkálatokban. Ezt természetesnek éli meg az asszony, és a felekkel készült interjúkból egyértelműen kiderül, hogy az egyenlőségen alapuló házastársi kapcsolat a migrációt megelőzően is fennállt.

„[...] amikor egy kicsit jobban van, akkor ő az, aki sokat csinál a ház körül, amikor én nem vagyok itthon, akkor ő látja el az egész lakást. Lakást, az udvart, mondjuk a fűnyírás, azt én nem csinálom, azt ő csinálja, csak mondom, de a kertünk is volt, azt együtt, tehát mindig ketten. Mindig ketten mentünk a kertbe, mindig ketten csináltunk meg mindent.” (Anna, 53)

Érdekes azonban alaposabban megfigyelni ezt az esetet nemi szerepek tekintetében. A pénzügyi és az egészségügyi nyomás hatására úgy tűnik, mindketten kilépnek korábbi nemi szerepükből, és egyfajta szerep-felcserélődés érhető tetten a migrációt követően. A gendert váltó narratívát Kovács és Melegh vizsgálta, akik azt figyelték meg, hogy az elbeszélő bizonyos

élettörténeti események felelevenítésekor megváltoztatja elbeszélése társadalmi nemét, a nemi szerepváltásnak pedig központi része a migráció (Kovács és Melegh, 2004). Jelen esetben ez a pár mindkét tagjánál megfigyelhető. Anna egyedüli kenyérkeresőként a háztartás élére kerül, önmagától eltávolítja a nőiesnek címkézett feladatokat és tevékenységeket, míg Gáspár esetében ez a változás kevésbé látványos hosszú ideje tartó betegségének és korábban is fennálló, törődő apa szerepének köszönhetően.

A pár kapcsolatát inkább erősíti a külföldi munkavállalás, hiszen mindketten tisztában vannak azzal, hogy az egy közös cél, a felhalmozott adósságok törlesztése érdekében történik. A férj üdvözli felesége eltökéltségét, hiszen saját tehetetlensége ellenére megoldódni látszanak a család problémái. A fentiekhez hasonló életutat járt be Beáta, aki két férjét is elvesztette, második férjét akkor, amikor már külföldre jár dolgozni. Beáta az egyre nehezkesebbé váló munkaerőpiaci viszonyok miatt indul útnak, miközben második férje egészsége már erősen romló tendenciát mutat. A kétgyermekes asszony elbeszélésében az elhallgatás jegyei fedezhetők fel, férjeivel való kapcsolatába kevés betekintést enged. Ez részben a fájdalmas emlékeknek tudható be, azonban feltételezhetően szoros kapcsolatban áll egykori élethelyzetével is, azaz a távollét és a férj betegsége között feszülő konfliktussal. Egy-egy történetéből az egalitárius házastársi kapcsolatra való törekvés bontakozik ki, távolléte alatt – ha nem is a nő teljes elégedettségére – férje és fia is kivette a részét a háztartási feladatokból. A minta tehát ebben az esetben sem változik, marad az egalitárius, részben hagyományos értékrend, amelyek közül az utóbbi feszültség alá kerül a migrációban.

A fenti alapján elmondható, hogy a *sodródók* élettörténeti csoportjában a munkamigrációval nem áll be jelentős átrendeződés az egyének nemi szerepfelfogásában, amennyiben azok tartalmaztak egalitárius szerepfelfogást. Megfigyelhető ugyanakkor a korábbi szerepek konzervációja, illetve az ellátási nehézségek miatt fennálló feszültségek megjelenése a háztartásban. A szerepek állandósága családi és gazdasági okok együttesére vezethetők vissza. Egyrészt, mint ahogy azt az esetek is demonstrálják, a csoportba tartozó asszonyok stabil párkapcsolatokból és stabil családi felállásból indulnak útra. A munkamigrációról szóló döntés egy korábban megszilárdult családi rendszer folytatásaként értelmezhető, ahol a migráció nem törést okoz a család életében, mint inkább megerősíti a felek egymás iránti elkötelezettségét és felelősségérzetét. A *sodródók* ezen alcsoportjában a támogató, biztos családi háttér, a társért és családjáért való tenni akarás fontos megkülönböztető jegyek bizonyul a migráció során, amely az ingázó nő és otthon maradt férj/élettárs számára is elviselhetővé teszi a rendszeres távolságot. A másik ok szorosan kapcsolódik a migrációs motivációkhoz. Ezekben az esetekben a migrációt súlyos anyagi nehézségek, adósságok, létbizonytalanság vagy egészségi állapottal lecsökkenő munkaképesség indukálja, azaz egyértelműen kedvezőtlen társadalmi és egzisztenciális helyzet jellemzi az érintett háztartásokat. A külföldi munka tehát háztartás-gazdaságtani megoldássá válik (Sik, 1989).

Töredezett családi élet és migráció

A nehézségben is összetartó házaspáros/élettársi kapcsolatok ellenpontjaként jelenik meg a széttartó családi élet. Ez a mintázat a migrációval és a nemi szerepekkel egyaránt szoros összefüggésben áll. Megfigyelhető, hogy a válaszadók körében ez a családi kép kizárólag hagyományos nemi szerepfelfogással társul, amely többnyire az ágenciával nem rendelkező, töredezett foglalkoztatással bíró, alacsony státuszú nők, a *sodródók* és *részben sodródók* körében jelenik meg. Ennek egy altípusa a *vállalkozóknál* fedezhető fel, amelyre az *Ellentmondások* alfejezetben térek ki, a stabil egzisztenciával rendelkező asszonyoknál mindenesetre nem jellemző a minta. A töredezett családi élettel bíró nők körében a gondoskodó, gazdasági biztonságot nyújtó anya és feleség képe különösen erős, de az önfeláldozás és a kihasználtság a férfiak által szintén érzékelhető elbeszélésükben.

A töredezett családi felállással rendelkező nők férjeikről csalódottan, lekicsinylően nyilatkoznak, megnyilvánulásaik azt sugallják, hogy nem egyenlő félként vannak/voltak jelen a párkapcsolatban. Beszámolóik azt érzékeltetik, hogy egyfajta kiszolgálószemélyzet tisztségét töltik be a háztartásban, amelyen nem képesek változtatni sem rövid, sem hosszú távon. Ez a tapasztalat a hétköznapok szintjén éppúgy tükröződik, mint elméleti szinten. *„Mi ketten a férjemmel? Hát azt mind, mind én csináltam meg [...] Különben sem értett úgy semmihez, de amikor kezdett beteg lenni, akkor semmi, semmi.”* – meséli akadozva, mondatait olykor elharapva a 74 éves Csenge, aki 63 évesen, már nyugdíjas korában indult el Ausztriába gondozói munkára. Ezzel együtt beszédes, hogy a kifejezetten problémás, a nők számára sokszor megalázó helyzeteket szülő házastársi kapcsolatok ugyanakkor nem bomlanak fel több évtized együttlét után sem. Ez arra utal, hogy a nők ágenciája limitált, függetlenedésük gazdasági okok mellett maguk által felállított határaik miatt sem valósul meg.

A töredezett családi életre példa az elvált, hatvanas éveinek elején járó Katinka, akinek migrációs motivációi között szintén erősen jelen vannak a gazdasági, megélhetési kényszerek. Az asszony utolsó Magyarországon töltött éve alatt prekárius munkákat vállalt el, majd közfoglalkoztatott lett, amely tevékenységét egy autóbaleset következtében kellett szüneteltetnie. Katinka nemi szerepfelfogása döntően hagyományos, beszámolója azonban a korábbi példaktól eltérően egy problémás családi képet mutat. Az asszonyt családja férfi tagjai több módon kihasználják: felnőt, munkaképes, ám a munkára nehezen rábírható fiát neki kell eltartania, mert a fiú nem motivált az önfenntartásban. Veje különböző házasságaiból származó gyermekeinek követel költséges ajándékokat tőle, miközben a férfi Katinka lányát verbálisan és fizikailag is bántalmazza. Volt férje (saját lakás híján) pedig még évekig egy háztartásban él vele, amikor Katinka már kijár Ausztriába időst gondozni. Az elbeszélte események rekonstrukciója alapján azonban nem a volt férjtől menekül az asszony, mivel akkor már nem lakik a házban a férfi. Katinka többnyire elfogadja az embert próbáló családi helyzetet, s nem érzékelhető hangjában a tiltakozás nyoma. Erre a konfliktuskerülő attitűdre jó példa a fia esetleges külföldi munkavállalását firtató kérdésre adott válasza, amelyben lemondóan nyilatkozik a fiúról.

„Ugye az, hogy ő kimegy, egy hónapig kint van, mire fizetést kap, addig meg kell, hogy éljen, s akkor utána már kapja a pénzét, és nem megy be dolgozni, amíg nincs, amíg van a fizuból. Na, most kint azért elvárás, hogy, tehát ott keményen meg kell dolgozni a pénzért. Ott elvárják. És az én fiam az nem olyan. Az nem. És ezért nem is merem, mert én fizessem a kiútját, és biztosítom neki egy hónapig a megélhetést, azután kirúgják, és hozsam haza, mert neki arra sem lesz pénze. Na, hát, akkor inkább nem.” (Katinka, 61)

Katinka hagyományos nemi szerepekkel való azonosulása a külföldi munkavállalás előtt is jelen volt. Az asszony arra mutat rá, hogy senkivel sem beszélte meg a migrációs döntést, mivel nem volt kivel: *„Csak magammal. Gyerekeimnek annyit mondtam, hogy megyek ki. Ennyi volt.”* Katinka a családban betöltött szerepeit, azaz az unokáinak mindent megadó nagymama, gyermekeit anyagilag kitartóan támogató anya szerepeket nem kérdőjelezi meg, nem tesz kísérletet az ezen szerepkörökből való kizsákmányolásra. Hagyományos szerepfelfogása megerősítésre talál kizsákmányoló családi kapcsolataiban, amely kiszolgáltatottságot tovább fokoz a munkamigráció gyümölcse, a hazahozott pénz. Esetében tehát nemi szerepfelfogása, azaz a kihasználható, kiszolgáló női szerep erősödik meg a migrációs szituációban, amely során megerősítésre kerülnek korábbi, férfiakkal kapcsolatos negatív élményei is.

Az életút tekintetében Katinkával azonos, a legkedvezőtlenebb életút-csoportba tartozó Amália szintén egy nehéz családi képet fest le. Amália az érettségét követően a Pécsi Kesztyűgyárban kezdett dolgozni, mint adminisztrátor, majd 1992-től férjével közösen családi vállalkozást vezetett. Férje pszichés problémái 2004-ben, nagyjából egy időben jelentkeztek textilipari kisvállalkozásuk kényszerű felszámolásával. Utolsó biográfiai elemként anyagi nehézségeiket és eladósodásukat jegyzi meg, ehhez kapcsolódóan pedig férje sikertelen munkavállalási próbálkozását Ausztriában. Ezt a próbálkozást követi az asszony saját külföldi munkavállalása, amely a mai napig tart.

Amália esetében családi és gazdasági válságok szoros összefonódása rajzolódik ki, amely meglehetősen hasonló a fent lefestett példákhoz. Férjét egy háziasnak nem mondható, ám fejlődőképes személynek írja le. A beszámolóból egyértelművé válik, hogy a nő egyedül találja magát a család eltartásának tennivalóival, férje mentesül a munkavégzés feladata alól, miközben egyfajta gyermekszerepet kap. Az asszony egy céltudatos, erős nő szerepében mutatja be magát, aki egyedül is képes kihúzni a családot a súlyos anyagi válságból, ugyanakkor a helyzetből fakadó tehetetlensége is körvonalazódik. A férjjel való kapcsolat leírásának nehézségeire egy példa, hogy arra a kérdésre, hogy férje miként élte meg az első egyedül töltött hetét, Amália az otthon maradt macskákról kezd el beszélni.

„Nem tudom igazán megmondani, mert akkor még csak telefonon tudtunk beszélni, akkor még nem volt német telefonom sem. És azt tudom, hogy irtó nagy telefonszámlánk lett, mert majdnem minden nap hívott. És akkor volt egy cicánk, meg két kutyas. Őket teljesen át kellett állítani a kajáltatásba is, mert én főzőcskéztem a kutyasoknak előtte, meg a cica is bent volt, ráadásul olyan volt, hogy velem aludt, a

férjem meg ilyeneket, a mai napig altató, nyugtatót kell szednie, hogy aludni tudjon. És azt nem vállalta, hogy éjjel a cicához felkeljen.” (Amália, 62)

Bizonyos feltételek között a férjhez nem partnerként való viszonyulás, az erősen hagyományos nemi szerepfelfogás még intenzívebbé válhat, különösen, ha a külföldi munka az egyetlen kiút a háztartást fenyegető súlyos válságból. A férfitől való függetlenedésre nem történik próbálkozás, ez még gondolati szinten sem merül fel a családfenntartó asszonyban.

Ehhez nagyon hasonló Marika története, aki azonban a migráció kényszerű megszakításáról számol be. Az asszonyt elsősorban egy önfeláldozó, férjét kiszolgáló feleségként ismerjük meg, aki egyre szűkülő mozgásteret és tehetetlenséget tapasztal. Elmondása szerint szívesen menne még Ausztriába dolgozni, azonban férje állapota ezt már valószínűleg nem teszi lehetővé. A korábbi példák fényében sajátos esetnek nevezhető, ha valaki férje/párja állapota miatt tér haza abból a megfontolásból, hogy maga gondoskodik róla.

Kisebb-nagyobb családon belüli feszültségek a stabilabb anyagi háttérrel és magasabb státusszal rendelkező idősgondozók családjában is fennállnak, továbbá fontos megjegyezni, hogy az interjúhelyzetben bemutatott családi portré hiányos lehet, bizonyos részei pontatlan vagy valótlan állításokat tartalmazhatnak. Érdekes megfigyelni egy sváb településről származó gondozó érvelését, akinek villanyszerelő férje még egy évtizeddel a nyugdíjazása után is dolgozik, mindketten aktívan kiveszik a részüket a háztartás gazdaságának fenntartásából és több plusz ingatlannal is rendelkeznek az otthonukon kívül. Az asszony fontosnak tartja kiemelni saját szerepét a sikeresnek mondható történetben, ami utalhat arra, hogy az évek folyamán nem kapott férjétől rendszeres pozitív megerősítést vagy munkájáért elismerést.

Kérdező: Amíg Magyarországon dolgozott, sikerült pénzt megtakarítania [Önnek]?

Erika: Igen, mindig is sikerült. Vagyis hát nem-, de az én érdemem is, nem csak az övé. Nem csak a férjem érdeme, hogy össze tudtuk. Van például Pécsen egy társasház, egy családi ház, ezt a házat megvettük a testvéreimtől, ennyi. [...] Nem csak a férjem érdeme a spórolás, hanem az enyém is, mer abból kezdtünk el renoválni.

További kérdések rávilágítanak arra, hogy a *részben sodródók* csoportjába tartozó Erika és férje között valós frusztráció jelentkezik a családi kassza körül. A többi megkérdezett gondozóval szemben ugyanis ebben a családban egyedülállóan, a férfi egymaga rendelkezik a házaspár bevételeivel, ő váltja be az Eurót Forintra, ő szabja meg, hogy milyen célokra költse a pénzt. Erika ezt látszólag nem tartja gondnak, hiszen, ahogy mondja: minden a családban marad. Valójában azonban erősen frusztrálja a helyzetet, mint ahogy arra a fenti idézet is rámutat. Hagyományos felfogása itt ütközik a migrációban kibontakozó emancipált felfogással. Saját cselekvőképességének csorbulása egyfajta kompromisszumként is értelmezhető, amelyet egyedül az anyagi jólét ellenpontoz.

Az empirikus vizsgálat arra mutat rá, hogy míg az alacsony státuszú, ágenciával nem bíró nők egy része – noha gazdaságilag instabil helyzetben is van a külföldre induláskor – a családi összetartást és felelősségérzetet tapasztalja meg a migrációban, míg a túlnyomóan

tradicionális értékekkel bíró, a férfiakkhoz ambivalensen viszonyuló, vagy kifejezetten rossz élményeket kötő asszonyok esetében érzékelhető a hagyományos nemi szerepfelfogás elmélyülése, amely elmozdulást a migrációs helyzet élez ki. A tradicionális szerepek megerősödése elsősorban olyan egyéneknél látható, akik aktuális migrációs tapasztalatukra súlyos pénzügyi és gazdasági válsághelyzetből való kilábalásként tekintenek. A kedvezőtlen életúttal rendelkezők csoportjában a migráció nem erősítette fel a nők emancipatorikus törekvéseit, mint inkább konzerválta a korábbi szerepeket. Ez egyfajta emancipációs csapdaként is értelmezhető, amely jelenségről a bevándorló nők esetében a FEMAGE kutatás szintén beszámol (Melegh és Kovács, 2010). Eredményeik szerint a nők migrációval kapcsolatos várakozásai nem feltétlenül teljesülnek, amely csalódáshoz és elszigeteltséghez vezet. Válaszadóim elbeszéléseiből szintén kiderül, hogy a család a legtöbb esetben egy szoros gazdasági egységként jelenik meg, amelyben az egyéni érdekek háttérbe kerül a családtagok közös érdekével szemben (lásd Szelényi, 2016). A különbség abban keresendő, hogy mennyire érzi magát szabadnak az elbeszélő adott szerepeiben.

Individualista nemi szerepek felerősödése

Több élettörténeti kategórián belül is megfigyelhető a tisztán individualista szerepfelfogás érvényre jutása. Némely esetben a migráció ezen is képes alakítani, és felerősíteni azt. Érdekes mód ez a negyvenes éveik második felében járó, gyermektelen nőknél jelentkezik.

Az Ausztriában gondozást végző Lilla párja kamionsofőrként dolgozik, csak a hétvégéket tölti otthon. A gyermektelen nő arról számol be, hogy annak ellenére, hogy párja munkájából kifolyólag korábban is ritkán találkoztak, a férfi problémásnak tartja, hogy Lilla külföldön dolgozik. Jóllehet nem a kalandvágy, hanem anyagi megfontolások vezérelték a Magyarországon valutaváltóban dolgozó nőt, a beszámoló szerint a partner rendszeresen fejezi ki ezzel kapcsolatos sérelmeit, fő szempontjai között pedig a rá nehezedő külső elvárások, a társadalom megítélése szerepel:

„Nem örült neki, mert ő csak azt látta, hogy nem leszek itthon [...] kamionsofőr, tehát nem is értem, egyáltalán hogy merült fel az, hogy miért nem vagyok itthon. Hát most nem mindegy, hogy én kint vagyok, vagy itthon vagyok, amikor ő úgyis kint van, mert ő hétfőtől péntekig úton van. [...] durrog és puffog, hogy miért vagyok, miért vagyok, miért vagyok én kint és őneki miért kell egyedül lennie. De aztán, aztán mindig megbékél, jó hát azt nem tudja lenyelni, persze, de hát azért eret nem vág miatta, de azért mindig megjegyzi, hogy látod, már megint, mint egy szingli hülyének, egyedül kell járkalnom. Hát mondom, így jártál. Úgyhogy ennyi. Kibírja.” (Lilla, 45)

Lilla nem enged az önmaga által felállított normákból, és nem hagyja, hogy párja véleménye határozza meg vagy akár csak befolyásolja személyes döntéseit. A migráció motívumának segítségével jut kifejezésre Lilla életében, hogy párkapcsolata ellenére egy független, ágenciával bíró nő.

A *sodródók* csoportjába sorolt személyeknél szintén megfigyelhető elmozdulás azoknál, akik individualista nemi szerepekkel rendelkeznek, és a migráció itt is fontos szerepet kap. Ezt látjuk Kriszta esetében, aki annak ellenére, hogy nem rendelkezik párkapcsolattal, migrációs történetét éppen a *család* kifejezéssel kezdi. Az interjú egészen végigvonul a 49 éves, gyermektelen nő küzdelme, amely rossz párkapcsolati élményeiből, egyedülállóságából, nemi szerepeinek folyamatos újratárgyalásából fakad. Feltételezhetően nem véletlen, hogy fontosnak tartja közölni családi állapotát a beszélgetés legelején.

„A család szempontjából közelítem meg az egészet. Én egyedülálló vagyok. Ez így kezdődik, ez egy kicsit nem szokványos. 2011-ben jöttem ki Németországba, egészen pontosan menekültem ki Németországba. Elég, hogy ha annyit mondok svájci frankos jelzáloghitel, ugye? Gondoltam felújítgatom a kis házat, felvettem a hitelt, ami először 23000 Forintos havi részlet volt, a végén 60, 60 lett. Ez még nem olyan borzasztó, mint amiket hallottam, de ahhoz rendes volt, hogy engem földhöz vágjon. Úgyhogy, a kijutás maga nagyon érdekes volt [...]” (Kriszta, 49)

Ezt követően a nő kevés olyan élettörténeti elemet említ meg, amely férfiakkal köthető, még férfi rokonnal való kapcsolatára sem utal. A férfiakkal való viszonyát azonban az interjú közepén egy erőteljes képből rögzíti. Ebből válik egyértelművé, hogy önmagát miért nem a férfiak aspektusaként tartja számon, és hogy mi okozza a hiányt.

„Engem is molesztáltak, igen. Könyörgöm, a nő el tudja dönteni, hogy játszik, vagy nem játszik. Én nem játszottam. Szerintem nincs olyan nő, akit nem molesztáltak a munkahelyén, biztos vagyok benne, bármilyen formában. Ajánlatokkal zaklatták, vagy meg akarták fogdosni. Neked nincsenek ilyen keserű tapasztalataid.” (Kriszta, 49)

A beszámolóban mindvégig fontos szerepet kap Kriszta függetlensége emberi kapcsolataiban és a gazdasági kilátástalanság ellenére meglévő cselekvőképessége arra, hogy ha szükséges, tudjon változtatni helyzetén, emellett pedig jövőbeli terveit legyenek.

Rögzült nemi szerepfelfogások és a vállalkozók migrációja

A túlnyomóan egyenlőségpárti attitűdökkel rendelkező *vállalkozók* csoportjában néhány esetet kivéve nem található szembetűnő elmozdulás a nemi szerepek terén. Ennek néhány okára a korábbiakban rávilágítottunk. Részben eltérő mintázatot mutat az ebbe a csoportba férje jogán tartozó Vali, akinek férje az elmúlt évtizedek során végig biztosította a család stabil anyagi helyzetét. Vali munkamigrációja nem köthető sem gazdasági, sem családi válsághelyzethez, a külföldön megkeresett pénzt jóléti szolgáltatásokra, vendégházuk korszerűsítésére fordította a házaspár. A korábban egy varrodában dolgozó asszony arról számol be, hogy rendszeres ingázása alatt kezdett el fia is Ausztriába járni dolgozni, amely helyzet férjét is új kihívások elé állította. Az asszony úgy emlékszik vissza, hogy férje lelkesen kivette a részét az otthoni munkából, amely egalitárius hozzáállást sejtet. Ugyanakkor Vali igyekezett minél kevesebb feladattal terhelni őt, és a nő a mai napig a női munka – férfi munka

dichotómiájában osztja fel a ház körüli teendőket. Ez arra utal, hogy korábban rögzült hagyományos nemi szerepfelfogása nem alakult át annak ellenére sem, hogy férjének láthatóan nem okozott problémát kivennie a részét a háztartási feladatokból Vali távolléte alatt.

„A másik fiam az is kb. akkor ment ki Ausztriába, mint autószerelő, csak hétvégeken járt haza, minden hétvégén. Az is rossz volt, hogy én nem voltam otthon és az apukának kellett mosni rá, meg főzni rá, hogy a gyerek, amikor egy hétig, míg kimegy, legyen ellátva. Az volt a nagyon nehéz, hogy péntek este hazajött és vasárnapra minden ruhát összekészíteni a helyére. [...] Bevállalta. Azt mondta, hogy semmiben ne vegyék észre a gyerekek, hogy én nem vagyok otthon. Persze én előre dolgoztam sokat, sütöttem, befagyasztottam, hogy ha jönnek, legyen mindig, meg elvinni való félkész kajákat, hogy akkor ne mindent kelljen neki csinálni, de a legtöbbet. Ő presztízskérdést csinált belőle, hogy ha anyuka nincs itthon, a gyerek ugyanúgy mindent megkapjon. [...] Más hölgytől hallom, hogy a férje nem tud magának ruhát venni, nem tudja bekapcsolni a mosógépet, mosogatógépet, vagy nem tud porszívózni. Ezt mindenki tudja, csak akarni kell. Az én férjem az mindent megcsinál. Bármit mondok neki. És ő is nekem.” (Vali, 56)

Vali férje, Gyula hasonlóan emlékszik vissza a történetekre.

„Mondjuk nálunk azért nincs, soha nem volt, már amikor összeházasodtunk, nem volt női meg férfi munka. Ha építkeztünk, akkor mind építkeztünk, és annak ellenére, hogy a feleségem egy ilyen kistermet volt, sokszor szégyenkeznem kellett [...] mindig ott volt! És mindig mondtam, hogy a szomszédok azt hiszik, hogy én hajtalak, már szégyellem magam. Valahogy így éltük le az életünket. És amikor megszülettek a gyerekek, hazajöttek a kórházból, nem volt az, hogy sír a gyerek és csak az anya ugrik, pedig reggel ment a busz, én négy órakor keltem. Ugyanúgy. Mi így éltünk.” (Gyula, 59)

A házaspár életében a munkamigráció nem létkérdés, mint inkább egy ideiglenes időszak, amely jóléti szolgáltatások biztosítására, valamint beruházásokra, korszerűsítésre irányult. Épp emiatt láthatjuk, hogy a külföldi munkavállalás nem hat vissza a nemi szerepekre sem a külföldi gondozást vállaló asszonynál, sem férjénél, valamint fordítva sem következik be hatás. A stabil családi felállás és a motivációk természete tehát összefüggést mutathat a nemi szerep attitűdökben bekövetkező változások mértékével.

Ágencia megtapasztalása és nemi szerepek

A diplomával rendelkező gondozók körében többnyire az látható, hogy a migráció alapvetően nem változtat a nemi szerepekről való elképzeléseken. Azonban megfordítva a kérdést, úgy tűnik, többen megtapasztalt ágenciájuk miatt próbálják ki magukat külföldön, ezért beszélnek aktívan migrációjukról.

Natália esetében megerősítésre talált az a jelenség, amely szerint a munkamigráció kiválthat attitűdbeli változást és felerősítheti a nőben a férfiaktól való függetlenedést vagy az arról való igényt. A döntő szerep nála tehát a migrációs eseménynek tudható be. A felsőfokú végzettségű Natália önbecsülésén határozottan javított a migráció. A fiatalasszony úgy tartja, hogy a külföldi munkavállalása igazolta, hogy bármilyen helyzetben képes megállni a lábán, férje vagy bárki más közbenjárása nélkül. Ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy néhány év alatt pályamódosítást hajtott végre, amely során háztartási alkalmazotti munkakörét egy jóval nagyobb társadalmi megbecsülésnek örvendő, magasabb fizetéssel járó szakmára váltotta Ausztriában, ahol jelenleg saját vállalkozást vezet.

„Lehet, hogy ez hülyén hangzik, én sokkal erősebbnek gondolom magamat, mint őt [férjét]. Mint lelkileg, mint egyáltalán. Testileg nyilván nem, de sokkal jobban bírom az akadályokat. Őneki ez túl sok lett volna. [...] én tudok németül, én vagyok az, aki a jég hátán is megél, ő meg teljesen jól elvult avval a kis katonásdival, hogy szépen beül, 8-tól 4-ig, ő írnok volt. 8-tól 4-ig elírogat, mindenfélét elrendez az irodában, utána elmegy, kicsit edzeget, aztán kész.” (Natália, 33)

Natália egy családcentrikus, gondoskodó anya és feleség képében láttatja magát, azonban éppolyan fontos szerepet kap önbemutatásában az *erős nő* szerep. Amint megerősítést nyert ágenciája a külföldi munka megkezdésével, a kontraszt is erősödött férje és közte. A migrációban megtapasztalt sikerek további kihívásokra sarkallják a nőt. Így lehetséges az, hogy a későbbiekben végérvényesen felhagy a gondozói munkával, és gyermeket vállal Ausztriában. A külföldön való sikeres helytállás, mint a cselekvőképesség egy megnyilvánulása felerősítheti az emancipatorikus törekvést és az individualizálódó nemi szerepfelfogást a nőben.

Amennyiben valaki önmagát egy férfiaktól független nőnek tartja, aki saját elképzelései megvalósítását helyezi előtérbe, bizonyos döntéseit párja nélkül hozhatja meg. Ilyen döntés lehet a munkamigráció vállalása is. A külföldi gondozás, mint az önmegvalósítás lehetőségének egy platformja Németh Krisztina esettanulmányában jelenik meg (Németh, 2018a). Németh tanulmányában található három példa közül az egyik elbeszélő a szakmai önfelkészítés és önmegvalósítás témája köré szervezi narratíváját. Az elemzés mind élettörténeti előzményekkel, mind a gondozó kompetenciáival, a munkában rejlő lehetőségek sikeres kiaknázásával magyarázza az elbeszélést. A válaszadó *„önmegvalósításként felfogott munkájának háttere a stabil és érzelmileg támogató családi közeg, amelyben a nemi szerepek a kezdetektől fogva rugalmasak voltak.”* (Németh, 2018a: 120) – olvashatjuk a stabil házasságban élő asszonyról, a migráció előtt stabil munkahellyel bírt. Ezek az élettörténeti momentumok éppúgy fontosak az elbeszélés megértésében, mint a végzett munkához való viszonyulás.

Hasonló példával magam is szembesültem kutatómunkám során. A példa egy erősen individualista, egyben egalitárius nemi szerepfelfogással bíró gondozóra fókuszál, azonban más elbeszélőre is alkalmazható a mintázat. A sváb településen élő, stabil egzisztenciával rendelkező, 46 éves Petra önbemutatása egy önfejű feleség képét festi le, akire bevallása

szerint jellemző az énközpontúság. Ez jelentkezik férjével és fiával való viszonyában is. Az egyetemista fia útját rendületlenül egyengető nő mindig tudni véli, hogy mi a legjobb fia számára. Beszédes, ahogy elmeséli külföldi munkavállalása kezdetének körülményeit. Petrát a munkahelyén keletkező személyközi feszültségek ösztönözték arra, hogy munkahelyet váltson, azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy fia ekkortájt nyert felvételt az egyetemre. A család kiadásai hirtelen megnőttek, így Petra gyorsan elkezdett lehetőségek után érdeklődni a környéken.

Petra: [...] *fölhívtam a férjemet, annyit mondtam, »szia, úgy döntöttem, kimegyek Ausztriába dolgozni, fölhívtam ezt a hölgyet és jövő héten csütörtökön kezdek«.*

Kérdező: *Mit mondott?*

Petra: *[nevet] Hát, hogy »ez nem így működik, ha hazajövök, majd beszélünk«. De én ezt már elhatároztam. Hazajött, kaptam fűt-fát, mindent. [...] átmentem, persze ott volt az egész család, mert mi ilyen összetartó család vagyunk, anyukám, apukám, tesóm, és kaptam az áldást, hogy »te nem vagy normális, most itt hagyod a családot, és hogy te mit képzelsz, hogy egyedül ezt eldöntöd, itt hagysz csapot-papot«. Nem vagyok egy síró ember, de akkor ez megviselt. De arra gondoltam, hogy elindítottam, végig fogom ezt csinálni. Este elmentem az Erzsikéhez, elmondtam, hogy mit kell intézni, hogy készüljek. [...]*

Kérdező: *A fiad mit szólt ehhez? Akkor volt 18?*

Petra: *Akkor volt 18, akkor érettségizett, májusba, Jenő az egy nagyon érdekes gyerek, ő is talán abban hasonlít rám, hogy ami a fejében van, azt úgy megvalósítja.*

A történetben fontos szerepet játszik a konfrontáció (és annak lehetőségének) momentuma. Petra döntése lehet, hogy váratlan volt az adott pillanatban férje számára, de a történet tanúsága szerint a nőnek megvolt ehhez a lépéshez a szabad mozgástere és a férj haragja is gyorsan elszállt. Számos példa azonban a választási lehetőség hiányáról tesz bizonyosságot a hagyományos nemi szerepekkel küszködő válaszadók körében. Egyikük a gondozói lét másik oldalról, a kényszerű otthonmaradásban tapasztalja a problémát. „[...] *mai napig szívesen mennék, ha lenne rá lehetőség, de sajnos az nincsen. Annak ellenére, hogy néha csúnyán bántak [velem], de a régi helyemre visszamehetnék, de sajnos le vagyok kötve. Nincs rá lehetőség.*” – meséli a férjét otthon gondozó asszony, aki arról panaszkodik, hogy az ellátási feladatot sem lányára, sem édesanyjára nem tudja bízni.

Az élettörténeti szempont bevonásával az a következtetés vonható le a migráció és nemi szerepek vonatkozásában, hogy az ágencia megtapasztalása, a migráció mint önmegvalósítás elemei azoknál az elbeszélőknél jelennek meg, akik stabil, támogató háttérrel rendelkeznek mind egzisztenciálisan, mind párkapcsolati szinten. Ezek a feltételek szükségesek ahhoz, hogy ne az áldozatiság domináljon a migrációs történetben.

Kiforrotlan nemi szerepek

A szakirodalom arra világít rá, hogy a fiatalabbak körében nagyobb teret nyernek az egalitárius értékek az idősebb korosztályhoz képest (Lynott and McCandless, 2000; Berridge et al., 2009; Valentova, 2013). Külön figyelmet érdemelnek a fiatalok kutatásomban is, akik koruk miatt az idősgondozói pályára vállalkozók körében ritkaságnak számítanak, a külföldi munkát választó kortársaik körében pedig viszonylag atipikus munkavégzés jellemzi őket. Vizsgálatomban a családalapítás előtt álló fiatalok egy meglehetősen szelektált csoportot alkotnak, akik életút tekintetében is különböznek társaiktól: pályájuk elején tartanak és előttük áll a társadalmi mobilitás lehetősége.

A hagyományosabb szerepek kialakulását egyéb társadalmi és demográfiai tényezők, mint például az alacsony iskolai végzettség (Bryant, 2003) szintén erősen befolyásolja. Empirikus kutatásom látóterébe vegyes iskolázottságú fiatalok kerültek, akiknek többsége alacsony lélekszámú községek lakója volt. Néhány fiatal válaszából úgy tűnik, hogy inkább a tradicionális nemi szerepek hangsúlyosak hétköznapjaikban, míg a többiekről nehezen megállapítható, hogy milyen értékkel rendelkeznek. Az információhiány részben rövid élettapasztalatukból fakad, amelyhez hozzájárult, hogy észrevételem szerint nem szívesen tárták fel magánéletüket az interjús helyzetben.

A párkapcsolatban élő fiatalok esetében nem magyarázható a társ otthonmaradása a korábbiakban említett indokokkal, mint súlyos betegség, rokkantság vagy demencia. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a fiatal gondozók párjai nem tervezték, és a mai napig nem tervezik a külföldi munkavállalást. Ez nem okoz feszültséget a párokban, különösen, hogy a kétheti váltások lehetővé teszik számukra a rendszeres találkozásokat, továbbá a külföldön töltött idő alatt sem kell lemondaniuk az online felületek által biztosított napi szintű beszélgetésekről. A fiatal gondozók az Ausztriában folytatott munkájukra nem önmegvalósításként tekintenek, azonban fontos szempontként jelenik meg számukra a jövő tervezhetősége, amelyhez a külföldi kereset a magyarországgal szemben hozzá tud járulni.

Mint korábban utaltam rá, az *útkereső fiatalok* nagy részénél nem egyértelmű, hogy milyen értékekkel bírnak, mely szerepeket rendelik bizonyos tevékenységekhez, amely sem a narratívából, sem a későbbi témakörök érintésével nem derül ki. Van, akinél az egyenlőségen alapuló nemi szerepfelfogás feltételezhető, másoknál inkább a tradicionális megközelítés rajzolódik ki. Egy esetet leszámítva korábbi és jelenlegi párkapcsolataikat röviden vázolják fel, és nem részletezik a háztartási munkák felosztását sem, ami részben abból adódik, hogy nem feltétlenül élnek egy háztartásban párjukkal. Ezzel szemben az idősebb korosztálynál azt láthattuk, hogy elvéve fordult elő, hogy tudatosan mellőzték a párkapcsolatot érintő témákat. Elképzelhető, hogy egy későbbi időpontban történő beszélgetés rávilágítana arra, hogy az *útkereső fiatalok* nemi szerepeit a migráció szintén képes alakítani.

Egyedül a 25 éves Eszternél látható, hogy nem áll be változás ezen a téren a külföldi munkával. Az alapvetően hagyományos értékeket valló fiatal nő a házimunkát férfi-női feladatokra osztja

fel, szüleit pedig kötelességének érzi gondozni a távoli jövőben, amikor majd segítségre szorulnak.

„Hát én. [nevet] Ilyen egyszerű. Úgy gondolom, hogy ez egyértelmű. Nem szeretném se őket otthonba beadni, mert az nem szép dolog. Majd, ha még egészséges leszek és jó, akkor én szeretném őket [gondozni], egyértelműen.” (Eszter, 25)

A terepmunka bizonyos esetekben – mind a fiataloknál, mind az idősebb válaszadóknál – lehetővé tette a betekintést a történetek háttérébe, ugyanakkor még így is számos kérdés nyitott maradt. A gondozói munkamigrációban érintett fiatalok motivációit, nemi szerepeit, valamint külföldön végzett munkájuk következményeit a családi életre és a későbbi foglalkoztatottságra érdemes további megfigyelés alá vetni és alaposan tanulmányozni.

Ellentmondások

Néhány esetben egyértelmű ellentmondások fedezhetők fel az elbeszélés és a valós életesemények között. Erre nem feltétlenül az adott beszélgetés mutat rá, azonban a terepmunka és a partnerekkel készült interjúk új olvasatba helyezhetik a korábban megszerzett információt. Az önbemutató problémakörére a következő fejezetben térek ki részletesen, egy példa rövid ismertetésével azonban rámutatok arra, hogy a narratíva és a megtörtént események közötti eltérések miként képesek rávilágítani az egyes háztartásban fennálló nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdökre.

Két idősgondozó narratívája is egy férfiaktól független, öntudatos női képet fest magáról, amely történetek szerint életükben a migráció egy kitüntetett helyet kap ezen függetlenedésben. Egyikük a sváb településen élő, stabil anyagi helyzettel bíró Zelma. Férje súlyos betegségének köszönhetően az asszony már közel húsz éve a család fejeként funkcionál, ő keresi a pénzt és osztja el azt gyermekei között. A külföldi munka segítségével minden lehetséges módot megragad, hogy támogassa őket: egyedül finanszírozza gyermekei esküvőjét, unokája születésével pedig még több költség merül fel, amit nem csak magára vállal, hanem nagy erővel és lelkesedéssel folytat. Zelma életútja egy folyamatosan új helyzeteket kereső, mindig új vállalkozásba kezdő asszonyt mutat, aki láthatólag küzd nemi szerepeivel és az ezekhez kapcsolódó elvárásokkal. Női szerepben egyáltalán nem, de valójában feleség szerepben sem látjuk őt, mint inkább a családi támasz, a gyakorlatias, problémamegoldó családfő szerepében. Hagyományos értékei (gyermekei és férje kiszolgálása) individualista szerepfelfogással keverednek, amely szerint a férfiaktól függetlenül cselekszik, senki sem tartja ellenőrzés alatt döntéseit, ezt a helyzetet pedig jórészt a külföldi munka hozta el.

„Az egyiknek ’15-be volt az esküvője, a másiknak ’16-ban. Volt egy kemény időszakom. Mindegyiknek külön családi háza van, nagyon sokat segítek nekik, a párom az nem így áll hozzá, ő még élni akar. [...] Az volt a cél, hogy egyformán kapjanak. Ha vannak ilyen nagyobb dolgok, amiket csinálnak, én tudok róla és ahogy tudom segítem őket is. Mert

nem tehetem meg, két gyerekem van, hogy – egyformán fognak örökölni – az egyiket jobban nyomom, mint a másikat. Annyi különbség természetesen van, hogy az unoka nagyon sokat visz el, de remélem ott is lesz, ott is megkapja.” (Zelma, 59)

Turai (2018) elemzése rámutat arra, az emancipatorikus törekvések megvalósítása csak részleges a gondozói migrációt végző nők körében. Ahogy a fenti példa is rámutat, a meglévő hagyományos nemi szerepfelfogások mellett jelentkezik egy individualista (olykor a narratíva szintjén individualista) attitűd, amely azonban a családban rögzült nemi szerepek mellett nem tud teljesen kibontakozni.

A családi kassza kulcsának kérdése⁵⁵

A családi kassza kérdése feltűnően sok esetben merült fel feszültség forrásaként a megszólított személyeknél, így fontos alaposabban szemügyre venni, milyen nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök társulnak ezen esetekhez. Az etnográfiai irodalom rámutat arra, hogy a paraszti társadalomban a gazdasszony feladata volt a gazdaság pénzállományának őrzése, amely összeghez azonban az asszony nem nyúlhatott a gazda tudta nélkül (Fél és Hofer, 2010). Ettől független, külön kis kasszát teremtett az asszony *háziköltségekre*, amely maga és lányai öltöztetését, valamint a legényfiú kocsmázását is magában foglalta. Ahogy arról az egyik elbeszélőjük nyilatkozik, nem nézik jó szemmel, ha egy családban külön kasszán van a férfi és a nő (Fél és Hofer, 2010: 128). A napjaink társadalmára vonatkozó szakirodalom szerint a pénzügyek kezelésének gyakorlata jól szemlélteti a családon belüli egyenlőtlenviszonyokat. Pongrácz és Murinkó (2009) adatelemzése szerint míg Olaszországban egyértelműen a nők feladatkörébe tartozik a pénzügyek kezelése, Franciaországban és Németországban viszonylag gyakori, hogy a család kiadásai és bevételei egyedül a pár férfi tagjának hatáskörébe tartoznak. A magyar családokban a párok általában vagy közösen döntenek pénzügyi kérdésekben, vagy a nőnél van a kassza kulcsa; ritkának mondható, hogy a feladatot a férfi egyedül látja el. A kutatásomban megszólalók családjában is megjelenik feszültség a kiadások terében, azonban fontos előrebocsátani, hogy e konfliktusokért nem minden esetben a migráció tehető felelőssé.

A terepmunka rávilágított arra, hogy a sokszor munkaképtelen, pénzügyi szempontból függőségben lévő, otthon maradt férfiak kiszolgáltatott helyzetben találják magukat. Állandó jövedelem hiányában kénytelenek együttműködni kenyérkereső feleségükkel a kiadások terén is, ami olykor irigységet, frusztrációt okoz bennük. Ez a feszültség egyrészt a hazahozott pénz elosztása körül keletkezik, különösen abban az esetben, ha az otthon maradt fél azt érzékeli, hogy párja többet költ más családtagokra, mint ahogy az szerinte szükséges lenne. A partnerekkel készült interjúk a kassza tárgyalásánál is fontosnak bizonyultak, mindegyik férj válaszában beszámolt feleségével való kisebb-nagyobb konfliktusról a pénzügyek vonatkozásában, egyedül a stabil egzisztenciával rendelkező, vállalkozást vezető Gyula és felesége esetében nem tapasztalható ez.

⁵⁵ A fejezet egyes részei megtalálhatók a szerző egy korábbi tanulmányában (Gábrriel, 2019b).

A *sodródók* csoportjában megfigyelhető, hogy a nő foglalkozik a család pénzügyeivel, illetve jellemzően a párral együtt beszélnek át a háztartás kiadásait. Azokban az esetekben is ez tapasztalható, ahol hagyományos nemi szerepek dominálnak vagy *töredezett családi felállást* látunk. A feszültség ugyanakkor megjelenhet a felnőtt gyermekek irányába. A 2001 óta rokkantnyugdíjas, krónikus betegséggel küzdő Gáspár jó lehetőségnek tartja, hogy felesége Ausztriában végez idősgondozói munkát, mivel több millió forintos adósságuk törlesztése alkalmi munkákból nem valós alternatíva. Ugyanakkor időről időre kifejezi ellenérzését már felnőtt, magukat eltartani képes gyermekeik rendszeres anyagi támogatása miatt:

„Már dolgozol, már négy éve dolgozol, de semmi nem látszik, mert mondom, minek? Mondom, mindig a gyerekeknek tessék, tessék, tessék. És nekünk ki ad? Akkor nekünk ki ad, mondom? [...] 6-700 ezreket keresel, mondom, akkor hogyan, mindig a gyerekeknek? Te kapsz harmincat, te megen harmincat, és akkor mondom egy 25-40-ért bevásárolsz nekik, hagymától kezdve a húsig, a tésztáig, és akkor elmegey a pénz, mondom. Akkor miért, mondom? Mi meg hogyan?” (Gáspár, 56)

A pénzügyekkel kapcsolatos egyezkedést a külföldön élő fél is kezdeményezheti. Amennyiben a feleség túlságosan költekezőnek találja társát, különböző praktikákat eszelhet ki a társ pénztől való távoltartására:

„Őneki az Isten pénze nem elég. Tudod? Hogy hogy tudom azt kontrollálni? Aztán nagyon jó tippet kaptam a telekszomszédától, hogy nem az ő számlájára kell küldeni a devizát [...] »szépen fogd meg a devizát és küldd a lányodnak a számlájára, a rendes folyószámlájára, [...] akkor látod a pénzmozgást«. Mert azért annyira nem bátor ember ő, hogy le merjen venni a gyerek számlájáról, anélkül, hogy én tudok róla.” (Luca, 61)

Luca párja, Károly maga is beismerte, hogy társa a spórolósabb, ő maga azonban szívesen költi a pénzt, ami gyakran családi veszekedésekhez vezet. A férfi azonban erről a helyzetről nem úgy beszél, mintha külön kasszán lennének, és nem is panaszkodik a kialakított gyakorlatra. Károly ugyanakkor sikerként könyveli el, hogy párját le tudta beszélni arról a szándékáról, hogy rendelkezzen az ő fizetésével és bankszámlájával is, hogy az asszony még alaposabban kontroll alatt tarthassa az otthoni kiadásokat.

A *részben sodródók* élettörténeti csoportban sokféle nemi szerepfelfogás bontakozik ki. Fontos megjegyezni, hogy az ő körökben hangzik el egyedül, hogy a kassza kulcsa a férjnél található. A magát függetlennek bemutató Erika büszke arra, hogy kemény munkájával teremtett egzisztenciát gyermekeinek, és a mai napig bármit megad nekik (noha olykor feleslegesen). Ugyanakkor a férjét kiszolgáló háziasszony szerepe is erős, házastársáról már kapcsolatuk eleje óta tudja, hogy nem rábíráható sem házimunkára, sem ház körüli munkára. A pénzügyekkel kapcsolatban is érzékelhető egyfajta feszültség:

„A kassza kulcsa az ő zsebében van. Jó, az tény és való, amit én Ausztriában kerestem, hogyan mondjam, nem kellett nekem odaadnom neki, hanem azt csinálhattam az eurómmal, amit akartam, ő beváltotta nekem. Az az euró, amit én 10 év alatt kerestem, itt van a családban.”

Különösen feszült helyzetet szül, ha a családban nincs egy kasszán a házaspár.

Kérdező: *Akkor a te keresetedből finanszíroztátok a lakodalmat és a házat.*

Zelma: *Én finanszíroztam, mert nem vagyunk egy kasszán a férjemmel. [...] Úgy, hogy közösen fizetjük a rezsinket és mindenki azt csinál a pénzével, amit akar. A fölújítások, bármi, azt mindig én állom, ha bármi tönkremegy, mikor volt ez tavaly, vagy tavalyelőtt, ment a mosógémem, de nem volt tökéletes, mert a szárítógémem is, de azt se volt érdemes megcsináltatni, teljes cserét azt mind egyedül, vagy egy porszívót, egy festést, ezeket mind én finanszírozom.*

Az elégedetlenség mellett a tehetetlenség fogalmazódhat meg az otthon maradt férfiben, aki különféle fortélyokat alkalmaz, hogy feleség mégis beszálljon egyes kiadásaiba. A Magyarországon korábban *vállalkozó* Zelma férje például nem részesül a feleség külföldi keresetéből, a házaspár egyedül a közüzemi számlákat fizeti közösen. A 35 éves korában agyvérzésen átesett, majd maradandó károsodást szenvedett férfi munkavégzésre nem képes, egyedüli bevételét szerény nyugdíja jelenti. Nézeteltérés akkor adódik a házastársak között, amikor a férj olyan terméket vagy szolgáltatást rendel házhoz, amelyet rokkantnyugdíjából nem tud finanszírozni. Ilyen esetben felesége némi mérgeződés mellett kénytelen rendezni a be nem tervezett számlát, kínos helyzetet teremtve ezzel a férj számára is.

„Nem érdekli. Van benne valamilyen szinten egy irigység, gonoszság, nem tudom, minek nevezzem. Egy asztalos dologról beszélek neked, valamit ő megrendelt és nem volt pénze rá és jött a munka és ki kellett fizetni, és nekem kellett kifizetni. Nagyon mérges voltam akkor, de mit tudok vele csinálni. Muszáj volt megcsinálni azt a dolgot, amit rendelt, csak nem így. Én azt hittem, hogy neki meg van arra a pénze. [...] Ezt akkor tudtam meg, mikor mondta, Zelma fizessél. Kifizettem, na ilyenek vannak azért, ja.”
(Zelma, 59)

Cox (2013) kutatása szerint a ház körüli munkák (karbantartás, barkácsolás) elvégzése fontos részét képezi a férfi nemi identitásnak, amely a háztartásfő számára a családról való gondoskodás és a férfiasság nyilvánvaló jele. Amennyiben azonban ezeket a feladatokat egy fizetett ezermester látja el, úgy tűnhet, hogy a férfi nem képes elvégezni a munkát, azaz férfiassága kudarcot vall. A fenti történetben a konfliktusforrás a bevétel nagymértékű különbségére vezethető vissza, a férj sajátos módon adja párja értésére, hogy igényt tart az anyagi hozzájárulásra. Egyértelműen megmutatkozik azonban, hogy minden hasonló alkudozás során Zelma férjének a férfiassága csorbul, hiszen nem csak a munka elvégzésére, hanem annak finanszírozására is képtelen.

A fenti esetek pontosan szemléltetik a pénz feletti rendelkezés egyenlőtlen nemi elosztását, amely egyfajta hatalmi pozícióba helyezi a nőt, míg a férfi védekező állást kénytelen felvenni. A védekezés motívuma elsősorban nem egyfajta beletörődő viselkedésben nyilvánul meg, inkább konfliktuskerülő, ugyanakkor kikapukat kereső magatartásról tanúskodik. Az otthon maradt férfiak nemi identitását a ház körüli munkálatok mellett a pénz kezelésének gyakorlata is alakítja (ezt láthattuk Zelma férje történetében). A feleségek pedig igyekeznek kihasználni előnyös helyzetüket, tudatosan dolgozva azon, hogy alacsonyan tartsák férjük várakozását.

Néhány kivételtől eltekintve külön kasszáról többnyire a fiatalabb korosztályhoz tartozó, nem házas válaszadók számoltak be. Ők nem látták problémának, hogy mindkét fél a saját

fizetéséből él, közösen csak nagyobb kiadásokat fizetnek, például nyaralásokat, és együttélés esetén háztartási dolgokra, élelmiszerre költenek. Mindössze egy női válaszadó számolt be arról, hogy férje kezeli a háztartás pénzügyeit, mások arról tudósítottak, hogy férjüket egyáltalán nem érdekli a pénz, minden kiadással kapcsolatos döntés a női fél belátására van bízva. Ez megerősíti a korábban említett adatelemzés eredményeit is.

Összefoglalva, a női ingázó munkamigrációban érintett háztartások nagy részében jellemzően mindkét fél vagy egyedül a nő dönt pénzügyi kérdésekben. A vizsgálatban megszólaló személyek körében csupán egy esetben felelt egyedül a férfi a családi kasszáért, ezzel szemben többször volt alkalom megfigyelni az otthon maradt férfiak elégedetlenségét a pénzügyek kezelési gyakorlatát illetően. A magukat anyagi vonatkozásban kiszolgáltatottnak érző férfiak olykor olyan praktikákat alkalmaznak, amelyek révén megkerülhetik a külföldön munkát vállaló társuk egyoldalú pénzelosztási gyakorlatát, ami azonban kellemetlen vagy megalázó helyzeteket is eredményezhet. Kereső pozíciójukból adódóan az érintett nők – jóllehet eltérő mértékben – gyakran kihasználják társuk helyzetét, egy olyan szabályrendszert kialakítva a háztartásban, amelyben a férfi szerény beleszólást kap a hétköznapi kérdésekbe. A párkapcsolatban folyamatosan alárendelt pozícióra ítélve, a nők hatalomgyakorlási praktikái eredményeképp, a férfiak maszkulin identitása fokozatosan gyengülhet.

Azon alacsony státuszú és ágenciájú személyek körében, akiket a migrációt megelőzően is egyenlőségpárti nemi szerepfelfogás jellemezett egy sajátos típus rajzolódik ki: a külföldi munkával orvosolni kívánt közös gazdasági érdek a távolság ellenére is erősítheti a családi összetartozást. Amennyiben egalitárius értékek is jellemezték a pár legalább egy tagját, a nemi szerepfelfogásban nem mutatkozik elmozdulás. Elmozdulás azokban az esetekben mutatkozik meg, ahol a hagyományos nemi szerepfelfogás dominál és többes nyomás terheli a női felet, amellyel párhuzamosan az erőteljesen individualista értékekkel bíró nőknél is fellelhető az a mintázat, amely szerint a külföldi munkavállalással intenzívebbé válnak a korábbi értékek.

8.1.2. Az otthon maradt férfiak nemi szerepei

Az otthon maradt férjek és élettársak szempontjait a fentiekben már több ponton érintettem, mivel azok sokszor érzékletesen árnyalták a gondozó asszonyok történeteit. A férfiak kapcsán azonban fontos részletesebben is kitérni arra, hogy az otthoni egyedüllét milyen módon adhat teret saját nemi szerepeik újraértelmezésére. Az alábbiakban azt demonstrálom, hogy a női fél migrációja – noha az csak időszakos – képes átrendezni az otthon maradt férfi magáról, saját nemi szerepeiről alkotott képét.

Az egyik elbeszélő története egészen a kilencvenes évekig nyúlik vissza, amely szerint már akkor több gyermekek ellátásával kapcsolatos feladat hárult rá, mint feleségére. A feleség ekkor három műszakban dolgozott egy közeli baromfifeldolgozó üzemben, míg a férfi portás volt. Gáspár emlékei túlzónak tűnhetnek, amikor felhívja a figyelmet arra, hogy ebben az időszakban felesége egyedül hagyta őt a gyermeknevelésben. A történetmesélésből kiderül, hogy 20-25 évvel később, felesége migrációja során hasonló egyedüllétet tapasztal meg.

„Én mondom, sokáig egyedül voltam, mondom. Annak ellenére, mondom, hogy az asszony is itthon volt, akkor is egyedül voltam itthon, mondom. Ugye akkorjában, mikor az ERFO-nál, még a nyolcvanas években, kilencvenes években a baromfifeldolgozóban dolgozott. A gyerekek picik voltak, mint most az unokáim, és magukra hagyta őket. [...] De amikor reggel mentem, hét órára kellett mennem, akkor felraktam a gyerekeket a járatra, és vitte őket az óvodába a busz. Este meg viszont én mentem utánuk haza. Elmentem értük az óvodába, bementem és velem együtt jöttek haza. És akkor én főztem, mostam rájuk, szóval elláttam. [...] Tehát akkor is egyedül voltam akkor a gyerekekkel.” (Gáspár, 56)

Gáspár úgy festi le a múltat, mintha gyermekeit egyedül, felesége nélkül nevelte volna fel, amiről azonban tudjuk, hogy nem fedi a valóságot. Egyrészt, mivel saját és felesége beszámolója is rávilágít arra, hogy a férfi anyósa is sokat segített annak idején, másrészt, mert társa is folyamatosan jelen volt a gyermekek nevelésében, noha az éjszakai műszakok miatt nem minden napszakban.

Az interjú arra mutat rá, hogy a férfit a mai napig foglalkoztatja a kérdés, hogy milyen szerepet tölt be aktuálisan a háztartásban, különös tekintettel arra, hogy kenyérkereső feleségével szemben ő munkaképtelen. A jelen értelmezéséhez a múltból merít élményeket, amelyek segítségével retrospektív módon újraértelmezi az egykori eseményeket, így nemi szerepeit is. Ezt viszont a hagyományos szerepek megcserélésével teszi: az általa nőiesnek gondolt szerepeket és tevékenységeket rendeli magához (mint a gyermeknevelés, főzés, szomszédolás), amelyektől ezzel egyidejűleg megfosztja feleségét. Eszerint felesége nem nevelt gyermeket, nem főzött rájuk (vagy nem elég jól ahhoz, hogy gyermekei azt szívesen megegyék), és mivel jelenleg távol van, a férfi tartja a kapcsolatot a falubeliekkel. A megváltozott élethelyzet, jelen esetben a női migráció tehát kiválthatja a partnerben a nemi szerepek újratárgyalását, amelyben a múltbéli családon belüli szerepek felosztásának tapasztalata is szerepet kap.

A férfi perspektívája nem érthető meg ugyanakkor lényeges élettörténeti elemek ismerete nélkül. A család történetéhez hozzátartozik a peremhelyzet, a különféle megélhetési próbálkozások sora, a küszködés az adósságok törlesztésével, valamint a nevelt fiú értelmetlen versengése, aki a családi mezőgazdasági vállalkozás tönkretételéért felel. Ennek fényében nem meglepő, hogy a pénznek kiemelt szerepe van a házaspár életében. A munkajövedelemmel nem rendelkező Gáspárnál a saját maga által megtakarított pénz és annak felhasználása összekapcsolódik a férfiassággal. Egy korábban említett példával szemben, ő a ház körüli munkálatok elvégzésében talál mozgásteret arra, hogy ezt kifejezze és feleségét szembesítse vele. A spórolás és kisebb munkák elvégzése azonban nem a rivalizálás egy formája, hanem a maga módján épp az egyenlőbb munkaterhekre való törekvés megnyilvánulása.

„[...] ugye táppénz, amit eddig kaptam, ugye meg a nyugdíjam, ami volt ugye, a rokkantsági, amit kaptam hozzá, az a hatvankétezer forintot, és azt kicsit összeszedtem, akkor abból csináltam a fürdőt, lecsempéztem, új zuhanyzót csináltam,

szóval mindent, saját önerőmből csináltam, meglepetésnek [nevet] az asszonynak, aminek örült is nagyon, csodálkozott, hogy meg lett csinálva. Aszondja, »Honnan vettél fel kölcsönt?« Hát mondom »sehonnan sem«, mondom, »összespóroltam magamnak«, mondom.» (Gáspár, 56)

Az otthon maradt társak nemi szerepfelfogása nem változik meg feltétlenül a társ távolmaradásával, jóllehet a migráció bekövetkeztével bizonyos kompromisszumok meghozatala szükséges. A szintén *sodródók* csoportjába besorolt, otthon maradt férfi azt vállalta magára, hogy felnőtt, súlyosan látássérült nevelt lányát felügyelje, míg élettársa évi 11 hónapot gondozóként Németországban tölt. Károly bevallása szerint nem foglalkozik azzal, hogy mit gondol környezete arról, hogy rá hárulnak a háztartási feladatok, amelyek egyébként jelentősen nehezebbek az adott családi felállásban, mintha egy egészséges hozzátartozó lenne gondjaira bízva. A férfi úgy látja, párjával kölcsönös és egyenlő a munkamegosztás, amely során mindenki végzi a rá szabott feladatot, ameddig ez szükséges.

„[...] nagyon furcsa volt, hát ugye rám hárult a takarítás, rám hárult a mosás, akkor a főzés, de a főzést jobban szeretem, inkább azt csinálnám minden nap, mint hogy takarítsak, de azért ki kell takarítanom. De nagyon furcsa volt, hát ugye ő [párja] éber alvó, ha nem tud aludni fölkel és vasal. Akármennyi mennyiségű ruha van, ő azt éjjel kivasalja. Én meg nem is tudok, de nem is szeretek vasalni. [...] Vikinek [nevelt lány], ugye én nem tudok sütni, bármit megfőzök, de sütni nem tudok.” (Károly, 59)

A migrációban részt vevő nők kétféle érveléssel magyarázzák azt, hogy párjuk miért nem vállalkozik külföldi munkára és maradt otthon. Egyrészt a kompetenciák (például nyelvismeret, szaktudás) hiányára hívják fel a figyelmet, azaz többnyire látens módon a férfit hibáztatják, másrészt a férfitől független tényezőket hangsúlyozzák, például rossz egészségi állapotukat, munkaképtelenségüket vagy a munkaerőpiaci⁵⁶ sajátosságokat. A férfi válaszadók – amennyiben nincs komoly fizikai akadály a munkavégzésüknek – inkább a nyelvismeret hiányát emelik ki, míg a nők arra mutatnak rá, hogy valójában szakmai, képzettségbeli hiányosságok akadályozzák a férfi külföldi munkavállalását. A megkérdezett nők olykor beismerik, hogy férjük nem hajlandó a vándormunkára, azonban ezek kivételes esetnek számítanak. Nem kétséges, hogy a családon belüli nemi szerepekről alkotott normatív elképzelésekkel függ össze, hogy az érintett felek úgy legitimálják a női munkamigrációt (ami sokszor azt jelenti, hogy a nő az egyedüli családfenntartó), hogy az érvelés szerint a férfi rajta kívülálló okok miatt nem tud külföldön dolgozni. Ilyen döntő érv a férfi kedvezőtlen és visszafordíthatatlan egészségi állapot romlása (gyakran pszichés problémái), lecsökkent munkaképessége. Az erre való hivatkozás sok esetben a feleség külföldi munkáját övező családi diskurzus alappillérvé válik.

⁵⁶ Idesorolandó a külföldön tapasztalt etnikai alapú munkaerőpiaci diszkrimináció is. Egy fiatal házi gondozó azt részletezte az interjú során, hogy roma élettársát feltehetően a külső megjelenése alapján nem engedték dolgozni egy ausztriai szállodában. Esetében tehát beigazolódott az a félelem, amely a női alkalmazottakra nem feltétlenül jellemző az osztrák gondozói szektorban (Gábel, 2019a), hogy a (vélt) etnikai háttér miatt érheti hátrányos megkülönböztetés.

A feszültséget fokozhatja, hogy miközben a feleség munkamigrációjára egyetlen lehetőségként tekint a család, a férj olykor inkább új hobbit keres magának, mintsem hogy képességeihez mérten, pluszmunka elvállalásával segítené a háztartást. Ez a hozzáállás látszólag nem okoz problémát a külföldön dolgozó feleségnek, még akkor sem, ha a férj fizikailag és mentálisan is képes lenne munkavégzésre, olykor azonban kifejezésre kerülnek az ezzel kapcsolatos ellenérzések. László például már nem tölti munkával idejét, miközben felesége Ausztriában dolgozik, nyugdíjasként a pihenést választja.

„Hát... házimunka..., az igazság az, hogy szabtuk egy olyan határt, hogy amióta nincs szülő, mert őneki rákfenéje volt, »ez a te örökséged«, azt mondta, az most nincs. A tűzifa, tehát a tűzifát megrendelni, meg mittudom, a vőmmel összevágjuk, összehasogatjuk, lehordjuk a szuterénba, akkor van egy kis kert hátul, meg nekem van egy kis szőlőlugasom, azzal foglalkozom, mással nemigen. Nincs. Itt a háznál nincs mit.”

Jelentős különbségek figyelhetők meg ugyanakkor a partnerek egészségi állapota szerint. A beszámolók nagy része a férfiak fokozatos fizikai és/vagy mentális leépüléséről⁵⁷ tudósít, amely folyamat a női felek részéről egyre több odafigyelést kíván. Ritkán fordul elő, hogy a feleség gondozói migrációját a férj vándormunkája követi, azaz egy adott ponton a pár mindkét tagja ingázó lesz. Terepmunkám során egy ilyen házaspárral találkoztam, ahol a feleség tizenöt éve, a férj három éve végez külföldön idősgondozói munkát.

Egyéb családi feszültségek

A szakirodalomban olvashatóak olyan szélsőséges esetek, amikor a feleség a külföldi munkavállalást menekülésre használja (Urbańska, 2016), vagy épp az alkoholista férj halála után tér haza véglegesen az asszony (Turai, 2018). Az ilyen eseteket módszertani okok miatt nehezebb feltárni; sokszor mások elmondása alapján ismerhető meg a történet. Ez kutatásom során is így történt. Az egyik megszólaltatott cégvezető, akihez elmondása szerint naponta 15-20 önéletrajzos jelentkezés érkezik, beszámolt arról, hogy ha a pályázók nem is minden esetben mondják el részletesen családi hátterüket, az a környező falvakból, ismerősöktől akaratlanul is tudomására juthat. A férfi szemléletesen írja le az otthon maradt házastársakban lejátszódó folyamatot, ami a megváltozott családi felállás miatti feszültségből adódik.

„[...] általában sok esetben otthon férfiak is italozás, féltékenység, pedig aztán nincs mire, mert dolgozni vannak az asszonyok. Kialakul egy ilyen féltés, szerelemféltés ebben az egészben és furábban is viselkednek velük és nagyon sok esetben az van, hogy a férj otthon nagyon nehezen tudja feldolgozni azt, hogy a felesége jóval többet keres, mint ő. És ezáltal bántja. Ez egy nagyon érdekes világ, ez nagyon soknál van. Tehát, hogy a férj ez által nem is tudom, frusztrálnak érzi magát, hogy a feleség jóval többet

⁵⁷ A leépülés nem kizárólag életkori és életmódbeli sajátosságokkal magyarázható, a krónikus betegségek és a demencia súlyosbodására szintén visszavezethető, éppúgy, mint a baleset vagy egyéb tartós károsodással párhuzamosan megjelenő mentális állapot romlására.

keres és úgymond jobban boldogul és ő hozza haza a több pénzt. Tehát ez nagyon megviseli őket. Helyieket tudok többet, akik itt a gyárban dolgoznak, hát ők a minimálbért viszik haza, a felesége jóval, a dupláját hozza és ezáltal sőt agresszív is, meg valamikor teljesen üvölt, »most azt hiszed magadról, hogy te«, akkor pedig aztán az asszonyka nem tehet semmiről, maga a családjának hozza, meg őneki, de úgy néz ki, hogy ezt nehéz valahogy földolgozni egy-két embernek.» (Kovács Géza, WegLauf kft.)

A fenti esetben számos részlet nem ismert, és talán akkor sem lenne egyértelmű, ha maga az érintettek mesélnék el történetet. Megtörténhet, hogy a külföldi munkavállalás kiváltó oka a családon belüli erőszak, ugyanakkor, a külföldön végzett munka is kiválhatja a férfi frusztrációját. A hátrahagyott férj félelme, azaz hogy a közösségben elterjed róla, hogy nem ő a hagyományos értelemben vett háztartásfő azért nem tűnik erős érvnek, mert ezeken a településeken egyáltalán nem ritka jelenség a női ingázás. Az erőfölény demonstrálásának efféle erőszakos módjáról, annak gyakoriságáról a nagyfokú látencia miatt kevés információval rendelkezünk, azonban a terepmunka többszörösen rávilágított arra a tényre, hogy a vizsgált térségben létező problémát jelent a nők felé irányuló családon belüli erőszak.

A fentiek alapján elmondható, hogy a női fél külföldi munkavállalása lehetőséget nyújt a férfi partnereknek, hogy nemi szerepeiket újraértelmezzék, merítve a régmúlt emlékeiből. Más férfiakkal nem található elmozdulás a nemi szerepfelfogásban, a társ távolléte nem változtat a korábbi értékeken. A nő külföldi munkavállalása nem csak a házimunkák és gondozási feladatok ellátása kapcsán lehet feszültség forrása, hanem a család pénzügyeinek kezelése miatt is. Az interjúk azt mutatják, hogy ahány háztartás, annyi különféle gyakorlat létezik a családi kasszához való hozzáférés körül, azonban a kenyérkeresőnek túlnyomóan nagyobb beleszólása van a pénz felhasználásába.

8.1.3. Otthoni gondozási kötelezettségek

A betegségekkel küzdő, munkaképtelen férjek ellátásáról korábban már esett szó, a gyermekekkel kapcsolatos otthoni gondozási kötelezettségekről azonban még nem. Az adatok arról tanúskodnak, hogy egyes dél- és kelet-európai országokkal szemben Magyarországon nem terjedt el az a gyakorlat, hogy egy anya magára hagyja pár éves, vagy annál is fiatalabb gyermekét (Blaskó, 2016). Ennek fényében ritka, ha valaki gyermekét más gondjaira bízta távolléte alatt. Kutatások szerint az édesanya távolléte negatív következményekkel járhat a gyermekkel való kapcsolat szempontjából (Leinaweaver, 2010), és anyagilag sem minden esetben kifizetődő a gyermekvigyázó alkalmazása. Mások arra hívják fel a figyelmet, hogy a transznacionális viszonyoknak köszönhetően az otthon maradt családtag, például a nagyszülő jóllétét és mentális egészségét pozitívan befolyásolja az unokákkal való kapcsolattartás intenzitása (Souralová, 2018). További kutatási eredmények szerint a női munkamigráció következményeként az apák nem veszik fel automatikusan az anya gondoskodó szerepét, inkább a hagyományos nemi szerepek erősödése tapasztalható (Ozyegin and Hondagneu-

Sotelo, 2008; Lutz and Palenga-Möllenbeck, 2012). Felmerül a kérdés, hogy a magyarországi terepen milyen mintázatot mutat a kiszervezett gondoskodás.

A vizsgált terepen több olyan anyával találkoztam, aki kisgyermekét vagy 18 év alatti gyermekét időszakosan elhagyta a külföldi munka miatt. A beszámolók szerint többnyire közeli hozzátartozók (általában a férj és nagymama) segítségével sikerült megoldani a gyermekek ellátását, amely azonban logisztikai szempontok mérlegelését és olykor magas költséget jelentett. Az *útkereső fiatalokon* kívül minden élettörténeti csoportban található olyan nő, aki kisgyermekét, tinédzser korú gyermekét vagy speciális igényekkel rendelkező gyermekét hagyta otthon.

A legszélsőségesebb példáról a *vállalkozók* csoportjába tartozó Diána számol be, aki a kilencvenes évek elején férje és édesanyja gondjaira bízta kisgyermekét. Diána úttörőként mutatja be magát a migrációban, annak köszönhetően, hogy egy olyan korban kezdte a külföldi idősgondozást, amikor még nem volt a köztudatban ez a típusú munkalehetőség. Emellett a családi gondozási mintában is újdonságot mutat Diána gyakorlata, mivel még első életévét sem töltötte be fia, amikor elindult. Ezt környezete kezdetben rendszeresen kritikával illette.

„Annak idején nagyon sokan meg is szóltak, hiszen kilenc hónapos volt a fiam, az ötödik életévébe lányom, és aztán az, aki engem megszólt, az például utána ugyanúgy itthon hagyta a gyermekét, mert képtelen volt, ő is belekerült egy olyan anyagi helyzetbe. [...] Akkoriban nem volt olyan, aki kijárt volna dolgozni, úgy, hogy gyermekét otthon hagyta volna. Most már nagyon sok van. Tehát ahogy említettem. Ez attól is függ. Én abban az időben lehetőséggel rendelkezttem, nyelvtudással rendelkezttem, amivel ők javarészt nem rendelkeztek, illetve ők javarészt 15 évvel fiatalabb korosztály is volt ugye.” (Diána, 41)

A nő tudatában van annak, hogy a német nyelv ismerete erősen növelte versenyképességét az elinduláskor, mégis túloz, amikor a 15 évvel fiatalabb korosztályra utal visszaemlékezésében. Az általa leírt társadalmi nyomás érzékelése főként abból adódhat, hogy egy alacsony lélekszámú településen élt a család. Beszámolója rávilágít a gondozói munka expanziójára is. Az iparágba később egyre nagyobb számban csatlakozó gyermekes nőkre hivatkozva látja igazoltnak egykori elmozdulását.

A harmincegy éves özvegy hölgy, Veronika az interjú előtt közel másfél évvel kezdte el Ausztriában a gondozást. A diplomás, nyelveket beszélő Veronika a migrációt megelőző munkahelyein azonban nem keresett annyit, hogy eltartsa kétszemélyes háztartását. Végzettsége ellenére a *részben sodródók* élettörténeti típusban sorolt nő arról számol be, hogy míg Magyarországon dolgozott, a rendszeres túlórák miatt alig találkozott gyermekével. Így fogalmaz: *„a gyerekeknek enni kell adni, a lakást ki kell fizetni, az autónak mennie kell, mer a gyereket el kell vinnem óvodába, ha a gyerek beteg orvoshoz kell vinni, gyógyszert kell neki venni, és nem tudtam, nem volt más perspektívám, és ez a lehetőség jött gyorsan.”* Veronika kisleányához már magyarországi munkavállalása során is rendszeresen fogadott bébiszittert, s a

külföldi munkával folytatta ezt a gyakorlatot. Úgy emlékszik, hogy fiának 7 vagy 8 fizetett vigyázója volt az elmúlt közel másfél évben, emellett édesanyja segítségére is támaszkodott. A nőnek reményt ad, hogy a nagymama a közelmúltban vonult nyugdíjba, ami előreláthatólag a gyermekgondozás költségeinek jelentős csökkenésével jár. Ez nem csak a logisztikai költségek, hanem komoly anyagi kiadások csökkenését is jelenti a családnak.

„[...] anyukám segít be nagyon sokat, hál Istennek a múlt héten lett nyugdíjas, úgyhogy sokat tud segíteni, de emellett, mivel anyukám járt dolgozni, még bébiszittert is fizettem, és a bébiszitter és anyukám koordinálták addig a gyerekenek az életét, amíg én nem vagyok itthon. [...] ha ő [kisfia] nem lenne ebben partner, illetve az anyukám nem lenne ebbe partner, nem is tudtam volna csinálni. Mert ugye nem tudtam volna a gyereket itt hagyni, meg nem tudtam volna úgymond kire itt hagyni.” (Veronika, 31)

A példa jól mutatja a nagyszülő kulcsszerepét a fennálló helyzetben. Valójában az ő együttműködése teszi lehetővé az anya külföldi munkáját. Veronika esetében szintén megerősítésre talál a migráció, mint családi stratégia, azaz egy előzetes megállapodáson alapuló kompromisszum. *„[...] ő mindent megtesz az unokájáért, ahogy értem is mindent megtesz, hogy én, hogy mi meg tudjunk élni, mert ő nélküle ez az egész nem is működne, mert nem tudnám kire hagyni a gyerekeket.”* – mondja a 31 éves nő.

Sokszor a gyermekek számára is kihívást jelent a távolság; van, aki felnőttként még mindig gyakran hivatkozik anyja korábbi ingázására. Más kérdezett azonban arról számol be, hogy tizenéves gyermekében nem okozott kárt a rendszeres távollét, inkább az önállóságát növelte. A gyermekek (korai) önállóságáról mint a munkamigráció egyik következményéről olyan szülők is beszélnek, akiknek a gyermekei valamilyen speciális igénnyel bírnak. Luca látásában korlátozott lányáról, Sándor értelmi sérült fiáról mesélve emeli ki a távolléttel járó pozitív változásokat. Sándor, akinek a felesége négyhetes váltásokban dolgozik Németországban idősgondozóként, míg ő maga kétheti váltásokban Ausztriában, úgy véli, sérült fiuknak szüksége volt arra, hogy megtanulja az önállóságot és egyedül is ellássa magát. Az önállóságot helyezi előtérbe Károly is, aki az év nagy részében nevelt lányával él egy fedél alatt. A férfi élettársa, Luca külföldről gondoskodik a családról, mivel súlyos hiteleit Magyarországon végzett munkából nem lenne képes törleszteni (*sodródók* csoportja).

„Itt azt kellett tisztázni, hogy a párom hajlandó-e otthon, ami otthon maradt – időzjelben – gondot vinni. Mondtam, vagy pedig megyünk a híd alá lakni. Ez a két lehetőség van. Nincs más. Mondta, hogy menjek, menjek, menjek, ő mindent vállal. Csinálja is a mai napig. Jó, néha vannak problémák, de azért nem olyan.” (Luca, 61)

A munkamigráció következtében kialakult, gondozással kapcsolatos új helyzetek mind a nők, mind a férfiak számára kihívásokkal bírnak, azonban – mint ahogy erre utaltam is – nem jelenthető ki, hogy az otthon maradt feleket minden esetben hátrányosan érinti a távolság.

Végül, a *diplomások* csoportjába tartozó Gyöngyi tizenéves lányát hagyta szüleine. Ő úgy látja, hogy nem térül meg a gyermektől távol töltött idő, azonban a kitűzött cél megvalósulása valamennyire kárpótolja.

„Mert mindenkinek van valami sztorija, az esetek 90%-ában így van sajnos. Hogy a család rámegy. Tehát aki nem 1-2 évre szá-, gondolja ezt a munkát csinálni, az számoljon ezzel a dologgal, hogy rámegy a családra. Nagyon rossz ez a gyerekeknek, én anyukámra bízam akkor, amikor kint voltam, jó, hogy már nagyocská volt, 17-18, de még így is sajnálom, hogy ezt a periódust így be-, így történt, mert egyszerűen nincs más kiút, nincs más választásod. Vagy itthon maradsz kicsi pénzért, vagy elmész, és akkor vállalod azt, hogy a gyerekeknek nincs anyja, se apja, mer ugye el vagy válva, se anyja, se apja, csak a nagyszülők. Ez olyan, mint egy félárva szituáció, ugyebár, ez olyan, mintha a gyereket beadnád egy gondozói körbe. Ez már nem, nem család, nem nevezhető családnak akkor. [...] De a pénzért vállalni kell, ahhoz, hogy egyetemre tudjam járatni.” (Gyöngyi, 49)

Néhány válaszadó említést tett gondozásra szoruló idősebb hozzátartozóról, ez azonban nem volt jellemző a megkérdezett gondozókra. A túlnyomóan ötvenes, hatvanas éveikben járó gondozók szülei az esetek egy részében már nem éltek, vagy amennyiben igen, viszonylag jó egészségnek örvendtek. A fiatalabb válaszadók esetében a szülők döntően nem igényeltek segítséget. A kérdés jelen esetben az, hogy a különböző státusszal rendelkező gondozók hogyan oldják meg a felmerülő gondozási kihívásokat.

Két esetben számol be arról gondozó, hogy demens, illetve idős szülője tartós gondozásban részesül bentlakásos idősek otthonában. Az ápolói diplomával rendelkező Marietta édesanyja intézményi elhelyezését egy egyszerű és kézenfekvő megoldásként tartja számon, mivel annak ellenére, hogy ritkán (jelen esetben havi egyszer) tudja meglátogatni, nem szenved hiányt semmiben. Mariettának lehetősége van nővéri feladatok ellátásának biztosítására is anyja számára, amennyiben ez szükséges. Mivel az idős asszony nyugdíja nem fedezi a bentlakás árát, hűgával együtt gondoskodnak a fennmaradó költségekről.

„Először mondtuk neki, hogy jöjjön hozzánk, van egy hűgom, ő szintén egészségügybe dolgozik, és mondta, hogy nem, ő szeret egyedül lenni. És talán ez. Lehet, hogy maga az időskor hozta ki belőle, de akkor depressziós lett, és akkor ő benne merült föl, hogy akkor ő bemenne az otthonba, és utána javult is az állapota, hogy közösségbe került. [...] Amikor hazajövök, kétszer, háromszor el szoktam menni, meg szoktam látogatni. Én szoktam a katéterét kicserélni, katétere van, és én szoktam kicserélni, mert az otthonban nincs szakápoló, aki ki tudja cserélni.” (Marietta, 55)

Az intézményi elhelyezés Mariettán kívül egy esetben jött elő, a szintén Pécs környéki otthonban elhelyezett Luca édesanyjánál. Luca azonban egy kifejezetten rossz kapcsolatot fest le demenciában szenvedő édesanyjával, akit elmondása szerint a zárt osztályon helyeztek el. Anyja elhelyezésével kapcsolatban családi feszültségek is napvilágot láttak, bátyja ugyanis

nem érzi kötelességének, hogy fizessen az ellátásért, hiszen húga dolgozik külföldön, nála jelentősen magasabb bérért. A fiútestvér nem veszi figyelembe, hogy Luca adósságai miatt ment külföldre, valamint, hogy lányáról gondoskodjon. Az otthoni ellátási szükségletek tehát családon belüli viszályokhoz is vezethetnek, amelyben a munkamigrációnak is szerepe van.

A másik esetben az idősgondozó ideiglenesen szünetelteti külföldi munkáját, hogy rendszeresen tudja látogatni a kórházban édesanyját, aki a közelmúltban agyvérzést kapott. Franciska úgy tervezi, amint anyja állapota stabilabbá válik, visszamegy Ausztriába, nem feltétlenül gondozói munkakörbe. Ugyanakkor kifejezésre juttatja azt a vágyát is, miszerint szívesen maradna Magyarországon is, amennyiben kapna lakóhelye környezetében olyan munkát, amelyből fenn tudná tartani magát és fizetni tudná albérletét. Az interjú során nem derül ki egyértelműen, hogy a beszélgetés időpontjában rendelkezik-e kereső tevékenységgel, ugyanakkor érzékelhető az anya gondozási igénye és a stabil bevételi forrás hiánya közti feszültség.

Az otthon maradt apák párjuk külföldön tartózkodásával párhuzamosan számos új tapasztalattal gazdagodnak a gondoskodó munka terén. Az interjúk rávilágítanak arra, hogy párjuk/feleségük távollétével párhuzamosan bizonyos esetekben az apaság újraértelmeződik számukra (Gábrriel, 2019b). Volt olyan érintett, aki lelkesen beszélt arról, hogy az óvodai anyák napi ünnepségen apaként vehetett részt, mivel felesége éppen külföldön tartózkodott. Egy másik otthon maradt apa a háztartási feladatok változatosságát emelte ki, amelyekkel azután szembesült, hogy felesége Ausztriában kezdett dolgozni. A férfi meglepve tapasztalta, hogy a gyermekgondozás, az idős szülők felügyelete és a háztartási munkák együttese meglehetősen fárasztó feladatokat rónak rá főállása mellett. Egy másik példában az idősgondozói munkát végző nő távollétét megelőzően megállapodást kötött volt férjével közös gyermekeik felügyeletéről. A férfi, aki a korábbi bírósági ítélet ellenére így újra napi kapcsolatba kerülhetett tizenéves fiaival, örömmel fogadta a lehetőséget. A példák azt szemléltetik, hogy a férfiak rövid időn belül jóval nagyobb érzékenységet mutathatnak a láthatatlan munka, a korábban ignorált női tevékenységek és gyermekeik iránt, ami a magukról, teherbíró képességükről, férfiszerepeikről alkotott elképzeléseiket is alakítja.

Arra a kérdésre, hogy a kérdezettek ki fog majd vigyázni, amikor már ők szorulnak gondozásra, a válaszok igen színesek voltak. Többen említették az intézményi elhelyezést, azzal indokolva, hogy nem várják el gyermekeiktől azt az áldozatot, ami a személyes gondozással jár. Az érvek között felmerült, hogy a beteg hozzátartozó otthoni gondozása miatt hátrányt szenvedhet családi életük, és nem szeretnék ezzel megnehezíteni gyermekeik vagy unokáik életét. Ezen indokok azok körében is többségben voltak, akiknek közeli hozzátartozója jelenleg, vagy a múltban részesült már intézményi ellátásban. A tradicionális nemi szerepekkel rendelkezőkre jellemző vélekedés volt, hogy valamely gyermekükre, tipikusan lányukra számítanak öregségükre. Némelyek pedig tanácstalanul álltak a kérdés előtt.

8.2. Összefoglalás

A migráció, a nemi szerepfelfogások és élettörténet együttesének dinamikus elemzése során többféle mintázat bontakozik ki. A legkedvezőtlenebb helyzetben levő *sodródók* és a *részben sodródók* körében a hagyományos-egalitárius értékek, a hagyományos nemi szerepfelfogás, valamint az individualista szerepek rajzolódni ki, a többi élettörténeti kategórián belül pedig ezek, vagy kombinációik találhatók meg. A 12. táblázat a 11. táblázat egy alternatívája, amelyben ezek a dinamikák olvashatók.

12. táblázat: *Nemi szerep típusai a migrációban, élettörténeti keretben*

	Egalitárius-hagyományos	Hagyományos	Individualista	Individualista-egalitárius	Hagyományos-individualista
Sodródók	Családi összetartás a migrációban	Töredezett családi élet	Indiv. értékek felerősödése		
Részben sodródók	Családi összetartás a migrációban	Töredezett családi élet	Indiv. értékek felerősödése	Ágencia megtapasztalása	
Vállalkozók	Családi összetartás/ Rögzült nemi szerepek			Indiv. értékek felerősödése	Töredezett családi élet
Diplomások			Ágencia megtapasztalása	Ágencia megtapasztalása	
Útkereső fiatalok		Kiforratlan nemi szerepek			

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A migráció és nemi szerepek vonatkozásában megmutatkozó első típus a *családi összetartás a migrációban* nevet kapta. Az ezen csoportba tartozó gondozók stabil párkapcsolattal és családi háttérrel rendelkeznek amikor elkezdi a külföldi munkát, és a családi kapcsolatok a későbbiekben is támogatóak maradnak. A munkamigráció során nem sérül a családi felállás, az inkább megerősíti a vándormunkát végző és otthon maradt felek egymás iránti elkötelezettségét. Az együttes küszködés megnyilvánulhat a nemi szerepváltás képességében is, amely a nagy nyomás miatt alakul ki a korábban is egyenlőségpárti párok között.

A második változat a három szempontot figyelembe véve a *töredezett családi élet* nével ellátott típus. Ez a *sodródók*, a *részben sodródók* és részben a *vállalkozók* csoportjához tartozó válaszadóknál mutatkozott meg, a fentiekől eltérően azonban ők erőteljesen hagyományos nemi szerepfelfogással bírtak. Esetükben előfordul, hogy a gondozói migráció képes elmélyíteni a tradicionális nemi szerepeket, és a külföldön dolgozó nő ágenciája továbbra is limitált marad a hazahozott kereset ellenére. Az egyik példa jól illusztrálta azt a helyzetet, amelyben az asszony több bántalmazó családi kapcsolattal is rendelkezik, és migrációja révén még kiszolgáltatottabbá válik ezekben a viszonyokban. Azon feltételezésem, amely szerint a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök összefüggést mutatnak a migráció kényszerűségével és ehhez kötődő rossz érzésekkel, megerősítésre talált.

Az *individualista szerepfelfogás felerősödése* a negyvenes éveikben járó, gyermektelen nőknél jelentkezett, akik a *sodródók*, valamint a *részben sodródók* csoportjába tartoztak. Esetükben megfigyelhető, hogy a migráció révén önbizalmat nyernek, miközben úgy tűnik, hogy a férfiaktól nem várnak különösebb támogatást vagy segítséget.

A negyedik, jól elkülöníthető típusban az egalitárius és hagyományos szerepfelfogás keveredése látszik olyan módon, hogy míg a beszélő hétköznapi, megélt gyakorlata az egyenlőségpárti felé mutat, elméleti szinten a hagyományos nemi szerepfelfogásból nem tud kilépni. A *rögzült nemi szerepeknek* elkeresztelt minta a *vállalkozók* csoportjába besorolt válaszadóknál többször is megjelent. A migráció ez esetben nem hat vissza a nemi szerepekre, és a nemi szerepek sem alakítják a migrációt, ami arra utal, hogy a stabil családi felállás rögzítheti a meglévő nemi szerep attitűdöket, mint ahogy azt a *családi összetartás a migrációban* típusnál láthattuk.

A *diplomások* esetében a külföldi sikeres helytállás az *ágencia megtapasztalásával* járhat együtt, azaz a munkamigráció kiválthat attitűdbeli változást és felerősítheti a férfiaktól való függetlenedés igényét, azaz az emancipatorikus törekvéseket. Az élettörténeti perspektíva figyelembevételével, a migráció és nemi szerepek vonatkozásában az rajzolódik ki, hogy az ágencia megtapasztalása kulcsszerepet kap. Azok a képzett, magasabb státuszú nők, akik támogató háttérrel rendelkeznek párkapcsolatukban, a migrációt önkiteljesedésként élhetik meg. Kirajzolódik, hogy azok a gondozók, akik rendelkeznek ágenciával, a nemi szerepeikben szabadabbak, migrációjuk aktívabb. Azaz mindkét irányba hat egymásra a szerepfelfogás és migráció.

Míg az *útkereső fiatalok* egy része került a témát, a többiekkel való interjú beszélgetés arra engedett következtetni, hogy nemi szerepfelfogásukban a hagyományos értékek jelentkeznek. Ezeket a fiatalokat – részben korukból, részben az önkifejezés alacsony mértékéből adódóan – a *kiforratlan nemi szerepek* jellemzik. Mivel még nem történt meg életükben a családalapítás, párkapcsolataik csak néhány évre nyúlnak vissza, továbbá a migráció időtartama is rövidnek mondható, kijelenthető, hogy az *útkereső fiatalok* nemi szerepei és migrációja közötti összefüggés feltárása nehézségekbe ütközik. Megállapítható azonban, hogy alacsony iskolai végzettségük és a családban látott minta (mint a külföldi gondozás mint megélhetési stratégia) meghatározhatja döntéseiket, esetlegesen hátráltathatja őket törekvéseikben akár a családalapítás, akár szakmai motivációk terén.

Végül, az otthon maradt férfiak nemi szerepfelfogásainak vizsgálata arra mutat rá, hogy a női migráció képes előhívni olyan élményeket a férfiben, amelyek változást hoznak szerepeik terén. Ez a szerep-újratárgyalás szorosan kapcsolódik a családi gazdasághoz, különösen, ahol a férj korán (a nő migrációja előtt akár évtizedekkel) kikerült a családfenntartó szerepből. A kassa kulcsa sok házaspár életében egy ominózus kérdés, amelynek tárgyalása arra mutatott rá, hogy a legtöbb esetben a külföldön dolgozó nő kezében van a kassa kulcsa.

9. Narratív önbemutatók és azok összefüggései az élettörténettel, nemi szerepekkel és migrációval

A narratív biográfiai elemzés módszere (például: Kohli, 1986; Fischer-Rosenthal, 2000; Rosenthal, 2018) segítséget nyújt a migráció, élettörténet és nemi szerepek alakulásának értelmezésében. A módszer Rosenthal nyomán a következő feltételezésekből indul ki: 1) a társadalmi jelenségek megértéséhez szükséges azok eredőjét feltérképezni, 2) elengedhetetlen a cselekvő szubjektív szempontjainak megértése, azaz, hogy az milyen értelmezést köt megélt tapasztalataihoz, végül 3) ahhoz, hogy megértsük a válaszadó állításait egy bizonyos tapasztalatáról, fontos a jelenlegi életéhez kapcsolódó átfogó összefüggéseket látni (Rosenthal, 2018: 159-160). A narratív biográfiai elemzés alaptétele tehát, hogy a jelen helyzet meghatározza azt, hogy valaki milyen módon tekint vissza múltbéli eseményekre.

A narratív biográfiai elemzés a migrációkutatásban is alkalmazott módszer (Lutz, 2011; Kovács és Melegh, 2000; 2007; Melegh és Kovács, 2010), noha a migráció mint kutatási terület több módszertani problémát is magával von. Lutz arra hívja fel a figyelmet, hogy a retrospektív módon elmesélt migrációs történetben együttesen van jelen a kibocsátó társadalom normatív szemlélete, valamint a befogadó társadalom perspektívája (Lutz, 2011). A migráns háztartási alkalmazottak identitását vizsgáló kutató a transznacionális biográfiák elemzésének nehézségei közé sorolja, hogy a megélt élettörténetek rekonstrukciója korlátozott, különösen több ország bevonása esetén.

A következőkben a különféle migrációs narratívákat, valamint az értékelő identitásokat vizsgálom az élettörténet, a nemi szerepek és migráció tükrében. A narratív identitások egyrészt egyéni konstrukciók, másrészt a kérdezettek azon igyekezetéről tanúskodnak, hogy az interjú helyzetben miként kívánják láttatni magukat (Melegh és Kovács, 2010). Ehhez részben saját és közösségük kulturális mintái járulnak hozzá, azaz az egyének különböző eszköztár áll rendelkezésére korábbi tapasztalatai, életeseményei alapján, amely a strukturálódás eredménye. A narratív identitás létrejöttének előfeltétele ezen esetben az, hogy a külföldön munkát vállaló személy választ keres arra, hogy miért hagyta otthon családját és megszokott életét.

A fejezet négy részre tagolódik, amelyek közül mindegyik a megélt migrációra fókuszál. Elsőként az elbeszélések segítségével mutatom be az élettörténet hatását a migráció értékelésére. A második részben a biográfiaelemzés módszerével vizsgálom, hogy a különböző élettörténetekkel rendelkező elbeszélők milyen identitásokat hoznak létre narratívájuk során, mivel magyarázhatók az egyes narratív önbemutatók. A narratívák nem önmagukban állnak a szövegben, így érdemes összevetni azokat az elbeszélők élettörténeti sorozatával (13. táblázat). A harmadik rész a narratívák közti lehetséges összefüggésekre mutat rá. Végül, a migráns léttel kapcsolatos, a külföldiekkel és menekültekkel megélt személyes tapasztalatokat és véleményeket járom körül.

9.1. Életút hatása a migráció értékelésére

A migrációt megelőző, Magyarországon megélt életutak ismeretében felmerül a kérdés, hogy milyen hatása van ezen különböző tapasztalatoknak a migráció megélésére, értékelésére. A válaszadáshoz segítségül szolgál az interjú legvégén feltett néhány kérdés, amely többek közt arra kérdezett rá, hogy a válaszadó önkéntesnek vagy kényszeresnek éli-e meg külföldi munkavállalását. Provokatívnak tűnhet, módszertani szempontból azonban azért tekinthető ártalmatlannak a kérdés, mivel a választ nem követi egyéb témakör, sem narratíva, sem a tematikus kérdéskörökre adott válasz nem változik. Másrészt, az interjú egészéből sokszor pontosan kirajzolódik, hogy miként értelmezi a megszólított személy saját migrációját, azaz megjósolható a felelet. Az esetek azt demonstrálják, hogy található összefüggés az életutak és a munkamigráció interpretációja között.

A *sodródók* csoportjába tartozók esetében a munkamigráció a többféle számba vett lehetőség közül a legutolsó, amelyet sokan az egyetlen kiútként értelmeznek a fennálló kedvezőtlen gazdasági helyzetben. A *sodródók* általában kényszernek élik meg saját migrációjukat, mert elsősorban Magyarországon akarnak boldogulni, mivel azonban ez nem lehetséges, számos lemondást kell vállalniuk. Két eset azonban eltér ettől. A kivételnek számító esetek a többiekhez hasonlóan, kezdetben kényszer által motivált mobilitásnak, míg évekkel később, az interjú időpontjában már önkéntesnek látták külföldi munkavégzésüket. Ennek oka mindkét esetben a kiutazáskor kitűzött, pontosan meghatározott cél teljesülése volt. A cél teljesülését azonban nem követte a külföldi munka felszámolása, a háztartás gazdaságának stabilizálása továbbra is erős motiváció maradt az érintett családokban.

Amália például a családi adósságok rendezését követően is rendszeresen jár Ausztriába egy idős nénit gondozni, de már nem nehezedik rá a csődtől való fenyegetettség. A korábbi időszakhoz képest tehát felszabadultabban éli meg a külföldi munkát, jóllehet házuk még mindig az eszközkezelőnél van. Kérdéses, hogy a férjével megálmodott családi vállalkozásuk sikerrel jár-e, azonban amíg férje továbbra sem végez jövedelemszerző munkát, az asszonynak kell megkeresni a kenyérre valót.

„Kényszeresként kezdődött, már önkéntes. Mert eljutottunk egy olyan szintre, hogy elvileg meg tudnánk élni, szűkösen, de meg tudnánk. A férjemnek van egy ilyen terve, hogy a méhészetet fel tudná fejleszteni, hogy otthon maradjak. Most eljutottunk egy olyan szintre, hogy már önkéntes, mert azért megyek, mert – nem ő küld el, mert férjemmel átbeszélünk dolgokat – megyek, addig, amíg szükség van rá. Ha úgy alakulna, hogy nem bírom egészségügyileg, vagy ne adj Isten neki lenne olyan problémája, hogy vele kell foglalkoznom.” (Amália, 62)

A néhány élettörténeti ponton stabilabbnak mutató csoport tagjainál más értelmezést kap a munkamigrációban való részvétel. Egy kivételtől eltekintve inkább önkéntesnek értelmezik migrációjukat a *részben sodródók*, azaz azok, akik gazdaságilag szintén kedvezőtlen helyzetből, egyéb szempontokból némi előnnyel indulnak útra. Az ide sorolt személyek többségének

közös tapasztalata, hogy vándormunkájuk előtt is rendelkeztek munkahellyel, még ha az nem is szolgált számukra magas jövedelemmel vagy stabilitással. *„Ha nem dolgoznék kint, akkor itthon dolgoznék a nyolc órámban, de nem lenne olyan anyagi hátterem, mint így.”* – fejt ki a gondozó, aki korábban egy pécsi valutaváltóban dolgozott teljes állásban. Az óvodás korú gyermekét egyedül nevelő fiatal anya azonban nem tehetette meg, hogy korábbi irodai munkáját folytassa, mivel fizetéséből nem tudta eltartani magát és gyermekét. Merev munkaideje miatt komoly költséget jelentett számára a bébiszitterek alkalmazása, és jóllehet édesanyja sokat segített a gondozói feladatokban, így is nagy kihívást jelentett gyermeke ellátása. Több év külföldi gondozói munka távlatából azonban úgy nyilatkozik, hogy a kibocsátó település lakóihoz képest stabilabb anyagi helyzete van, és már nem tart attól, hogy ő maga vagy családja nélkülözni fog a jövőben.

A korábban stabil anyagi helyzettel rendelkező *vállalkozók* csoportjában több típus különböztethető meg. Szembetűnő mintázként jelenik meg a kudarc és deskilling motívuma. Sándor, az egykor sikeres üzletember több évtizedes, virágzó vállalkozást mondhat magáénak, az ausztriai gondozói munkát azonban pályája bukásaként éli meg. Úgy véli, hogy önszántából nem vállalta volna ezt a munkát, ám a külföldi gondozást megelőző, egy évig tartó magyarországi munkanélküliség megváltoztatta a véleményét.

„Ez csak kényszer. Az ember akármilyen helyen dolgozna Magyarországon, ha ezt a pénzt meg tudná keresni, dehogymennék én külföldre. Mer’ ha a saját ágyadba alszol, ezt, ezt nem lehet megfizetni. Én szerintem. A saját lakásodba, meg a saját. Egészen másképp ébred az ember, azt csinálsz, amit akarsz, ahova mész, ahova akarsz, oda mész, és ott, ahogy kimegyek, azon kívül, hogy elviszem az öreget egy kávézóba, mintha a honvédségnél lennék, tudod? Most nem az, hogy lecsesznek, mert ha lecsesznének, már lehet, hogy rég otthagytam volna őket.” (Sándor, 58)

A gondozói migrációt Sándor nem csak azért értelmezi a *deskilling* megnyilvánulásának, mert korábban másoktól függetlenül dolgozott, teherbírásának és üzleti döntéseinek egyenes következménye volt saját cégében elért sikere. Nem direkt utal rá, de elbeszélése betekintést enged abba a problémába, hogy a gondozásban vállalkozói kompetenciái nem tudnak érvényesülni, minden, amiben korábban eredményeket ért el, most értéktelen. Férfiként azzal az újonnan felállt helyzettel is meg kell küzdenie, hogy valaki más, ráadásul egy nő (jelen esetben a gondozott lánya) utasítja bizonyos tevékenységek elvégzésére. Valószínűleg ez is erősíti a férfiben a gondozói munka alacsony presztízséről, valamint saját helyzetéről alkotott képet. Emellett megemlítené, hogy a férfi meglehetősen keveset beszél szintén külföldön dolgozó feleségéről és vele való kapcsolatáról. Néhány említése azonban arra enged következtetni, hogy feszültség állt be köztük a hazahozott pénzek terén, a férfi nem érzi egyenlőnek azok elosztását. Ez a feszültség tovább fokozza Sándor elégedetlenségét, és mélyíti önmagáról alkotott képét.

A Sándorhoz hasonlóan vállalkozói attitűddel bíró Zelma a 2000-es évek legelején indult a külföldi gondozói munkára. Zelma azonban közel sem nyilatkozik ennyire lemondóan, amely

hozzaállást könnyen megérthetjük bejárt életpályáját megvizsgálva. Zelma foglalkozási életútja azt mutatja, hogy egész életében jól alkalmazkodott a fennálló piaci viszonyokhoz, és ennek köszönhetően mindig megtalálta számítását. A 8 osztály elvégzése után egy szövőgyárban kezdett dolgozni, majd másfél évtizedig egy cipőgyárban kereste a kenyerét. A gyár megszűnését követően folytatta a cipészetet egy magánvállalkozásban, majd rövid ideig egy panziót üzemeltetett. A '90-es években maszekolásból (főként szőnyeg, edény és porcelán árulásából) élő asszonynak jó érzéke volt az utcai árusításhoz, testhezálló feladatot jelentett számára a házalás, miközben az rugalmas munkavégzést is biztosított számára. A külföldi munkát pedig jóval korábban kezdte, mint a falubeliek, vagy a térségben élők nagy része, ami szintén úttörőségére és kísérletező habitusára vall. *„Akkoriban, amikor én elkezdtem, Magyarországon még jócskán lehetett munkahelyeket találni. Tehát meg lehetett volna élni, de a jobb élet reményében az ember megpróbál ilyen helyekre is elmenni. [...] ezt én akartam csinálni. Hiába, attól függetlenül, hogy én tényleg alig beszéltem németül, és mertem és akartam.”* – meséli Zelma, akinek hosszúra nyúlt külföldi munkavállalásában férje betegsége, így a kizárólagos kenyérkereső szerep is markáns szempont volt. A családon belüli nemi szerepek egyensúlyvesztése, azaz a magatehetetlen férj és minden feladatot magára vállaló asszony közti szerepfelosztás szintén támpontot ad Zelma migrációról alkotott képének értelmezéséhez. A nemi averzió és az ettől nem teljesen független vállalkozói attitűd együttesén keresztül érthetjük meg, miért értékeli migrációját egy kihagyhatatlan lehetőségként és testhezálló munkaként.

A *diplomások* között megoszlanak a migrációval kapcsolatos értelmezések. Többen egyértelműen életszínvonal-növelés céljából vállalták a munkát, van, akit kezdetben kizárólag az anyagi megfontolás hajtott, de rövid idő alatt ki tudott lépni a gondozói munkakörből és jelentős szakmai előrelépést ért el külföldön. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy azok, akik Magyarországon végzettségüknek megfelelő munkát végeztek, némileg pozitívabban tekintenek vissza elindulásukra és annak körülményeire, mint azok, akik a diplomájukat már Magyarországon sem tudták kamatoztatni, vagy annak megszerzése során komoly problémákba ütköztek.

Helga, a középiskolai magyartanár azokra a kompromisszumokra hívja fel a figyelmet, amelyeket végig szem előtt tartott a mérlegelésben. Ahhoz, hogy két-három hétig kertjében gondtalanul munkálkodhasson, azaz ne kelljen minden nap egy munkahelyre bejárnia, a váltásos rendszerben történő gondozás kedvező konstrukciónak bizonyul.

„Elmehettem volna tanítani, másféle életet szeretnék, ez pedig ad egy lehetőséget. És vállalom, hogy magányos vagyok, idegennek érzem, magam, de cserébe itthon fel tudok tölteni, mintha minden nap 6-kor felkelek, esőbe, hóban. Saját magam által szabott kényszer. De nem is kényszer, mert azt gondolom, hogy nekem jó.” (Helga, 56)

A rugalmasság, mint a külföldi gondozói munka egyik fő előnye több diplomás nő esetében is felmerül. Az ápolói diplomával rendelkező Marietta azt állítja, nem jönne vissza hasonló fizetésért Magyarországra dolgozni, még Budapestre sem, mivel a teljes állású munka

szabadidejének elvesztésével járna. A váltásos munkarendből adódó szabadidő szempontja az alacsonyabb vagy kedvezőtlenebb státusszal bíró személyek körében egyáltalán nem jelent meg, ami pontosan szemlélteti a csoportokon belül található preferenciákat és töréspontokat a munkához való viszonyban.

Az *útkereső fiatalok* körében megfigyelhető, hogy a külföldi munka önkéntes vs. kényszeres jellege erősen függ a családi felállástól. Azok, akik stabil családi háttérrel bírnak, azaz nem kényszerülnek saját maguk vagy családjuk eltartására, nem kilátástalan gazdasági helyzetből indultak Ausztriába és meggyőződésük szerint saját lokalitásukban is találhattak volna munkát. *„Lenne itt lehetőségem, a munkahelyemre, ahol voltam bármikor visszamehetnék”* – mondja a 30 éves, korábban egy pécsi telephellyel rendelkező, német telekommunikációs cégnél dolgozó nő. *„Én nagyon szeretném és most nem mondom azt, hogy 100%-osan kapnék itthon munkát, én azt nem mondom, de ha egyszer abbahagynám ezt a [gondozói] munkát, nem vagyok annyira elveszett, hogy ne menjek és keressék...”* – véli a 25 éves gondozó, aki több akadályt is megtapasztalt a magyar munkaerőpiacon. Korukból és kevés munkatapasztalatukból adódóan a fiatalok az útkeresés és kísérletezés időszakát élik meg a munkamigrációval, amelyre egy kihasználható lehetőségként tekintenek. Ez az attitűd akkor is megállja a helyét, ha egyébként nem áll mögöttük támogató családi háttér, mint a 21 éves Lóránt esetében. A hányattatott életű fiú alig néhányszor találkozott apjával, anyja pedig kitagadta őt és már évek óta nem támogatja anyagilag. A kényszeres önfenntartás tehát egyértelmű Lóránt életében, mégsem a spórolás, mint inkább a szórakozás, külföldi utazások, koncertek, azaz a pénz felélése hangsúlyos mindennapi gyakorlatában.

A fentiekben igyekeztem rámutatni arra, hogy a migráció mint élettörténeti esemény és annak megélése között milyen összefüggések találhatóak. A *sodródók* csoportjába tartozó személyek egykor mind kényszerként élték meg a külföldi munkavállalást, míg a stabilabb élettörténeti elemekkel rendelkezők esetében már eltérő tapasztalatok olvashatók ki. A *részben sodródók*, a *diplomások* és a *fiatalok* közös vonása, hogy döntően lenne lehetőségük Magyarországon is legális, fizetett munkavégzésre, azonban a gazdasági szempontok mellett kényelmi vagy jóléti megfontolásból döntenek a külföldi gondozói munka mellett. A korábban vállalkozóként tevékenykedők körében egy vegyes kép rajzolódik ki. Van, akinél a külföldön végzett idősgondozói munka kifejezetten negatív keretbe kerül a korábbi munkatevékenység fényében, mivel annak elhagyása egyértelmű presztízsveszteséggel, a munkakörülmények leértékelődésével jár. Összességében elmondható, hogy a munkamigrációt megelőző magyarországi munkapálya és annak töredezettsége erősen befolyásolja a migrációról alkotott képet, azonban emellett egyéb szempontok is szerepet játszhatnak ebben, mint a családon belüli nemi szerepek felosztása.

9.2. Narratívák és az identitás elemei

A következőkben a gondozó és partner válaszadók narratíváiban elhangzott identitás-elemeket veszem górcső alá. A fejezet célja, hogy kiderüljön, milyen narratív identításokat hoz létre az elbeszélő saját migrációja vagy párja migrációja kapcsán. A narratív interjú módszere lehetőséget ad ezen identítások feltérképezésére, noha az elemzésben megjelenő identításokra inkább hipotézisként tekinthetünk, mint megkérdőjelezhetetlen kijelentésekre. Mindemellett az egyes elbeszélők gyakran egyszerre több narratív sémával rendelkeznek, amely rámutat az identítások összetettségére. Ezen összefüggésekre az alábbiakban igyekszem rávilágítani.

13. táblázat: Narratív identítások előfordulása az egyes élettörténeti kategóriákon belül

Narratív identítások	Élettörténeti kategóriák				
	Sodródók	Részen sodródók	Vállalkozók	Diplomások	Útkereső fiatalok
Betegség	X	X	X	X	
Szektor ellehetetlenülése	X	X	X	X	
Túlzás	X			X	
Próba-szerencse		X			X
Gyökértelenség	X				X
Családi megpróbáltatások	X	X	X	X	X
Kaland		X			
Úttörőség			X		
Karrier és előrelépés			X	X	
Nők védelme				X	
Etnikai	X	X	X		
Papír*					
„Le vagyok értékelve”*					
Menekülés motívuma	X	X			X

Forrás: a szerző saját szerkesztése. * Az élettörténeti tipológia kizárólag a gondozókra és párjaikra korlátozódik, a megjelölt elemek a bentlakásos gondozást nem végző szakápolók által elbeszélte narratív identítások.

A családi-gazdasági válságokat és munkaerőpiaci helyzetet érintő hivatkozásokat az *ellehetetlenülés* narratívájának neveztem el, amit akár *válság*-narratíváknak is lehetne nevezni, mivel mindegyik altípus egy-egy válságos helyzetet demonstrál. Az *ellehetetlenülés* narratívái olyan identításelemeket foglalnak magukban, mint a munkaképességet is alakító betegségek, a szektor ellehetetlenülése miatti áldozattá válás, a túlfogyasztásból adódó nehézségek, a próba-szerencse, a gyökértelenség, valamint a családi megpróbáltatások elemei. Mivel ez a narratíva jellemző a lehangsúlyosabban az elbeszélésekre, elemzésem erre tér ki legrészletesebben. Ezt követően mutatom be a további identításelemeket tartalmazó migrációs narratívákat, mint a *kaland*, *úttörőség*, a *karrier és előrelépés*, a *nők védelme*, az *etnikai*, valamint a *szakápolók* narratíváit. A *menekülés* motívuma szintén megjelenik az

elbeszélésekben, azonban ezt nem narratívaként értelmezem. A 13. táblázat az élettörténeti tipológia és narratívákban megjelenő identitáselemek előfordulását tartalmazza. A következőkben ezen narratív identitásokat veszem sorra, és igyekszem választ találni arra, hogy mi magyarázhatja azokat.

9.2.1. Az ellehetetlenülés narratívái

Betegség-narratíva

„Tulajdonképpen úgy kezdtem, hogy a férjem beteg lett”

Közeli hozzátartozókat vagy háztartástagokat érintő súlyos egészségügyi problémák erősen jelen vannak a gondozók elbeszéléseiben, többen párjuk hirtelen leromló egészségi állapotát hozzák összefüggésbe a gazdasági-anyagi nehézségeikkel, egyben külföldi munkavállalásukkal. Több eset is szemlélteti, hogy a férj lecsökkent munkaképessége miként képes katalizálni a női migrációt. A biográfiai eseménysorok szerint a rossz egészségi állapot a saját migrációt is ösztönözheti: az elbeszélők körében létezik egy csoport, amelynek tagjai úgy értelmezik külföldi munkavállalásukat, hogy az a leromlott egészségük és az ez által lecsökkent munkaerőpiaci potenciál következtében valósult meg. Mások egy konkrét betegség és/vagy stressz elől menekülnek a nyugalmas munkakörnyezetet ígérő gondozói munkába.

A gondozás és háztartási munka végzése hagyományosan női munkának számít, ugyanakkor joggal merül fel a kérdés, hogy miért nem a család férfi tagjai vállalnak külföldön (szak)munkát, vagy miért nem mennek ki dolgozni feleségeikkel együtt (a kérdésről bővebben lásd: Gábrriel, 2019b). A partnerekkel készült interjúkból egyértelműen kirajzolódik, hogy a férjek migrációja potenciális lehetőségként megjelenik a családok diskurzusában, gyakorlatban azonban ez nem valósul meg, részben a férjeket érintő súlyos egészségügyi problémák miatt. Az egyik megszólított gondozó férje vesebetegségben szenved, és valószínűleg már egész életében rendszeresen kell járnia a heti többszöri kezelésre. Egy másik esetben az elbeszélő férje cukorbetegség következtében elvesztette az egyik lábát, így az elkövetkezendő években, de még valószínűbb, hogy egész életében képtelen a munkavégzésre. Előfordulnak olyan esetek is, ahol a férj demenciában vagy más krónikus betegségben szenved. Érdemes megfigyelni a nők első narratív válaszát, azaz, hogy miként kezdik elmesélni a külföldi munkavállalásuk történetét. Zelma a következőképp indítja a történetet:

„Ez tényleg egy érdekes történet. [mosolyog] Tulajdonképpen úgy kezdtem, hogy a férjem beteg lett, agyvérzése volt, agyvérzése lett 35 éves korába, és ugye itt voltak még az idős szülők, anyósom, apósom. Anyósomnak szintén agyvérzése volt, ez egy ilyen családi dolog valószínűleg, tehát öröklődős dolog, és én dolgoztam, kettő pici gyerekem volt, relatív, hogy pici, a fiam 10 éves volt, a lányom 5 és ugye hát itt nyűglődtünk, én a cipőgyárban dolgoztam [...]” (Zelma, 59)

Ilona a következőképp kezd bele a mesélésbe:

„Úgy kerültem ki külföldre, hogy ugye vendéglátóba dolgoztam, aztán a férjem nagybeteg lett, és le kellett adni az üzletet 23 év után, ez volt a lényeg, és utána nehéz volt újra munkát találni. És akkor hiába voltam tősgyökeres, falubeli, de az volt a lényege az egésznek, hogy hát keresgélünk, aztán megállapodtam egy helyen, egy (jó kis) pékségben, ott eladó voltam, kenyérboltos, úgyhogy reggel fél öttől este fél hatig güriztem, mint állat [...]” (Ilona, 57)

A két idézetből látható, hogy a férj hirtelen egészségromlása kiemelt szerepet kap a történetben, emellett pedig szorosan megjelenik a munkaerőpiaci megpróbáltatások sora. Az érvelésekben az egészségromlást egy vissza nem fordítható eseményként mutatják be az asszonyok, amelynek következményeként a migráció egyetlen lehetőségként jelenik meg, elfogadva azt a helyzetet, hogy a férj már soha többé nem lesz képes korábbi munkáját elvégezni.

A vesebeteg Gáspár narratív válaszából a feleségtől való függőség olvasható ki. Gáspárt rossz egészsége gátolja abban, hogy felesége után menjen az osztrák családhoz dolgozni, igaz, a későbbiekben megtudjuk tőle, hogy soha nem is állt szándékában külföldre menni. A migrációra való hajlandóság hiányára jó mentségnek tűnhetnek fizikai, egészségügyi korlátjai.

„Mer ugye más megoldás nem volt, ezt megbeszéltük, »figyelj«, aszondja, »valamelyikünknek kell menni ki dolgozni«. Figyelj, mondom, én nem tudok, mondom. Én, mondom, a betegségem által, látod jól, mondom, nem bírok kimenni dolgozni. Mert bár tudnánk! Mert úgy volt, hogy majd én is majd megyek ki. Mert azok mezőgazdasággal is foglalkoznak, és akkor én bent, ott a mezőgazdasággal foglalkoztam volna.” (Gáspár, 56)

Gáspárhoz hasonlóan felesége sem szándékozott külföldön dolgozni a kialakult helyzetet megelőzően, a hitelek törlesztése miatt egyiküknek mégis mennie kellett. A családi gazdaság fenntartásának kényszere és a férj munkaképtelensége együttesen eredményezik a döntést, amely az önbemutatóban is fontos szerepet kap.

Egy másik aspektusból közelíti meg a problémát az elbeszélő, aki saját egészségügyi állapotára vezeti vissza a külföldi munkavállalást. Ez a típus akkor fordul elő, ha egy baleset, a rossz életkörülmények, vagy a korábbi munkák fizikai megterhelése következtében kialakult betegségek nehezítik az otthoni munkavállalást. A kilátástalan élethelyzetek, a munkavállalás nehézségei erősen növelhetik az érintett gondozó migrációs szándékát. Katinka, az elvált, roma-többségű községben élő asszony szerint korábbi munkáihoz kötődik rossz állapota, amelyet a gondozói munka csak tovább fokozott. Kihasználva betegszabadságát, táppénze alatt indul ki Ausztriába. Az asszony hosszasan sorolja betegségeit, amelyek nagy része már migrációja előtt is fennáll, és úgy tűnik, hogy elválaszthatatlan migráns identitásától.

„Onnan jártam én ide be 23 évig a kesztyűgyárba dolgozni. Akkor ott nem bírtam már úgy fizikálisan, a szemeim nagyon tönkrementek, meg akkor férjem mondta, hogy ne járjak be, igazából akkor már otthon dolgoztam, kaptam haza gépet [...] az én

egészségem viszont nem bírja már el a közmunkát, mert ugye májnagyobbodás, csontritkulás, súlyos légúti elzáródás, és akkor van még ez a törött lábam, ami a balesetből származik, kívül-belül lemezelt, két csuklótöréssel, hát ezzel már hova megyek.” (Katinka, 61)

A betegség-narratívát összevetve az ötödik fejezetben részletezett élettörténeti dimenziókkal megállapítható, hogy azok, akiknek narratívájában a rossz egészségi állapotnak – akár sajátját, akár társáét tekintve – domináns szerep jutott, többségében a *sodródók*, valamint a kisebb arányban a *részben sodródók*, *vállalkozók* és a *diplomások* csoportjához tartoztak, azaz az *útkereső fiatalokon* kívül minden élettörténeti csoportban megjelent ez a típus.

A szektor ellehetetlenülése, piaci átmenet

„[...] megszűnt, és akkor semmi munkalehetőség nem volt.”

Kiemelt szerepe van annak, hogy több elbeszélő bizonytalan magyarországi munkahelyeinek leírásából kezdte el kibontani migrációs történetét, még azelőtt szóba hozva azt, mielőtt erre direkt kérdés irányult volna. Ez arra figyelmeztet, hogy a narratívák és narratív identitások elemzésnél nem tekinthetünk el a foglalkoztatottság folyamatosságának jelentőségétől. Számos kérdezett életében a rendszerváltást követő évek hozták el azt a tartós munkahelyi bizonytalanságot, amely után már nem tudták stabilizálni egzisztenciájukat. A szektor ellehetetlenüléséből is fakadó gyakori munkahelyváltás, elbocsátások, kedvezőtlen munkafeltételek nehézségei után a külföldi munka ad utolsó esélyt a hitelek törlesztésére vagy az egyébként alacsony életszínvonal megtartására. A szocializmus és az azt követő korszak elkülönülése tapasztalható a narratívák szintjén is.

Egykori baromfiüzem, sajtüzem, varroda, mint ahogy a villányi pincészetekben végzett szezonális munka is többször említésre került a vizsgálat terepén élő gondozók körében. Mariann külföldi gondozói munkájáról szóló beszámolója korábbi munkahelyei leírásával, az ehhez kapcsolódó hányattatásokkal kezdődik. Narratíváját az alábbi sorokkal indítja:

„Én úgy kezdtem el, hogy ugye dolgoztam nyolc év-, meg előtte is dolgoztam, tök mindegy, és dolgoztam 8 évig itt a l.i vágóba, egy csibevágóba, és az megszűnt, akkor 8 év után megszűnt, és akkor semmi munkalehetőség nem volt. Három hónapig kaptam munkanélkülit, és a három hónap után semmi nem volt. Akkor próbálkoztam itt jobbra-balra, erre-arra, mindenfelé, elmentem Villányba szőlészkedni, hát azt se jött be, mer, mer nagyon nehéz volt és nem működött a dolog. És volt egy idős bácsi itt S.n, aki tudott egy helyet Németországba, hogy lehetne oda menni egy, egy idős néni mellé gondozni.” (Mariann, 58)

Mariann gondozói munkája során megbetegszik, ízületei annyira fájni kezdenek, hogy két évig semmiféle munkavégzésre nem képes. A külföldi munka és a rossz egészségi állapot szoros összefonódása másnál is megjelenik, különösen a *sodródók* élettörténeti csoport tagjai körében. Katinka 23 évig a Pécsi Kesztyűgyárban dolgozik, majd a gyár felszámolását követően

kezdődik életében a munkahelyváltások sora, amelyek közt alkalmi, éjszakai és feketén végzett munkák is szerepelnek. Az asszony a piaci átmenet áldozataként mutatja be önmagát, emellett a betegség narratíváját is aktivizálja.

„Akkor ugye nyílt egy német virágos kft, akkor elmentem oda, akkor az becsődölt, és akkor utána már nem tudtam elhelyezkedni, mert ugye negyven fölött, vidéki, s már nem vesznek föl. Akkor hosszú ideig volt az, hogy munkanélküli, meg segély. Amikor beindult ez a City, akkor eljöttem, ide fölvettek takarítani, állandó éjszakás voltam itt [...] volt ilyen alkalmi munkák, építőiparos fekete takarítás. [...] volt egy balesetem, mielőtt én kimentem, ott a faluba voltam közmunka programba, és a házamtól olyan 30 méterre elütött az autó.” (Katinka, 61)

Egy másik gondozó értékelő megjegyzéssel indítja elbeszélését, majd azonnal rátér személyes élettörténetének egyik meghatározó pontjára, a gyár bezárására, ahol több mint három évtizeden át dolgozott. Az indulás körülményeihez szorosan kötődő családi felállásra is utal, azaz vélhetően férjének véleménye domináns szerepet játszik a nő életében, nem csak a külföldi munka kapcsán, hanem más területen is.

„Hát ez elég nehéz eset volt. Mert 2003-ban megszűnt a munkahelyem, mert cipőgyárban dolgoztam, 34 évet, és nagyon nehezen, akkor ez 2003-ban volt, 2006-ban mentem egyszer ki helyettesíteni, de az is nagy nehezen, nagy rábeszélés, és akkor a férjemet is kérdeztem, »ahogy gondolod, próbáld meg, ha nem tetszik, nem kell, menjél«, ilyen dolog volt.” (Erika, 65)

Ismerve Erika családi háttérét és férjével való viszonyát (lásd 7.2.1. fejezet), fontos látni, hogy a migráció megvalósulását erősen alakították a nemi szerepfelfogások is.

Azon személyek, akik narratívájukban a rendszerváltás következményeként az iparág összeomlásához kötődő, őket személyesen érintő törésről beszélnek, a *sodródók*, a *részben sodródók* vagy a *vállalkozók* csoportjába tartoznak. A *diplomások* körében is beszámol erről néhány válaszdó, azonban esetükben az ágazat ellehetetlenülése a 2010-es évek elején játszódott le. A szektor ellehetetlenülése mint narratív identitás komplexen mutat rá a társadalmi élettörténet jelentőségére. A külső hatások által befolyásolt élethelyzet (jelen esetben a stabil munkahely megszűnése) összekapcsolódhat a nemi szerep feszültségekkel is, amelyek együttesen teszik a különben gazdaságilag stabilizáló migrációt kényszer eseményévé.

A túlzás narratívája

„Tehát túlzásba is vittem. Tehát volt olyan időszak, amikor túlzásba lett víve [...]”

A túlfogyasztásból, túlköltekezésből, az ehhez kapcsolódó eladósodásból fakadó anyagi nehézségek olykor bonyolult családi kapcsolatokba ágyazódnak, amelyek gazdasági ellehetetlenüléshez vezetnek. A túlköltekezésben érintettek közül mindannyian beszámoltak

más olyan életeseményről is, amely megnehezítette mindennapi boldogulásukat. Ilyen volt például a leromlott egészségi állapot, a sorozatos munkanélküliség, romló munkakörülmények vagy kizsákmányoló munkafeltételek. Migrációs történetüket a túlzásokhoz, túlfogyasztáshoz kötő válaszadók elsősorban a *sodródók* csoportjába tartoztak, továbbá a *diplomásoknál* is megjelent.

A túlzás mint narratív önbemutató fedezhető fel Tamara elbeszélésében. Az ötvenes évei elején járó nő munkapályája, így jövedelme is a szélsőségek között mozog: gyárban végzett éjszakai műszakoktól kezdve, a kisbolti eladói munkán át dolgozott sikeres rendezvényszervezőként és reptéri büfésként is. Ha volt keresete, azt mindig felélte, amit most már nem tenne meg. Értékelő elbeszélésében saját boldogulása mellett gyermekei jóléte a fő motiváció, emiatt jár a mai napig külföldre gondozói munkát végezni.

„Playstation, meg a legújabb görkorcsolya, meg a legújabb bicikli, minden ott volt, ez a négyéves kapcsolatom alatt volt a budapesti férfival, az az most így utólag rálátva és rá gondolva, hiba volt és nem kellett volna. Tehát túlzásba is vittem. Tehát volt olyan időszak, amikor túlzásba lett véve a gyerekek felé, és magam felé is, mert én akkor megengedhettem magamnak a [szépészeti] műtétet is, ami ötszáz vagy hatszázezer forint volt anno, igen. Így elvitt a ló, és hát ezt most így utólag látom. Most ami van ez a szint, hogy úgy ezzel a, ezzel a keresettel azért, hát így hónapról hónapra meg-megélünk, úgy, hogy próbálok mindent kifizetni, a gyerekeimnek, illetve segíteni a gyerekeimet, boldogulunk, de még mindig nincs tartalékunk.” (Tamara, 51)

Tamara, a töredezett családi életről beszámoló, kétgyermekes nő egyik fő identitása a gondoskodó anya szerep. Ez a szerep éppúgy érzékelhetően hangsúlyos a migrációt megelőző időszakban, mint a migráció során (ahogy erre korábban rávilágítottunk). A túlzások azonban még az anya szerepében sem kerülnek el, folyamatos küzdelmet jelentve számára. Hullámzó egzisztenciája és a férfiakkal való ambivalens, olykor kifejezetten rossz kapcsolata mellett egyedül fiai jelentik számára a stabilitást. Ők azok, akik miatt hajlandó vállalni a legelőnytelenebb munkákat, azonban mindig visszatérhet hozzájuk. Miközben a migráció stabilizálja anyagi helyzetét, tovább erősödik benne a gondoskodó, de folyamatosan küszködő anyaszerep.

Próba-szerencse narratíva

„Igazából vesztenivalóm nincsen [...]”

A *próba-szerencse*, vagy *útkeresés* narratívája a pályájuk elején lévő, valamilyen szempontból azonban peremhelyzetben lévő fiatalok körében jelent meg. A történetüket ezen narratív önbemutató segítségével elmesélő személyek családi és/vagy anyagi okokból indultak külföldre. Egyrészt nehéz családi körülményekről, szülőkkel megromlott kapcsolatról számoltak be a fiatalok, amely életük korai szakaszában kényszerű önfenntartást vont magával, másrészt stabil családi háttérrel rendelkező, de keresetükből épphogy csak megélő, munkájukban perspektívát nem látó fiatalok aktivizálták ezt a típusú önbemutatót. Az utóbbi

vonásokkal bíró fiatalok munkamigrációjának tétje nem a felhalmozott válság menedzselése, hiszen őket általában nem fenyegeti kilakoltatás, eladósodás vagy mások kényszerű eltartása, ők saját céljaikért küszködnek. Fő motivációként életkörülményeik emelését fogalmazzák meg.

A 30 éves Edit az interjú követő héten kezdte el az idősgondozói munkát, méghozzá annál a közvetítőnél, aki révén édesanyja már évek óta jár Ausztriába. Érvelésében eltérés található a korábbiakban bemutatott, különösen az ellehetetlenülés narratívájában beszélő válaszadók érveléséhez képest. A szakmai távlatok hiánya és az egzisztenciális stabilitás kilátástalansága Edit életére is rányomja a bélyegét. Az alábbiakban olvasható a nő első narratív válasza, amelyből az is kiderül, hogy korábban volt egy sikertelen munkavállalási próbálkozása Németországban.

„Igazából én ügyfélszolgálaton dolgoztam, német ügyfélszolgálaton, német cégnél Pécsen 6 éven keresztül, úgyhogy a nyelvvel nincs akadály. Úgy kezdtem el igazából ezzel gondolkodni, hogy szerintem, ami mindenki másnak, a pénz volt a fő motiváció, mert itthon dolgoztam 6 évet és felmutatni nagy dolgokat nem tudok. Például az itteni fizetésemből nem tudok venni egy házat, vagy egy autót, úgy hogy hitel nélkül. Persze hitellel lehet, de de amúgy nem nagyon van rá esély, mer sajnós itt nem lehet annyit keresni, és édesanyám ugye jár ki, Németországba is volt ő, meg most Ausztriában is és akkor így mesélt mindig aztán megtetszett. Hát akkor megpróbálnám én is, igazából vesztenivalóm nincsen, mer, mer ha még mindig azt mondom, hogy nem jön be, vagy őnekik nem tetszek én, mert az is előfordulhat, hogy a néninek én nem tetszek, akkor, akkor még mindig mondhatom, hogy tudok menni máshova is. Szóval most így egyszer megpróbálom, aztán majd alakul.” (Edit, 30)

A fiatalok egy része úgy tekint a gondozói munkára, mint egy kézenfekvő, könnyen és viszonylag alacsony költséggel elkezdhető munkalehetőségre, amit bármikor abba lehet hagyni, vagy újra lehet kezdeni. Ez a nyitott hozzáállás más magyarországi kutatásban is hasonlóan jelenik meg a fiatal korosztályban (Váradi et al., 2017). Szakmai szempontok nem jelentek meg beszámolóikban, egyedül a 21 éves Lóránt említette, hogy érdeklődést mutat az egészségügy iránt, és tervezgeti az orvosi egyetem elvégzését. Ennek megvalósítása azonban vélhetően nem lesz egyszerű az érettségivel nem rendelkező fiatal számára.

Gyökértelenség-narratíva

„Én mindig is dolgoztam. Még gyerekkoromba is, mert a szüleim meghaltak korán [...]”

Egyes megszólalók teljes mértékben kihagyták narratívájukból a családi köteleket, és magánéletükről csak minimális információt közöltek. Ezen esetek egy részében tudatos elhallgatás tapasztalható, olykor egy másik történet fedi el a hiányt. Ők családi állapotuk szerint vegyes képet mutatnak: elváltak, özvegyek és egyedülállók is vannak közöttük. Nemi szerepeiket tekintve szintén változó a kép, a hagyományos, egalitárius-hagyományos és

individualista szerepek is köthetők hozzájuk, amennyiben egyáltalán megjelenik ez a szempont az elbeszélésben. A gyökértelenség identitáselemeit hordozó gondozók körében a migrációs motivációk szintén erősen gazdasági jellegűek, sokszor a munkaerőpiaci elhelyezkedés problémáihoz, munkahelyi bizonytalansághoz kötődnek. Ezen történetekben a migráció azonban nem feltétlenül egyszemélyes döntésként, hanem a háztartás túlélési stratégiájaként jelenik meg.

Ha a narratívát összevetjük az interjú további részeivel, egyértelművé válik, hogy sok esetben nem véletlen a családi kapcsolatok elhallgatása, mivel a megkérdezett idősgondozók mindegyikének életében történt olyan törés, ami ezt indokolta. Az interjú időpontjában 56 éves Beáta második férje akkor halt meg, amikor ő már külföldön dolgozott 24 órás bentlakásos gondozóként. Az ekkor már másodszorra megözvegyült gondozó nem is fejt ki az interjúban, mikor és pontosan mi történt utolsó férjével. Feltételezhető, hogy büntudatot, szégyent érez amiatt, hogy nem lehetett fizikailag férje mellett, amikor arra szükség lett volna. Egy másik példa a 74 éves Csenge, aki szüleit még kisgyerekként veszítette el, ettől kezdve rokonok nevelték. Már egészen fiatalon nagybátyja fodrászatában kezd dolgozni, a családi gazdaságban való (kényszer)munkára utólag kizsákmányolásként tekint vissza.

„Nem voltak könnyű helyeim, először is az unokabátyámnál tanultam, az nagyon maximálisan kihasználta, ott dolgoztam 12 évig, [...] amikor egy héten háromszor jártunk iskolába Sz.ra, és mindenkinek szabadnapja volt délután, nekem meg be kellett mennem. És akkor a segédet elküldte, amikor tudtam már, kicsit jobban tudtam dolgozni, és a segédet elküldte, és sokszor bizony 6-tól éjjelig dolgoztam. És nem voltam megfizetve.” (Csenge, 74)

Csenge családi élete láthatóan traumákkal terhelt. Az árvaság, rokonok által való foglalkoztatás, férjének korai elvesztése, valamint fiával való sejtetően nem túl szoros kapcsolata ad okot arra, hogy migrációs motivációit és migrációs életútját nem köti családjához. A válság elsőként családja korai felbomlásával történt meg. Története szemléletesen rávilágít arra, hogy a gyökértelenség egy meglehetősen erős identitáselem lehet, amelyet az elbeszélő később bekövetkezett válságokhoz is kapcsolhat.

A gyökértelenség narratívájában beszélők közül főként a *sodródók* csoportjából kerültek ki, továbbá megjelent a *fiatalok* csoportjában is. Mint ahogy korábban erről szó esett, a kérdezett *vállalkozók* mind családos emberek voltak, ennek megfelelően körükben nem jelent meg erre utaló narratív identitás. A gyökértelenség narratívája sokszor együtt járt azzal, hogy az elbeszélő dátumot egyáltalán nem kötött a felsorakoztatott életeseményekhez.

Családi megpróbáltatások narratíva

„[...] én vagyok az anyja, és az anyának mindig igaza van.”

Az egyedüli narratíva, amely mind az öt élettörténeti csoportban előkerült, a családi megpróbáltatások témája köré szerveződött. Ide tartozik a gyermekét egyedül nevelő anyja, a

kitagadott fiú, a sérült, felnőtt gyermeket eltartani kénytelen anya, valamint a gyermek egyetemi tanulmányait finanszírozó anya is, azaz látható, hogy sokféle élethelyzet és családi felállás rajzolódik ki. A családi élet nehézségeire fókuszáló narratív identitások közös vonása, hogy az anya-kép minden történetben központi helyet kap. Ez nem csak magukra az anyákra igaz, az *útkereső fiatalok* esetében szintén előjön a saját édesanyjával való kapcsolat vonatkozásában. Az alábbiakban migrációjáról beszámoló gyermekes nő narratív identitását szintén meghatározza az, hogy egyedülállóként nevei gyermekét.

„Jó, tehát van egy gyerekem, és én őt egyedül nevelem. [...] öt évet dolgoztam, és két évet voltam a gyerekemmel itthon tehát hét éves munkaviszonyom volt egy cégnél, úgy, hogy reggel hattól este hattól dolgoztam irodába, és nyilván szombat-vasárnap nem, amit nekem nem fizettek ki, a túlórámat egyáltalán. És amikor kértem, hogy hadd járjak már egyáltalán, mert már akkor is bébiszitter kellett, mert reggel hatkor egy bölcsőde se nyit ki, kértem őket, hogy hadd járjak hét órára, hogy hétre el tudjam vinni a gyereket, mert már egyszerűen nem jövök ki anyagilag, nem tudom kifizetni, mondom, kifizetem a bébiszittert, és nem bírom. Mert az, hogy már a gyerekemmel nem találkozok, az egy dolog, de mondom, nem tudom már kifizetni a fizetésemből, százezer forintos fizetésekről beszélünk, és abból én nem tudom kifizetni a bébiszittert is, az élelt is, az autómot és a benzint is, meg a gyerekemnek az enivalót a szájába.”
(Veronika, 31)

Az anyák elbeszélései között fontos különbségek találhatók. Míg egyes anyák áldozatként, a történet elszenvédőjeként mutatják be magukat, mások olyan felszabadultan beszélnek arról az élethelyzetről, amely során elindultak külföldre, mintha valaki más történetét mondanák el. Ez nem kizárólag a háztartás gazdasági helyzetével indokolható, noha az anyagi ösztönzők és kényszerek szintén alapvető tényezők az eltérések megértésében. Az önbemutatók alapján az körvonalazódik, hogy akik stabil párkapcsolattal és támogató családi háttérrel bírnak, pozitívabb színben tüntetik fel külföldi munkavállalásukat, még akkor is, ha komoly megélhetési nehézségeik is vannak, mint azok, akik partner nélkül kénytelenek eltartani gyermekeiket.

A 2008-as gazdasági válság tematizálása

„[...] szóba került az, hogy újra leépítés, mármint egyedüli dolgozóként tudomásul kellett vennem, hogy rólam van szó.”

Annak ellenére, hogy a 2008-as gazdasági válság több családi vállalkozást tett tönkre a válaszadók körében, mások pedig 2008-at követően váltak munkanélkülivé különböző iparágakban, a migrációs történet elmesélése során senki sem ennek fényében építette fel narratív identitását. Ez azt jelenti, hogy minden esetben dominánsabb identitáselemek köré épült az elbeszélés, vagy épp a 2008-as válság egy hosszabb folyamat részeként csak egy kritikus pont volt több válsághelyzet közül az elbeszélő életében.

A korábban a vendéglátó-iparban dolgozó Franciska arról számol be, hogy 2008 után látványosan elmaradoztak a vendégek, ezáltal egyre kevesebb munkája lett a családi vállalkozásként működő kisvárosi étteremben. A fiatal nő végül néhány évvel később, 2012-ben utazik ki első gondozottjához Németországba, ahol nagynénje már hosszú évek óta gondozóként dolgozott. A többi meginterjúvolt idősgondozóhoz képest fiatalnak számító Franciska narratívájában megjelenik a gazdasági válság hatása, történetéhez azonban nem fűz értékelő megjegyzéseket, azaz úgy tűnik, a migrációs történetben ez nem válik identitáselemmé.

„Valamikor nagyon jó volt, amikor még pörgött jobban az üzlet, meg jobban jártak az emberek vendéglátóhelyre, de ez ugye elkezdett hanyatlani a válság idején, és akkor, mit tudom én, megváltozott minden. Már nem volt olyan. Nem volt olyan pörgős, unalmasabbá vált a hely, nehezebben ment az idő, ahogy ott nem volt vendég, csak ücsörögni kellett, meg mittudomén, és akkor gondoltam, hogy én (ezt vállalom).”
(Franciska, 43)

Több elbeszélő számolt be arról, hogy 2008 és 2010 között veszítette el egykori magyarországi munkáját. Számukra a gazdasági válsághoz köthető leépítések és az egyes iparágak gyengülése adták meg a végső ösztönzést a vándormunkához. A gazdasági válságot követő munkaerőpiaci törés a *sodródók* és *részben sodródók* csoportjához tartozók esetében volt hangsúlyos.

9.2.2. Kaland-narratíva

„[...] szeretem magam kipróbálni, nyitott vagyok.”

A kaland-narratíva a munkamigrációt kalandvágából történő határátlépésként tünteti fel. Bizonyos esetben már az interjú felütésében megfigyelhető kaland motívuma, ami akár egyedül is állhat a narratív önbemutatók során. Az interjú további elemei, valamint a partner-interjú adja meg azon háttérinformációkat, amelyek reális képet vázolnak fel az egyén valós motivációiról. A kaland-narratíva tehát azok közé a narratívák közé sorolható, amely a valóság egy részét elfedheti. Ez az elfedés vonatkozhat a háztartás gazdasági rászorultságára, de családszerkezeti változások is állhatnak a háttérben. Előfordul, hogy a kaland-narratívában beszélő gondozó gyermekét vagy beteg édesanyját hagyta otthon külföldi munkavállalása alatt. Ezen esetekben különösen érdekes a narratív identitás vizsgálata.

Az unaloműzés kapcsán korábban már említett Lídia sikerként könyveli el, hogy félelmeivel ellentétben felül tudott kerekedni a honvágyon és azóta is idősgondozást folytat Ausztriában. Azonban már a nyugdíjas létből is következtethettünk volna arra, hogy a megnevezett indokot tévedés lenne a migráció egyetlen motivációjaként kezelni. Ezt megerősíti a Lídia férjével készült interjú, amely szerint a nyugdíjazás után a háztartás jövedelme jelentősen csökkent. Férje, László pontosabb képet ad a családi döntésről, amely szerint miután közösen felismerték, hogy háztartásuk jövedelme visszaesett, a feleség vállalta magára a keresetkiegészítő szerepet.

„Az volt az indok ugye, hogy, hogy az a pénz kiesett a közös kasszából és akkor ugye még nem lehetett tudni pontosan, hogy mennyi lesz és akkor azt mondta, hogy »én megyek ki«.“ (László, 73)

A külföldi munkát természetesen motiválhatja az újdonság, az unaloműzés igénye is. Az asszony kezdő narratívája mindenesetre ezt sugallja.

„Hát én nyugdíj után, akkor egy három hétre rá? Akkor egyszer (mon)dtam, ilyet, állandóan itthon lenni, ez is olyan egyhangú, a házi munka. S akkor úgy döntöttem egyszer, hogy kipróbálok, hogy megy, vagy nem megy, mondom, elmegyek egyszer, hogyha nem lesz honvágym, mer én attól féltem, hogy hú, nem fogom kibírni. És akkor mondtam a családnak, (nincs honvágym). [mosolyog]“ (Lídia, 67)

Lídia vélhetően nem csak az interjú szituációban, de tágabb ismerősei körében is hasonló magyarázatot ad arra, hogy miért ment külföldre idősgondozónak. Ezt a feltételezést igazolja, hogy szinte nem is gondolkodik a kérdésen, azonnal kész válasszal áll elő, szembesítve az „egyhangú” otthoni házimunkát a külföldi lét izgalmakkal teli világával. Lídia érvelése abból a szempontból mindenképpen ellentmondásosnak tűnik, hogy a külföldi idősgondozás egyik megkerülhetetlen eleme a házimunka végzése, amitől elmondása szerint éppen távolodni szeretne. Mindezek fényében a kaland-narratíva aktivizálása utalhat az anyagi rászorultság (vagy ettől eltérő ok) miatti szégyenérzetre. A terepmunka és a párral készült interjúk alapján az látszik, hogy a házaspár stabil anyagi körülmények között él, azaz valóban nem megélhetési kényszer indukálta a vándorlást.

Marietta nem a narratívában, hanem a beszélgetés későbbi részében fed fel kalandor énjét. Ez jelentheti azt, hogy Lídiával ellentétben nem kívánja magát egy bizonyos szerepben láttatni, fokozatosan nyílik meg az interjú helyzetben. Marietta migrációs története egykori kedvezőtlen munkafeltételeiből indul ki, majd az interjú további részében ehhez társulnak a nő szubjektív vonásai, ahol kibontakozhat az önmagáról festett kép. E során értesülünk arról, hogy a nőt mindig is az új és minél távolabbi helyek felfedezése motiválta.

„Megmondom őszintén, lehet, hogy ilyen típus vagyok, hogy [nevet] hogy bántotta a fantáziámat, hogy milyen lehet külföldön, mert én már korábban is próbálkoztam, jó pár évvel ezelőtt, amikor fölmondtam, akkor is nézegettem a hirdetéseket, Olaszországba nézegettem a hirdetéseket. Én már dolgoztam 4-5 országba, nem mindenhol egészségügybe, szeretem magam kipróbálni, nyitott vagyok. Most is, láttam egy finn álláshirdetést, és azon gondolkodom.“ (Marietta, 55)

A kaland-narratíva önmagában keveset mond a migrációt kiváltó okokról és motivációkról, azonban az élettörténeti elemek bevonása rámutat arra, hogy a stabil egzisztenciával rendelkező válaszadók beszélnek el migrációs történetüket kalandként. A nemi szerepeket figyelembe véve még árnyaltabb képet kapunk. A két példánál maradva, úgy tűnik, hogy a szerepfelfogás kapcsolatban áll az elbeszélte identitással. Konzisztens képet mutat ebből a szempontból Marietta elbeszélése, hiszen nem csak hangoztatja individualista, a férfiaktól

független nemi szerepfelfogását, hanem megtörtént életeseményei is abba az irányba mutatnak, hogy döntéseit másoktól függetlenül hozza meg, ha úgy tartja helyesnek, drasztikus véget vet a párkapcsolatnak. Lídia esetében azonban érzékelhető némi szerepfeszültség férje és közte. A feszültségről már a beszélgetés legelején igyekszik elterelni a figyelmet azzal, hogy a külföldi munkát saját döntésként, a családtól való távollétet pedig kalandként mutatja be, jóllehet az valójában inkább nyugalmat jelent számára az állandó otthoni zsörtölődés helyett.

9.2.3. Úttörőség-narratíva

„Én abban az időben lehetőséggel rendelkezttem, nyelvtudással rendelkezttem, amivel ők javarészt nem.”

Az önbemutató egyik típusa szerint a saját és/vagy partner migrációja úttörő, újszerű esemény az adott lokalitásban, amely valamiért különös jelentőséggel bír az elbeszélő számára. Egy korábbi tanulmányban szó esett Józsefről, aki saját külföldi munkatapasztalatát a családon belül úttörő tevékenységnek tekinti, míg felesége későbbi gondozói munkavállalását a környéken élő asszonyok munkalehetőségeinek kitágulása miatt értelmezi annak (Gábrriel, 2019a). József az interjúban arra igyekszik rávilágítani, hogy a külföldi munka a családjában egyrészt nem érdemel külön figyelmet, mivel náluk ez nem újdonság, másrészt arra, hogy felesége kulcsszereplője volt egy mostanra jól kiépült hálózatnak. Saját interjúim közül a legjobb példát Diána szolgáltatja, aki közel húsz év idősgondozás után alapította meg Magyarországon munkaerő-közvetítő cégét. A kétgyermekes asszony párhuzamot von egykori önmaga és a mostani fiatalok között, hangsúlyozva, hogy manapság már nem hírértékű, ha egy fiatal munkát vállal külföldön, míg ez a kilencvenes évek elején merész dolognak számított.

„19 évesen már elpakolnak otthonról, költség ugye albérlet, iskola, egyebek, most ez már teljesen normális. Akkor ez nem volt normális még ez. Ez a döntés. Nem tudom. Én akkor talán úgy gondolkodtam, mint ma, ahogy a fiatalok gondolkodnak. Át tudtam sokkal jobban érezni azt a helyzetet, hogy valamit tenni kell. Éreztem, hogy valamit tenni kell, és rájöttem, hogy itt Magyarországon nem tudok mit tenni.” (Diána, 41)

Az interjú egy másik szakaszában Diána azt fogalmazza meg, hogy bár első külföldi munkáját, egy konyhán végzett, kisegítői munkáját nem fizették ki, három hónap alatt folyékonyan megtanult németül, amely tudást a későbbiekben kamatoztatta az idősgondozásban. Különböző külföldi munkáira ugródeszkaként tekint, amelyek elvezették saját cégének megalapításához.

A másik fontos elem, amelyen keresztül közelebb juthatunk a szóban forgó önbemutató megértéséhez, a nemi szerepfelfogásban rejlik. A példánál maradva, talán nem meglepő, hogy a magát úttörőként bemutató nő egy alapvetően individualista önképpel rendelkezik. Ehhez hozzáadódik egy gyermekei érdekeit előtérbe helyező anya-kép. A „harcos anya” önkép szoros összefonódást mutat az úttörőséggel, mivel a migráció mint újítás egyik fő eleme éppen a

családi felállás újragondolása. Diána elbeszélésében többféle identitáselem keveredése látható, ami ismételten rámutat a narratív önbemutatók komplexitására.

„Én nagyon sokat foglalkoztam, főleg a kislányommal, 2-3 évet otthon voltam vele, hogy az alapokat az iskolakezdés előtt megkapja, és ... tehát nekem fontos volt a jövője. De ha én ezt akkor tudtam volna, ő övele már nem tudtak harmadikban mit kezdeni, mert egyszerűen, lassan már a tanárnőt tanította a lányom, ha tudtam volna, hogy ilyen képességű gyermekeim lesznek, akkor ő biztos, hogy kimentünk volna, és nem maradunk volna itt. [...] Énnekem az volt a lényeg, hogy megoldjam azt, hogy a gyerekeimet fel tudjam tisztességesen nevelni, el tudjam őket tartani, és egy ideális környezetet tudjak biztosítani a gyermekeimnek.” (Diána, 41)

Az úttörőség mint narratív önbemutató a vállalkozó szellemű gondozók körében jelenik meg, ezzel együtt a megszakított munkapálya előzményei és a piaci átmenet nehézségei szintén megmutatkoznak az élettörténetben. A migráció ebben az esetben tehát az újrakezdés esélyét jelenti, ahol az ágencia megléte játszik kulcsszerepet.

9.2.4. Karrier és előrelépés narratívája

„Addigra nekem már, talán mondhatom így, nevem lett itt a városban [...]”

A *karrier és előrelépés* mint narratív önbemutató a kutatás látóterébe került diplomás válaszadóknál került előtérbe. A gondozói munka nem feltétlenül szakmai előrelépést jelent számukra, mint inkább életkörülményeik és munkafeltételeik javulását látják benne, noha volt olyan is, aki a külföldi gondozást ugródeszkának használta a tartós kintléthez és/vagy saját vállalkozásának megalapításához.

Helga, a korábban több szakmában is helytálló tanárnő például előrelépésként éli meg, hogy a négy hétből kettőt otthon tölthet, amikor azzal foglalkozhat, ami valóban érdekli, még ha nem is szakmai szempontokat sorakoztat fel. Az elvált nő csak magáért felel, felnőtt fia nem igényel anyagi támogatást, ez a szabadság pedig lehetővé teszi számára, hogy saját igényeinek megfelelően rendezze életét. Érdekes mód esetében nem jelentkezik más típusú önbemutató, és arra sem reflektál, hogy a korábinál alacsonyabb presztízsű, nem szellemi munkát végez külföldön.

„Ez az 1 hónap váltás kiderült, hogy a kert szempontjából sem jó, öntözéstől kezdve eltenni, befőzni, ha nem vagyok épp otthon, minden kárba vész, és ezért is lett ez a váltás, hogy legyen 2 hét, mert így sokkal több lehetőségem van. Többet vagyok itthon, amikor a kert valamilyen munkára szorul. Azóta ott élek [...]” (Helga, 56)

Egy másik gondozó önbemutatójához szorosan kapcsolódik sikeres cégalapítása, amely révén végleg elhagyhatta az idősgondozói munkakört. Életében fontos fordulatot hoz a migráció, mivel lakáshiteleit sikerül törleszteni, továbbá kudarcokkal teli magyarországi munkapályát követően végre olyan munkatevékenységet végezhet, amelyet sikerként él meg. Emellett

cselekvőképességét is megtapasztalja. Jóllehet, nem hangsúlyozza férje szerepét a pályamódosításban, feltételezhető, hogy a támogató családi légkör is segíti törekvéseiben. Narratív identitása tehát a családi stabilitás és anyagi stabilizálódás együtteséből bontakozik ki.

„Eljártam a szabadidőmben fordítani nekik, teljesen ingyen. Csak aztán hát az emberek rájöttek arra, hogy ez milyen jó buli, és akkor mindenhova rángattak és már túlnőtt rajtam ez az egész, meg hát volt olyan, hogy kellemetlen, illetve veszélyes helyzetekbe is kerültem. Török pizzériában fordítani, pénzt követelni, az alkalmazottnak a fizetését, meg ilyesmi, azért az... azért az úgy egy kicsit veszélyesebb mutatvány. És akkor azt mondtam, jó akkor ezt fogom csinálni, de hivatalosan. Akkor nyitottam erre egy vállalkozást, egy céget, és elkezdtem hivatalosan tolmácsolni.” (Natália, 33)

Az előrelépés és karrier narratív identitáselemei csak azok esetében fordulnak elő, akik cselekvőképességük birtokában vannak, többé-kevésbé tudatosan törekedve a megfogalmazott cél felé. Nemi szerepeikben az individualista szerepfelfogás a meghatározó, ami arra utal, hogy önképükhöz szorosan hozzátartozik, hogy eredményeiket saját erejükből érik el, még ha rendelkeznek is támogató háttérrel.

9.2.5. Nők védelme narratíva

Az idősgondozó válaszadók közül hárman saját céget alapítottak a külföldi munkavállalás alatt vagy azt követően, ezen belül ketten a gondozás területén. Gyöngyi a cég megalapításával párhuzamosan továbbra is folytatja a gondozást Németországban, mellette munkát szerez az arra rászoruló asszonyoknak. Önbemutatásának sajátossága abban rejlik, hogy elmondása szerint a cégalapításnál az a motiváció vezérelte, hogy olyan helyzetben levő nőket segítsen, mint amilyen helyzetben maga is volt. Missziója, hogy elvált, kiszolgáltatott nőket juttasson idősgondozói munkához. Narratívájában folyamatosan hivatkozik a patriarchális társadalmi berendezkedés hibáira, ütköztetve a férfiak korlátlanak tűnő lehetőségeit a nők limitált alternatíváival és feléjük irányuló hagyományos elvárásokkal.

„A nők nincsenek egy számba véve a férfiakkal. És ez a férfiaknak köszönhető, mert ugye a legtöbb alkalmazó, tehát cég, azok férfiak. Még mindig nagyon kevés a nő, aki igazgató, ugyebár. Na és akkor én ezt a céget megcsináltam, és azt mondtam, hogy én csak nőket fogok alkalmazni, és csak olyat, aki elvált és nehéz szituációba van, és ezeket a nőket segítem most, és munkát adok nekik.” (Gyöngyi, 49)

Gyöngyi önbemutatását családtörténeti eseménysora mentén érthetjük meg. Hét év házasság után válik el mérnök végzettségű, iszákos férjétől, akitől egy leánya született. Keveset beszél a válás utáni időszakról, azonban a főállásával párhuzamosan végzett fekete munkái (mint masszírozás, családi vállalkozásba való bedolgozás) alapján érzékelhető, hogy anyagilag kedvezőtlen helyzetbe kerül. Sokszínű munkatapasztalata ellenére 2009-ben az idősgondozói munka mellett dönt, néhány évvel később kezdi meg a női gondozók közvetítését, ami számára

továbbra is keresetkiegészítést, azaz nem stabil jövedelmet biztosító tevékenységet jelent. A megélt életesemények és önbemutatók tehát ezen esetben is összefonódást mutatnak.

9.2.6. Etnikai narratíva

„Sváb családba születtem, egész Mária Teréziáig visszamenőleg megvan a családfánk [...]”

Az etnikai háttér számos gondozónál felmerült az interjú során, a sváb gyökérrel rendelkező gondozók kiemelik a *transznacionális-etnikai* kapcsolatok és sváb származás jelentőségét a munkamigráció kontextusában. Megfigyelhető, hogy egyes kibocsátó településeken különösen erősen tematizálódik a származás, és az ezeken a településeken élő válaszadók sokszor azt is fontosnak tartják közölni, ha nem rendelkeztek sváb felmenőkkel. A sváb származás egyrészt a nyelvismeret miatt lényeges a gondozók számára, másrészt a meglévő migrációs csatorna és kiépült gondozói intézményrendszerrel áll kapcsolatban. Fontos ugyanakkor felhívni a figyelmet arra, hogy a sváb identitás meglepően ritka esetben jelenik meg a narratívákban, túlnyomóan az interjú későbbi részében kerül elő. Ez részben abból fakadhat, hogy a hagyományosan sváb falvak lakói alapvetésként tekintenek származásukra, így nem tartják említésre méltónak azt migrációs történetük elbeszélése kezdetén. Másrészt azzal magyarázható a hiány, hogy egyéb identitásaik dominánsabb szerepet kapnak a narrációban, mivel azok közvetlenebb kapcsolatban állnak a konstruált történettel.

Azon válaszadóknál, akiknél megjelent a transznacionális-etnikai szál a migrációs történetben, a narratív biográfiai hipotézisek felállítása során ezen elem mindvégig erős maradt. A sváb háttér mint narratív identitás azoknál a gondozóknál jelenik meg, akik migrációjukról egyfajta sikerként beszélnek, és egyértelművé teszik, hogy származásukból közvetlen előnyt tudtak kovácsolni. Ez a siker vonatkozhat egy vállalkozásra, vagy épp a gondozottal kialakított jó viszonyra.

„Amikor a gyerekeim megszülettek, akkor, nem tudom, ez nagyon automatikus volt nálam is, hogy például a gyerekekkel én először svábul beszéltem. [Ahm] Tehát pici koruktól kezdve velük svábul beszéltem. Tehát nem tudatos volt, hanem ez ilyen, svábul beszéltem velük, és így ők is megtanultak. [...] Én azt mondom, hogy nekünk ebből hátrányunk még sosem volt, hogy tudunk németül. Most annyi, hogy a második világháborúba az egy más dolog volt, de hát azt hagyjuk [mosolyog]. Mi ezt hallomásból tudjuk, én azt mondom, hogy nekem ebből hátrányom soha nem volt, sőt, előnyöm volt mindig. És azt mondom, hogy ahhoz, hogy egy beteggel egy jó kapcsolatot föl tudd építeni, ahhoz, ahhoz tudnod kell a nyelvet.” (Hajnalka, 56)

Hajnalka a gondozott bácsival való jó viszonyát nem empatikus képességére vagy elhivatottságára vezeti vissza, hanem a nyelv alapos ismeretére. Az asszony elmondása szerint nem csak kommunikációra használta a német nyelvet, hanem segítségével mentális támaszt nyújtott gondozottjának, lelket öntött belé, ha kellett, elmagyarázta neki a problémák során felmerülő teendőket.

9.2.7. A szakápolók narratívái

A kutatás során olyan két szakápolóval (valamint egyikük házastársával) készült interjú, akik nem bentlakásos gondozást végeztek külföldön. A diplomás ápolók annak köszönhetően kerültek a kérdezettek közé, hogy a közösségi médiában közzétett bejegyzéseknél a *gondozó* kifejezést ápolóként magukra vonatkoztatták (igaz, egyikük rövid ideig dolgozott hospice-ban, a beteg otthonában is külföldön). Az eltérő értelmezés csak az interjú alatt derült ki. A terepmunka és az interjúk során is igyekeztem körültekintően használni a két fogalmat, azonban hasonló, kisebb félreértések más kontextusban is előfordulhatnak. Ez azonban lehetőséget adott arra, hogy megfigyeljem azon elbeszélők narratív önbemutatóját, akik intézményben kezdték meg külföldi munkatevékenységüket.

Papír-narratíva

Várakozásomnak megfelelően, a kutatásban megszólított szakápolók teljesen más problémákkal szembesültek külföldi munkavállalásuk kapcsán, és migrációs történetüket is máshogy beszélték el mint a 24 órás gondozók többsége. Az interjú időpontjában egy éve Németországban dolgozó András hosszasan részletezi, hogyan találta meg a fejedelmű cég, milyen dokumentumokat kellett beszereznie a németországi munkavállaláshoz, valamint, hogy milyen bürokratikus utakat kellett bejárnia amiatt, mert első gyermeke Németországban született meg. Elbeszélése az Erdély, Magyarország és Ausztria háromszögében vizsgált vándorlástörténetek elemzése során beazonosított *papír-narratívára* emlékeztet (Kovács és Melegh, 2000: 111–113), amely narratíva-típus a FEMAGE kutatásban szintén felbukkant (Melegh és Kovács, 2010: 77–78). A szakápoló férfi esetében a *karrier és előrelépés* narratívája szintén felfedezhető, aki a német kórház infrastrukturális adottságai, a jó kollegiális viszony, a szakmai képzéseken való részvétel lehetősége mellett számos előnyét kiemeli a külföldi munkának, amelyet előrelépésnek tekint a magyarországi munkakörülményekhez képest.

„[...] egyszer csak jelentkezett egy fejedelmű cég, akiket most nem említenék meg, hogy kik voltak ők, egy fejedelmű cég által elkezdődött magyarországi toborzás, ez volt szeptemberben, nem bocsánat, augusztusban, és szeptemberben pozitív elbírálást kaptam, hogy novemberben jöhetnek ki dolgozni Németországba. Aztán mi feleségemmel átgondoltuk, hogy hogyan is működne ez az egész dolog, hát mi úgy belevágtunk, mert eladtuk az ingatlant, felszámoltunk mindent, közben várandós lett a párom, feleségem, úgyhogy sokat gondolkodtunk, mert nekem ott kellett hagynom a feleségemet négy hónapig várandósan, hogy én megalapítsam az itteni jövőnket igazából. Tehát a munkát megkezdeni, lakást keresni, satöbbi, satöbbi, satöbbi. Hát november elsejével én kijöttem Németországba, nulla nyelvtudással aztán hát elkezdtünk intenzíven tanulni, 10 magyar társammal elkezdtünk intenzíven tanulni a magyar nyelvet, a német nyelvet, [...] 4 hónap elteltével a feleségem ki tudott költözni hozzám, és hát jól éldegéltünk. És közbe ugye várandós volt, így áprilisban már megszületett a mi fiunk, az első babánk Németországban.” (András, 29)

A bentlakásos idős gondozók körében egyáltalán nem található meg a papír-narratíva, amely jól kontrasztba állítja a gondozók és ápolók munkakeresése és munkába állása közti alapvető különbségeket.

„Le vagyok értékelve” narratíva

A másik szakápoló, Korina ezzel szemben a becsapott kelet-európai munkaerő képét festi le, akit a külföldi intézményben dolgozó magyar orvos, egyben összekötő megvezetett és nem korrekt módon járt el vele. Külföldi munkatevékenységével leértékelődést élt meg a Magyarországon korábban ápolási igazgatóként dolgozó nő, aki Németországban egy szakmai kihívásokat alig tartalmazó munkakört töltte be: *„Én az egészségügyi diplomámmal segédápolóként dolgoztam kint Németországban.”* – mondja sértődötten. Az asszony élettörténete azonban gyökeresen eltér a családalapítás és karrierje elején lévő András példájától. Korina életútja inkább a *sodródóké*hoz hasonlítható, mivel elsősorban a volt férje által felhalmozott adósságok törlesztése miatt indult külföldre.

9.2.8. *A menekülés motívuma*

„[...] azután csak így menekültem innen oda, egyik rosszból a másikba.”

A *menekülés* motívumát nem feltétlenül helyes narratívának nevezni, mivel az nem visszatérő kép a kérdezett személyek elbeszélésében. A *menekülés*, mint a külföldi munkavállalás kiváltó oka azonban többször a narratíva legelső mondatainak egyikében fogalmazódik meg, azaz nem hagyható figyelmen kívül. A motívum az esetek nagy részében inkább egy retorikai elemnek, az interjú hatásos felütésének tűnik, nem pedig tényleges, mint például családi gondoktól, bántalmazó párkapcsolatból való *menekülésként* jelenik meg. Az elbeszélők főként a magyarországi munkakörnyezettől, pénzhánytól való eltávolodást értették *menekülés* alatt, noha bizonyos esetekben a hányattatott családi háttér is szerepet játszott külföldi munkavállalásukban. Mindazonáltal érdemes megfigyelni, hogy ezek a személyek miért tartották fontosnak épp a *menekülés* képével elkezdni történetüket.

A narrációt a *menekülés* képével indító gondozók mind az 50 év alatti korcsoporthoz tartoznak. Lilla, azon kevesek közé tartozik, aki egy eredetileg stabil anyagi helyzetből indult ki Ausztriába, külföldi ingázását pusztán bérelőnyökkel magyarázza. A következőképp kezdi narratíváját:

„Ez teljesen nem... erre készültem, hanem egyszerűen menekülni akartam, valamit csinálni külföldön, tehát külföldre menni dolgozni, mert... úgy gondoltam, hogy az a pénz, amit itt keresek a munkahelyemen, az nem volt elegendő.” (Lilla, 45)

Amikor másfél órával később, az interjú legvégén visszakérdeztem arra, hogy miért a *menekülés* képével kezdte a történetét, szintén anyagi-gazdasági érveket sorakoztat fel. Életszínvonalának növelésére, legalábbis anyagi helyzetének stabilizálására való igény

rajzolódi ki. Esetében a *menekülés* valójában a lecsúszástól való félelemmel egyenlő, annak megelőzése érdekében tett lépés.

„Ha nem adódott volna ez, akkor valószínű, hogy ugyanúgy itthon maradtam volna, mert a más jellegű munkát addig sem vállaltam el, meg hogy, én mosogatni nem megyek ki. Van egy határ, ami alá, egy szint, ami alá nem megyek. Nem megyek takarítani szállodába, nem megyek mosogatni étterembe, ezeket nekem. Annál jobban élek itthon.” (Lilla, 45)

Érdekes megfigyelni továbbá, hogy társadalmi státusztól függetlenül, a menekülés képével indító több gondozó individualista nemi szerepfelfogással bír.

9.3. Narratív önbemutatók közötti összefüggések

Fontos látni, hogy a narratív önbemutatók legtöbb esetben nem önmagukban állnak az egyes narratívákban, azok összekapcsolódnak más identitáselemekkel. Ezek az együtállások elvezethetnek annak megértésére, hogy miért az adott módon beszéli el migrációs történetét a kérdező. A különböző narratív önbemutatók együttállásait az alábbiakban ismertetem.

Megfigyelhető a betegség és piaci átmenet nehézségeivel kapcsolatos narratívák szoros összefonódása. A betegség narratívájában beszélők az ellehetetlenülés egyéb narratíváit (mint a piaci átmenet, 2008-as válság és túlzások) alkalmazzák, emellett az úttörőség és karrier narratívában beszélnek. A transznacionális-etnikai szál, a menekülés és a kaland narratívája azonban egyáltalán nem fordul elő körükben. A szektor ellehetetlenülése/piaci átmenet narratíváival párhuzamosan a betegségekkel való küzdelem, a sváb identitás, a családi megpróbáltatások, valamint a gyökértelenség narratívája jelentkezik. Érdekes megfigyelni, hogy egy esettől eltekintve a két narratíva egyike sem áll önmagában. Ez arra világít rá, hogy a gondozói migrációra vállalkozók narratív identitása meglehetősen összetett, és ezeket megélt múltbéli életeseményeik felidézése során láttatni akarják/láttatják. Sok esetben ezek az önbemutatók olyan élethelyzetekre vezethetők vissza, amelyek nem különíthetők el egymástól, mivel egyszerre jelentkeztek az egyén életében, vagy épp egymás következményeiként jelennek meg.

A kivételt a diplomás ápoló esete képezi, aki egyedül ágazatának hanyatlásával (a magyar egészségügy egyre romló helyzetének lefestésével) mutatja be migrációs döntését és egykori életének körülményeit. Nála a (közel)múlt eseményei közül egy tölt be meghatározó szerepet, ráadásul nem hagyható figyelmen kívül erős szakmai identitása sem, ami miatt különösen érintettnek érzi magát a helyzetben. Ez a szakmai identitás a kutatásba bevont alacsony státuszú gondozóknál sokszor hiányzik, különösen akkor, ha gyakori munkahelyváltást tapasztaltak meg az elmúlt évtizedek alatt. Erre mutat rá Standing (2011) is, aki szerint a prekariátus nem rendelkezik munkaalapú identitással, még akkor sem, ha van szakmai képzettsége vagy munkája. Munkahelyeik azonban általában nem ígérnek szakmai előrelépést, továbbá a dolgozó nem érzi magát egy szolidáris közösség részeként.

Az eladósodás kérdésköre a migráns élettörténeteken belül szenzitív témának számít, így a kutató nem lehet biztos abban, hogy a pénzzel kapcsolatosan megosztott részletek megállják-e a helyüket a valóságban. Az eladósodás mellé a szégyen érzete is társulhat, ami a pénzügyek tudatos elhallgatását, a téma mellőzését vonhatja magával. Noha válaszadóim meglepő nyitottsággal beszéltek erről az érzékeny témáról, nem zárható ki, hogy némelyek kihagyták azt beszámolóikból. Az alacsonyabb iskolázottságú és státuszú személyekről mindenesetre elmondható, hogy nagy arányban és őszintén beszéltek adósságaikról, anyagi nehézségeikről, valamint túlfogyasztásaikról. Azok körében, akik így tettek, ez a témakör volt az egyik leghangsúlyosabb narratíva, amely mellett a betegségek, a 2008-as gazdasági válság, valamint családi nehézségek is megjelentek. A gyökértelenség és a karrierépítés, mint narratív identitás szintén aktivizált önbemutatói mód volt körükben. A válaszok alapján elmondható, hogy azok, akik az interjú időpontjában is rendelkeztek adóssággal, az ellehetetlenülés egyéb narratív identitáselemeit szintén bevonták elbeszélésükbe, míg azon válaszadók, akik sikeresen törlesztették adósságaikat, egy pozitívabb (pl. karrier) narratívát aktivizáltak. A hiteleiket sikeresen törlesztő gondozók közül azonban többen nem azonosították magukat egykori problémájukkal, azaz csak az interjú későbbi részéből derült ki, hogy valaha érintettek voltak a kérdésben. Elmondható tehát, hogy az egyén egzisztenciális stabilitása meghatározó szerepet tölt be a narratív önbemutatói mód, így vélhetően az önkép alakítása során is.

A próba-szerencse narratívájában beszélők egy részénél egyéb narratív identitás egyáltalán nem jelenik meg. Ez főként arra vezethető vissza, hogy a válaszadók fiatalok, akik stabil családi háttérrel rendelkeznek, és viszonylagos gazdasági biztonságból indulnak a külföldi munkára, életútjuk válságokkal nem terhelt, azaz kísérletként fogják fel a bentlakásos idősgondozást. A minta alól kivételt képez Lóránt, akiről nem mondhatók el ezek az állítások. A fiatal férfit mostoha családi viszonyai súlyosan terhelik, amelynek következtében már 18 éves kora előtt kénytelen volt eltartania magát. Így nem váratlan, hogy még az érettségiig sem jut el az egyébként talpraesett és ambiciózus fiú. Esetében a családi megpróbáltatások és gyökértelenség mint identitáselemek szintén jelentkeznek.

A gyökértelenség narratívája főként az idősebb korosztályra jellemző. Minden érintettnél szerepelnek gazdasági és foglalkoztatottságot érintő, ellehetetlenüléshez kötődő narratív elemek, mint az adósságok, gazdasági válság és a gazdasági átmenettel járó változások. Az esetek közös vonása, hogy noha a családi tényezők nem kapnak nyomatékot az elbeszélésben, a rekonstrukció során kiderül, hogy mindegyik elbeszélő életében történt egy törés a családi életben (válás vagy megözvegyülés formájában), méghozzá abban az időszakban, amelyre az önbemutatói mód egyéb elemei is vonatkoznak.

Összességében megfigyelhető, hogy a fentiekben részletezett narratív elemek sokszor erős kapcsolatban állnak családi krízisekkel, és többnyire az alacsony státuszú válaszadókra igazak. Ugyanakkor vitathatatlan, hogy az önbemutatói mód nem minden esetben illeszkedik az elbeszélő aktuális helyzetébe abban az értelemben, hogy az elbeszélésekben megjelenő életeseményekhez képest számos háztartásnak szignifikánsan javul a helyzete a munkamigrációnak köszönhetően. A migrációt mégis sokan kényszerként élik meg ezek a

személyek, azaz a múlt tapasztalataiból merítkezve mesélnek róla, miközben sokkal kiszámíthatóbb és stabilabb anyagi helyzetbe kerülnek. Ezek a történetek tehát értelmezhetők a kitörési kísérletek narratíváinak is, egyes esetekben pedig a kizsákmányolás narratívái fedezhetők fel bennük. A kettő közötti kapcsolat minden esetben a küszködés.

A többi narratíva ritkábban jelenik meg az elbeszélők körében. A kaland narratíváját egyetlen válaszadó alkalmazta, akinél megfigyelhető, hogy narratív önbemutatása minden egyéb identitáselemet kizár. Mint ahogy a fentiekben utaltam rá, esetében elképzelhető a kaland-narratíván belül alkalmazott önbemutatás tudatos konstrukciója.

Az úttörőség mint narratív identitás együtt jár a saját egészségügyi problémák említésével, valamint összefüggést mutat az előrelépés és karrier narratívájával. Ebben az esetben tehát más identitáselemek is jelentkeznek az önbemutatásában (mint a betegség, a szociális kiszolgáltatottság, a családi nehézségek, valamint az úttörőséghez kapcsolódó előrelépés elemei). Érzékelhető, hogy az elbeszélő egy minél részletgazdagabb képet szeretne feltárni bejárt életútjából, amelyhez fontosnak tartja megosztani mind családi életére, mind küzdelmekkel teli fiatalkorára vonatkozó élményeit. Ezzel a diszkurzív stratégiával éri el, hogy legerőteljesebben mégis az úttörőség motívuma által legyen megérthető személyes migrációs története.

A nők védelmének narratívája során a családi nehézségek és karrier-narratíva is megjelenik az érintett válaszadónál. Ez a narratív önbemutatás szintén egyedi.

Érdekes módon az etnikai narratív önbemutatás szintén a szektor ellehetetlenülésével párhuzamosan jelent meg. Végül a menekülés motívumával a gyökértelenség, valamint a próba-szerencse narratívái járnak együtt, továbbá az adósságok miatti ellehetetlenülés narratívája szintén megjelenik körükben.

9.4. Migránsok, menekültek és vándormunkások: piaci verseny

Elemzésemből több okból sem hagyható ki a 2015 nyarán csúcsondó, az európai országokat eltérő mértékben érintő menekülthullám, amely a külföldön dolgozó magyar idősgonozók életére is hatással volt, és a mai napig hatással van. A hagyományosan tranzitországgként számon tartott Magyarország több mint százezer menekült áthaladásának volt szemtanúja csupán három hónap leforgása alatt, 2015 júliusa és szeptembere között. 2015-ben összesen 177 135 menedékkérőt regisztráltak Magyarországon⁵⁸ (KSH, 2019). A népességhez viszonyítva is kiemelkedő volt hazánkban a menedékkérők aránya. Svédországot és Ausztriát megelőzve, a százezer főre jutó menedékkérelmek száma Magyarországon (1797 fővel) az első helyen állt Európában (Juhász és Molnár, 2016). A menekültekkel és a kialakult jelenséggel kapcsolatos tudományos értekezések főként kvantitatív adatokra, nemzetközi adatfelvételekre vagy hazai adminisztratív adatokra épülnek. Feischmidt Margit a szerb-magyar határ mentén fekvő Ásotthalmon végzett etnográfiai vizsgálata azt demonstrálja, hogy

⁵⁸ Közülük mindössze 508 fő részesült nemzetközi védelemben.

a jelenség megértéséhez elengedhetetlen kvalitatív technikák alkalmazása is, ahol az egyéni percepció, valamint a helyiek és menekültek interakciója kerül előtérbe (Feischmidt, 2016).

A kialakult helyzetről való közvélekedést erősen alakította hazánkban a 2015 tavaszán elinduló kormányzati kampány, amelynek része volt az áprilisi nemzeti konzultáció és a plakátkampány. Ez előbbi a *Nemzeti konzultáció a bevándorlásról és terrorizmusról*⁵⁹ címet viselte, azaz címében asszociációt teremtett két, alapvetően eltérő jelenség között. A nemzeti konzultációt, valamint összességében a kormányzati kommunikációt kritikával illetők a fogalmak szándékolt összemosását, sugalmazó jellegét, az érzelmekre való apellálást bírálták (Bernáth és Messing, 2015), amely fogalomzavar – mint később kiderült – a társadalmi diskurzust is jelentősen befolyásolta. A kapcsolódó problémák tematizálásában és a diskurzus formálásában az online és offline média tartalmainak is jelentős szerep jutott.

Jobb és baloldali magyar sajtóorgánumokban megjelenő, menekültekkel kapcsolatos tartalmak kutatása során Melegh és szerzőtársai különböző narratívákat különböztettek meg (Melegh et al., 2019). Az újságok politikai szemléletétől függetlenül, a legerőteljesebb narratíva a fizikai és társadalmi biztonsággal volt kapcsolatos (securitisation), miközben a humanitárius szempontok, vagy a nacionalizmussal járó politikai kockázat témaköre az ellenzéki újságokban is alacsony arányban jelenik meg. A szerzők eredményei szerint a 2014 és 2017 közötti médiatartalmak tanulmányozása alapján, a migrációról való vita főként a nemzeti szuverenitás védelmezése narratívájának keretében történt.

Míg a *menekült* kifejezés szolidaritást, együttérzést vált ki az emberekből, a *migráns* egy idegen eredetű szó, amelynek jelentése idegenségre utal. Nem véletlen tehát, hogy a félelemre és idegenellenességre építő kormányzat diszkurzív stratégiájának fontos eleme lett a *migráns* kifejezés használata. Ezt kiegészítette a rendőrségi médiában megjelenő zavaros fogalomhasználat és az egyoldalú, alternatívákat felajánlani nem képes média, amelyben épp a menekültek, azaz maguk az érintettek nem jutottak szóhoz (Bernáth és Messing, 2015). A társadalomkutatókat továbbá foglalkoztatta a kérdés, hogy milyen mértékben alakultak az attitűdök egy viszonylag rövid idő alatt felmerülő helyzet mentén.

Az idegenellenesség egyértelmű növekedését állapítja meg Messing és Ságvári a 2002 és 2015 közötti Magyarországon, ahol a legerősebb elutasítás etnikai, valamint vallási-kulturális szempontok köré szerveződött (Messing és Ságvári, 2016). A kutatók az Európai Unió országaihoz képest kimagasló idegenellenességet Magyarországon a társadalmi státuszhoz és iskolai szocializációhoz köthető okokkal magyarázzák. Elemzésük szerint az alsó-középosztály alsó szegmenséhez tartozók, azaz azok, akiket közelről fenyeget a lecsúszás veszélye, kevésbé elfogadók a mássággal szemben. Ezen eredményük azonban nem kizárólag Magyarországra igaz, a vizsgálatba bevont európai országok mindegyikénél láthatók a társadalom legalsó és legfelső 20%-a közti jelentős különbségek elfogadás terén. Hasonlóan a magyarok intoleranciája és társadalmi fenyegetettsége közötti összefüggést állapítja meg Juhász és

⁵⁹ A kérdőív az alábbi linken található meg:

https://www.kormany.hu/download/7/e2/50000/nemzeti_konzultacio_beveandorlas_2015.pdf (Utolsó letöltés: 2019.12.11.)

Molnár (2016), akik szerint nem meglepő, hogy a 2015-ös menekülthullámmal tovább növekedett az idegenellenesség. A Tárki Omnibusz 2015 és 2016-os adatai azt demonstrálják, hogy a lakóhely és a politikai hovatartozás határozta meg leginkább az egyén idegenellenességét Magyarországon (Simonovits és Szeitl, 2016). Legelutasítóbban a megyeszékhelyen és 2015 októberében Dél-Alföldön, Dél- és Közép-Dunántúlon, illetve Észak-Magyarországon élők vélekedtek, 2016 januárjában a Dél-Alföldön, Dél- és Közép-Dunántúlon élők. A különböző kutatások eredményei tehát egyértelmű képet adnak arról, hogy az egyén státuszától aligha elválasztható szocio-demográfiai tényezők jelentős szerepet játszanak a másság elutasításában.

További kérdésként fogalmazódik meg, hogy az előítéletesség és ellenséges attitűdök a társas élet mely területét érintik, milyen formában öltenek testet a mindennapok szintjén. A többségi társadalom részéről felmerülhet az a félelem, hogy a kisebbségi csoportok aránytalanul nagy mértékben részesülnek a szociális ellátásokból, amelyből a többségi társadalom tagjai kárt látnak. Ezt nevezi a szakirodalom jóléti sovinizmusnak (Enyedi et al., 2004). 2015-ös adatok alapján, nemzetközi összehasonlításban látható, hogy Csehországban magasabb, Lengyelországban alacsonyabb volt a magyarországinál a jóléti sovinizmus gazdasági, kulturális és társadalmi szempontból is (Simonovits és Szeitl, 2016). A válaszadók Magyarországon a három szempont közül a legfenyegetőbbnek a társadalmi szempontot tartották. Az állítás a következőképp szól: *„a bevándorlók számának növekedése rossz irányba változtatja az életmódunkat”*, amellyel 55% értett egyet *inkább*, illetve *teljes mértékben*.

További izgalmas kérdéseket tartogat a menekültekhez való viszonyulás egy olyan társadalmi csoport körében, akik a származási térségükben személyesen nem, vagy csak kivételes esetben találkozhattak közel-keleti országokból érkező menedékkérőkkel, míg az erős társadalmi diskurzus következtében vélhetően formáltak véleményt a kérdésben. A magyar idősgondozók külföldi munkájuk során már könnyebben kerülhettek testközelbe olyan emberekkel, akik láthatólag nem a helyi társadalomhoz tartoznak, és nem is a kelet-európai vendégmunkások népes táborát alkotják. Az alábbiakban igyekszem rávilágítani arra, hogy a külföldön dolgozó magyar gondozók hol helyezkednek el a befogadó társadalom és az ott élő menekültek viszonyrendszerében.

Melegh és munkatársai (2018: 78–80) szerint az alacsonyan tartott bérekkel párhuzamosan egy versenyhelyzet alakul ki a különböző migráns csoportok között a gondozói iparágban, ahol a gondozók sztereotipizálva fogalmazzák meg véleményeiket különböző etnikumú munkatársaikról. A transznacionális idősgondozás tehát egy intézményesült, hierarchikus és erősen versengő piac intézményi keretei között szerveződik, amely megszabja, hogy milyen bérek és költségviszonyok alakulnak ki, hogy milyen kereslet jön létre és azt, hogy ez miként generálódik. A világrendszer-elmélet szerint a félperiféria országai egymással versenyeznek (Wallerstein, 2010), épp ezt találjuk a különböző származású migráns gondozói csoportok esetében is. Turai részletesen elemzi a gondozók mi-tudatát, csoportképzését a különböző migrációs terekben (Turai, 2018: 180–196). A rivalizálást elsősorban a magyar–magyar

migrációs térben figyeli meg, amelyben ha a határon túli magyar gondozók riválisként tekintenek egymásra, nem individuumként, hanem csoportként beszélnek egymásról.

Az interjú utolsó előtti blokkja⁶⁰ három kérdést foglalt magában, amelyeknek aktuálpolitikai vonatkozása is volt, és a kutatás megkezdésétől egészen az empirikus adatfelvétel lezártaig a közbeszédben kellően tematizált volt ahhoz, hogy azt feltételezzem, minden megkérdezettnek lesz véleménye róla. A kérdések azt igyekeztek feltárni, hogy a politikai diskurzus hogyan alakítja a gondozók saját munkájukhoz való viszonyát, ad-e valamilyen viszonyítási alapot számukra a külföldi munkavégzés során, valamint, hogy mely témák foglalkoztatják őket a nemzetközi migráció szerteágazó és komplex jelensége kapcsán.

A fogalmi zavar terepmunkám helyszíneit, így az onnan induló idősgondozókat is elérte. A válaszadók többsége beszámolt arról, hogy személyes kapcsolata soha nem volt „migránsal”, azaz – értelmezésükben – Közel-Keleti országból származó menekülttel. Magyarországon egyáltalán nem, külföldön legfeljebb az utcán, közlekedési eszközön láttak *vélhetően* onnan származó embert. Egy-két kivételtől eltekintve azonban (vagy épp ezért) általános volt a róluk való negatív vélekedés. A negatív attitűd főként két szintéren volt tetten érhető a beszámolókból: egyrészt a kulturális veszélyeztetettség, másrészt gazdasági és munkaerőpiaci fenyegetettség terén. Ezek a vélekedések azonban eltértek az egyének társadalmi státusza mentén, és úgy tűnik, ezen belül az iskolai végzettség meghatározó tényező.

Összességében elmondható, hogy a kérdezettek jóval reálisabb veszélynek tartották, hogy a Magyarországra érkező menekültek kárt tehetnek a magyar kultúrában, mint azt, hogy elveszik munkájukat. Noha a *magyar kultúra* definiálására nem került sor a válaszokban, majdnem minden válaszadó megemlítette, hogy problémája származna Magyarországnak abból, ha befogadna eltérő kultúrájú és etnikumú embereket. A kulturális alapon történő elutasítás a *sodródók* csoportjában volt a legerőteljesebb, és ők sorakoztatták fel a legkülönbélebb érveket a menekültek ellen. Közülük legtöbbször a vallási különbségeket említették, ezzel párhuzamosan hivatkozva saját vallásukra, a keresztény vallásra. A muszlim vallás elleni érvek között a nők jogainak semmibe vétele, valamint a fundamentalizmus, a vallás és erőszakos cselekedetek összekapcsolása volt. A válaszadók kulturális különbségként tartották számon továbbá a bevándorlók alkalmazkodásra való igényének hiányát, valamint a „migránsok” félelmetes és veszélyes kinézetét.

A fentieknél erősebb képként jelenik meg a terrorizmus, terroristák beengedésének problémája. A sváb etnikai identitás és idegenség motívuma szintén összekapcsolódik a menekültek problémakörével, amelyre az alábbi elbeszélő is rámutat.

⁶⁰ A három kérdés, amelyet a gondozóknak és partnereiknek is feltettem, a következő volt: 1.1. Mostanában sokat szerepelnek a hírekben a menekültek és migránsok. Ön mit gondol a kialakult helyzetről? 1.2. Ön szerint a bevándorlók kárt tehetnek a magyar kultúrában? 1.3. Tart Ön attól, hogy a menekültek elveszik az Ön munkáját?

„Óriási nagy kárt tenne az országunknak mint vallási, mint etnikai, szerintem az is. De inkább a vallás, ami szerintem nagyon kiütöközne. Tehát ami nagyon, nem való, hogy mondjam, nem akarom csúnyán kifejezni magam, de a nagymamám régen mondta, hogy nem a mi családunkhoz való. Na most ezt értem Magyarországra. Sem a nézeteik, amit vallanak, sem a, mindennel ellentmond. Mindennel ellemond, amit mi nekünk, abban az időbe, nem nekem, nagyszüleimnek, dédnagyszüleimnek, óriási nagy változás, hogy ugye bejöttek a székelyek, meg a csehek, de mégis egy vallásuk volt. A vallás valamennyire összefogta a közösséget. Ha volt is a sváb-székely ellentét közöttük, őket is kidobták onnan, ő általuk raktak ki, de mégis a vallás szerintem egy egységet alkotott, a vallás. De most hogyha bekerülne ide egy muszlimok, nem is tudom micsodák, meg teljesen más. Ha most azt nézem, a nők jogait. Hogy egy nőnek nem lehet jogosítványa. [...] Merkel nem tudja, hogy mennyi terroristát engedett be az országába. És ezáltal óriási nagy veszélynek vagyunk kitéve. Óriási veszélynek, ha most nem is a robbantásokról beszélünk, ami ugye több emberáldozatot igényel, de a zaklatások, a beszólások, hogy nem mersz már este úgy kimenni, azt kívánnád, hogy hátul is legyen szemed.” (Hajnalka, 56)

A kulturális veszélyeztetettség kapcsán némileg elfogadóbb és empátikusabb vélemények fedezhetők fel a részben sodródók és a diplomások körében, a vállalkozóknál kifejezetten vegyes kép található. Az útkereső fiatalok egy része arról számolt be, hogy a tévéből szerezte információit a menekültkérdésről. A válaszok alapján úgy tűnik, az útkereső fiatalok életében nem játszott központi szerepet ez a probléma, azonban a terrorizmust többen említették közülük is. A 25 éves Eszter személyesen sosem találkozott menekülttel, de korábban tartott attól, hogy ez egyszer be fog következni, méghozzá Pécsen:

„Az elején igen, nagyon féltem, hogy egyszer ide is el fognak jutni és ide is fognak robbantani, féltem is elmenni az Árkádba nagyon sokáig, hogy úr Isten mi lesz, mikor volt ez a tényleg mindig. Most, mióta van ez a mondhatni azt, hogy semmit nem csinálnak így, azóta nem is gondoltam bele. Mit árthat, vagy mit nem. Ne bántsanak, azt kész igazából. Ennyi.”

A munka elvételétől való félelem, azaz a foglalkoztatással és munkaerőpiaccal kapcsolatos szempontok egyértelműen kisebb arányban jelentek meg a gondozók elbeszéléseiben, és egyedül a sodródók élettörténeti kategóriába tartozók tartottak attól, hogy egy nem Közép-Kelet-Európából származó bevándorló személy elveheti a gondozók munkáját Ausztriában. Az érvelések egy része arra irányult, hogy a migránsok eleve nem szándékoznak munkát vállalni, hiszen csak a kifizetett állam segélyezési rendszerébe akarnak bekerülni, másrészt, nem tervezik megtanulni a befogadó ország nyelvét, ami szintén hátráltatja a munkavállalást. Az idősgondozói munka esetében a döntő érv a gondozott és családjának preferenciáit érintette. A kutatásban megszólaló magyar gondozók egy részének vélekedése szerint – függetlenül a végzettségtől és egyéb élettörténeti előzményektől – nem szívesen engedik át az osztrákok ezt az intim és felelősségteljes feladatot egy menekültnek. A diplomás Helga a következőképp fogalmazza meg véleményét.

„Ezen a területen a német és az osztrák családok is, nem fognak beengedni olyat, akiben nem érzik azt a fajta, nem bizalom, azt a háttérét. Én nem gondolkodtam [ezen], de nem hiszem, hogy elvennék a munkát. Ausztriában biztos, hogy nem. Német területen lehet, hogy jobban ki fog épülni, hogy átállítják őket ilyen képzésre, de nem tudom, hányan gondolják, hogy ilyen munkát végeznének. Törököknél is dolgoztak magyarok. Ez a félelem nincs.” (Helga, 56)

Egy Németországban dolgozó, a *sodródókhoz* tartozó gondozó azonban máshogy látja a helyzetet.

Kérdező: Benned ez felmerült, hogy esetleg elvehetik a munkádat [a menekültek]?

Kriszta: Persze. Szerintem ez minden normális gondolkodású idősgondozóban. Jóval olcsóbban, igen. Nagyon érdekes, nálunk, mi is lehetnénk, magyar gondozók sokkal jobban megfizetve, de például Romániából idejön egy másik és mondjuk feleannyiért bevállalja azt a munkát, mint te, az kemény. A következő helyen mondhatják azt, hogy miért fizessek neked annyit. Ilyenek mindig vannak és ez nem jó. Most ezek is, hogy ellepték Németországot, reális az esélye. Ezért kell hamar, gyorsan, sokat dolgozni. Ezért akarok leginkább Svájcba menni.

Kriszta gondolatai elvezetnek bennünket a piaci verseny egy korábban nem részletezett aspektusához, a migráns csoportok közti versengés miatt keletkező feszültséghez szociális juttatások vonatkozásában. A legalacsonyabb státuszúak körében, de stabilabb háttérrel rendelkező válaszadóknál is megjelenik az érvelés, amely szerint a befogadó országbeli tartózkodásukkal aránytalanul magas szociális juttatásban részesülnek a menekültek, akik visszaélnék az állami forrásokkal. Az állam felől érkező nagyvonalúság láthatólag frusztrációt szül a gondozókban: *„Okostelefont kaptak, lakást kaptak, de nem is akármilyen lakást, ilyen nagy családi házba vannak bent, gyerekek ingyen kapják a kaját ott az iskolába, és a család állítólag, egy család 1500 euró zsebpénzt is kap.”* – meséli felháborodottan Lídia, aki hozzáfűzi, hogy egyébként sohasem találkozik menekülttel Ausztriában. Az interjúk alapján megfigyelhető tehát, hogy a peremhelyzetben lévő személyek kevésbé elfogadóak a mássággal szemben, ezzel együtt saját pozíciójukat féltik és állítják szembe egy másik etnikai csoporttal. Ez az összefüggés párhuzamba vonható korábbi kutatások eredményeivel is (Messing és Ságvári, 2016). Mindemellet a gondozók további sérelme, – függetlenül ennek igazságtartalmától – hogy a menekültekre fordított kiadások miatt nem emelkedik ausztriai nyugdíjuk.

A gondozók több esetben a magyarországi romák helyzetére asszociálnak a menekültekre fordított szociális juttatások kapcsán. Ők mind a *sodródók* csoportjába tartoznak. Tamara a következőképp nyilatkozik.

„Az a baj, hogy ha a magyar államvezetés elkezdni őket úgy támogatni, ahogy lássuk be, időnként a cigányok is támogatva vannak, tehát előbb kapnak segítséget, lakást, pénzeket, és ezt ki is használják nálunk, mert én így látom, ha ők is ilyen támogatásokat

kapnak, fognak kapni, akkor ez az egész úgy felülne, felülkerekedik és lehet, hogy kezelhetetlenné válik egy idő múlva. Mert hát igen. Most nem tudom, annyi minden gondolat jár a fejemben, nyilvánvaló az ember, én még biztonságban érzem magam az utcán, akár éjszaka is hazafelé menet Pécsen, eddig nem is történt semmi, de ha most ilyen emberek ott az utcán lennének csapatba verődve, vagy akár egyedül is, hát, félnék biztosan. De még ilyesmit nem tapasztaltam az én városomban.” (Tamara, 51)

Többen a hazai munkaerőpiaci viszonyokból indulnak ki, és amellet érvelnek, hogy a menekültek azért nem szándékoznak Magyarországon maradni, mert eleve kevés a munkalehetőség. Több ízben bizonyítást nyert az interjúk során, hogy az ellenséges érzülethez nem szükséges a menekültekkel való személyes érintkezés vagy tapasztalat.

Kérdező: Egy kicsit más téma következik. Mostanában sokat szerepelnek a menekültek és a migránsok...

Erika: Utálom őket, jobb lenne, ha nem jönnének ide!

Kérdező: És idejönnek?

Erika: Hát nem tudni. Nem tudni.

Kérdező: Ausztriában volt valamilyen tapasztalata velük?

Erika: Én nem találkoztam eggyel sem, megmondom őszintén. Ott abban a faluban, ahol én voltam. Hogy most vannak-e, fogalmam sincs. Nem tudom.

Kérdező: Ön szerint az osztrákok mit gondolnak erről a helyzetről? Ausztriában kicsit más, mint Magyarországon, régebb óta élnek ott.

Erika: Annak idején én nem felejttem el sose, a mami, amikor oda kerültem elég jó állapotban volt és mesélte nekem, hogy az ő apukája, vagy férje, valakije mesélte, hogy ha egyszer kinyitják a határokat, akkor csak baj van, vagy baj lesz. És ezt nem szabadott volna. Nem szabadott volna kinyitni a határokat, hogy mindenki bejöhessen össze-vissza. Szerintem. Van útlevel, útlevéllal bárki mehet bárhova. Miért nem, nincs igazam?

Erika utolsó gondolata, a határok közötti „össze-vissza” mászkálás problematizálása nemcsak azért ellentmondásos, mert ő maga is a határnyitásnak köszönheti külföldi munkáját, hanem azért is, mert korábban feketén dolgozott a gondozói szektorban, útlevele ellenére ekkor nem tartózkodott legálisan az országban. A példa a magyar társadalom szélesebb körében sem ismeretlen etno- és eurocentrikus világmépről tesz tanúságot, amelyben hierarchikus elképzelések alakítják a keletebből érkező migráns csoportok megítélését.

A félelmek kapcsán fontos röviden kitérni a kérdezettek körében többször elhangzott a Pécs és Pécsvárad között található Martonfa esetére. A környéken élő helyiek emlékezetében élesen él a kép, amely szerint 2015 nyarán egy menekülttábor kialakításának terve merült fel a Baranya megyei településen. A 2015 júliusában, a Magyar Közlönyben megjelent 212/2015.

(VII. 31.) kormányrendelet⁶¹ dermesztően hatott a környező települések lakosaira, elmondásaik alapján még tüntetés is szerveződött a tábor létrehozása ellen. A martonfai menekülttábor megépítése végül elmaradt, a menekültellenes hangulat azonban a mai napig megfigyelhető a környék lakói körében.

Erre ellenpélda az érettségizett, több hírforrásból tájékozódó Lilla. Érzelmekkel gazdag véleményét kétségkívül a 2018-as országgyűlési választások eredménye is befolyásolta. Az interjúra a választásokat követő keddi, azaz második napon került sor Pécsen. Ehhez kapcsolódóan megjegyzendő, hogy Baranya megye 1. számú egyéni választókerületében, Pécsen 39.26%-ot, a kormánypárti jelölthöz képest többséget szerzett a független jelölt, Dr. Mellár Tamás⁶². Az országgyűlési választások ugyanakkor a Fidesz–KDNP kétharmados győzelmével zárultak.

„Tehát énnekem a véleményem erről a migránskérdésről, hogy nincs migránskérdés! A migránskérdést azt a kormánypropaganda szajkózza, a fideszes úthengerrel letarolt teljes médiapiac jóvoltából. De mivel egyetlenegy ellenzéki hang nincsen, például ma hallottam, hogy a Magyar Nemzetet is úgy néz ki, hogy tönkretették, a következő lesz a Hír TV, tehát gyakorlatilag ebben az országban megszűnt az ellenzéki hírszolgáltatás. [...] Nincs migráns, nincsenek migránsok! Nincsen Soros-terv, semmi nincsen. Mint ahogy megfigyelhettük, hirtelen meg is szűnt a migránskérdés, amióta megnyerték a választást.” (Lilla, 45)

A nő idősgondozók ritka esetben politizáltak az interjú során, a férfi válaszadók azonban nyíltan vállalták véleményüket a fennálló politikai helyzettel (nem feltétlenül a menekültkérdéssel) kapcsolatban.

A piacosodásnak köszönhetően egyfajta versengést tematizáló diskurzus figyelhető meg a közép- és kelet-európai idősgondozók körében. Zelma, akinek egész munkapályáját meghatározta a versenyhelyzet, úgy fogalmaz, hogy a szabadversenyben mindenki saját magára kell, hogy hagyatkozzon: *„a pálya szabad mindenkinek, lehet dolgozni, nincs megkérdezve, hogy te egy ukrán, román, szerb vagy egy magyar, vagy egy kínai, mindegy. Van lehetőség mindenkinek, csak dolgozni kell, meg kell állni a helyedet.”* Ez persze nem teljesen fedi a valóságot, mivel a keresleti oldalon is kialakult preferenciák működnek, és egy osztrák család valóban különbséget tesz egy kínai és egy szlovák gondozó között. Zelma és munkatársai arra utalnak, hogy a gondozás piacán mindannyian versenyhelyzetben vannak, ahol az olcsó munkaerő alááshatja a lehetőségeket és veszélyezteti a korábban kialakult béreket. A bérverseny főként a különböző európai országokból érkező konkurenciára terjed ki. A válaszadók közül többen tudni vélték, hogy a szlovák és/vagy román gondozók alacsonyabb bérért dolgoznak, jóllehet erről csak anekdotákon alapuló ismereteik voltak.

⁶¹ <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK15112.pdf> (utolsó letöltés: 2020.04.17.)

⁶² <https://www.valasztas.hu/egyeni-valasztokeruletek-eredmenye> (utolsó letöltés: 2020.04.17.)

Ugyanakkor jól látható, hogy az érintetteknek nem okoz nehézséget összefüggésbe hozni bérrel kapcsolatos félelmeiket a menekültekkel sem.

Ezen a ponton térek ki néhány gondolat erejéig a 2019 végén Kínából elindult, majd világjárvánnyá fejlődött COVID-19 és az idősgondozók percepcióinak összefüggéseire. A járvány európai észlelését követően, 2020 márciusától kezdve számos újságcikk és elemzés született arról, hogy a külföldön gondozói és háztartási munkát végző transznacionális munkások milyen módon vannak kiszolgáltatva a befogadó országok döntéseinek a kritikus helyzetben, bizonyos esetekben még több diszkriminációt és méltánytalanságot tapasztalva (például: Widding and Näre, 2020; Gregor és Kováts, 2020). A járványhelyzet a külföldön dolgozó magyar idősgondozók számára is nehézséget okozott, amely a bizonytalan időtartamú külföldi tartózkodás, majd hazatérve a kéthetes házi karantén és a pénzkereset dilemmája elé állította őket. Nem meglepő, hogy a kialakult helyzet tovább fokozta a piaci versenyt és a gondozók különböző csoportjaival szembeni ellenérzéseket a magyar gondozók körében. Ennek fő oka az osztrák állam gondozóhiány problémájára adott gyors válasza⁶³ volt, amelyet a magyar idősgondozók egy része diszkriminatívnek talált. Egy gondozókat tömörítő közösségi oldal zárt csoportjában heves érzelmek olvashatók a Romániából indított repülőjáratok híre kapcsán: *„A következmény a lényeg: Még jobban ki fogják szorítani a magyarokat!”* – vélekedik egy gondozó romániai kollégáiról (2020. 03. 29-én), amely megjegyzés később több gondozótársa helyeslését is kiváltja. A gondozók munkanélkülivé válástól való félelme és a járványhelyzettel járó általános bizonytalanság az érintett csoport egy részében felébresztette az ellenséges attitűdöket, egyfajta fiktív versenyhelyzet érzetét teremtve a más származási országból érkező munkatársakkal szemben.

Összefoglalva, megállapítható, hogy a nemzetközi vándorlás és menekült-kérdés fogalmait a külföldön dolgozó magyar idősgondozók nem eredeti jelentésüknek megfelelően használják, emellett a közmédia (köztelevízió és rádió) csatornáin keresztül tájékozódva azokat az ügyeket teszik magukévá, amelyeket ezek a hírközlési csatornák tematizálnak. Az interjúk találkozások idején (2016 és 2019 tavasza között) a válaszadók nagy része a menekültkérdést jelentős problémának tartotta, és főként az alacsonyabb státuszú személyek fogalmazták meg azon félelmüket, hogy a menekültek kárt tehetnek a magyar kultúrában. Ezzel szemben kevésbé merül fel az a félelem, amely szerint akár Magyarországon, akár Ausztriában elvonnák a munkát a menekültek. Ugyanakkor jelentős feszültség, egyfajta féltékenység érzékelhető a befogadó állam menekülteket támogató szociális intézkedéseivel szemben, amely részben a stagnáló nyugdíjra, valamint a rászorulóknak juttatott „ingyempénz” elképzelésére vezethető

⁶³ Az osztrák állam 2020. március 30-án 281 gondozót utaztatott repülővel Ausztriába Romániából és Bulgáriából. Forrás: <https://www.noen.at/niederoesterreich/chronik-gericht/coronavirus-am-montag-werden-24-stunden-betreuer-eingeflogen-niederoesterreich-redaktionsfeed-pflege-24-stunden-pflege-altenpflege-coronavirus-corona-massnahmen-quarantaene-christiane-teschl-hofmeister-robert-pozdena-personenbetreuung-198136240> (letöltés: 2020.03.30.) 2020. május 2-től pedig éjszakai vonatok indultak Ausztria és Románia között. Forrás: <https://www.reuters.com/article/uk-health-coronavirus-austria-care/austria-sets-up-night-train-service-to-bring-care-workers-from-romania-idUKKCN22532M> (letöltés: 2020. 05. 04.)

vissza. A külföldi bérek alacsonyan tartása hozzájárul a különböző migráns csoportok, így a magyarok és a többi közép- és kelet-európai idősgondozó közötti nyilvánvaló versengéshez.

9.5. Élet a külföldi gondozói munka után

A gondozói migráció szakirodalmára nem jellemző, hogy részletesen tárgyalja a munkával való felhagyás utáni időszakot munkaerőpiaci-integráció szempontból. Joggal merül fel a kérdés, hogy a magyar gondozók munkavégzésének időszakos jellege miatt beszélhetünk-e visszatérő migrációról a külföldi munkaerőpiac elhagyását követően. A Nemzetközi Migrációs Szervezet definíciója alapján a *visszatérő migráció* – a nemzetközi migráció kontextusában – egyének származási országba való visszatérését jelenti, miután azok a megszokott lakóhelyüktől elköltöztek és nemzetközi határátlépésben vettek részt (IOM, 2019). A meglehetősen tág meghatározás alapján a két- vagy négyheti rendszerességgel hazatérő személyekre is igaz az állítás. A hazatérő migráció terjedelmes szakirodalma rámutat arra, hogy a hazatérés történhet rendszeresen ismétlődve, körkörös formában, mint ahogy azt az idénymunkások, vagy az ingázók esetében látjuk (King, 2000; Dustmann and Görlach, 2016).

Jóllehet Cerase nem a körkörös mozgást folytatókra vonatkoztatta gyakran hivatkozott tipológiáját (Cassarino, 2004; King, 2000), a gondozói migrációval is párhuzamba vonható ezen elméleti keret (Cerase, 1974). A tipológia első kategóriája a *sikertelen hazatérőket* foglalja magában, akiknek a külföldön töltött évek alatt nem sikerült integrálódniuk a befogadó társadalomba, a hazatérésben a munkaerőpiaci vagy a beilleszkedési kudarc motiválta őket. Hazatérésüket követően szintén nehézségekkel szembesülnek a munkaerőpiacon, mivel a kibocsátó településükön továbbra is munkaerőhiány van. A *konzervatív hazavándorlók* csoportjába tartoznak azok, akik a kivándorlást megelőzően úgy tervezték, hogy a megkeresni kívánt pénzeszköz birtokában hazaköltöznek. A migrációt megelőző otthoni társadalmi közegen nem kívánnak változtatni, mint inkább konzerválni akarják azt, a politikai életben nem vesznek részt. A *nyugdíjazás miatt hazatérők* életük utolsó szakaszát a származási országban kezdik meg és kívánják eltölteni, ahol teljes megelégedettségben élhetnek. Végül, az *innovatív hazatérők* a migráció során elsajátított képességeket és tudást hasznosítva alakítják a kibocsátó ország társadalmát, ők felelnek a jövőbeli változásokért.

A Kelet-Európai térség gondozói migrációjára jellemző, hogy résztvevői nem kívánnak tartósan külföldön maradni, azaz kiköltözni a befogadó országba. Integrációs szándék hiányában nem beszélhetünk Cerase-i értelemben sikertelen hazatérésről a gondozók körében, amely a munka természetéből adódik. A hagyományos munkaformák, a teljes munkaidőben végzett munkák elvállalása más célokat feltételez, jelen esetben azonban nem erről van szó. A 2011-ben aktívan gondozói munkát végző szlovákok 83,4%-a, 2016-ban 81,8%-a állította, hogy soha nem tervezett tartósan Ausztriába költözni (Bahna and Sekulová, 2019: 122). Terepmunkám során szintén azt tapasztaltam, hogy a külföldre költözés ritkaságszámba megy a körkörös migrációs mintát követő gondozók körében, ezen történetek valamilyen szempontból kivételnek tekinthetők. Amennyiben az idősgondozók ingázó munkavégzésének befejezését

visszatérő migrációnak tekintjük, legalább két megválaszolható kérdés merül fel: egyrészt a munkavégzés befejezésének oka, másrészt, a későbbi munkaerőpiaci-integráció kérdése. A továbbiakban röviden kitérek arra, hogy a 24 órás idősgondozást végzők esetében milyen minták tapasztalhatók a származási országba való visszatérést követően.

A magyar bentlakásos idősgondozókról nem készült adatfelvétel, azonban érdemes megvizsgálni a szomszédos ország adatait. A szlovák adatfelvétel tanulsága szerint a gondozói munkával véglegesen felhagyók közel harmada (30,1%) családi okok miatt fejezte be ausztriai munkáját, ezt követte a saját egészségi állapotra (21,7%), valamint a korra és nyugdíjba vonulásra (11,9%) való hivatkozás (Bahna and Sekulová, 2019: 123).

A jelen kutatás válaszadói körében a külföldi gondozói tevékenység befejezése alapvetően három fő okra vezethető vissza. A középkorú idősgondozók által leggyakrabban említett érv a szlovák gondozókhoz hasonlóan szintén családi jellegű, ezen belül pedig kizárólag az otthoni gondozási kötelezettségekre való hivatkozás jelenik meg. Mivel élethelyzetéből, egyéb kötelezettségből fakadóan más családtag nem vállalkozik a beteg szülők, férjek gondozására, a gondozási feladatok oroszlánrésze a korábban eltartó szerepben lévő nőre hárul. A második gyakran említett ok a nyugdíjba vonulás, a dolgozó évtizedek lezárása, a megpihenés időszakának kezdete. A fiatalabb házi gondozókra nagyobb mértékben jellemző a pályamódosítás, amely a harmadik kategóriaként jelenik meg. A pályamódosítás egyrészt a 24 órás gondozói szektor teljes elhagyásával, új szakma elsajátításával járhat, másrészt a gondozáson belül, a korábbi tapasztalatokat felhasználva, szakmai előrelépésre is van lehetőség.

Arra a kérdésemre, hogy a még aktív gondozók mikor terveznek felhagyni külföldi tevékenységükkel, általában bizonytalan válaszok érkeztek. Sokan hangsúlyozták, hogy reményeik szerint még hosszú évekig végezhetik ezt a munkát, amíg egészségük, vagy épp gondozottjuk egészsége engedi. Az adósságokat törleszteni kényszerülők, valamint a súlyos állapotban lévő férjeiket eltartók fejezték ki legfőképp bizakodásukat a munka tartósságával kapcsolatban. A fiatalabbak szintén évekre előre terveztek, azonban pontos időtávot nem tudtak egyértelműen mondani. A jobb helyekre kerülő, alapvetően pozitív tapasztalatokkal rendelkező idősgondozók konszenzusa alapján a házi gondozást „nem lehet abbahagyni”. Ez különböző okok miatt, de igaz a magasabb státuszú idősgondozókra is.

„És akkor így kezdtem 2014-be, úgy volt, hogy egy, vagy két évet, de mondom, ez ilyen ragályos, az ember egyszer elkezdi, ha meghal az egyik, mer én most már hetedik páciensnél vagyok, akkor valahogy úgy nem lehet abbahagyni. Nem is csak a pénz. Az is motivál, ugye unokáknak az ember többet tud segíteni, de maga az, hogy kint a munka is, meg szép helyek, s az ember úgy elvan, nem olyan egyhangú, két hétig hazajön, akkor megint más.” (Lídia, 67)

Azon külföldi munkájukkal véglegesen vagy bizonytalan ideig felhagyó személyek, akik gondozási kötelezettségeik miatt tartózkodtak otthon, egy hirtelen bekövetkezett betegséggel, balesettel vagy az időskor előrehaladtával jelentkező nehézségekkel néztek

szembe. A jövőbeli munkába állás olykor független a váratlan probléma mértékétől, azonban nagyban függhet a gazdasági kényszertől. Ilona férje találkozásunk előtt komoly műtéten esett át, így a kialakult krízishelyzet miatt az asszonynak szüneteltetnie kellett az idősgondozói munkáját. Az adósságok visszafizetése azonban erőteljesebb kényszerítő erőnek bizonyult a nő számára, aki a találkozó időpontjában úgy tervezte, hogy nagyjából egy hónap elteltével indul újra Ausztriába. A 2016 nyarán megvalósult interjú találkozás után három évvel Ilona rendszeresen jár ki külföldre gondozni, és elmondása szerint nem látja a végét. A demenciában és pszichés betegségben szenvedő férjét otthon felügyelő Marika sajnálja, hogy házastársa miatt nem mehet többet dolgozni, nyugdíjasként azonban ez kisebb lemondással jár, még ha nyugdíjával nem is elégedett. A jövőre vonatkozó terveket tehát erősen befolyásolja a közeli hozzátartozók egészségi állapota. Az ötven év feletti válaszadók körében erőteljesen jelen volt az az álláspont, miszerint a gondozásra szoruló idősebb családtagot intézményi elhelyezés helyett a hozzátartozó saját kötelessége gondozni.

Pályamódosítás kevesebb esetben következett be a vizsgált terepeken. A néhány eset azt szemlélteti, hogy az egykor 24 órás gondozást végző egyének számára kihívást jelent humán tőkéjük aktivizálása, noha nem lehetetlen sikereket elérni a gondozástól eltérő területeken sem. Natália fordító-tolmáccsá képezte magát és alapította meg saját vállalkozását Ausztriában, ehhez azonban szüksége volt a stabil nyelvismeretre, vállalkozói attitűdre és vélhetően némi kezdőtőkére. Barbara, a szintén vállalkozói tapasztalattal rendelkező nő hét év gondozást követően lett Németországban vállalkozó, mellette alkalmanként bébiszitterkedést is vállal. A gondozói iparág érdekltségében maradvá szintén kihívásokkal és fejlődéssel kecsegtet egy toborzásra szakosodott ügynökséget vezetni, az elmondások ugyanakkor arra engednek következtetni, hogy pénzügyi szempontból nem a legjövedelmezőbb kisméretű toborzócéget menedzselni. Ezen pályát befutó két válaszadóm közül az egyikük arra világított rá, hogy egyre súlyosabb pszichés problémáit jórészt a céggel járó stressznek köszönheti.

Németh Krisztina egy eseteírása arról számol be, hogy elhivatottsága arra készítette a külföldről hazatérő gondozót, hogy Magyarországon intézményben folytassa gondozói munkáját, igaz, alacsonyabb bérért, kedvezőtlenebb feltételek mellett (Németh, 2018a). Módszertani okokra vezethető vissza, hogy kevés olyan egykori gondozót sikerült megszólítanom, aki a külföldi gondozói munkáját egy teljes állású munkára cserélte volna Magyarországon. A kvalitatív kutatás eredményei arra engednek következtetni, hogy a hazatérés legtöbb esetben a munkapálya befejezését jelenti. Kivételként tartható számon a fentiekben említett pályamódosítás, valamint előfordulhat a külföldi munkával párhuzamosan végzett magyarországi munka folytatása. Ilyen esettel azonban csak egy alkalommal találkoztam a dél-baranyai terepen.

Nyugdíjba vonuló gondozó empirikus adatfelvételemben csupán egy alkalommal jelent meg, azaz mindenki más vagy ideiglenesen szüneteltette fizetett gondozói munkáját, vagy más okok miatt döntött egyéb lehetőség mellett. Érdekes szemügyre venni ugyanakkor a 74 éves Csenge történetét, aki egy évvel korábban, 73 évesen hagyta abba a munkát. Férje halálával

nem volt motivált többé a további munkavégzésben és el is fáradt a dolgos évtizedek alatt. Sok más kollégájával ellentétben többé már nem szükséges külföldre járnia a megélhetéshez.

9.6. Összefoglalás

A fentiekben a kutatásban megszólított elbeszélők különböző narratíváin keresztül vizsgáltam narratív identitásukat, választ keresve arra, hogy az önreflexiók hogyan függenek össze az élettörténeti elemekkel, a nemi viszonyokkal és a migrációval. Az elemzés arra világít rá, hogy a narratívák és életesemények összhangban állnak egymással, ritka esetnek számít, amikor ellentmondás fedezhető fel a kettő között.

A vizsgált térségből elinduló idősgondozók elbeszéléseiben az *ellehetetlenülés* különféle narratívái gyakoriak és mindegyik élettörténeti csoportban előfordulnak, azonban az egyes narratív identitások altípusai bizonyos csoportoknál dominánsabbak mint másoknál. Megfigyelhető, hogy azon elbeszélők, akik a gazdasági átmenet és/vagy az iparág összeomlásának közvetett következményeként beszélik el migrációs történetüket, nem kizárólag a *sodródók* csoportjába tartoznak, ez éppúgy megjelenik a többi csoportban is – koruknál fogva a fiatalokat leszámítva. Hasonló mintázatot vehetünk észre a betegség mint narratív önbemutató esetében. Az *ellehetetlenülés* narratíváján belül a családon belüli megpróbáltatások önbemutató azonban az *útkereső fiatalok* által is mozgósított identitásképző elem volt. Az erős anyagi kényszerek és az egészségben bekövetkezett romlás mellett szerepet kap a *gyökértelenség* narratív önbemutató is, amely elsősorban a *sodródók* csoportjából került ki, továbbá megjelent a *fiatalok* csoportjában is. Ezen esetben fontos szempontként jelent meg a családi állapot, valamint a fiatalok esetében a szülőkkel való viszony. A *próba-szerencse* narratív önbemutatót a *részben sodródók* és az *útkereső fiatalok* alkalmazták, akik a külföldi munkával szembeni nyitott attitűd mellett érzékelhetően lemondóak voltak a hazai munkaerőpiaccal kapcsolatban. Az *ellehetetlenülés* narratívájában beszélőknél gyakran megfigyelhető továbbá a nemi szerepek köré épülő feszültség, olykor a női kizsákmányolás jelensége. A fentiekben ezeket a váltakozó képletben feltűnő önbemutatókat elemeztem.

A *kaland-narratíva* már nem tartozik az *ellehetetlenülés* típusai közé, amelyre az is rámutat, hogy a stabil egzisztenciával rendelkező válaszadók beszélnek migrációjukról kalandként. Előfordul, hogy ez az önbemutató egyedül áll a narratívában, azaz a válaszadónak valamiért fontos, hogy ebben a színben tűnjön fel. Az *úttörőség narratíváját* a vállalkozó szellemű gondozók aktivizálták, ez a narratív identitás azonban nem egyedül állt az önbemutatóban: munkaerőpiaci nehézségek szintén megjelentek mellette. Míg a *menekülés* motívuma retorikai elemnek tekinthető, amelynek aktivizálói a migrációhoz egyfajta kockázatcsökkentő értelmezést rendelnek, a *karrier* és *előrelépés* narratíváját azok alkalmazták, akik életminőségüket tudták növelni az otthon töltött időszakok alatt. A *nők védelme* narratív önbemutató arra mutat rá, hogy a narratív reflexiók nem választhatók el az egyén biográfiájától. Ebben az esetben a megélt életesemények fényében, a férfiakba vetett bizalom

csorbulása révén nyer értelmet az önbemutató. Az *etnikai* narratíváról elmondható, hogy meglehetősen ritkán jelentkezett az interjú első részében a témakör, sokszor pedig olyanok hozták szóba a sváb származás jelentőségét, akik nem rendelkeztek azzal. Kontrollcsoportként olyan szakápolók narratív identitását vizsgáltam, akik nem bentlakásos házi gondozást végeztek, azaz más intézményrendszeren keresztül jutottak ki német nyelvterületre a külföldi munkára. Megfigyelhető, hogy valóban eltérő problémákat és önbemutatót tárnak fel az interjúkban a 24 órás gondozókhoz képest, ilyen például a papír-narratíva.

Végül, izgalmas megfigyelni, hogy a magyar 24 órás gondozók miként pozicionálják magukat a migrációs térben a többi bevándorlóhoz és a magukhoz hasonló munkát végző külföldi társaikhoz képest. Évekkel a 2015 nyarán bekövetkezett menekülthullám és menekültellenes diskurzusokat követően is erőteljesen él bennük a félelem a menekültekkel kapcsolatban. Az idegenellenesség egyrészt a Magyarország jövője felé irányuló aggodalomban ölt testet. Az Ausztriában dolgozó magyar idősgondozók jelentős része kevésbé a munkaerőpiaci kitézettségben, mint inkább a magyar kultúra veszélyeztetettségében találja a problémát. Bizalmatlanságuk a befogadó ország terepén szintén jelen van, noha az esetek nagy részében személyes interakcióba sosem kerültek menekültekkel. A szociális juttatások elosztásából fakadó feszültség megfigyelhető köztük és az Ausztriában menedékért folyamodók között, továbbá erőteljes versenyhelyzetet éreznek más közép- és kelet-európai idősgondozó csoportokkal szemben a bérek vonatkozásában.

10. Összefoglalás és következtetések

Dolgozatomban a 24 órás külföldi idősgondozásban érintett magyar dolgozók, párjaik és az iparág működéséhez hozzájáruló további szereplők elbeszélésein keresztül vizsgáltam a gondozói iparág komplex mechanizmusait. A dolgozat elején négy kutatási kérdést tettem fel, amelyek a következők voltak:

- 1) Milyen társadalmi háttérrel és motivációkkal rendelkeznek a gondozói migráció mellett döntő személyek?
- 2) Milyen intézmények és mechanizmusok járulnak hozzá a gondozói iparág működéséhez a vizsgált migrációs terekben?
- 3) Milyen kapcsolat fedezhető fel a gondozói migrációban érintett személyek élettörténete, migrációja és nemi szerepfelfogása között?
- 4) Milyen narratív identitásokkal rendelkeznek a megszólított gondozók, ezen narratív identitások milyen kapcsolatban állnak a különböző élettörténetekkel?

A dolgozat elején fontosnak tartottam kiemelni, hogy a gondozói migrációban részt vevő személyek migrációs döntését nem elég a külföldi munkára vállalkozás fontolgatása időpontjától vizsgálni. Az elbeszélők narratív válaszai, valamint az interjú további részei is megerősítették, hogy összefüggés található a korábbi munkaerőpiaci tapasztalat, családi felállás, egyéb élettörténeti elemek és a migráció között. Tamara Hareven (1975) kutatása nyomán döntöttem egy élettörténeti tipológia felállítására mellett, amely osztályozás az empirikus kutatásom látóterébe került válaszadókat öt szempont (anyagi helyzet, munkapálya töredezettsége, ágencia, iskolai végzettség és kor) mentén csoportosította. Az élettörténeti tipológia nem egy adott pillanatot ragad ki az egyén életéből, hanem dinamikusan szemlélteti azt az élethelyzetet, amelynek egy pontján bekövetkezik a migráció. Az első csoportba az alacsony státuszú és viszonylag kevés mozgástérrel rendelkező *sodródók* tartoznak, a néhány élettörténeti ponton biztonságot mutatók a *részben sodródók* nevet kapták, a magas ágenciával és kedvező anyagi helyzettel bíró csoport a *vállalkozóké*, a negyedik csoport a több szempontból is stabil helyzetet magukénak tudó *diplomásoké*, végül külön kategóriát alkotnak az élettörténeti szempontból nyitottságot mutató, családalapítás előtt álló *útkereső fiatalok*. A tipológia az elemzés során végig segítségemre volt.

A Baranyából induló 24 órás gondozók migrációs motivációit szintén e tipológia segítségével elemeztem. A motivációikat tekintve kirajzolódik, hogy a gazdasági megfontolások szorosan összefonódnak családi krízishelyzetekkel, amelyek együttese vezet a munkamigrációhoz, ugyanakkor ezen megfontolásokon túlmutató szempontok is megjelennek több csoportban. Az egyes életút-típusok között jelentős eltérések fedezhetők fel. Míg a legalacsonyabb státuszú személyeknél (*sodródók*) főként az anyagi okok jelentkeznek, a *részben sodródók* csoportjában már megjelennek egyéb indokok is, mint a gyermek iskoláztatása, vagy a munkahelyi mentalitáshoz kapcsolódó elvárások. A magasabb státuszú személyeknél (*vállalkozók, diplomások*) jelentősen kevesebb anyagi motiváció jelentkezik, körükben a külföldi munka inkább az életszínvonal fenntartása, stabilizálása szempontjából lényeges. A

család és gazdasági nyomás szerepe az *útkereső fiatalok*nál is megjelenhet, ugyanakkor lényeges pontként merül fel körükben a magyarországi kilátástalanság képe is.

Második kutatási kérdésem a gondozói migráció intézményrendszerére vonatkozott. Xiang és Lindquist értelmezése alapján a *migráció infrastruktúrája* olyan különféle ágensek összekapcsolódása, amelyek segítik és szabályozzák a mobilitást (Xiang and Lindquist, 2014). A fogalom a gondozói szektorra is alkalmazható, mivel az állami intézkedések és a kiépült gondozói piac szorosan összefonódik, egyre nagyobb piacot teremtve a házi gondozásra mint szolgáltatásra. Az ausztriai 24 órás gondozás helyzetét vizsgáló kutatók hasonlóan érvelnek, amely szerint a gondozói szektor a piacgazdaság, állami újraelosztás és a háztartás gazdaságának interakcióján alapul (Aulenbacher and Leiblfinger, 2019). Az osztrák állam esetében jól látható a külföldi gondozók munkavégzésének legalizálására való törekvés. Az elmúlt közel másfél évtizedben az állam sikeresen kiépítette a szükséges intézményeket (mint a *Pflegegeld* összegének megemelése, külföldi gondozók vállalkozói szerződésének lehetősége, szociális juttatások) annak érdekében, hogy a kiszervezett gondozás viszonylag könnyen elérhető legyen az arra rászorulóknak (Österle and Bauer, 2016). Az idősök ellátásában szintén fontos szerepet játszik a háztartás jövedelmének erre a célra való elkülönítése. Emellett pedig a piaci logika is helyet kap a szolgáltatás nyújtásában, mint azt a különböző toborzócégek és ügynökségek számának gyors növekedése és munkája demonstrálja.

A gondozás piacosodásának egyik feltétele az országok közti egyenlőtlenségekre vezethető vissza, pontosabban arra, hogy a megnövekedett gondozási igényt a gazdagabb országok a szegényebb országokból való munkaerő-toborzással és importálással kezelik. Ezt láthatjuk Ausztria esetében is, amely ország a 24 órás gondozás piacosodásának kiépülésében előfutárként tartható számon (Aulenbacher and Leiblfinger, 2019). A piacosodás lényegében az intézmények kiépülését és a különböző ágensek szoros összefonódását jelenti, amely a gondozást végzők bizonyos jogaira nincs tekintettel (Aulenbacher et al., 2020). Az Ausztriában vállalkozói engedéllyel bíró gondozók nem részesülnek minimálbérben vagy fizetett szabadságban, azonban szociális védelemben és nyugdíjban igen (Steiner et al., 2020). A szakirodalomban mindenesetre konszenzus van abban, hogy a külföldi gondozók nehezen érvényesítik érdekeiket a befogadó országban, ahol különféle kizsákmányoló gyakorlatokkal szembesülnek egyrészt az ügynökségek irányából, másrészt prekárius helyzetüknek köszönhetően (Uhde and Ezzeddine, 2020; Gábiel, 2020; Steiner et al., 2020). A három ágens (piac, állami újraelosztás és háztartás) együttes működése a bentlakásos idősgondozás összetett intézményrendszerén belül nem jöhetett volna létre a közelmúltban bekövetkezett demográfiai változások nélkül. Napjainkban egyre ritkábban találkozunk olyan háztartással, amelyben három vagy több generáció él együtt, az idős hozzátartozók ellátása nem a háztartáson belül történik. Emellett a társadalmi idősödés szintén nagyban hozzájárul a fizetett gondoskodó munka iránti igény növekedéséhez.

Polányi értelmezésében a munka nem áru, mivel nem eladásra termelik, sokkal inkább egy étellel járó tevékenység (Polányi, 2004). Meglátása szerint a munka *fiktív* áru. A fiktív áru

fogalma a fizetett gondozói munka relációjában is alkalmazott megközelítés (Melegh et al., 2018; Aulenbacher and Leibfingler, 2019; Aulenbacher et al., 2020; Uhde and Ezzeddine, 2020), különösen annak fényében, hogy az egyébként szintén nem a piacra termelt gondozói tevékenység miként válik áruvá. A gondozás kommodifikációját főként a feminista irodalom elemzi és illeti kritikával, amelyet a neoliberalizmus és globális pénzügyi kapitalizmus mentén tárgyal (Fraser, 2016), különböző variációit az állami beavatkozás mértékével és kiépült intézményeivel vizsgálja (Ungerson, 2004).

A gondozói migráció intézményrendszerét tovább tanulmányozva megállapítható, hogy a lokális szerveződések és helyi aktorok szintén sajátos szerepet töltenek be, amelyek az ágazatba ágyazódva, transznacionálisan működnek. Szociológiai kutatásom arra világított rá, hogy a gondozói migráció a vizsgált kibocsátó területen jelentős részben területi alapon szerveződik. Ennek egy szerves pontja az az etnikai hálózat, amely Baranyában már hosszú évtizedek óta, sőt, több száz éve fennáll a szomszédos országgal (Faragó, 1999). Ez a hálózat nem csak az elmúlt bő egy évtized alatt kiépült közvetítő cégek munkáját segíti. Fontos szerepet kaphat a családi emlékezetben a férj korábbi, szocializmus alatti vándormunkája is, amely egy sajátos dimenzióba helyezi a női migrációt a háztartásban a külföldi munkáról való diskurzusban.

A gondozói migráció intézményrendszerének működésében résztvevő lokális közvetítők, a szállító cégek, valamint a külföldi ügynökségek és szervezetek egyaránt fontos szerephez jutnak. A vizsgált kibocsátó terepen különös jelentősége van az informálisnak az információhoz való hozzáférésben. A jól bejáratott kapcsolatok és a megbízható utaztató cégek felé nagyobb bizalommal fordulnak a gyakorlott gondozók, míg a tapasztalatlanabbak, vagy kapcsolatokat nélkülözők ki vannak téve a tisztességtelen közvetítők praktikáinak. Terepmunkám arra világított rá, hogy a vizsgált kibocsátó területen a gondozói migráció intézményei az elmúlt évek alatt kiépültek és megszilárdultak. Az információt birtokló lokális közvetítők és a személyszállítással foglalkozó cégek együttműködésének köszönhetően a munkát keresők viszonylag kevés költséggel jutnak a szükséges információhoz, így akár napokon belül megkezdhetik külföldi munkájukat. Emellett nem elhanyagolható tény, hogy a Baranya megyei toborzó cégek körében felfedezhető a kifelhéredés. Van olyan cég, amely közel egy évtizede a legális keretek szűrkezőnájában mozgott, napjainkra azonban legálisan folytatja utaztató tevékenységét, egyre nagyobb számú megbízással. A dolgozatban vizsgált jelenség elemzése során nem hagyható figyelmen kívül, hogy a magyar gondozók mozgásai az Európai Unión belül történnek, azaz munkavállalásukat nem korlátozza vízum-kötelezettség, mint az EU-n kívülről érkező társaikat.

Harmadik kutatási kérdésemet hosszasan tárgyaltam a dolgozat 6., 7. és 8. fejezetében. Az élettörténet, nemi szerepek és migráció kapcsolatát, azok kölcsönös dinamikáját mutattam be újszerű módon. A dolgozat fő hozzájárulása a migrációs és gender irodalomhoz ennek a dinamikának az ismertetése volt.

A nemi szerepfelfogások és élettörténet kétdimenziós kapcsolatában felfedezhető, hogy a *sodródó* és *részben sodródó* gondozók körében mind az egyenlőségre törekvő, mind a kevésbé kiegyensúlyozott, hagyományos nemi szerepfelfogás jelen van, emellett néhány esetben a tisztán individualista attitűdök is megjelennek. A *vállalkozóknál* az egalitárius, illetve a némileg ellentmondásos képet mutató hagyományos-individualista értékek fedezhetők fel, míg a *diplomások* esetében az individualista és egalitárius attitűdök jellemzőek. A családalapítás előtt álló *útkereső fiatalok* esetében nem minden esetben állapítható meg, hogy milyen értékekkel rendelkeznek, egy részüknél úgy tűnik, hogy a hagyományos érték jelenléte dominál. Ezen összefüggéseket az egyes élettörténeti elemek beemelásával szemléltettem.

A migrációt mint életeseményt is bevonva az elemzésbe egy komplexebb, több szociológiai összefüggésre rámutató kép tárul elénk. A *sodródók* csoportjában alapvetően két típust különböztethetünk meg családi viszonylatok terén. Egyrészt a stabil párkapcsolattal és családi háttérrel rendelkező gondozókéket, akik összetartó és támogató háttérrel tudnak magukénak. Ez a felállás a külföldi munkával sem változik. Jóllehet betegségek, a férj munkanélkülisége, adósságok terhelik a családot, a vándormunkával nem sérül az egymás iránti elkötelezettség. Az egalitárius értékeket megélő pároknál arra is találtunk példát, amikor nemi szerepváltás következett be a fennálló migrációs helyzetben. Ettől eltérő mintázatot mutat a *sodródók* mellett a *részben sodródók* és *vállalkozók* csoportjában is észlelt, erőteljesen hagyományos nemi szerepekben megmutatkozó *töredezett* családi kép. Ennek elemzése során bebizonyosodott, hogy a gondozói migráció során elmélyülhetnek a tradicionális nemi szerepek, és még kiszolgáltatottabb helyzetbe kerülhet otthoni környezetében a külföldön dolgozó nő. A gondozó ekkor nem csak az anyagiak terén sérülékeny, hanem családi kapcsolataiban is kizsákmányolást él meg, mint ahogy arra több példán keresztül is rámutattam.

A *sodródók* és *részben sodródók* csoportjában ugyanakkor megfigyelhető volt az individualista szerepfelfogás felerősödése is. A válaszadók élettörténete rámutatott arra, hogy a migráció során nyert önbizalom kihat jövőbeli döntéseikre, amelyek a férfiak bevonása nélkül valósulnak meg. A *diplomások* esetében ez némileg eltérő színben tűnt fel. Körükben lényegi pontnak tekinthető az *ágencia megtapasztalása* a migrációban, azonban a férfiaktól független attitűd nem erősödik fel szükségszerűen a külföldi munkával, mivel az már korábban is magas fokú volt. Az élettörténeti perspektíva arra hívja fel a figyelmet, hogy a migráció és nemi szerepek vonatkozásában az *ágencia megtapasztalása* kulcsszerepet kap. A támogató párkapcsolattal rendelkező, magasan iskolázott nők a migrációt önkiteljesedésként élhetik meg, nemi szerepeikben és migrációjukban pedig szabadabbnak mutatkoznak.

Az egalitárius és hagyományos nemi szerepfelfogás keveredésének egy sajátos mintája a *vállalkozóknál* került elő. Miközben az elbeszélő megélt gyakorlata minden szempontból az egyenlőségpárti értékeknek felel meg, gondolati szinten egyfajta rögzült hagyományos szerepfelfogást mesél el. Ebben az esetben nem látható kölcsönhatás a nemi szerepek és migráció között. Az *útkereső fiatalok* esetében pedig egy kevésbé kiforrott lép tárul elénk, amely részben az élettapasztalat, valamint a családtervezéssel kapcsolatos jövőkép hiányából

fakad. A fiatalok nemi szerepei és migrációja közötti összefüggések megértése részben azért ütközik nehézségbe, mert a külföldi munka a családalapítás szempontjából megrekesztheti az életutat.

Az otthon maradt férfiak nemi szerepfelfogásainak vizsgálata alapján az találjuk, hogy a női migráció pozitív változást indukálhat a férfi szerepei terén, amely megnyilvánulhat absztrakt szinten, az empátia előhívásában, valamint tevékeny, gyakorlati szinten is. A válaszadó férfiak szelekciójából is fakad, hogy egy kivétellel mindegyikük egyértelműen egalitárius hozzáállással rendelkezett. Ezt a női partnerekkel készült interjúk is mind igazolták. Ugyanakkor előfordulhat, hogy a férfiak a migráció hatására nemi szerepüket újratárgyalják, alkalmazkodva a megváltozott háztartás-gazdasági felálláshoz. Azokban a családokban, ahol a feleség külföldi munkavállalása egyik irányba sem formálta a férj szerepekkel kapcsolatos elképzeléseit, megfigyelhető egy átlagosnál stabilabb anyagi háttér és otthoni gondozási kötelezettségtől mentes, nyugodt családi élet.

Negyedik kutatási kérdésemet a 9. fejezetben tárgyaltam. Először az elbeszélő gondozók narratív identitásait figyeltem meg, amelyek az interjú felütésében található narratívákból kinyert önbemutatóknak felelnek meg. Az esetek nagy részében konzisztencia körvonalazódik a megélt életesemények és a narratív elemek között. Az ellehetetlenülés valamely formájához kapcsolódó identításelemek jól elkülöníthetők az egyéb típusú önbemutatóktól. Az *ellehetetlenülés* narratívájának neveztem el a legdominánsabb, és legtöbb lehetőséget magában rejtő narratívát, amelyen belül több típust figyeltem meg. A fiatalokat leszámítva minden csoportban előfordult a *betegség* és a *szektor ellehetetlenülése* köré épülő narratív önbemutató, míg a *túlzás*, a *gyökértelenség* és a *próba-szerencse* narratív identításelemei csak egy-két élettörténeti típusra voltak jellemzőek. Az elemzés arra mutat rá, hogy a családi megpróbáltatások köré épülő elbeszélő identitás egyedülálló módon minden egyes élettörténeti csoportban megtalálható. Ez a megfigyelés megerősíti a dolgozat azon állítását, amely szerint a családi – és egyben nemi – viszonyok elemzése elengedhetetlen a munkamigráció komplex jelenségének megértésében. A konzisztencia a további narratívákban is megtalálható. A migrációs történetüket *kalandként* elmesélő elbeszélők stabil egzisztenciával rendelkező személyek, míg a magukat *úttörőként* láttató válaszadók foglalkozásukat tekintve mind vállalkozók voltak. A *karrier* és *előrelépés* narratíváját azok alkalmazták, akik képesek voltak növelni életminőségüket az otthon töltött időszak alatt, és általában anyagi biztonság jellemezte őket.

A narratívák során figyelembe vettem a hiányosnak tűnő elbeszéléseket, vélhetően elhallgatott élettörténeti eseményeket is, amely a *gyökértelenség* narratív önbemutatót nevet kapta. Míg a *vállalkozók* mind stabil házasságban éltek, a *diplomásokról* pedig elmondható, hogy párkapcsolati kudarcaikat ösztönösen ágenciájuk kiaknázásával kompenzálták, így ez a típus más csoportokban, a *sodródók* és az *útkereső fiatalok* csoportjában jelentkezett. Az *útkereső fiataloknál* emellett érzékelhető volt egyfajta általános bizonytalanság és kilátástalanság mind a családi élet, mind a munka terén is. Végül, a kutatás során megszólított

szakápolókról elmondható, hogy narratívájukban a gondozóktól részben eltérő témákat vetettek fel, ugyanakkor élettörténeti hasonlóságok is felfedezhetők a két foglalkozási csoport között.

Az önbemutatók részeként megvizsgáltam, hogy a bentlakásos gondozók miként pozicionálják magukat a transznacionális térben a menekültekhez, a bevándorlókhoz és a hasonlóan gondozói munkát végző külföldi társaikhoz képest. A menekülthelyzetre vonatkozó kérdések számos érzelmet és asszociációt hívtak elő a válaszadóknál. Feleleteik egyrészt arra világítottak rá, hogy bár a megszólított baranyai gondozók nagy része tartja Magyarországot és az ország kultúráját érintő fenyegetettségtől, személyesebb és húsbavágóbb problémának tartja saját pozíciójuk lehetséges meggyengülését, elképzelt hátrányukat a menekültek javára. Különösen az alacsony státuszúak csoportjában figyelhető meg az osztrák állam által nyújtott szociális juttatások elosztásából fakadó feszültség. Több gondozó felháborodottan beszélt arról, hogy az Ausztriában menedékért folyamodók „irracionalisan” nagy kedvezményeket kapnak az államtól, amely juttatásokért még dolgozniuk sem szükséges. A menekültekkel kapcsolatos empátikus vélemények a magasabb végzettségűek körében fordultak elő, továbbá kirajzolódik, hogy a hírforrások kiválasztása szintén erősen befolyásolja a vélemények formálódását. Úgy tűnik tehát, hogy a 2015 tavaszától kezdődő és éveken át tartó intenzív idegenellenes diskurzus napjainkban is erőteljesen él a főként alacsonyabb iskolázottságú gondozókban. Mindemellett fontos kitérnünk a más közép- és kelet-európai idősgondozó csoportokkal szemben érzékelt versenyhelyzetre, amelynek központi eleme a bérekért folytatott harc. Ez a feszültség a koronavírus-járvány kezdeti szakasza alatt tovább fokozódott.

Fontosnak tartom, hogy eredményeim összefoglalása végén röviden kitérjek a kiválasztott módszer és a kutatás elméleti vonatkozásának kritikájára, az esetleges hátrányokra és a megvalósítás hozadékaira. A narratív és félig strukturált interjútechnika kombinálása egy jól alkalmazható, célravezető módszer volt a kutatás során, amely a válaszadót az esetek nagy részében könnyedén helyezte bele az interjú helyzetbe, miközben maga az élettörténet lassan, ugyanakkor részletekbe menően bontakozott ki. Maga a biográfiai esetrekonstrukció azonban egy meglehetősen költséges, időigényes elemzési módszer, amely aprólékos munkát igényel. Noha doktori kutatásom ezt lehetővé tette, egyértelmű számomra, hogy nem minden kutató van abban a szerencsés helyzetben, hogy személyesen készítse el az összes interjút, majd azokat maga elemezze. Tapasztalatom szerint a terepmunka és a személyes találkozások nélkül sokkal nehezebb megérteni az elbeszélőt, és látni azt, hogy milyen pozícióból beszél vagy reflektál az őt körülvevő világra.

A dolgozat eredményeit tekintve több lényeges pontra hívja fel a figyelmet. A dinamikus elemzés a létrehozott tipológia segítségével magyarázza, hogy az egyes csoportok esetében miként illeszkedik be a külföldi munkavállalás az életútba. A gondozók és partnereik társadalmi-gazdasági jellemvonásai mentén kialakított tipológia önmagában is nívumként tartható számon. Ez a kategóriarendszer a későbbiekben végzett, nem kizárólag a gondozói migrációt vizsgálni kívánó kutatások során is alkalmazható eszköz lehet.

Az elemzés másik kulcseleme a nemi szerepfelfogások beemelése a vizsgálatba. Az interjúk tanulmányozása rámutat arra, hogy a családi viszonyoknak döntő szerepe van a migráció megvalósulásában és megélésében is. Ez fontos és újszerű belátás, mivel érthetővé teszi, hogy a nemi szerepfelfogások miként képesek dinamizálni az egyén életében meghatározó eseményeket. Mindez vissza is hat az egyénre. Bizonyos esetekben jól kiviláglik, hogy a külföldi munkavállalás felerősíti a nők kiszolgáltatott, kiszákmányolt helyzetét a családon belül. Az elemzés több példán keresztül szemléltette ezt a jelenséget, továbbá rámutatott arra, hogy olykor keletkezhet feszültség a narratív önbemutató és az elbeszélte életesemények között, amely inkonzisztencia összefüggésben áll a nemi szerepfelfogással.

A dolgozat harmadik fő hozzájárulása az idáig felhalmozott tudáshoz a gondozás, mint eredendően nem piacra termelt, de termékévé vált tevékenység piacosodási folyamatának körülményeinek vizsgálása. A gondozás piacosodása mint értelmezési keret érthetővé teszi, hogy egy vidéki vagy kisvárosi nő, aki korábban talán sosem járt külföldön, miért mozdul el a globális munka felé. Ez az elmozdulás tehát a fentiekben részletezett mikro/háztartási szint mellett a strukturális kényszerekben, intézményi rendszerekben keresendő.

A dolgozat demonstrálta, hogy a Magyarországról német nyelvterületre induló 24 órás házi gondozók társadalmi státuszukat és motivációikat tekintve sem alkotnak egy homogén csoportot. Egyes nők életében a külföldi idősgondozás egy kényelmesebb életformát tesz lehetővé, míg mások családi-gazdasági kényszerek eredményeképp, súlyos lemondások árán lépnek be a transznacionális térbe. A dolgozat elméleti fejezetében részletezett *prekariás* élethelyzet, valamint a *prekariátus* fogalma bizonyos esetekben pontosan festi le a munkamigrációban részt vevő nők helyzetét, az öt élettörténeti csoport közül azonban egyedül a *sodródók* csoportjába tartozókra alkalmazható biztonsággal ez a fogalom. A magyarországi kedvezőtlen munkafeltételek (bejelentés nélküli munkavégzés, fizetetlen túlórák, minimálbér), az egyre növekvő hitelek, a bizonytalan egzisztenciális helyzet (sokszor együttes) jelenléte azt jelzi, hogy a kibocsátó országban peremhelyzetben vannak az érintett nők. A gondozók ugyanakkor a befogadó országban sem végeznek magasabb presztízsű, nagyobb megbecsülésnek örvendő munkát, főként az országok közti bérkülönbségek, valamint a munka viszonylagos stabilitása miatt érzékelik helyzetük pozitív irányú elmozdulását. Továbbra is kérdésként merül fel, hogy a prekariátus fogalma mennyire ágyazódik be a migrációkutatás és női migráció irodalmába a jövőben. A dolgozat egy lépést tett afelé, hogy ez megtörténhessen.

A gondozói hiány és e hiány mértékének növekedése napjaink egyik megoldatlan kérdése. A társadalmak idősödése, a termékenység tartósan alacsony vagy csökkenő mértéke, az intergenerációs gondozási feladatok leépülése és azok fizetett munkaként való kiszervezése, valamint a munkaerőpiaci sajátosságokból adódó kényszerek együttese vezet ahhoz a megnövekedett ellátási igényhez, amely napjainkban még mindig elsősorban a nőkre ró terheket. A dolgozatban tárgyalt jelenség rámutat arra, hogy jóllehet a magyar gondozók csupán egy országhatárt lépnek át, mozgásuk egy egyenlőtlen globális rendbe illeszkedik, ahol az országok közti hierarchikus viszonyok adják meg pozíciójuk keretét.

10.1. Lehetséges kutatási irányok

A gondozói migráció témája elsősorban a *migráció* aspektusa miatt keltette fel személyes érdeklődésemet. Ez részben korábbi tanulmányaimnak volt köszönhető, részben pedig a kapcsolódó nemzetközi kutatások irodalmának, amely túlnyomóan a határok közti mozgások problémájából kiindulva elemzi a gondozási és háztartási munka világát. A gondozói lánc értelmezési keretében feltett kutatási kérdések továbbra is aktuálisak mind térségünkben, mind globálisan. Egyre kevésbé megkerülhető azonban a gondozásra, a gondozás ellátásának hiányával kapcsolatos kérdésekre irányítani a figyelmet. Hazánkban ez idáig kevés tudományos kutatómunka folyt arról, hogy jelenleg milyen képet fest az idősügyi ellátás, melyek azok a rések, amelyek feltétlenül orvoslásra várnak, valamint, hogy mi vár a következő évtizedekben az egyre nagyobb mértékben leterhelt ellátórendszerre. Milyen szerepet kapnak az idősgondozásban jelenleg, vagy kaphatnak a jövőben a határon túli magyar házi gondozók? Miért utazik egy nyugdíjhoz közeli gondozó Baranya megyéből inkább Németországba, amikor egy budapesti idős mellett hasonló fizetésben részesülhet? Szükséges lenne olyan vizsgálatok folytatása, amelyek rávilágítanak ezen kérdésekre.

A mobilitás témakörénél maradva, további kutatást igénylő kérdés a Magyarországra irányuló, külföldről érkező idősök, nyugdíjasok beáramlása. Ez a jelenség meglehetősen esetleges és szórványokban jelentkezik. Terepmunkám alatt több olyan történettel találkoztam, amelyek szerint van erre igény a külföldiek (többnyire németek és hollandok) részéről, azonban nem minden esetben jár sikerrel a letelepedési próbálkozásuk. Amennyiben mégis a maradás mellett döntenek, kérdésként merül fel, hogy milyen szolgáltatásokat vesznek igénybe Magyarországon az utolsó éveiket itt eltölteni kívánók. Vajon ki lehet-e aknázni a célországban a *gondozás* migrációjának ezen formáját?

Mindezek mellett továbbra is lényeges kérdés, hogy a dolgozatban is megszólalt magyar 24 órás gondozók valaha részesülni fognak-e olyan feltételekben Magyarországon, hogy ne kelljen külföldre ingáznuk, hanem saját környezetükben végezhessenek akár gondozói, akár más foglalkozási területen munkát.

Irodalomjegyzék

Adamik, M. (1997). How Can Hungarian Women Lose What They Have Never? In M. Feischmidt, E. Magyar-Vincze and V. Zentai, (Eds.), *Women and Men in East European Transition* (pp. 42–61). Cluj-Napoca: Editurae Fundației Pentru Studii Europene.

Al-Ali, N., Richard B., Khalid K. (2001). The limits to 'transnationalism': Bosnian and Eritrean refugees in Europe as emerging transnational communities. *Ethnic and Racial Studies*, 24(4), 578–600.

Anderson, B. (2000). *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labor*. London, New York: Zed Books.

Arendell, T. (1997). Reflections on the Researcher-Researched Relationship: a Woman Interviewing Men. *Qualitative Sociology*, 20(3), 341–368.

Artner, A. (2018). Aggasztó tendenciák az Európai Unió munkaerőpiacán. *Statisztikai Szemle*, 96(4), 341–374.

Aulenbacher, B., Leiblfinger, M. and Prieler, V. (2020). „Jetzt kümmern sich zwei slowakische Frauen abwechselnd um meinen Vater ...“ Institutionelle Logiken und soziale Ungleichheiten in der agenturvermittelten 24h-Betreuung. In M. Seeliter and J. Grulich (Eds.), *Intersektionalität, Arbeit und Organisation*. Beltz Juventa, Weinheim Basel, 160–174.

Aulenbacher, B. and Leiblfinger, M. (2019). The “fictitious commodity” care and the reciprocity of caring: a Polanyian and neo-institutionalist perspective on the brokering of 24-hour care. In R. Atzmüller, B. Aulenbacher, U. Brand, F. Décieux, K. Fischer and B. Sauer, (Eds.), *Capitalism in Transformation Movements and Countermovements in the 21st Century* (pp. 245–260). Edward Elgar Publishing Ltd.

Bahna, M. (2014). Slovak Care Workers in Austria: How Important Is the Context of the Sending Country? *Journal of Contemporary European Studies*, 22(4), 411–426.

Bahna, M. (2015). Victims of Care Drain and Transnational Partnering? *European Societies*, 17(4), 447–466.

Bahna, M. and Sekulová, M. (2019). *Crossborder Care – Lessons from Central Europe*. Palgrave Macmillan.

Bahna, M. (2020). The economic rationales behind crossborder care among care workers from Slovakia. In N. Katona and A. Melegh, (Eds.), *Towards a scarcity of care? Tensions and contradictions in transnational elderly care systems in central and eastern Europe* (pp. 92–114). Budapest: Friedrich Ebert Stiftung.

Bakker, I. (2007). Social reproduction and the constitution of a gendered political economy. *New Political Economy*, 12(4), 541–556.

- Baldassar, L. and Merla, L. (Eds.) (2014). *Transnational Families, Migration and the Circulation of Care: understanding mobility and absence in family life*. New York: Routledge Transnationalism Series.
- Baldassar, L. (2016). De-demonizing distance in mobile family lives: Co-presence, care circulation and polymedia as vibrant matter. *Global Networks*, 16(2), 145–163.
- Bálint L. és Daróczi G. (2012). A Pécsről történő elvándorlás térbeli-időbeli mintázatai. *Acta Sociologica, Pécsi Szociológiai Szemle* 5, 171–180.
- Balogh, A. (2014). A hazai aprófalvasodás új irányjai. *Földrajzi Közlemények*, 138(2), 134–149.
- Basch, L., Glick Schiller, N., Szanton, B. C. (1994). *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-states*. Amsterdam: Gordon and Breach.
- Bartha E. (2003). Munkások a munkásállam után: A változás etnográfiaja egy volt szocialista „mintagyárban”. In Némedi D., (szerk.), *Kötő-jelek* (117–149. o.). Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Doktori Iskolájának Évkönyve 2002. Budapest: ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet.
- Bartolomei, M. R. (2010). Migrant Male Domestic Workers in Comparative Perspective: Four Case Studies from Italy, India, Ivory Coast, and Congo. *Men and Masculinities*, 13(1), 87–110.
- Baxter, J. (1997). Gender Equality and Participation in Housework: A Cross – National Perspective. *Journal of Comparative Family Studies*, 28(3), 220–247.
- Bell, J. and Erdal, M. B. (2015). Limited but enduring transnational ties? Transnational family life among Polish migrants in Norway. *Polish Diaspora Review (Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny)*, 157(3), 77–98.
- Benda Gy. (2006). A magyarországi családrekonstrukciós vizsgálatok mérlege. In Benda Gy., *Társadalomtörténeti tanulmányok* (67–76 o.). Budapest: Osiris.
- Benton, M. (2010). *A Theory of Denizenship*. PhD dissertation, Department for Political Science, University College London.
- Bernáth G. és Messing V. (2015). Bedarálva. A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. *Médiakutató*. 16(4), 7–17.
- Berridge, D., Penn, R. and Ganjali, M. (2009). Changing attitudes to gender roles: A longitudinal analysis of ordinal response data from the British Household Panel Study. *International Sociology*, 24(3), 346–367.
- Blaskó Zs. (2005). Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai, 1988, 1994, 2002. *Demográfia*, 48(2–3), 259–287.
- Blaskó Zs. (2006). *Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka* (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések 82). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.

- Blaskó Zs. (2016). Transznacionális családok, hátrahagyott gyerekek Dél- és Kelet-Európában. *Socio.hu*, 6(1), 71–88.
- Blaskó Zs. és Szabó L. (2016). Gyermeket hátrahagyó migráció Magyarországon. In Blaskó Zs. és Fazekas K., (szerk.), *Munkaerőpiaci Tükör 2015* (86–88. o.). Budapest: MTA KRTK.
- Blaskó Zs. és Gödri I. (2016). A Magyarországról kivándorlók társadalmi és demográfiai összetétele. In Blaskó Zs. és Fazekas K. (szerk.), *Munkaerőpiaci tükrök 2015* (59–67. o.). Budapest: MTA KRTK.
- Blaskó Zs. és Gödri I. (2014). Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 57(4), 271–307.
- Boehnke, M. (2011). Gender Role Attitudes around the Globe: Egalitarian vs. Traditional Views. *Asian Journal of Social Science*, 39(1), 57–74.
- Bonsang, E. (2009). Does Informal Care from Children to their Elderly Parents Substitute for Formal Care in Europe? *Journal of Health Economics*, 28(1), 143–154.
- Böröcz J. (1993). Kettős függőség és a külső kötődések informálissá válása: a magyar eset. *Eszmélet*, 5(18–19), 74–88.
- Böröcz, J. (2014). Regimes of remittance dependency: global structures and trajectories of the former soviet “bloc”. *Demográfia English Edition*, 57(5), 5–37.
- Bryant, A. M. (2003). Changes in Attitudes towards Women’s Roles: Predicting Gender- Role Traditionalism among College Students. *Sex Roles*, 48(3–4), 131–142.
- Cangiano, A. (2014). Elder Care and Migrant Labor in Europe: A Demographic Outlook. *Population and Development Review*, 40(1), 131–154.
- Carter, J. S. and Borch, C. A. (2005). Assessing the effects of urbanism and regionalism on gender-role attitudes, 1974–1998. *Sociological Inquiry*, 75(4), 548–563.
- Cassarino, J.-P. (2004). Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited. *International Journal on Multicultural Societies, UNESCO*, 6(2), 253–279.
- Cassidy, M. and Warren, B. (1996). Family Employment Status and Gender Role Attitudes: A Comparison of Women and Men College Graduates. *Gender and Society*, 10(3), 312–329.
- Castles, S. and Miller, M. J. (2003). *The age of migration: international population movements in the modern world*. 3rd ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Cerase, F. P. (1974). Expectations and reality: a case study of return migration from the United States to Southern Italy. *International Migration Review*, 8(2): 245–262.
- Chayanov, A. (1966). *The Theory of Peasant Economy*. Eds. Thorner, D., Kerblay, B. H., Smith, R. E. F. Manchester: Manchester University Press.

- Ciabattari, T. (2001). Changes in men's conservative gender ideologies – cohort and period influences. *Gender and Society*, 15(4), 574–591.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and Power: Society, the Person, and Sexual Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Constable, N. (2014). *Born Out of Place – Migrant Mothers and the Politics of International Labor*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Constable, N. (2018). Assemblages and affect: migrant mothers and the varieties of absent children. *Global Networks*, 18(1), 168–185.
- Cox, R. (2013). The complications of 'Hiring a Hubby': Gender relations and the commoditization of home maintenance in New Zealand. *Social and Cultural Geography*, 14(5), 575–590.
- Csányi G. (2019). Genderrezsím és „nőpolitika” Magyarországon 2008–2018. Történeti politikai gazdaságtani elemzés. *Fordulat*, 26, 115–141.
- Curran, S. R., Shafer, S., Donato, K. M. and Garip, F. (2006). Mapping Gender and Migration in Sociological Scholarship: Is It Segregation or Integration? *International Migration Review*, 40(1), 199–223.
- de Haas, H. (2010). The Internal Dynamics of Migration Processes: A Theoretical Inquiry. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1587–1617.
- de Haas, H. (2014). *Migration Theory. Quo Vadis?* Oxford: IMI Working Paper No. 100, International Migration Institute.
- Dövényi Z. (2009). A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák. *Statisztikai Szemle*, 87(7–8), 748–762.
- Dreby, J. (2007). Children and Power in Mexican Transnational Families. *Journal of Marriage and Family*, 69(4), 1050–1064.
- Dustmann, C. and Görlach, J-S. (2016). The Economics of Temporary Migrations. *Journal of Economic Literature*, 54(1), 98–136.
- Engbersen, G., and Snel, E. (2013). Liquid migration: Dynamic and fluid patterns of post-accession migration flows. In B. Glorius, I. Grabowska-Lusińska and A. Rindoks, (Eds.), *Mobility in transition: Migration patterns after EU enlargement* (pp. 21–40). Amsterdam University: Amsterdam.
- England, P., Budig, M., Folbre, N. (2002). Wages of Virtue: The Relative Pay of Care Work. *Social Problems*, 49(4), 455–473.
- Enyedi Zs., Fábrián Z., Sik E. (2004). Nőttek-e az előítéletek Magyarországon? In Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.), *Társadalmi riport 2004* (375–399. o.). Budapest: TÁRKI.

- Faist, T. (2000). Transnationalization in international migration: implications for the study of citizenship and culture. *Ethnic and Racial Studies*, 23(2), 189–222.
- Famira-Mühlberger, U. (2017). *Die Bedeutung der 24-Stunden-Betreuung für die Altenbetreuung in Österreich*. Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung.
- Faragó T. (1998). A máig érő múlt. (Vándormozgalmak Magyarországon a 18. század utolsó harmadában). *Demográfia*, 41(1), 7–38.
- Faragó T. (1999). Népeségnövekedés – asszimiláció – vándorlás: Adatok a Nyugat-Dunántúl társadalomtörténetéhez az első világháború előtt. *Századvég*, 12(1), 33–57.
- Fedyuk, O. (2011). *Beyond Motherhood: Ukrainian Female Labor Migration to Italy*. (Doktori értekezés, Central European University, Budapest).
- Fedyuk, O. (2016). The Gender Perspective in Ukrainian Migration. In O. Fedyuk and M. Kindler, (Eds.), *Ukrainian Migration to the European Union – Lessons from Migration Studies* (pp. 73–90). IMISCOE Research Series, Cham: Springer.
- Feischmidt M. (2016). Manipulált félelmek és dehumanizált idegenek: A xenorassizmus felépítése és társadalmi háttere egy magyarországi faluban. *Regio: kisebbség kultúra politika társadalom*, 24(4), 5–32.
- Fél E. és Hofer T. (2010). *Mi, korrekt parasztok... – Hagyományos élet Átányon*. Budapest: Korall kiadó.
- Ferrant, G., Pesando, L. M., Nowacka, K. (2014). *Unpaid Care Work: The missing link in the analysis of gender gaps in labour outcomes*. OECD Development Centre.
- Fischer-Rosenthal, W. (2000). Biographical work and biographical structuring in present-day societies. In P. Chamberlayne, J. Bornat and T. Wengraf, (Eds.), *The turn to biographical methods in social science* (pp. 109–125). London: Routledge & Kegan Paul.
- FitzGerald Murphy, M. (2014). Global Care Chains, Commodity Chains, and the Valuation of Care: A Theoretical Discussion. *American International Journal of Social Science*, 3(5), 191–199.
- Frase, P. (2013). The precariat: A class or a condition? *New Labor Forum*, 22(2), 1–4.
- Fraser, N. (2016). Contradictions of Capital and Care. *New Left Review*, July-August 2016, 99–117.
- Frey M. (1997). Nők a munkaerőpiacon. In Lévai K. és Tóth I. Gy., (szerk.), *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről* (13–34. o.). Budapest: TÁRKI, Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága.
- Gábel D. (2016). A migráns házi idősgondozás gyakorlata – Ausztria mint befogadó ország példáján keresztül. *Demográfia*, 59(2–3), 231–254.

- Gábrriel D. (2019a). *A Magyarországról Ausztriába irányuló idősgondozói migráció. Egy kvalitatív kutatás eredményei a dél-baranyai térségből induló idősgondozói migráció mechanizmusáról* (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések 101). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Gábrriel D. (2019b). Gondozói migráció és nemi szerepek. *Demográfia*, 62(4), 385–417.
- Gábrriel, D. (2020). Negotiating working conditions – Hungarian care workers in the Austrian live-in care sector. In N. Katona and A. Melegh, (Eds.), *Towards a scarcity of care? Tensions and contradictions in transnational elderly care systems in central and eastern Europe* (pp. 115–142). Budapest: Friedrich Ebert Stiftung.
- Gál R. I., Szabó E., Vargha L. (2017). Láthatatlan transzferek: Ki adja és ki kapja a háztartási munkát? *Demográfia*, 60(4), 283–298.
- Gendera, S. (2011). Gaining an insight into Central European transnational care spaces: Migrant live-in care workers in Austria. In Bommers, M. and Sciortino, G. (Eds.), *Foggy Social Structures Irregular Migration, European Labour Markets and the Welfare State* (pp. 91–116). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Giddens, A. (2009). *Sociology*. 6th edition. Cambridge: Polity Press.
- Glenn, E. N. (1992). From Servitude to Service Work: Historical Continuities in the Racial Division of Paid Reproductive Labor. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 18(1), 1–43.
- Glick Schiller, N., Basch, L., Blanc-Szanton, C. (1992). Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 645(1), 1–24.
- Gödri I. (2015). Nemzetközi vándorlás. In Monostori J., Óri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2015* (187–211. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Gödri I. (2016). *Elvándorlási szándékok – álmok és konkrét tervek között. A migrációs potenciál jellemzői és meghatározó tényezői a 18–40 évesek körében Magyarországon* (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések 98). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Gödri I. (2018). Nemzetközi vándorlás. In Monostori J., Óri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018* (237–270. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380.
- Green, O., Ayalon, L. (2015). Whose Right Is It Anyway? Familiarity with Workers' Rights Among Older Adults, Family Caregivers, and Migrant Live-In Home Care Workers: Implications for Policy and Practice. *Educational Gerontology*, 41(7), 471–481.

- Gregor A. (2016). A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a 2000-es években Magyarországon. *Socio.hu*, 6(1), 89–111.
- Gregor A. (2018). Nem vész el, csak átalakul? Kísérlet a neoliberális neopatriarchátus fogalmának magyarországi alkalmazására. *Fordulat*, 24, 109–133.
- Gregor A. és Kováts E. (2018). *Nőügyek 2018*. Társadalmi problémák és megoldási stratégiák. Friedrich Ebert Stiftung. Online: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/14461.pdf>
- Gregor, A. and Kováts, E. (2019). Work-Life: Balance? Tensions between care and paid work in the lives of Hungarian women. *socio.hu, Special Issue*, 91–115.
- Gregor, A. and Kováts, E. (2020). Koronajárvány: A gondoskodási válság látványos lelepleződése. In Fokasz N., Kiss Zs. és Vajda J., (szerk.), *Koronavírus idején* (127–133. o.). Budapest: Replika.
- Gubrium, J. F. and Buckholdt, D. R. (1982). Fictive Family Everyday Usage, Analytic, and Human Service Considerations. *American Anthropologist*, 84, 878–885.
- Gutiérrez-Rodríguez, E. (2014). The Precarity of Feminisation: On Domestic Work, Heteronormativity and the Coloniality of Labour. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 27(2), 191–202.
- Gyáni G. (1983). *Család, háztartás és a városi cselédség*. Budapest: Magvető.
- Gyarmati, A. (2019). *Idősödés, idősellátás Magyarországon. Helyzetkép és problémák*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung Budapest.
- Gyertyánfy A. (2000). A határon túli németek jogállása a magyar Schengen-probléma tükrében. *Regio : kisebbség, politika, társadalom*, 11(1), 140–157.
- Hablicsek L. (2000). A népesség öregedése. A holland-magyar összehasonlító vizsgálat margójára. In Daróczi E. és Spéder Zs., (szerk.), *A korfa tetején. Az idősek helyzete Magyarországon* (153–176. o.) (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések 64). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Hadas M. (2011). *Férfikutatások Szöveggyűjtemény*. Budapest: BCE Szociológia Intézet.
- Haidinger, B. (2008). Contingencies Among Households: Gendered Division of Labour and Transnational Household Organizations – The Case of Ukrainians in Austria. In H. Lutz, *Migration and Domestic Care Work. A European Perspective on a Global Theme* (pp. 127–144). Aldershot: Ashgate.
- Hann, C. (2019). *Repatriating Polanyi: Market Society in the Visegrád States*. Budapest; New York: Central European University Press.
- Hareven, T. K. (1975). Family Time and Industrial Time: Family and Work in a Planned Corporation Town, 1900–1924. *Journal of Urban History*, 1(3), 365–389.

- Hareven, T. K. (1994). Aging and Generational Relations: A Historical and Life Course Perspective. *Annual Review of Sociology*, 20, 437–461.
- Hárs Á. és Simon D. (2015). *A munkaerő-migráció változása a kétezres években Magyarországon. Vizsgálat a munkaerő-felmérés adatai alapján.* Budapest Munkagazdaságtani Füzetek, BWP 2015/2, MTA KRTK.
- Hárs Á. és Simon D. (2017). A külföldi munkavállalás és a munkaerőhiány. In Fazekas Károly, Köllő J., (szerk.), *Munkaerőpiaci Tükör 2016* (94–108. o.). Budapest: MTA KRTK.
- Haywood, C. and Mac an Ghail, M. (2003). *Men and Masculinities: Theory, Research and Social Practice.* Buckingham – Philadelphia: Open University Press.
- Hochschild, A. R. (2000). Global Care Chains and Emotional Surplus Value. In A. Giddens and W. Hutton, (Eds.), *On the Edge: Living with Global Capitalism.* London: Vintage.
- Hoerder, D. (2015). Historical Perspectives on Domestic and Care-Giving Workers' Migrations: A Global Approach. In D. Hoerder, E. van Nederveen Meerkerk, and S. Neunsinger, (Eds.), *Towards a Global History of Domestic and Caregiving Workers.* Leiden, The Netherlands: Brill.
- Hondagneu-Sotelo, P. (2001). *Domestica: Immigrant worker cleaning and caring in the shadows of affluence.* Berkeley, CA, University of California Press.
- Hrženjak, M. (2018). Precarious Situations of Care Workers in Home-Based Elder Care in Slovenia. *NEW SOLUTIONS: A Journal of Environmental and Occupational Health Policy*, 27(4), 483–500.
- Human Rights Watch (2018): *Domestic Workers' Rights in Qatar – Human Rights Watch Commentary on Qatar's Laws and Regulations on Domestic Workers.* 2018, June.
- Iecovich, E. (2007). Client Satisfaction with Live-In and Live-Out Home Care Workers in Israel. *Journal of Aging & Social Policy*, 19(4), 105–122.
- Ilinca, S., Leichenring, K., Rodrigues, R. (2015). From care in homes to care at home: European experiences with (de)institutionalisation in long-term care. *European Centre, Policy Brief*, December 2015.
- Ingold, T. (2014). That's enough about ethnography! *Hau: Journal of Ethnographic Theory* 4(1), 383–395.
- International Organization for Migration (2019). *International Glossary on Migration.* International Migration Law, No. 34.
- Isaksen, W. L. (2010). Introduction: global care work in Nordic societies. In W. L. Isaksen, (Ed.), *Global Care Work: Gender and Migration in Nordic Societies* (pp. 9–19). Lund: Nordic Academic Press.
- Isaksen, W. L. and Näre, L. (2019). Local loops and micro-mobilities of care – Rethinking care in egalitarian contexts. *Journal of European Social Policy.* (in print)

- Janky, B. (1999). A cigány nők helyzete. In Pongrácz, T., Tóth, I. Gy., (szerk.), *A nők helyzete* (217–238. o.). Budapest: TÁRKI.
- Jørgensen, M. B. (2016). Precariat – What it Is and Isn't – Towards an Understanding of What it Does. *Critical Sociology*, 42(7–8), 959–974.
- Juhász A. és Molnár Cs. (2016). Magyarország sajátos helyzete az európai menekültválságban. In Kolosi I. és Tóth I. Gy., (szerk.), *Társadalmi Riport 2016* (263–285. o.). Budapest: TÁRKI.
- Kalaj, E. H. (2015). A Micro-level Analysis of the Effect of Remittances on Health Expenditures: Evidence from Albania. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(1), 665–673.
- Kalleberg, A. L. (2011). *Good jobs, bad jobs. The rise of polarized and precarious employment systems in the United States, 1970s to 2000s*. New York: Russell Sage Foundation.
- Kalmijn, M. (2003). Country differences in sex-role attitudes: cultural and economic explanations. In W. Arts, J. Hagenaars and L. Halman, (Eds.), *The cultural diversity of European unity* (pp. 311–337). Leiden, Boston: Brill.
- Kaposi, Z. (2006). *Pécs gazdasági fejlődése 1867-2000*. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara.
- Karner, T. X. (1998). Professional caring: Homecare workers as fictive kin. *Journal of Aging Studies*, 12(1), 69–82.
- Kilkey, M. (2010). Men and domestic labor: A missing link in the global care chain. *Men and Masculinities*, 13(1), 126–149.
- Kilkey, M., Perrons, D. and Plomien, A. (2013). *Gender, Migration and Domestic Work. Masculinities, Male Labour and Fathering in the UK and USA*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- King, R. (2000): Generalizations from the History of Return Migration. In B. Ghosh, (Ed.) *Return Migration: Journey of Hope or Despair?* (pp. 7–55). Geneva: IOM & UN.
- Kohli, M. (1986). Social organization and subjective construction of the life course. In A. B. Sorensen, F. E. Weiner, F. E. and L. R. Sherrod, L. R., (Eds.), *Human development and the life course* (pp. 271–292). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Kordasiewicz, A. (2014). Role-Identity Dynamics in Care and Household Work: Strategies of Polish Workers in Naples, Italy. *Qualitative Sociology Review*, 10(4), 88–113.
- Kovács É. és Melegh A. (2000). „Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is – Vándorlás történetek Erdély, Magyarország és Ausztria háromszögében. In Sik E. és Tóth J., (szerk.), *Diskurzusok a vándorlásról* (93–154. o.). MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve.
- Kovács É. és Melegh A. (2004). A vándorlást elbeszélő narratívák neme, avagy nők és férfiak elbeszélései – női és férfi elbeszélésmódok. In Pető A., (szerk.), *A társadalmi nemek képe és*

emlékezete Magyarországon a 19.-20. században (175–198. o.). Budapest: Nők a Valódi Esélyegyenlőségért Alapítvány.

Kovács É. and Meleg A. (2007). In a Gendered Space – Forms and Reasons of Migration and the Integration of Female Migrants. *Demográfia English Edition*, 50(5), 26–59.

Kovács É. (2008). „A beékelést kiküszöbölték” Lengyel munkások Beremenden (1979–1981). *Regio*, 19(3), 73–109.

Központi Statisztikai Hivatal (1994): *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910-1990)*. Az 1992. szeptember 2–5. között tartott konferencia előadásai. KSH Népszámlálás, Budapest.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_nemzetisegi_Magyar_1910-1990/

Központi Statisztikai Hivatal (2010). *Magyarország 1989-2009 – A változások tükrében*. Budapest.

Központi Statisztikai Hivatal (2013). 2011. Évi Népszámlálás 3. Országos adatok. KSH, Budapest. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_orosz_2011.pdf

Központi Statisztikai Hivatal (2015). *Ingázás a határ mentén*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

Központi Statisztikai Hivatal (2019). *Magyarországra érkezett menedékkérők és a nemzetközi védelemben részesülők száma* [adatbázis]. Letöltve: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_wnvn001.html

Kvale, S. (2005). *Az interjú. Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Budapest: József Attila Műhely.

Kuti M. (1997). A baranyai privatizáció. *Tér és Társadalom*, 11(2), 80–91.

Lampek, K. és Füzesi, Zs. (2013). Az egészség fogalmának alakulása. In Tarkó K. és Lippai L., (szerk.), *„Gyümölcs? A fa beváltja azt, amit virágával ígért.” Tanulmányok Benkő Zsuzsanna 60. születésnapjára* (41–68. o.). Szeged: SZTE JGYPK Alkalmazott Egészségtudományi és Egészségfejlesztési Intézet.

Lampek, K. (2015). Az aktív időskor és a társadalom. In Lampek K. és Rétsági E., (szerk.), *Egészséges idősödés: Az egészségfejlesztés lehetőségei idős korban* (8–27. o.). Pécs: Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar (PTE ETK).

Lan, P. (2006). *Global Cinderellas. Migrant Domesticity and Newly Rich Employers in Taiwan*. Durham: Duke University Press.

Lee, D. (1997). Interviewing Men: Vulnerabilities and Dilemmas. *Women’s Studies International Forum*, 20(4), 553–564.

Leinaweaver, J. B. (2010). Outsourcing Care: How Peruvian Migrants Meet Transnational Family Obligations. *Latin American Perspectives*, 37(5), 67–87.

- Liao, T. F., and Gan, R. Y. (2020). Filipino and Indonesian Migrant Domestic Workers in Hong Kong: Their Life Courses in Migration. *American Behavioral Scientist*.
- Lutz, H. (Ed.) (2008). *Migration and Domestic Work. A European Perspective on a Global Theme*. Ashgate, Aldershot.
- Lutz, H. (2011). *The New Maids – Transnational Women and the Care Economy*. London, New York: Zed Books.
- Lutz, H. and Palenga-Möllnbeck, E. (2011). Care, Gender and Migration: Towards a Theory of Transnational Domestic Work Migration in Europe. *Journal of Contemporary European Studies*, 19(3), 349–364.
- Lutz, H. and Palenga-Möllnbeck, E. (2012). Care Workers, Care Drain, and Care Chains: Reflections on Care, Migration, and Citizenship. *Social Politics*, 19(1), 15–37.
- Lutz, H. (2018). Masculinity, Care and Stay-Behind Fathers: A Postsocialist Perspective. *Critical Sociology*, 44(7–8), 1–16.
- Lynott, P. P. and McCandless, J. N. (2000). The Impact of Age vs. Life Experience on the Gender Role Attitudes of Women in Different Cohorts. *Journal of Women & Aging*, 12(1–2), 5–21.
- Mac Rae, H. (1992). Fictive Kin as a Component of the Social Networks of Older People. *Research on Aging*, 14(2), 226–247.
- Makay Zs. és Spéder Zs. (2018). Apaság: a férfiak gyermekvállalása és családi szerepei. In Monostori J., Óri P. és Spéder Zs. (szerk.), *Demográfiai portré 2018* (65–82. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Marchetti, S. (2013). Dreaming Circularity? Eastern European Women and Job Sharing in Paid Home Care. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 11(4), 347–363.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor J. E. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431–466.
- Mazzucato, V., Schans, D. (2011). Transnational Families and the Well-Being of Children: Conceptual and Methodological Challenges. *Journal of Marriage and Family*, 73, 704–712.
- Melegh A. (2004). Munkások vagy migránsok? Globalizáció és migráció a társadalomtudományi irodalom tükrében. *Eszmélet*, 62(2), 83–101. Link: http://www.eszmelet.hu/melegh_attila-munkasok-vagy-migransok/
- Melegh A. és Kovács É. (2010). „Az ereimben európai vér folyik” A bevándorló nők élettörténeti perspektívái és integrációja nyolc európai országban. In Melegh A., Kovács É. és Gödri I. (2010). „Azt hittem célt tévesztettem” – A bevándorló nők élettörténeti perspektívái, integrációja és a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök nyolc európai országban (13–87. o.).

(KSH Népszégtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések 88). Budapest: KSH Népszégtudományi Kutatóintézet.

Melegh A. (2011). Tettem valamit az asztalra. Az állampolgársághoz vezető út kvalitatív interjúk alapján. In Kovács A. (szerk.), *Magyarrá válni: bevándorlók honosítási és integrációs stratégiái* (199–242. o.). Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Melegh A. és Sárosi A. (2015). Magyarország bekapcsolódása a migrációs folyamatokba: történeti-strukturális megközelítés *Demográfia*, 58(4), 221–265.

Melegh, A., Gábrriel, D., Gresits, G. and Hámos, D. (2018). Abandoned Hungarian workers and the political economy of care work in Austria. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, 28(4), 61–88.

Melegh, A. (2019). The Fear of Population Replacement. In J. M. Kovács and B. Trencsényi, (Eds.) *Brave New Hungary: Mapping the "System of National Cooperation"* (pp. 159–184). Lanham (MD): Rowman and Littlefield.

Melegh, A., Vancsó, A., Hunyadi, M. and Mendly, D. (2019). Positional Insecurity and the Hegemony of Radical Nationalism. Migration and Justice in the Hungarian Media. *The International Spectator*, 54(3), 54–71.

Messing V. és Ságvári B. (2016). „Ahogy »másokhoz« viszonyulunk, az tükrözi azt, amilyenek magunk vagyunk” A magyarországi idegenellenesség okairól. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 6(2), 17–37.

Mogey, J. M. (1955). The Contribution of Frédéric Le Play to Family Research. *Marriage and Family Living*, 17(4), 310–315.

Monostori J. (2015). Öregedés és nyugdíjba vonulás. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2015* (115–134. o.). Budapest: KSH Népszégtudományi Kutatóintézet.

Monostori J. és Gresits G. (2018). Idősödés. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs., (szerk.), *Demográfiai portré 2018* (127–145. o.). Budapest: KSH Népszégtudományi Kutatóintézet.

Murinkó L. (2013). *Első elköltözés a szülői házból Magyarországon: A szülői ház elhagyásának időzítése, párkapcsolati környezete és családi háttér szerinti különbségei* (Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Intézet).

Murinkó L. (2014a). A nemi szerepekkel és a családdal kapcsolatos attitűdök európai kitekintésben: értékek és gyermekgondozás. *Szociológiai Szemle*, 24(1), 67–101.

Murinkó L. (2014b). Gyermekgondozási munkamegosztás és a nemi szerepek megítélése. In Spéder Zs. (szerk.), *A család vonzásában–Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére* (177–216 o.). Budapest: KSH Népszégtudomány Kutatóintézet.

Nagy Gy. (2002). Aktivitás, foglalkoztatottság és munkanélküliség. In Fazekas K. (szerk.) 2002: *Munkaerőpiaci tükör 2002* (45–71. o.). MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont Országos Foglalkoztatási Közalapítvány. Budapest.

Németh K. (2016). Házi ápolók – „új/globális” házicselések? A cselédmetafora két házi időszápolással foglalkozó nő történetében. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 2016/4. 26–45.

Németh K. (2018a). Házi idősgondozás – a házicselés vagy az önmegvalósítás útjain? In Váradi M. M., (szerk.), *Migráció alulnézetből* (94–121. o.). Budapest: Argumentum – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.

Németh K. (2018b). Kiköltöző és otthon maradó gyerekek. In Váradi M. M., (szerk.), *Migráció alulnézetből* (170–198. o.). Budapest: Argumentum – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.

OECD (2005): Long-term care for older people, The OECD Health Project, OECD Publishing.

Okólski, M. (2001). Incomplete Migration: A New Form of Mobility in Central and Eastern Europe. The Case of Polish and Ukrainian Migrants, In C. Wallace and D. Stola, (Eds.), *Patterns of Migration in Central Europe* (pp. 105–128). Palgrave Macmillan.

Österle, A. and Bauer, G. (2012). Home care in Austria: the interplay of family orientation, cash-for-care and migrant care. *Health and Social Care in the Community*, 20(3), 265–273.

Österle, A. and Bauer, G. (2016). The Legalization of Rotational 24-hour Care Work in Austria: Implications for Migrant Care Workers. *Social Politics*, 23(2), 192–213.

Ozyegin, G. and Hondagneu-Sotelo, P. (2008). Conclusion: Domestic Work, Migration and the New Gender Order in Contemporary Europe. In H. Lutz, (Ed.), *Migration and Domestic Work – A European Perspective on a Global Theme* (pp. 195–208). Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.

Păduraru, M. (2014). Romania – Emigration’s Impact on Families and Children. *Journal of Community Positive Practices*, 14(1), 27–36.

Parreñas, S. R. (2001). *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.

Parreñas, S. R. (2005). *Children of Global Migration: Transnational Families and Gendered Woes*. Stanford: Stanford University Press.

Parreñas, S. R. (2008). Perpetually Foreign: Filipina Migrant Domestic Workers in Rome. In Lutz, H. (Ed.) (2008), *Migration and Domestic Work. A European Perspective on a Global Theme* (pp. 99–112). Ashgate, Aldershot.

Penn, R. (1990). *Class, Power and Technology*. Cambridge: Polity Press.

- Pessar, P. (2003). Engendering Migration Studies: the Case of New Immigrants in the United States. In P. Hondagneu-Sotelo, (Ed.), *Gender and US Immigration*. Contemporary Trends (pp. 20–42). Berkeley: University of California Press.
- Piore, M. J. (1979). *Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies*. Cambridge University Press, New York.
- Polányi K. (2004). *A Nagy Átalakulás. Korunk Gazdasági és Politikai Gyökerei*. 2. kiadás. Napvilág Kiadó.
- Pongrácz T. és Murinkó L. (2009). Háztartási munkamegosztás. Azonosságok és különbségek Európában. In Nagy I. és Pongrácz T., (szerk.), *Szerepváltozások 2009. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről* (95–116. o.). Budapest: TÁRKI, Szociális és Munkaügyi Minisztérium.
- Porat, I. and Iecovich, E. (2010). Relationships Between Elderly Care Recipients and Their Migrant Live-In Home Care Workers in Israel. *Home Health Care Services Quarterly*, 29(1), 1–21.
- Portes, A., Guarnizo, L. E., Landolt, P. (1999). The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 217–237.
- Portes, A., Sensenbrenner, J. (1993). Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról (részletek). In Sik E., (szerk.), (2012). *A migráció szociológiája I* (54–71. o.). Budapest: ELTE TÁTK.
- Ratha, D. (2013). The Impact of Remittances on Economic Growth and Poverty Reduction. *Policy Brief*, Migration Policy Institute, Washington DC.
- Razavi, S. (2016). Redistributing unpaid care and sustaining quality care services: A prerequisite for gender equality. *UN Women Policy Brief Series*, Policy Brief No. 5, United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women.
- Riedel, M. and Kraus, M. (2010). The Long-Term Care System for The Elderly in Austria. *ENEPRI Research Report No. 69*. Contribution to WP1 of the Ancien Project. May 2010.
- Riemann, G. and Schütze, F. (1991). 'Trajectory' as a basic theoretical concept for analyzing suffering and disorderly social processes. In D. R. Maines, (Ed.), *Social organization and social processes. Essays in honor of Anselm Strauss* (pp. 333–347). New York: de Gruyter.
- Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of life stories: principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews. In R. Josselson and A. Lieblich, (Eds.), *The narrative study of lives*. Thousand Oaks, CA, US, Sage Publications, 1(1), 59–91.
- Rosenthal, G. (2018). *Interpretive Social Research – An Introduction*. Göttingen: Göttingen University Press.
- Rostgaard, T., Chiatti, C., Lamura, G. (2011). Tensions related to Care Migration: The South-North Divide of Long Term Care, In B. Pfau-Effinger, T. Rostgaard (Eds.): *Work and welfare in*

Europe. *Care Between Work and Welfare in European Societies* (pp. 129–154). Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Rubovszky Cs. (2017). Idősgondozás a családban – a gondozó családtagok helyzete a mai Magyarországon. *Esély*, 28(4), 45–70.

Sassen-Koob, S. (1984). Notes on the Incorporation of Third World Women into Wage-Labor Through Immigration and Off-Shore Production. *The International Migration Review*, 18(4), 1144–1167.

Sassen, S. (2002). Global cities and survival circuits. In Ehrenreich, B. and Hochschild, A. R. (Eds.): *Global woman: Nannies, maids, and sex workers in the new economy*. Holt Paperbacks, New York, 254–274.

Schadt M. és Pótó Zs. (2014). A strukturális változások hatása a nők társadalmi szerepeire és a családszerkezet átalakulására. In Spéder Zs., (szerk.), *A család vonzásában – Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére* (217–243. o.). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.

Schütze, F. (1977). Die Technik des narrativen Interviews in Interaktionsfeldstudien. *Arbeitsberichte und Forschungsmaterialien No. 1*, Universität Bielefeld, Fakultät für Soziologie.

Sik E. (2012). A migrációs burok. In Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája II*. ELTE TÁTK. Budapest, 133–158.

Sik E. (1989). Adalékok a háztartás gazdaszociológiájához. In Sik E. (szerk.), *A háztartás a gazdaság „örök” intézménye*. Szociológiai füzetek 48 (5–31). Budapest: ELTE Szociológiai Intézet.

Silvey, R. and Parreñas, R. (2019). Precarity chains: cycles of domestic worker migration from Southeast Asia to the Middle East. *Journal of Ethnic and Migration Studies*.

Simonovits B. és Szeidl B. (2016). Menekültekkel és migrációs politikával kapcsolatos attitűdök Magyarországon és nemzetközi összehasonlításban. *Társadalmi riport*, 14(1), 422–441.

Soltész, B. (2016). *Migration and diaspora policies for development in Latin America* (Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola).

Sönmez, S., Apostolopoulos, Y., Tran, D., Rentrop, S. (2011). Human Rights and Health Disparities for Migrant Workers in the UAE. *Health and Human Rights*, 13(2), 17–35.

Souralová, A. and Fialová, H. (2017). Where have all the fathers gone? Remarks on feminist research on transnational fatherhood. *NORMA International Journal for Masculinity Studies*, 12(2), 159–174.

Souralová, A. (2018). Transnational grandchildhood: negotiating intergenerational grandchild–grandparent ties across borders. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(13), 2447–2467.

- Spéder Zs. (2011). Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In Nagy I. és Pongrácz T. (szerk.), *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011* (207–228. o.). Budapest: TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium.
- Stark, O. and Bloom, D. E. (1985). The New Economics of Labor Migration. *The American Economic Review, American Economic Association*, 75(2), 171–178.
- Steiner, J., Prieler, V., Leibfingler, M. and Benazha, A. (2020). Truly legal!? Legal framing and legality narratives in live-in care in Austria, Germany and Switzerland. In N. Katona and A. Melegh, (Eds.), *Towards a scarcity of care? Tensions and contradictions in transnational elderly care systems in central and eastern Europe* (pp. 69–91). Budapest: Friedrich Ebert Stiftung.
- Szelényi, I. (2016). Pakistani guest workers in the United Arab Emirates. *Demográfia English Edition*, 59(5), 5–47.
- Szépe A. (2012): Prekariátus: Miért pont most és miért pont itt? *Fordulat*, 19, 10–27.
- Takács J. (2017). Aktívan törődő apák Magyarországon. *Szociológiai Szemle* 27(3), 104–126.
- Theobald, H. (2017). Care workers with migration backgrounds in formal care services in Germany: a multi-level intersectional analysis. *International Journal of Care and Caring*, 1(2), 191–207.
- Thornton, A. (2001). The Developmental Paradigm, Reading History Sideways, and Family Change. *Demography*, 38(4), 449–465.
- Tkach, O. and Hrženjak, M. (2016). Paid Domestic Work in Postsocialist Contexts: Regional Traits of a Global Phenomenon. *Laboratorium*, 8(3), 4–14.
- Tóth Á. (2015). Az NDK-ba kitelepített magyarországi németek családdegysítési lehetőségei (1948–1950). *Forrás*, 47(7–8), 44–62.
- Tóth Á. (2017). *Németek Magyarországon 1950-1970*. Akadémiai Doktori Értekezés. Budapest.
- Tóth J., Méreiné Berki B., Málovics G., Juhász J. és Boros L. (2017). »Ha csak úgy kiköltöztetjük az embereket, egymás nélkül elvesznek.« Erőforrások, korlátok és ezek térbelisége a roma szegregátumokban lakók számára: egy hazai város példája. *Tér és Társadalom*, 31(3), 62–84.
- Tróbert A. M. (2015). Az idős hozzátartozót ápolók támogatásának jelentősége. *Esély: társadalom és szociálpolitikai folyóirat*, 26(1), 85–94.
- Tróbert A. M. és Széman Zs. (2019). Idősgondozás az ellátórendszeren kívül: a családi gondozók kihívásai. *Magyar gerontológia*, 11(37), 2–28.
- Turai T. (2014). Időseket gondozó kelet- és közép-európai nők diskurzusa transznacionális életükről. *Ethno-Lore XXXI.*, 311–327.

- Turai T. (2016). Globális szerveződés, otthoni ápolás. A migráns gondozói szektor belső rendszere. *Demográfia*, 59(2–3), 201–230.
- Turai T. (2017). Beilleszkedés és kiilleszkedés, otthon és otthontalanság A társadalmi beágyazottság újraszerveződése a kelet- és közép-európai házi ápolók migráns életútjában. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 2017(3), 1–24.
- Turai T. (2018). *Hierarchiák fogságában. Kelet- és közép-európai nők a globális idősgondozói ellátórendszerben*. Budapest: Balassi – MTA BTK.
- Uhde, Z. and Ezzeddine, P. (2020). The political economy of translocal social reproduction: cross-border care mobility in the Czech Republic. In N. Katona and A. Melegh, (Eds.), *Towards a scarcity of care? Tensions and contradictions in transnational elderly care systems in central and eastern Europe* (pp. 26–47). Budapest: Friedrich Ebert Stiftung.
- Ungerson, C. (2004). Whose empowerment and independence? A cross-national perspective on 'cash for care' schemes. *Ageing & Society*, 24, 189–212.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2017): World Population Ageing 2017 - Highlights (ST/ESA/SER.A/397).
http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WPA2017_Highlights.pdf
- Urbańska, S. (2016). Transnational Motherhood and Forced Migration. Causes and Consequences of the Migration of Polish Working-Class Women 1989–2010. *Central and Eastern European Migration Review*, 5(1), 109–128.
- Valentova, M. (2013). Age and sex differences in gender role attitudes in Luxembourg between 1999 and 2008. *Work, Employment and Society*, 27(4), 639–657.
- Váradí M. M., Durst J., Fehér K., Németh K., Virág T. (2017). Kényszerű mobilitás: migrációs utak hátrányos helyzetű vidéki terekben. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 2017(3), 25–46.
- Váradí M. M. (szerk.) (2018a): *Migráció alulnézetből*. Argumentum Kiadó – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Budapest.
- Váradí M. M. (2018b). Elméleti kaleidoszkóp – a migrációs tapasztalatok értelmezési lehetőségei. In Váradí M. M., (szerk.), *Migráció alulnézetből* (13–42. o.). Budapest: Argumentum – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.
- Váradí M. M. (2018c). Kisfalusi nők a globális gondozási piacon. In Váradí M. M., (szerk.), *Migráció alulnézetből* (122–169. o.). Budapest: Argumentum – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.
- Vause, S., Toma, S. (2015). Peut-on parler de féminisation des flux migratoires du Sénégal et de la République démocratique du Congo? *Population*, 70(1), 39–63.

- Vertovec, S. (2001). Transnationalism and Identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4), 573–582.
- Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 29(6), 1024–1054.
- Vidra Zs. (2013). A szakképzetlen bér munka szerepe falusi romák megélhetési stratégiáiban. In Kovács K. és Váradi M. M., (szerk.), *Hátrányban vidéken* (57–74. o.). Budapest: Argumentum Kiadó.
- Volodko, V. (2011). Vplyv trudovoji mihratsiji na simejni roli suchasnykh ukrajins'kykh zhinok [The effect of migration on the familial roles of Ukrainian women: cases of migration to Poland and Greece]. Dissertation report. Kyjiv: Shevchenko University.
- Walby, S. (2004). The European Union and Gender Equality: Emergent Varieties of Gender Regime. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 11(1), 4–29,
- Wallerstein, I. (1983). *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Budapest: Gondolat.
- Wallerstein I. (2010). *Bevezetés a világgazdaság-elméletbe*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – Eszmélet Alapítvány.
- Walter, J. G. (2018). The adequacy of measures of gender roles attitudes: a review of current measures in omnibus surveys. *Quality & Quantity*, 52(2), 829–848.
- Wilding, R. and Baldassar, L. (2018). Ageing, migration and new media: The significance of transnational care. *Journal of Sociology*, 54(2), 226–235.
- Xiang, B. and Lindquist, J. (2014). Migration Infrastructure. *International Migration Review*, 48(1), 122–148.
- Yang, D. (2005). International Migration, Human Capital, and Entrepreneurship: Evidence from Philippine Migrants' Exchange Rate Shocks. *Policy Research Working Papers*.
- Yeates, N. (2004). A dialogue with 'global care chain' analysis: Nurse migration in the Irish context. *Feminist Review*, 77(1), 79–95.
- Yeates, N. (2005). Global care chains: A critical introduction. *Global Migration Perspectives*, No. 44. Global Commission on International Migration, Geneva.
- Zimmermann, S. (2012). A gender-rezsim és -küzdelem a magyar államszocializmusban. *Eszmélet*, 24(1), 103–131.

Internetes hivatkozások

Bundesministerium Arbeit, Soziales, Gesundheit und Konsumentenschutz:
<http://www.dnet.at/bali/> Letöltve: 2018.08. 24.

Bundesministerium für Gesundheit:

<https://www.bundesgesundheitsministerium.de/pflegegeld.html> Letöltve: 2020.04.27.

Eurostat:

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00198/default/table?lang=en> Letöltve: 2020.06.17.

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00205/default/table?lang=en> Letöltve: 2020.05.05.

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00026/default/table?lang=en> Letöltve: 2020.05.05.

FEMAGE Project:

<https://www.bib.bund.de/EN/Research/Migration/Projects/Archive/FEMAGE/Needs-Female-Immigrants-Integration-Ageing-Societies.html> Letöltve: 2020.04.22.

Gregor A. és Kováts E. (2020. március 22.). *Koronavírus: Élőben robban a gondoskodási válság.* 24.hu <https://24.hu/belfold/2020/03/22/koronavirus-tarsadalom-szociologia-gender-otthoni-apolas-ferfiak-nok-nagyszulok/> Letöltve: 2020.03.23.

Kormany.hu:

https://www.kormany.hu/download/7/e2/50000/nemzeti_konzultacio_bevandorlas_2015.pdf Letöltve: 2019.12.11.

Kormanyablak.hu: <http://kormanyablak.hu/hu/feladatkorok/100/JARAS00026> Letöltve: 2020.07.28.

Közfoglalkoztatási portál: <https://kozfoglalkoztatatas.kormany.hu/> Letöltve: 2019.11.18.

KSH: <http://www.ksh.hu/nepszamlalas> Letöltve: 2018.04.12.

Magyar Közlöny: <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK15112.pdf> Letöltve: 2020.04.17.

Miklautz Alexander 2016: *Long-Term Care in Austria – an overview.* Madrid, 2016.10.26. www.sozialministerium.at

http://www.imserso.es/InterPresent1/groups/imserso/documents/binario/04jdepend_espa_ueamiklautz.pdf Letöltve: 2018.01.15.

Mutual Information System on Social Protection [MISSOC]: <https://www.missoc.org/> Letöltve: 2018.09.12.

Noen.at <https://www.noen.at/niederosterreich/chronik-gericht/coronavirus-am-montag-werden-24-stunden-betreuer-eingeflogen-niederosterreich-redaktionsfeed-pflege-24->

stunden-pflege-altenpflege-coronavirus-corona-massnahmen-quarantaene-christiane-teschl-hofmeister-robert-pozdena-personenbetreuung-198136240 Letöltve: 2020.03.30.

oesterreich.gv.at:

<https://www.oesterreich.gv.at/themen/soziales/pflege/4/Seite.360516.html> Letöltve: 2020.07.28.

PécsiStop.hu:

https://www.pecsistop.hu/tartalom/cikk/492330_nem_egyszeru_a_munkas_elete_ha_pecsr_e_jar_dolgozni Letöltve: 2018.02.04.

Portfolio.hu: <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20201205/ennyit-keresnek-az-apolok-magyarorszagon-460514> Letöltve: 2020.12.07.

Reuters: <https://www.reuters.com/article/uk-health-coronavirus-austria-care/austria-sets-up-night-train-service-to-bring-care-workers-from-romania-idUKKCN22532M> Letöltve: 2020.05.04.

Sozialwirtschaft Österreich (SWÖ): http://www.bags-kv.at/folder/1105/SWOE-KV.2020_pdf_IV.verlinkt.pdf Letöltve: 2020.12.07.

SVA: www.svagw.at Letöltve: 2018.08.28.

The Globalist: <https://www.theglobalist.com/contributors/helma-lutz/> Letöltve: 2020.05.26.

United Nations Glossary: <http://data.un.org/Glossary.aspx> Letöltve: 2020.06.29.

valasztas.hu: <https://www.valasztas.hu/egyeni-valasztokeruletek-eredmenye> Letöltve: 2020.04.17.

Widding, L. and Näre, L. (2020 April 16). *We are all affected, but not equally: Migrant domestic workers in pandemic times*. Discover Society. <https://discoversociety.org/2020/04/16/we-are-all-affected-but-not-equally-migrant-domestic-workers-in-pandemic-times/> Letöltve: 2020.04.16.

WKO – Stabsabteilung Statistik. 2020. *Personenberatung und Personenbetreuung: Branchendaten*. Wien: Wirtschaftskammer Österreich. http://wko.at/statistik/BranchenFV/B_127.pdf. Letöltve: 2020.04.27.

WKO – Lohnabkommen Friseur/in, Arbeiter/innen. <https://www.wko.at/service/kollektivvertrag/lohnabkommen-friseurinnen-friseure-2020.html> Letöltve: 2020.12.07.

World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.TOTL.SP.FE.NE.ZS?locations=HU> Letöltve: 2020.06.19.

World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.FE.ZS?locations=HU> Letöltve: 2020.06.19.

World

Bank:

<https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.TOTL.SP.MA.NE.ZS?end=2018&locations=HU&start=1989> Letöltve: 2020.06.19.

Mellékletek

Interjúvezető

Interjú migráns idősgondozóval

Narratív interjúrész

1. Interjúkészítő:

Mint tudja, egy kutatást végzünk a külföldi házi idősgondozás gyakorlatáról. Mivel Ön is része az idősgondozói munkaerőpiacnak, arra szeretném kérni, hogy mondja el, hogyan kapcsolódott be a külföldi munkába. Minden tapasztalata és emléke, amit fontosnak tart, érdekes számomra is és szerencsére van elég időnk, hogy ezeket most megossza. Az első kérdés után nem fogom Önt megzavarni, csak az interjú második részénél fogok kérdéseket feltenni. Közben Ön mesél, én jegyzetelni fogok.

Tehát most arra kérném, mesélje el annak történetét, hogy miképpen vállalt munkát külföldön.

Strukturált interjúrész

2. Tanulmányok, korábbi munkák

2.1. Kérem, mondja el milyen iskolai és szakmai képzéseken vett részt.

2.1.1. Hol végezte el iskoláit? Mikor fejezte be tanulmányait?

2.1.2. Milyen képzettsége van?

2.2. Kérem, mondja el foglalkozásainak a történetét időrendben.

2.2.1. Mikor volt az első munkája? (Ezt követően a többi munkáját is mutassa be az alábbi szempontok szerint)

2.2.2. Milyen munkát végzett? Hogyan jellemezné?

2.2.3. Mettől meddig végezte ezt a munkát?

2.2.4. Hol volt a munkavégzés helye?

2.3. Érzett-e valaha hátrányt azért, mert nőként dolgozott?

2.4. Volt-e munka nélkül akár rövidebb időre is? Szűnt-e meg valamelyik munkáltatója (csőd vagy más formában)?

2.4.1. Ha volt munka nélkül, hogyan oldotta meg anyagi nehézségeit?

- 2.4.2. Mennyi időn át volt munkanélküli?
- 2.4.3. Volt-e valaki munkanélküli közvetlen családjából?
- 2.5. Volt-e valaha háztartásbeli?
 - 2.5.1. Mennyi ideig volt háztartásbeli?
- 2.6. Míg Magyarországon dolgozott, sikerült Ön(ök)nek pénzt megtakarítani?
- 2.7. Az idősgondozást kitől és hogyan tanulta meg?
 - 2.7.1. Hogy látja, mennyire használható korábbi képzettsége jelenlegi munkájában?

3. A vándormunkáról szóló döntés

- 3.1. Mikor hallott először konkrét külföldi munkalehetőségről?
 - 3.1.1. Ki és hogyan említette?
 - 3.1.2. Fel tudná idézni, hogyan értékelte ezt a lehetőséget akkor?
- 3.2. Hogyan érlelődött meg a gondolat, hogy ön is jelentkezzen külföldi munkára?

SEGÍTŐ KÉRDÉSEK, HA NEM KIELÉGÍTŐEN VÁLASZOL:

 - 3.2.1. Kivel beszélte meg a kérdést? Idézzé fel a beszélgetést, ha lehet!
 - 3.2.2. Mikor történt ez a beszélgetés?
 - 3.2.3. Még kikkel beszélte meg a kérdést?
 - 3.2.4. Voltak ekkor anyagi nehézségei? Ha igen: miért voltak?
 - 3.2.5. Voltak munka vagy anyagi gondok ekkor családjában?
 - 3.2.6. Milyen érvek szóltak a külföldi munkavállalás ellen? Volt-e olyan családtagja, ismerőse, aki próbálta lebeszélni erről a lépésről?
 - 3.2.7. Meg tudná nevezni azokat az okokat, melyek miatt a külföldön való munkavállalás mellett döntött?
 - 3.2.8. Voltak esetleg személyes aggodalmai a külföldi munkavállalással kapcsolatban?
 - 3.2.9. Mennyire volt jellemző magyarországi munkahelyein, hogy külföldön/Ausztriában vállaljanak munkát egykori kollégái?
- 3.3. Hálózatok
 - 3.3.1. Ezt a munkát, amit jelenleg végez/legutóbb végzett külföldön ki ajánlotta Önnek? Vagy kitől szerzett tudomást róla?
 - 3.3.2. Volt kapcsolata toborzó ügynökséggel, vagy munkaközvetítő szervezettel?

- 3.3.3. Volt kapcsolata egyházzal, helyi felekezettel, mely segítette Önt a kiköltözés bármely pontján?
- 3.3.4. Volt valaki az Ön szűkebb családjából (szülők, testvérek, partner), aki külföldön dolgozott akkor, amikor mérlegelt?
- 3.3.4.1. Ha igen: hol, milyen okból és mennyi ideje dolgozott külföldön?
- 3.3.5. Személyes ismeretségi köréből voltak, aki külföldön dolgoztak? Ha igen: hasonló területen? Ismerte-e az ő tapasztalataikat? Mennyire játszottak ezek szerepet a döntésében?
- 3.3.6. Mit gondol, milyen információra lett volna szüksége, amit nem tudott a(z első) kiköltözéskor?
- 3.4. Voltak-e más a családi indokai? Most nem anyagi jellegű indokokra gondolok. (figyelni kell, hogy van-e valami nagyon személyes, pl. családi konfliktus stb.)
- 3.5. Mi volt a reakciója a közeli családtagjainak, mikor megtudták, hogy külföldre megy dolgozni?
- 3.5.1. Mennyire érezte a támogató háttérrel? Milyen esetleges fenntartásaik voltak családtagjainak?
- 3.5.2. Ha van: Milyen fenntartása volt ezzel kapcsolatban párjának/férjének?

4. Külföldi munkavállalás

4.1. Kiutazás

- 4.1.1. Fel tudná idézni, hogyan utazott ki először? Milyen volt a megérkezés?
- 4.1.2. Mikor kezdett kint dolgozni? (CSAK AKKOR KÉRDEZZÜK, HA A NARRATÍV RÉSZNÉL NEM VOLT VILÁGOS)
- 4.1.3. Kérem, mesélje el az első hetét!

4.2. Kinti család

- 4.2.1. Ki alkalmazza? Milyenek a körülményei a fogadó családnak?
- 4.2.2. Kit kell gondozni és miért? Milyen gondozási kategóriába (Stufe) esik a beteg?
- 4.2.3. Milyen a kapcsolata a gondozottal?
- 4.2.4. Hogyan jellemezné a viszonyát a fogadó családdal, munkaadójával?
- 4.2.5. Tudomása szerint az ottani család kap ezért támogatást?
- 4.2.6. Ausztria mely részén végzi a munkát? Mekkora ez a település?

4.3. Munka

- 4.3.1. Mi a munkarendje?
- 4.3.2. Kezdetben milyen munkafeltételeket gondolt nehezen elfogadhatónak? Ezek hogyan alakultak idővel?
- 4.3.3. Kivel dolgozik váltásban? Az ő motivációjáról mit tud?
- 4.3.4. Mennyire elégedett Ön külföldi munkakörülményeivel (munkaidejével, munkahelyi környezetével, munkahelyi kapcsolataival)?
- 4.3.5. Milyen készségekre van szüksége nap, mint nap munkája során?
- 4.3.6. Milyen nehézségekkel szembesült a munkája, illetve a kinti tartózkodása során?
- 4.3.7. Érezte-e valaha azt, hogy munkaadója nem egyenlő félként tekint Önre?
- 4.3.8. Ha ismerősei munkaadóra gondol, az Ön munkaadója jobb, rosszabb, vagy épp olyan, mint a többi munkaadó?
- 4.3.9. Mit gondol, mitől függ, hogy valaki jobb, vagy rosszabb helyet kap Ausztriában?
- 4.3.10. Milyen módon tartja a kapcsolatot az otthonmaradottakkal?

4.4. Legalitás

- 4.4.1. Tudomása szerint be van Ön jelentve a hatóságoknak, mint idősgondozó?

4.5. Hátrányos megkülönböztetés

SEGÍTŐ KÉRDÉSEK, CSAK AKKOR KÉRDEZZÜK, HA NEM BESZÉL RÓLUK!

- 4.5.1. Otthon érzi Ön magát Ausztriában?
- 4.5.2. Ön szerint milyen a megítélése az Ausztriában dolgozó magyaroknak? Ön ebből személyesen mit érzékel?
- 4.5.3. Ön szerint milyen a megítélése az Ausztriában idősgondozóként dolgozó magyaroknak?
- 4.5.4. Tapasztalt külföldi munkája során akármilyen hátrányos megkülönböztetést... Csak akkor említsd, ha látod, hogy kerüli!
 - 4.5.4.1. amiatt, hogy külföldi/hogy idősgondozást végez/ amiatt, hogy nő/kelet-európai/vallás/nyelv/életkor/származási ország miatt?
- 4.5.5. Ön szerint Magyarországon mit gondol környezete arról, hogy Ausztriában vállal házi gondozói munkát?

4.6. Nyelvismeret

4.6.1. Milyen nyelven beszél Ausztriában a munkaadójával?

4.6.2. Milyen módon tanult meg németül?

4.6.3. Milyen szinten kommunikál az ápolttal?

5. Hálózatok

5.1. Kikkel találkozik Ausztriában a hétköznapiakban?

5.2. Vannak kint barátai?

5.3. Mennyire tartja a kapcsolatot más Ausztriában dolgozó magyar idősgondozókkal?

6. Külföldi munkabér

6.1. Mennyire elégedett kinti fizetésével?

6.2. Szokott Ön pénzt küldeni itthon élő családtagjainak/rokonainak?

6.2.1. Milyen módon juttatja el az összegeket itthon élő családtagjainak?

6.2.2. Milyen gyakran küld/visz haza pénzt itthon élő családtagjainak?

6.2.3. Mire használják fel kint megkeresett fizetését Magyarországon? (pl. hiteltörlesztés, házfelújítás, számlák befizetése, egészségügyi szolgáltatások, presztízfogyasztás stb. Próbáljunk minél több dolgot megtudni erről.)

6.2.4. Mennyire pontosan tudja, mire használják fel családtagjai (vagy más kedvezményezett) a küldött összeget?

6.2.5. Mekkora beleszólása van abba, hogy miként használja fel a család a küldött összegeket?

6.2.6. Előfordult, hogy a kint megkeresett pénzből adományozott a jobban rászorulóknak?

6.2.7. Tud(nak) Ön(ök) megtakarítani itthon a kint megkeresett pénzből?

7. Családi háttér

7.1. Partnerkapcsolat

7.1.1. Volt partnerkapcsolata, amikor elkezdte tervezgetni a külföldi munkavállalást?

7.1.1.1. Mivel foglalkozott ekkor az Ön párja?

7.1.2. Partnerkapcsolata mennyiben változott azóta?

HA NEM DERÜLT VOLNA KI:

7.1.3. Jelenleg van férje/partnere? Mikor kezdődött a kapcsolat?

7.1.3.1. Mivel foglalkozik jelenleg az Ön férje/partnere?

7.1.4. Volt korábbi partneri kapcsolata? Hogyan bomlott fel? (szituációra alkalmazd: halál, válás)

7.1.5. Kikkel él Ön jelenleg egy háztartásban itthon?

7.2. Gyermekek

7.2.1. Hány gyermeke született összesen? (Van-e saját, mostoha, örökbefogadott, nevelt gyermeke?)

7.2.2. Mikor és hol születtek gyermekei?

7.2.3. Hol élnek most gyermekei?

7.2.4. Igényelnek gyermekei gondozást?

7.2.5. Milyen iskolákba jártak gyermekei? Jelenleg mit csinálnak? Kérem, egyenként mondja el iskolai pályájukat.

7.2.6. Hány gyermeket szeretne (még)?

7.2.7. Vannak unokái? Ha igen, hány?

7.3. HA van 18 évnél fiatalabb gyermeke

7.3.1. Ki neveli a gyermekét, amíg Ön távol van?

7.3.2. Milyen szerep jut a gyermeknevelésben az apának?

7.3.3. Milyen szerep jut a gyermeknevelésben a nagyszülőknek?

7.3.4. Milyen gyakran beszél gyermekével?

7.3.5. Milyen módon tartják a kapcsolatot?

7.3.6. Kapott-e már valaha negatív kritikát azzal kapcsolatban, hogy gyermekétől időnként távol van? Mit gondol ezekről a megjegyzésekről?

7.4. Szülők gondozása

7.4.1. Vannak Önnek és/vagy partnerének élő szülei? Ők hol élnek?

7.4.2. Kapnak szülei/férje szülei nyugdíjat?

7.4.3. Mi volt a fő foglalkozásuk akkor, amikor dolgoztak?

7.4.4. Szükségük van-e gondozásra? Ki látja el azokat?

7.5. Családi munkamegosztás

7.5.1. Hogyan osztják meg a háztartási munkát?

7.5.1.1. Mennyire tartja egyenlőnek a családi munkamegosztást partnerével?

7.5.2. Szóba került valaha, hogy partnere dolgozzon külföldön Ön helyett?

7.5.3. Felmerült valaha, hogy Önnel együtt férje/partnere is Ausztriában vállaljon munkát?

7.5.4. A korábbi háztartáson belüli munkamegosztás milyen módon alakult át Önöknél az elvándorlás következtében?

7.5.5. A férje/partnere hogy éli meg azt, hogy Ön időnként távol van?

7.5.6. Ön szerint szükség esetén férje/partnere elvégezne idősgondozói munkát?

7.5.7. Melyikük takarékosabb, Ön, vagy a férje/partnere?

7.5.8. Mit gondol a családja a külföldi munkájáról?

7.5.9. Mit gondol, nehézséget jelent családja számára, hogy ön távol van?

7.5.10. Érezte-e azt valaha, hogy ez a munka a családi, és érzelmi életét felborítja? Panaszkodnak családtagjai?

8. Társadalmi státusz

8.1. Önök a kinti munka előtt megközelítőleg mennyit kerestek összesen partnerével? (150 ezer Ft nettó alatt, 150 ezer és 250 ezer Ft nettó között, ennél többet)

8.2. Hogyan változott ez a kinti munkával?

8.3. Milyennek ítéli meg az Önök anyagi helyzetét a település lakóihoz képest? Legszegényebb, inkább átlag alatti, inkább átlag feletti, jómódú családokhoz tartozónak.

8.4. Milyen tartós fogyasztási cikkel nem rendelkeznek otthon, ami Ön szerint szükséges lenne?

8.5. Kérem, jellemezze lakáskörülményeiket.

8.6. Volt, hogy tartósan szükségét szenvedtek alapvető fogyasztási cikkek terén?

8.7. Előfordult-e már, hogy nem tudták befizetni közüzemi számláikat?

9. Jövőre vonatkozó tervek

9.1. Tervezi Ön, hogy nem megy ki többet Ausztriába dolgozni? Ha igen: mikorra tervezi?

- 9.2. Miért (nem) szeretne többet kimenni?
- 9.3. Mit gondol, Önre ki fog vigyázni, amikor idős lesz és segítségre lesz szüksége?
- 9.4. Aggódik Ön a saját/családja anyagi helyzete miatt? Aggódik jövője miatt?

10. Aktuális nemzetközi migráció/menekültkérdés

- 10.1. Mostanában sokat szerepelnek a hírekben a menekültek és migránsok. Ön mit gondol a kialakult helyzetről?
- 10.2. Ön szerint a bevándorlók kárt tehetnek a magyar kultúrában?
- 10.3. Tart Ön attól, hogy a menekültek elveszik az Ön munkáját?

11. Alapvető személyes adatok: CSAK AKKOR KÉRDEZZÜK, HA NEM DERÜLT KI KORÁBBAN

- 11.1. Saját maga
- 11.1.1. Mikor született Ön?
- 11.1.2. Hol született Ön?
- 11.1.3. Mi az Ön állampolgársága?
- 11.1.4. Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?
- 11.2. Szülőkről
- 11.2.1. Hol él/élt az Ön édesanyja (jelenleg)?
- 11.2.2. Mi (vagy mi volt) az Ön édesanyjának a legmagasabb iskolai végzettsége?
- 11.2.3. Mi (vagy mi volt) az Ön édesanyjának az utolsó foglalkozása?
- 11.2.4. Hol él/élt az Ön édesapja jelenleg?
- 11.2.5. Mi (vagy mi volt) az Ön édesapjának a legmagasabb iskolai végzettsége?
- 11.2.6. Mi (vagy mi volt) az Ön édesapjának az utolsó foglalkozása?
- 11.3. Partner
- 11.3.1. Hol él az Ön férje/partnere jelenleg?
- 11.3.2. Mi az Ön férjének/partnerének legmagasabb iskolai végzettsége?

12. Zárás

12.1. Van esetleg olyan fontos dolog az életével kapcsolatban, amiről nem esett szó, de fontosnak tartaná elmondani?

Köszönöm az interjút!

12.2. Hogy jobban megértsük a migráció miatt kialakult családi kapcsolatokat, és mélyebbre tudjunk ásni a témában, meg szeretnénk keresni a férjét is egy hasonló beszélgetés levezetése végett. Amennyiben elvállalja az interjút, ő az Ön által elmondottakat nem fogja megismerni, mindkettőjük interjút külön, anonim módon kezeljük.

Interjúvezető

Interjú idősgondozó partnerével

Narratív interjúrész

1. Interjúkészítő:

Mint tudja, egy kutatást végzünk a külföldi házi idősgondozás gyakorlatáról. Mivel az Ön partnere része az idősgondozói munkaerőpiacnak, arra szeretném kérni, hogy mondja el ehhez kapcsolódó személyes tapasztalatát. Minden emléke és benyomása fontos lehet a kutatás szempontjából, és szerencsére van elég időnk, hogy ezeket most megossza. Az első kérdés után nem fogom Önt megzavarni, csak az interjú második részénél fogok kérdéseket feltenni. Miközben Ön mesél, én jegyzetelni fogok.

Tehát most arra kérném, mesélje el annak történetét, hogy párja miképpen vállalt külföldön munkát.

Strukturált interjúrész

2. Tanulmányok, korábbi munkák

2.1. Kérem, mondja el milyen iskolai és szakmai képzéseket végzett.

2.1.1. Hol végezte el iskoláit? Mikor fejezte be tanulmányait?

2.1.2. Milyen képzettsége van?

2.2. Kérem, mondja el foglalkozásainak a történetét időrendben.

2.2.1. Mikor volt az első munkája?

2.2.2. Milyen munkát végzett? Hogyan jellemezné? (munkavégzés jellege)

2.2.3. Mettől meddig végezte ezt a munkát? (időtartam)

2.2.4. Hol volt a munkavégzés helye?

2.3. Volt-e munka nélkül akár rövidebb időre is? Szűnt-e meg valamelyik munkáltatója (csőd vagy más formában)?

2.3.1. Ha volt munka nélkül, hogyan oldotta meg anyagi nehézségeit?

2.3.2. Mennyi időn át volt munkanélküli?

2.3.3. Hogyan élte meg ezt az időszakot?

2.3.4. A családjában volt valaki munkanélküli akár rövidebb időre is?

2.4. Volt-e valaha háztartásbeli?

2.4.1. Mennyi ideig volt háztartásbeli?

2.5. Mennyire sikerült Ön(ök)nek pénzt megtakarítani, míg párja itthon volt?

3. A külföldi munkáról szóló döntés

3.1. Mikor hallott először párját érintő konkrét külföldi munkalehetőségről?

3.1.1. Ezt a munkát, amit párja jelenleg végez/legutóbb végzett külföldön ki ajánlotta neki?

3.1.2. Fel tudná idézni, Ön hogyan értékelte ezt a lehetőséget akkor?

3.1.3. Kérem, idézze fel, hogyan beszéltek meg a partner munkalehetőségét. Kik vettek részt a beszélgetésen?

3.1.4. Megbeszéltek-e a gyerekekkel a döntést akkor?

3.1.5. Idézze fel, hogyan beszéltek meg az Ön munkalehetőségeit, ha volt ilyen.

3.2. Voltak ekkor anyagi nehézségeik? Ha igen: miért voltak?

3.2.1. Voltak-e más munka jellegű vagy anyagi gondok a közvetlenebb család más részeiben (gyerekek családja, testvér családja, szülők)?

3.2.2. Voltak-e családi életet érintő indokai? Most nem anyagi jellegű indokokra gondolok. (figyelni kell, hogy van-e valami nagyon személyes, alkoholizmus stb.)

3.3. Milyen érvek szóltak párja külföldi munkavállalása ellen?

3.3.1. Önnek milyen személyes aggodalmai voltak a külföldi munkavállalással kapcsolatban?

3.4. Meg tudná nevezni azokat a fő okokat, melyek miatt mégis a külföldön való munkavállalás mellett döntött párja?

3.5. Az Ön személyes ismeretségi köréből voltak, aki külföldön dolgoztak? Ha igen: hasonló területen? Ismerte-e az ő tapasztalataikat? Mennyire játszottak ezek szerepet a döntésében?

3.6. Volt valaki az Ön szűkebb családjából (szülők, testvérek, partner), aki külföldön dolgozott ekkor (a döntéshozatalkor)?

3.6.1. Ha igen: hol, milyen okból és mennyi ideje dolgozik kint?

3.7. Mi volt a reakciója a közeli családtagoknak, mikor megtudták, hogy külföldre megy dolgozni párja?

3.7.1. Milyen esetleges fenntartásaik voltak a családtagoknak?

4. Külföldi munkavállalás

4.1. Kiutazás

4.1.1. Fel tudná idézni a napot, amikor először utazott ki párja Ausztriába?

4.1.2. Kérem, mesélje el az első hetét, amit egyedül töltött otthon!

4.1.3. Maradt-e itthon valaki a családban, akit gondozni kell? Ki gondozza ezt a családtagot?

4.1.4. Milyen gyakran, milyen módon jön felesége haza?

4.1.5. Hogyan tartják a kapcsolatot, amikor felesége nincs otthon?

4.2. Munka

4.2.1. Mit tud párjának kinti munkarendjéről?

4.2.2. Mennyire elégedett Ön párja külföldi munkakörülményeivel (munkaidejével, munkahelyi környezetével, munkahelyi kapcsolataival)?

4.2.3. Mit gondol, milyen nehézségekkel szembesült párja a munkája, illetve a kinti tartózkodása során?

4.2.4. Ön szerint Magyarországon mit gondol környezete arról, ha valaki Ausztriában vállal házi gondozói munkát?

4.2.5. Ön végezne ilyen munkát, ha nagyon szükséges lenne?

4.2.6. Felmerült valaha a családban, hogy Ön is külföldön dolgozzon?

4.3. Legalitás

4.3.1. Tudomása szerint be van párja jelentve a hatóságoknak, mint idősgondozó?

4.4. Hátrányos megkülönböztetés

SEGÍTŐ KÉRDÉSEK, CSAK AKKOR KÉRDEZZÜK, HA NEM BESZÉL RÓLUK!

4.4.1. Ön szerint hogy érzi magát párja Ausztriában, mint magyar idősgondozó?

4.4.2. Tudomása szerint tapasztalt párja külföldi munkája során akármilyen hátrányos megkülönböztetést...

4.4.2.1. amiatt, hogy külföldi/hogy idősgondozást végez/ amiatt, hogy nő/kelet-európai/vallás/nyelv/életkor/származási ország miatt?

4.4.3. Magyarországon mit gondol párjáról környezete arról, hogy Ausztriában vállal házi gondozói munkát? Elfogadott ez itt a környéken?

4.5. Nyelvismeret

- 4.5.1. Milyen nyelven beszél párja Ausztriában a munkaadójával?
- 4.5.2. Milyen módon tanult meg németül?
- 4.5.3. Ön tud németül?

5. Külföldi munkabér

- 5.1. Mennyire elégedett párja kinti fizetésével?
- 5.2. Mennyire fogadja el a kettejük keresete közti különbséget?
- 5.3. Szokott Önnek pénzt küldeni párja?
 - 5.3.1. Jellemzően mire költik az összegeket Magyarországon? Vannak-e nagyobb kiadásai, amit ebből fedeznek?
 - 5.3.2. Milyen módon juttatja el az összeget párja?
 - 5.3.3. Milyen gyakran küld pénzt az otthonmaradtaknak?
 - 5.3.4. Önnek mekkora beleszólása van abba, hogy miként használja fel a család a küldött összegeket?
- 5.4. Ha van: Ki tudja fizetni az adósságát?

6. Családi háttér

- 6.1. Partnerkapcsolat
 - 6.1.1. Volt korábbi partnerkapcsolata mostani párja előtt? Hogyan bomlott fel?
 - 6.1.2. Mikor kezdődött kapcsolata jelenlegi párjával?
 - 6.1.3. Jelenleg kik élnek Önnek egy háztartásban?
- 6.2. Gyermekek
 - 6.2.1. Hány gyermeke született összesen (Van-e saját, mostoha, örökbefogadott, nevelt gyermeke?)
 - 6.2.2. Mikor és hol születtek gyermekei?
 - 6.2.3. Hol élnek most gyermekei?
 - 6.2.4. Szükségük van-e gondozásra?
 - 6.2.5. Milyen iskolákba jártak gyermekei? Jelenleg mit csinálnak? Kérem, egyenként mondja el iskolai pályájukat.

6.2.6. Szeretne még gyermeket?

6.3. HA van 18 évnél fiatalabb gyermeke

6.3.1. Ki neveli a gyermekét?

6.3.2. Milyen szerep jut a gyermeknevelésben a nagyszülőknek?

6.3.3. Milyen gyakran beszél gyermekével?

6.3.4. Milyen módon tartják a kapcsolatot?

6.3.5. Kapott már valaha negatív kritikát azzal kapcsolatban, hogy gyermekétől időnként távol van párja? Mit gondol ezekről a megjegyzésekről?

6.4. Szülők gondozása

6.4.1. Vannak Önnek és/vagy partnerének élő szülei? Ők hol élnek?

6.4.2. Kapnak szülei/párjának szülei nyugdíjat?

6.4.3. Mi volt a fő foglalkozásuk akkor, amikor dolgoztak?

6.4.4. Milyen gondozási igényük van? Ki látja el azokat?

6.5. Családi munkamegosztás

6.5.1. Hogyan osztják meg otthon a háztartási munkát?

6.5.2. Mennyire tartja egyenlőnek a családi munkamegosztást párjával?

6.5.3. Szóba került valaha, hogy Ön dolgozzon külföldön párja helyett?

6.5.4. Felmerült valaha, hogy partnerével együtt Ön is Ausztriában vállaljon munkát?

6.5.5. A korábbi háztartáson belüli munkamegosztás milyen módon alakult át Önöknél az elvándorlás következtében?

6.5.6. Ön hogy éli meg azt, hogy párja időnként távol van?

6.5.7. Ön szükség esetén elvégezne idősgondozói munkát?

6.5.8. Melyikük takarékosabb, Ön, vagy párja? (Ha jónak látjuk megkérdezni)

6.5.9. Mit gondol a családja párja külföldi munkájáról?

6.5.10. Milyen gyakran panaszkodnak családtagjai amiatt, hogy párja távol van?

6.5.11. Érezte-e azt valaha, hogy ez a munka a családi, és érzelmi életét felborítja?

7. Társadalmi státusz

- 7.1. Önök a kinti munka előtt megközelítőleg mennyit kerestek összesen partnerével? (150 ezer nettó alatt, 150 ezer – 250 ezer nettó között, 250 ezer fölött)
- 7.2. Hogyan változott ez a kinti munkával?
- 7.3. Milyenek ítéli meg az Önök anyagi helyzetét a település lakóihoz képest? Legszegényebb, inkább átlag alatti, inkább átlag feletti, jómódú családokhoz tartozónak.
- 7.4. Milyen tartós fogyasztási cikkel nem rendelkeznek otthon, ami Ön szerint szükséges lenne?
- 7.5. Kérem, jellemezze lakáskörülményeiket.
- 7.6. Volt, hogy tartósan szűkséget szenvednek alapvető fogyasztási cikkek terén?
- 7.7. Előfordult-e már, hogy nem tudták befizetni közüzemi számláikat?

8. Jövőre vonatkozó tervek

- 8.1. Hogy látja, párja mikor fogja abbahagyni az ausztriai munkavállalást?
- 8.2. Miért (nem) szeretne visszamenni Ausztriába?
- 8.3. Önre ki fog vigyázni, amikor idős lesz és segítségre lesz szüksége?
- 8.4. Aggódik Ön a saját (vagy családja) anyagi helyzete miatt? Aggódik Ön jövője miatt?

9. Aktuális nemzetközi migráció/menekültkérdés

- 9.1. Mostanában sokat szerepelnek a hírekben a menekültek és migránsok. Ön mit gondol a kialakult helyzetről?
- 9.2. Ön szerint a bevándorlók kárt tehetnek a magyar kultúrában?
- 9.3. Tart Ön attól, hogy a menekültek elveszik az Ön munkáját?

10. Alapvető személyes adatok: CSAK AKKOR, HA NEM DERÜLT KI!

- 10.1. Saját magáról
 - 10.1.1. Mikor született Ön?
 - 10.1.2. Hol született Ön?
 - 10.1.3. Mi az Ön állampolgársága?

10.1.4. Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?

10.2. Szülőkről

10.2.1. Hol él/élt az Ön édesanyja (jelenleg)?

10.2.2. Mi (vagy mi volt) az Ön édesanyjának a legmagasabb iskolai végzettsége?

10.2.3. Mi (vagy mi volt) az Ön édesanyjának az utolsó foglalkozása?

10.2.4. Hol él/élt az Ön édesapja jelenleg?

10.2.5. Mi (vagy mi volt) az Ön édesapjának a legmagasabb iskolai végzettsége?

10.2.6. Mi (vagy mi volt) az Ön édesapjának az utolsó foglalkozása?

10.3. Partner

10.3.1. Hol él az Ön férje/partnere jelenleg?

10.3.2. Mi az Ön férjének/partnerének legmagasabb iskolai végzettsége?

11. Zárás

11.1. Van esetleg olyan fontos dolog a témával kapcsolatban, amiről nem esett szó, de fontosnak tartaná elmondani?

Köszönöm az interjút!

Hozzájárulási nyilatkozat Interjú kutatáshoz

Köszönjük, hogy interjújával lehetővé teszi az *Idősgondozás és migráció* témájú, Spéder Zsolt által vezetett, a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet (KSH NKI) és a PTE BTK Demográfiai és Szociológiai Doktori Iskola égisze alatt lefolytatott kutatást. Ebben a nyilatkozatban az Ön által elmondottak felhasználását szabályozzuk.

Kérjük, töltsse ki a hozzájárulási nyilatkozatot! A nyilatkozatból egy aláírt példányt adunk Önnek.

A kutatócsoport nevében tisztelettel:

Spéder Zsolt
KSH NKI igazgató
kutatásvezető

Az interjú készítője:

A Hozzájárulási Nyilatkozat aláírásával elfogadom, hogy az interjú *anonimizálva, kizárólag a jelen kutatás munkatársai számára hozzáférhető*.

Továbbá elfogadom, hogy amennyiben a kutatásból publikáció keletkezik, az interjúban elhangzottak *anonimizált módon* megjelenésre kerülhetnek.

- Egyéb kikötések:

.....
.....

Kelt: _____ Az Ön aláírása: _____

Interjú partner adatai:

Vezetéknév _____ Utónév _____ Születési év/hó/nap _____

Lakcím:

A hozzájárulási nyilatkozatot a mai napon átvettem:

Kelt: _____

kutatásvezető

Absztrakt

„Elkezdted, majd nem tudod abbahagyni” A Baranya megyéből induló idősgondozók vándorlásának és élettörténetének összefüggései

A disszertáció elsődleges célja, hogy rávilágítson a bentlakásos idősgondozói munkában érintett személyek élettörténetének, vándormunkájának és nemi szerepeinek összefüggéseire, azok egymást dinamizáló hatásaira. A dolgozat ezt a kutatásban résztvevők társadalmi-demográfiai jellemzői mentén létrehozott élettörténeti tipológia segítségével valósítja meg. Az elemzés továbbá arra keresi a választ, hogy milyen mintázatot mutatnak a kialakított csoportokban fellelhető migrációs motivációk és az elbeszélők narratív önbemutatói. Az idősgondozói migráció lokális és transznacionális intézményeit, az ezek közötti szoros összefonódást szintén részletesen tárgyalja a dolgozat.

Az empirikus kutatás magyarországi terepe Baranya megye néhány járása, a gondozókat befogadó külföldi terepek Ausztria és Németországa néhány nagyvárosa volt. A disszertáció összesen 45 interjút tartalmaz, amelyek 2016 és 2019 tavasza között készültek. Az interjúk a narratív és félig-strukturált interjútechnika kombinálásával jöttek létre, majd a biográfiai esetrekonstrukció elemzési módszere és tematikus elemzés segítségével kerültek tanulmányozásra.

Doktori disszertációm eredményei szerint a Magyarországról külföldre induló bentlakásos idősgondozók társadalmi státuszukat tekintve egy meglehetősen heterogén csoportot alkotnak, amely eltérő háttér a migrációs motivációk és a narratív önbemutatók során is tetten érhető. A három vizsgált dimenzió (az élettörténet, migráció és nemi szerepek) együttes elemzése arra mutat rá, hogy a családi háttérnek és párkapcsolatnak fontos hatása van a gondozók külföldi munkavállalására és annak megélésére. Az interjúk szerint a támogató családi háttér a külföldi munkával sem változik, míg a töredezett, nem az egyenlőségen alapuló családi felállás érintettjei esetében a vándormunka elmélyítheti a szélsőséges nemi szerepeket. Ez a változás hozzájárulhat a gondozói munkát végző nők fokozódó kiszolgáltatottságához. A dolgozat másik fő hozzájárulása a gondozás mint áruvá vált tevékenység piacosodásának, annak intézményrendszerének tanulmányozása. A kutatás arra enged következtetni, hogy a vizsgált kibocsátó területen a gondozói migráció intézményei az elmúlt évek alatt megszilárdultak, egyre több transznacionális munkást termelve a gondozói iparág piacára.

Kulcsszavak: gondozói munka, bentlakásos gondozás, vándormunka, kvalitatív módszertan, élettörténet, nemi szerepfelfogás, narratív identitás

Abstract

'You start it, and you can't quit' The connections between the migration and life course of care workers from Baranya county

The aim of the dissertation is to reveal the relationship between life course, migration and gendered norms of live-in care workers, and the dynamic interaction of these dimensions on each other. The analysis is carried out with the help of a typology containing the socio-demographic characteristics of the research participants. The dissertation seeks different motivation patterns for migration, and the narrative identities of the interlocutors. Moreover, the thesis discusses the local and transnational institutions of care migration, and their interconnectedness.

The empirical research concentrated mainly on districts of Baranya county, Hungary, and in addition, I also conducted field research in Austria and Germany. The research is based on 45 interviews carried out between 2016 and 2019. The interviews were performed by the combination of the narrative and the half-structured interview techniques. In their analysis, the method of biographical case reconstruction and thematic analysis were applied.

According to the results, the social status of Hungarian migrant care workers is rather heterogeneous, which difference can be tracked by studying their motivations and narrative self-presentations as well. The analysis of the interaction of the three dimensions (life course, migration and gender norms) demonstrates that family background and partnership have important effects on the employment abroad and its experience by the care workers. The interviews show that one can rely on her supportive family, while members of a non-egalitarian family can experience radicalization of gender norms due to labor migration. This transition can contribute to the increasing vulnerability of women performing paid care work abroad. The thesis also contributes to the knowledge on the commodification of care, and their institutions. The research confirms that the institutions of care migration in the sending field have strengthened during the last few years, producing more and more transnational workers to the care market.

Keywords: care work, live-in care, labor migration, qualitative method, life course, gendered norms, narrative identity

Plágiumnyilatkozat

Doktori értekezés benyújtása és nyilatkozat a dolgozat eredetiségéről

Alulírott

név: Gábrriel Dóra

születési név: Gábrriel Dóra

anyja neve: Pap Márta

születési hely, idő: Kaposvár, 1988.08.06.

A mai napon

„Elkezdted, majd nem tudod abbahagyni” A Baranya megyéből induló idősgondozók vándorlásának és élettörténetének összefüggései című doktori értekezésemet benyújtom a(z)

PTE Demográfia és Szociológia Doktori Iskola

Demográfia Programjához.

Témavezető(k) neve: Melegh Attila

Egyúttal nyilatkozom, hogy jelen eljárás során benyújtott doktori értekezésemet

- korábban más doktori iskolába (sem hazai, sem külföldi egyetemen) nem nyújtottam be,
- fokozatszerzési eljárásra jelentkezésemet két éven belül nem utasították el,
- az elmúlt két esztendőben nem volt sikertelen doktori eljárásom,
- öt éven belül doktori fokozatom visszavonására nem került sor,
- értekezésem önálló munka, más szellemi alkotását sajátomként nem mutattam be, az irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljeseek, az értekezés elkészítésénél hamis vagy hamisított adatokat nem használtam.

Dátum: 2020. 12. 15.

.....
doktorjelölt/doktorandusz aláírása